

III. NARCÍS VERDAGUER EN ELS ORÍGENS DEL POSSIBILISME CATALANISTA (1893-1900)

Família, matrimoni i inici de l'activitat professional i corporativa

Narcís Verdaguer i Callís i Francesca Bonnemaïson i Farriols van contreure matrimoni l'estiu de 1893. Com ja hem apuntat abans, el casori va estar a un no-res d'ajornar-se perquè el nuvi emmalaltí poques setmanes abans i hagué de marxar a la Cerdanya per refer la seva trencadissa salut, davant el lògic neguit de pares, promesa i altra família. Però, finalment, la cerimònia tingué lloc, tal com de bon antuvi s'havia previst, el 19 de juliol, a l'església de la Mare de Déu de la Mercè de Barcelona. La beneí el bisbe Morgades, que baixà expressament de Vic en companyia de Mn. Cinto, qui, per la seva banda, va oficiari la missa, trencant així per unes poques hores la reclusió al santuari de la Gleba començada a finals de maig d'aquell any. La inquietud davant la imprevisible actuació del desposseït almoïner de can Comillas aparegué reflectida aquell mateix dia en el fet que el bisbe, en acabar el dinar de celebració de la boda, s'endugué apressadament Mn. Cinto un altre cop a Vic.¹

A aquest casori, a més de la família dels nuvis i de llurs amics més íntims, hi assistiren personalitats de la cultura renaixentista com Àngel Guimerà, Marià Aguiló, Dolors Monserdà, Joan Sardà i Ramon Picó; a banda, és clar, de Jaume Collell i d'aquells companys del Cercle Literari de Vic, la facultat, el CEC, la Lliga i el Foment Catalanista amb qui Verdaguer més s'avenia: els germans Fatjó-Vilas, Josep Miquel i Soler, Marià Serra i Esturí, Lluís B. Nadal i Canudas, Martí Genís i Aguilar, Ramon Masifern, Joaquim Cabot i Rovira, Sebastià Farnés, Manuel Folguera i Duran, Joaquim Rivera i Cuadrench, Lluís Marsans, Narcís Fuster, Ferran Alsina, Lluís Duran i Ventosa, Joan Món i Bascós, etc. Pel que fa a la família dels López, i també probablement dels Güell, tot sembla indicar que, després de l'«acte primer» de la trama que s'anava forjant a l'entorn de Mn. Cinto —qüestió a què ens haurem d'atansar amb un cert detall en el capítol següent—, només hi

¹ *Epistolari Jacint Verdaguer* (Barcelona, Barcino, 1984), vol. IX, carta núm. 964, p. 119.

assistí la marquesa de Comillas, María Gayón.²

La jove parella i els sogres Bonnemaison-Farriols anaren a viure al primer pis del número 9 del carrer del Duc de la Victòria, estances que els pares d'ella havien llogat atès que l'entresol que ocupaven —en el número 27 de la Rambla de les Flors— els devia resultar massa petit per acoblar còmodament els dos matrimonis. A més, el fill polític necessitava unes altres habitacions per instal·lar-se professionalment i continuar duent a terme les seves múltiples activitats politicoperiodístiques. Per donar cabuda a tot això, i separar-ho convenientment de la vida familiar, llogaren també el pis de sobre, on al cap de pocs mesos es traslladà la redacció de «La Veu de Catalunya».

D'altra banda, tot ens duu a suposar que, en aquests primers moments, les possibilitats econòmiques del nostre biografiat no devien ser gaires: uns ingressos més aviat modestos provinents, essencialment, de les classes particulars que encara donava als barons dels Güell-López i del poc que guanyava per encarregar-se de la redacció de «La Semana Popular Ilustrada». Per contra, havia de fer front a les despeses dels estudis de doctorat, amb algun escadusser viatge a Madrid, mentre que, el temps lliure que li restava, l'havia d'esmerçar en les tasques de redacció i direcció de «La Veu de Catalunya», publicació que, tret potser dels dos darrers anys, no creiem que mai arribés a donar cap benefici econòmic als seus *directors fundadors* (Verdaguer, Cabot i Cuadrench). Per tot això, i tenint en compte que encara havia de trigar uns mesos a posar en marxa el bufet d'advocat, Narcís Verdaguer es veié obligat a demanar als seus pares que li avancesin els 400 duros que li corresponien de la legítima,³ diners, però, que en rebre, lliurà als sogres, que s'havien fet càrrec del lloguer del nou pis i de la compra dels mobles del jove matrimoni.⁴ Tot i l'ajut familiar, el casori —celebrat sense estreteses ni miraments— deixà en les finances de Narcís

² A la crònica periodística del casori no s'esmenta ni la figura d'Eusebi Güell ni tampoc la del marquès de Comillas, Claudi López. *Dietari del Principat*, «La Veu de Catalunya» (23 de juliol de 1893), ps. 363-364.

³ ANC: Fons N.V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Josep Verdaguer i Callís, signatura: 01.02.01.07 (Vic, 26 de març de 1893).

⁴ Rossend LLATES, *Francesca Bonnemaison de Verdaguer i la seva obra* (Barcelona, Fundació Vives i Casajoana, 1972), p. 168.

Verdaguer un carregós forat econòmic que trigà un temps a cobrir i que mai no volgué desamagar als sogres.

Un cop admès oficialment en el Col·legi d'Advocats de Barcelona, Narcís Verdaguer pogué per fi, a finals d'octubre de 1893, assajar de guanyar-se les garrofes com a lletrat.⁵ D'entrada, però, necessitava donar a conèixer els seus serveis, publicitar-los, per la qual cosa féu inserir en la premsa catalanista un petit solt en què anunciava, de manera intermitent, l'adreça i els horaris de consulta del seu despatx, que, com era costum a l'època, quedaren fixats de 10 a 1 del matí i de 5 a 7 de la tarda.

Ara bé, diversos testimonis ens porten a creure que l'arrencada professional no li degué ser gens fàcil. Segons explica un coetani seu, Amadeu Hurtado, a la dècada dels noranta es produí una retrocés en el nombre de plets, sobretot en relació amb l'augment creixent de població a Barcelona, una crisi que afectà sobretot els advocats joves. La minva de plets venia motivada, d'una banda, per la simplificació de les regles successòries i la transformació de les relacions patrimonials en societats mercantils. I, d'una altra, per «la nova vida comercial a Barcelona [...] que donava un major contingent a les qüestions sotmeses a la justícia». D'aquest nou esperit més interessat a cobrar els deutes que a resoldre velles qüestions «d'honor familiar», se'n derivà, ens explica Hurtado, un augment dels judicis executius i un descens dels ordinaris. Com a resultat d'aquest afebliment de l'aspecte judicial de la carrera de Dret, els nous juristes es veieren obligats a preparar-se per a «noves formes de treball», com ara assessorar les empreses per preveure i resoldre futurs conflictes legals derivats de les noves legislacions de caràcter administratiu i social.⁶

És, doncs, en aquest context de crisi respecte del vell ordre professional, d'una banda, però d'eixamplament de les funcions del jurista en el marc de la modernització de l'empresa capitalista, d'una altra, on cal emmarcar la posada en marxa de la carrera d'advocat del qui en aquest treball ens ocupa. A aquestes dificultats inicials, cal afegir-hi també les derivades de retruc de la caiguda en desgràcia de Mn. Cinto a can Comillas,

⁵ Segons reporta Enric Jardí, l'admissió duia data de 19 d'octubre de 1893, *Història del Col·legi d'Advocats de Barcelona* (Barcelona, Col·legi d'Advocats, 1989), p. 135.

⁶ Amadeu HURTADO, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930* (Barcelona, Ariel, 1969), ps. 16-20.

escàndol que en l'ordre professional sembla que repercutí fins a un cert punt en la carrera de Narcís Verdaguer. D'això que diem és extraordinàriament revelador un fragment de l'esborrany de la carta —tota ella curulla de dades i informacions valuosíssimes— que, en els primers dies de novembre de 1894, el nostre biografiat adreçà a Claudi López (qui des de feia un temps havia establert la seva residència principal a Madrid) amb el propòsit de convèncer-lo de la urgència de resoldre els deutes que el seu venerat cosí germà havia contret. En aquest escrit, el contingut del qual cal suposar que Narcís Verdaguer va meditar i sospesar detingudament, no s'estava de fer notar al marquès que «nadie ha sido tan perjudicado materialmente por la nueva situación del P. Verdaguer como yo. Gracias á ella le falta a mi concurrido mas aun no productivo despacho la proteccion eficacisima de V., que por su intercesión no la habria negado a quien desea trabajar lo mas y mejor que sabe, y gracias a ella hube, cuando mi casamiento, de contraer una deuda que, por no ser conveniente que ni yo ni mi esposa declarásemos á sus padres, he de ir extinguiendo con penas, ya que en otro caso la bondad de V., rogada por mi primo me hubiera permitido extinguirla con trabajo ó no contraerla tan apremiante.»⁷

Pel que fa a les activitats de Narcís Verdaguer com a advocat i jurista, volem apressar-nos a dir que, en morir, els afers professionals pendents degueren ser traspassats a algun altre advocat, potser al germà petit dels Fatjó-Vilas, antic passant seu i, posteriorment, col·laborador en diferents assumptes jurídics.⁸ Dit això, sabem que va començar a exercir la professió amb processos criminals, atès que, com recull Amadeu Hurtado, en aquella època, el torn d'ofici es distribuïa entre els advocats que estaven en els dos primers anys de col·legiació.⁹ Més concretament podem apuntar que Narcís Verdaguer s'estrenà amb un cas d'homicidi vist a l'Audiència de Vic i resolt per mitjà del judici per

⁷ *Epistolari Jacint Verdaguer* (Barcelona, Barcino, 1987), vol. IX, apèndix II, ps. 248-249. Com veurem més endavant, aquest document esdevé una peça absolutament clau en l'explicació de l'actitud de Verdaguer i Callís davant els greus problemes que intimidaven Mn. Cinto. Ara, però, hem volgut tan sols destacar l'aspecte professional del conflicte.

⁸ Cal tenir en compte que la recerca a l'Arxiu Històric de Protocols no ha estat possible atesa la limitació legal de cent anys per a la consulta dels documents notariais.

⁹ Amadeu HURTADO, *op. cit.*, p. 61 i ss.

jurat. La institució del jurat s'havia reestablert novament el 1888 i respon perfectament a aquella formulació tan ben trobada que parla de les reformes liberals portades a terme pel «parlament llarg» de Sagasta com «los frutos tardíos del Sexenio». Referint-nos al cas que ens ocupa, sabem que l'encausat era un tal Josep Oliva i Casals, que havia disparat contra la seva víctima per evitar, segons sembla, que aquest reeixís a propiciar una «fatal garrotada» al pare allà present. El jurat popular absolgué l'acusat suposem que, en bona part, gràcies a les habilitats oratòries del seu advocat, que basà l'al·legació en el dret a la «defensa pròpia».¹⁰

A partir d'aquesta mena d'experiències en els tribunals de justícia —es tractava sobretot de casos criminals, alguns dels quals devien ser bastant més lúgubres que l'anterior— no és estrany que Narcís Verdaguer es comencés a interessar per la mena d'estudis medicocrimonològics, antropològics i psicològics llavors tan en voga a tota Europa. A través d'alguns comentaris apareguts a «La Veu de Catalunya» sabem que coneixia el pare de l'escola dels penalistes italians, el torinès Cesare Lombroso, a qui probablement havia llegit a la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès.¹¹ Amb tot, i a diferència d'un coetani seu com Amadeu Hurtado, no creiem pas que l'interès de Verdaguer pels aspectes medicocriminals fos suficient per portar-lo a assistir a les classes de patologia mental que, a la Facultat de Medicina, havia obert aquells anys el doctor Artur Galceran per a un grup de metges i advocats, i que es completaven amb unes lliçons clíniques dominicals al manicomí de Sant Boi de Llobregat.¹² A més, cal tenir present que, a

¹⁰ *Dietari del Principat*, «La Veu del Montserrat» (24 de febrer de 1894), p. 66; informació que també publicaren «La Renaixensa» i el portaveu del catalanisme vilafranquí, «Las Cuatre Barras». La notícia d'aquest primer èxit professional de Narcís Verdaguer fou molt celebrat entre la família, com es posa de manifest en una carta de resposta que adreçà Mn. Cinto, assabentat del fet per la premsa local, a Francesca Bonnemaison. *Epistolari...*, *op. cit.*, vol. VIII, carta 1011, ps. 181-182 (La Gleba, 25 de febrer de 1894).

¹¹ N. V. C., *En busca d'un delinqüent*, «La Veu de Catalunya» (11 d'agost de 1895); una citació de Lombroso a l'article *Literatura geogràfica*, (18 d'agost de 1895), ps. 393-395. Sobre el debat teòric entre tradició i positivisme en el dret penal, vegeu-ne l'interessant apunt de Cèlia CAÑELLAS & Rosa TORAN, *Ideologies i actituds professionals. Criminologia i positivisme: el cas Willie*, «L'Avenç» núm. 210, gener 1997, ps. 12-16.

¹² Citat per Amadeu HURTADO, *op. cit.*, p. 62.

Catalunya, la connexió d'aquests temes d'estudi amb la realitat social no es produirà d'una manera evident fins a la primera dècada del segle XX, quan des de molts punts de vista es faci clar als ulls dels contemporanis l'irreversible entrada en una societat de masses. L'aparició el 1906 de la novel·la de Raimon Casellas *Les Multituds* (malgrat la diversitat de conflictes que tracta en els diferents contes i la gairebé absència de conflicte social) ens sembla molt il·lustratiu del que diem.¹³ Amb tot, com brillantment ha suggerit Rosa Congost, més representatiu de l'anomenada «conjuntura Durkeim» a Catalunya és, potser, el petit assaig *La vida austera*, que, també el 1906, publicà el científic social Pere Corominas, o, fins i tot, l'*Elogi del Poble*, escrit el 1907 pel poeta Joan Maragall.¹⁴ Així doncs, no serà fins després del tombant de segle quan Narcís Verdager passarà a interessar-se més a fons per l'estudi d'autors com Max Nordau, Louis Gumplowicz, Edmond Démoulin i, sobretot, Gustave Le Bon, sens dubte el més important divulgador de l'anomenada psicologia de les masses.

Això no obstant, el fet que entre les seves notes de lectures hàgim trobat referències al congrés d'antropologia criminal celebrat a Ginebra el 1896 ens porta a creure que ja llavors es va començar a atansar, ni que fos tímidament, a una altra qüestió que també atreia molt els advocats més joves: les possibilitats que oferia l'hipnotisme en un judici per jurat.¹⁵ En aquest sentit, no podem oblidar que, ja el 1890, s'havia celebrat a l'Ateneu Barcelonès un cicle de conferències sobre aquesta temàtica a càrrec, curiosament, de futurs líders del catalanisme, com ara el metge Bartomeu Robert o els encara estudiants de Dret Ildefons Sunyol i Casanovas i Lluís Duran i Ventosa, ambdós companys de facultat de

¹³ Continua sent necessari referir-se a l'obra de Jordi CASTELLANOS, *Raimon Casellas i el modernisme* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Curial Edicions, 1983), vol. II, especialment ps. 220-226.

¹⁴ Vegeu les notes addicionals (de Rosa Congost) al meravellós testament d'assaig autobiogràfic de Pierre VILAR, *Pensar històricament* (València, Edicions 3i4, 1995), ps. 287-315.

¹⁵ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), notes, fragments extrets de diversos articles... Període 1889-1915, signatura: 01.01.01.01.22. Especialment, ressenyà l'article del doctor Aubry, *Influence de la presse sur la criminalité*, «Revue de l'hipnotisme», núm. 9 (1 d'octubre de 1896).

Narcís Verdaguer.¹⁶

Al costat d'aquest univers de preocupacions intel·lectuals, una de les conseqüències més tangibles d'aquest seu primer contacte amb els tribunals de justícia, és que de seguida esdevingué un decidit defensor de la institució del jurat «popular». Així, ja a principi de 1894, en polèmica amb el portaveu canovista «La Dinastia» i la joventut conservadora que actuava també des de plataformes com l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, Narcís Verdaguer escriu a «La Veu de Catalunya» que la «rectitut» en l'administració de justícia es trobava, d'una manera especial a Catalunya, més garantida pel jurat que pels tribunals de dret. En defensa d'aquesta afirmació, Verdaguer argüia dues raons, la primera de caràcter general, filosòfica, aplicable a tot l'estat; l'altra, específica a Catalunya i als altres pobles peninsulars amb llengua pròpia no castellana. Els membres del jurat eren si més no «gent de casa», a diferència dels magistrats, que menyspreaven el dret català i no entenien la llengua del país, fet que generava, com ell havia tingut ocasió de comprovar repetides vegades en els tribunals de justícia, fos en qualitat d'advocat o d'oïent, situacions d'indefensió dels acusats, que sovint no entenien prou bé el castellà o s'expressaven en aquesta llengua d'una manera defectuosa.¹⁷

No deixar de ser un xic sorprenent que un home de tarannà conservador com Narcís Verdaguer avalés una institució que, al costat del sufragi universal, constituïa un dels símbols legislatius més clars del *revolucionari* Sexenni democràtic i que, després d'haver estat suprimit en començar la segona restauració borbònica, s'havia reestablert dins de les reformes portades a terme per Sagasta. Pel que fa a Verdaguer, dues menes de consideracions el portaven a principi de 1894 a valorar positivament la filosofia i el funcionament dels judicis per jurats. En primer lloc, i com ja avançàvem anteriorment, perquè el jurat creava un marc idoni que empenyia cap a la reclamada *catalanització* de la

¹⁶ Jordi CASASSAS, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies* (Barcelona, La Magrana/IMHB, 1986), p. 63.

¹⁷ F. DAUSA (pseudònim de Narcís Verdaguer), *La guerra contra el jurat*, «La Veu de Catalunya» (20 de gener de 1894), ps. 27-28; signat N. V. C., *La administració de justícia a "La Dinastia"* (27 de gener de 1894); també, *Lo Catalanisme y l'administració de justícia*, (25 de febrer de 1894), ps. 86-87; una denúncia de discriminació lingüística, *¡Una altra víctima del castellanisme!* (12 de gener de 1896), ps. 13-14.

justícia. La seva existència trencava en certa manera el monopoli del poder judicial en mans d'uns magistrats que actuaven com uns cossos aliens a la realitat social i cultural del país, ignorants per complet de les institucions del dret propi de Catalunya.¹⁸ I, en segon lloc, no se'ns pot escapar la desoladora imatge que oferien en aquell final de segle els serveis públics de l'Estat, molt especialment la «desídia i la pobresa» que caracteritzaven les oficines judicials i el seu normal funcionament.¹⁹ No resulta estrany, doncs, que, en aquest marc, algú com Narcís Verdaguer, que es definia així mateix com un «conservador de les substancialitats», però no de les «formes», valorés la institució del jurat com una illa d'«autenticitat» entre tantes «tristes misèries» al si de l'administració de justícia espanyola.²⁰

Reprenent ara les activitats professionals i corporatives del home que protagonitza el nostre estudi centrades a mitjan la dècada dels noranta, cal dir que, al cap d'uns pocs mesos d'ingressar en el Col·legi d'Advocats de Barcelona, va començar també a assistir a les sessions de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació. Segurament hi fou introduït pel catedràtic Joan Josep Permanyer i Ayats (1848-1919), amb qui Verdaguer havia establert coneixença durant la campanya contra l'article 15 del Codi civil, una amistat que s'havia reforçat poc després al si de la Unió Catalanista. En aquest sentit, és significatiu que Permanyer, catedràtic de l'antiga escola, no dubtés a declarar-se «deixeble dels seus deixebles en matèria de catalanisme», enlluernat segurament per l'activisme, als seus ulls inesgotable, que practicaven el jovent del Centre Escolar Catalanista i els elements més actius de la Lliga de Catalunya, d'entre els quals sobresortia l'home que centra el nostre

¹⁸ L'origen d'aquest capteniment rau en el fet que l'article 117 de la Llei orgànica del poder judicial llavors vigent no permetia als magistrats administrar justícia en la jurisdicció en què es trobava el seu poble de naixença. Per a més detalls sobre aquesta qüestió, vegeu l'entrada *Justicia* dins l'*Enciclopedia Jurídica Española* (Barcelona, Francisco Seix, editor, 1910), vol. XX, ps. 783-784.

¹⁹ Sobre aquest darrer punt vegeu el testimoni d'Amadeu HURTADO, *op. cit.*, ps. 12-13.

²⁰ N. V. C., *La administració de justícia a "La Dinastia"*, «La Veu de Catalunya» (27 de gener de 1894), ps. 37-39.

estudi.²¹

La participació de Narcís Verdaguer en aquesta prestigiosa plataforma de juristes —que havia entrat en una fase de creixement lent, però sostingut i que comptava al voltant de 160 acadèmics— es produeix a principi de 1895, quan tot just es començava a entreveure el nou catalanisme intervencionista que, al cap de pocs mesos, havia d'assolir el control d'una institució tan representativa dels sectors intel·lectual i professional com l'Ateneu Barcelonès.²² En el cas de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, allò que possibilita la capitomba catalanista és l'estupor suscitat a l'interior de l'entitat per la proposta del llavors president, Josep Maria Planas i Casals (1846-1923) de dedicar una estàtua a l'exministre Alonso Martínez en l'interminable Palau de Justícia que, des de feia anys, s'estava construint per solventar la pèssima situació en què treballava la cúria barcelonina. A nivell intern, el pes de l'oposició al projecte del president va recaure en els dos homes de més prestigi de la institució: Joan Josep Permanyer i Manuel Duran i Bas. Per la seva banda, Narcís Verdaguer, qui també intervé activament en els debats de l'Acadèmia, assajarà des del setmanari que animava de convertir la polèmica en un nou escàndol públic que pogués remoure les aigües ja somortes de la campanya contra el denostat article 15.²³ Tot i aquests esforços, al final, però, el tàndem dels germans Planas i Casals —l'un, com dèiem, presidint l'Acadèmia, l'altre, Manuel, al davant de la Junta d'obres del nou Palau— s'endurien el triomf en la votació, si bé per un marge tan estret de vots (38 contra 36) que permetrà a Verdaguer de referir-s'hi en termes de «victòria moral»

²¹ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Centre Escolar Catalanista, discursos i manifestos, 1888-1895, signatura: 05.02.07.03.

²² Sobre aquesta darrera institució continua sent d'obligada referència el treball de Jordi CASASSAS, *L'Ateneu...*, op. cit., p. 68 i ss. Amb tot, l'exposició dels factors externs que intervenen i signifiquen la catalanització de l'entitat en el context de l'entre segles es troba millor exposada en el capítol VIII, *De l'acció institucional al catalanisme polític. La «batalla» de l'Ateneu barcelonès com a excusa*, dins el llibre del mateix autor, *Entre Escila i Caribdis...* op. cit., ps. 274-332.

²³ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Retalls de premsa. Assumpte: Codi civil s/col·locació d'una estàtua d'Alonso Martínez al Palau de Justícia de Barcelona. Referències a les manifestacions en contra de Verdaguer i Callís, signatura: 05.02.10.03.04.11.

dels catalanistes.²⁴

De fet, el control catalanista de l'Acadèmia no trigaria gaire a produir-se, i s'avançà fins i tot unes setmanes al més conegut i historiat «assalt» a l'Ateneu Barcelonès. Cal suposar que la tensió provocada a l'interior de l'Acadèmia per la renyida votació sobre l'estàtua a Alonso Martínez, d'una banda, i l'efecte del libel que imprimí el Centre Escolar Catalanista en què es denunciava els noms dels acadèmics que hi havien votat sí, d'altra, féu desistir Planas i Casals de presentar-se a un segon mandat, contràriament al costum de la casa que prorrogava gairebé sempre la presidència un altre any.²⁵ Aquesta circumstància, en canvi, donà ales a la candidatura de Joan Josep Permanyer, qui, el darrer dimecres de maig de 1895, assolí sense gaires dificultats la presidència de l'Acadèmia amb una candidatura que «La Renaixensa» i «La Veu de Catalunya» no dubtaren a titllar, potser exageradament, de catalanista.²⁶ Ara bé, en el necessari matís que cal anar introduint-hi, no podem oblidar, per exemple, que tan sols uns mesos abans el tan denostat cacic canovista Josep M. Planas i Casals, catedràtic de Dret Civil, havia compromès els joves Enric Prat de la Riba, Narcís Pla i Deniel i Jaume Torner per tirar endavant mensualment la «Revista Jurídica de Cataluña», publicació, com és sabut, d'una enorme importància en

²⁴ N. V. C., *La estàtua de'n Alonso Martínez y la Academia de Llegislació y Jurisprudencia*, «La Veu de Catalunya» (17 de febrer de 1895), ps. 73-75; també, *Ensenyances y reflexions. Als nostres vencedors en la Academia de Jurisprudencia* (3 de març de 1895), ps. 97-100.

²⁵ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Codi civil, manifestos 1889-1895, signatura: 05.02.10.03.02.

²⁶ Segons es desprèn de les diverses fonts periodístiques de signe catalanista consultades, hi hagué dues candidatures, de les quals resultà guanyadora per àmplia majoria la que encapçalava Permanyer. Amb tot, sobta que no s'esmenti el nom del jurista que liderava l'altra llista ni tampoc el resultat exacte de les votacions. Tampoc no ho fa el «Brusi», que, en canvi, sí que dóna la composició completa de la nova junta: Magí Fàbrega i Cortés (vicepresident), Pere Campillà i Casades (censor), Joaquim Sagnier i Vilavecchia (tresorer), Narcís Pla i Daniel (comptador), Antoni M. Borrell i Soler (secretari 1er), i Ildefons Sunyol i Casanovas (secretari 2on). Vegeu: «Diario de Barcelona» (30 de maig de 1895), p. 6417.

la fixació doctrinal de Prat, i que, al cap d'un any, ja disposava de més 800 subscriptors.²⁷

De la nova etapa iniciada per Permanyer al llarg de dos anys al davant d'aquesta prestigiosa plataforma de juristes, el més transcendent des del punt de vista publicopolític és sens dubte el contundent discurs que pronuncià en la perceptiva sessió inaugural del curs 1895-1896. L'acte formal, però, s'havia hagut d'anar endarrerint fins a començament de març de 1896 per mor de les reformes introduïdes a l'antiga Casa de l'Ardiaca, que havia estat llogada pel Col·legi d'Advocats com a nova seu davant l'estretor del vell principal que l'entitat ocupava en el número 14 del carrer de la Lleona.²⁸

Llegint Permanyer, el primer que salta als ulls és la radicalitat dels seus arguments, els quals tenen una transcendència política i un gruix molt superior al tipus d'argumentacions netament historicistes que, el novembre de 1895, havia brillantment esgranat Àngel Guimerà a l'Ateneu Barcelonès, en un discurs que passaria als annals del catalanisme no tant pel contingut de fons (una encesa defensa de la llengua amb unes lleus pinzellades regeneracionistes finals) com perquè la intervenció fos en català, subvertint així el vell costum de la casa.²⁹

Permanyer, en canvi, més constret pel reglament i sospesant també l'enorme arrelament del castellà entre els juristes, preferí guardar les formes i s'abstingué de seguir els passos de Guimerà. Ara bé, no per això el fons del discurs perdé radicalitat. El contingut venia resumit perfectament en el següent enunciat: *«Necesidad de que la vida jurídica de Cataluña sea catalana en todas sus esferas y manifestaciones, cualesquiera que sean las circunstancias.»* En les afirmacions que anaven desgranant aquesta màxima trobem una crítica duríssima, gairebé una acusació, envers els poders legislatiu i executiu de l'Estat.

²⁷ Aquesta informació, la treiem de la *Reseña leída en la sesión pública inaugural celebrada el 6 de marzo de 1896 por el secretario D. José Vilaseca* (Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1896), p. 12. Per a l'anàlisi de la transcendència d'aquesta publicació en la teoria nacionalista de Prat, vegeu l'estudi introductori de Jordi Casassas dins Enric PRAT DE LA RIBA, *La nacionalitat catalana* (Barcelona, Edicions de La Magrana/Diputació de Barcelona, 1993), p. XXVIII i ss.

²⁸ Enric JARDÍ, *Història del Col·legi...*, op. cit., ps. 142-143.

²⁹ El comentari de N. V. C., *Dos discursos*, «La Veu de Catalunya» (15 de març de 1896), ps. 121-122.

Permanyer no tenia pèls a la llengua en sentenciar que: «Cataluña no vive en comunión de ideas, de sentimientos ni de aspiraciones con sus legisladores ni con sus jueces y tribunales. Cataluña vive divorciada de los que estatuyen sus leyes y de los que las aplican; y, este divorcio [...] va pronunciándose y adquiere fisonomía más perceptible á medida que se acentúan los vicios de la organización política de España [...]»³⁰ El retret pujava encara més de to quan constatava, mitjançant una multitud d'exemples legislatius, que, d'ençà la Constitució de 1876, «ni en una sola de las leyes que se han promulgado ha dejado de mostrar el legislador su desden ó cuando menos su culpable indiferencia por Cataluña.»³¹ Tampoc el poder judicial se salvava d'una bona estirada d'orelles, ja que la majoria dels magistrats que exercien a Catalunya —sotmesos per llei orgànica a l'absurda prohibició d'administrar justícia en la seva terra nadiua— desconeixien, quan no menyspreaven, el dret català, que esdevenia per a aquests «un derecho extraño sino extranjero».³² Lògicament, les conseqüències de tot l'exposat amb detall i aplom per Permanyer no podien ser altres que acabar reclamant que Catalunya tingués facultats legislatives, fet que conduïa, en paraules seves, a «una reorganización radical del Estado español.»³³

La duresa del discurs causà un fort impacte entre els medis jurídics, i Joan Maragall, membre també de l'Acadèmia de Jurisprudència, ho aprofità per fer-ne un llarg i elogiós comentari periodístic al «Brusi», tot reconeixent que, atesa la importància de Permanyer entre els medis universitaris i catalanistes, s'havia assistit a un autèntic «acte». No hi afegí al darrere l'adjectiu *polític*, però creiem que hi era ben implícit.³⁴ En endavant, la

³⁰ *Discurso leído por D. Juan Permanyer y Ayats, presidente de la Academia de Jurisprudencia y Legislación de Barcelona en la sesión pública inaugural de sus sesiones el día 6 de marzo de 1896* (Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1896), p. 7.

³¹ *Id.*, p. 14.

³² *Id.*, p. 28.

³³ *Id.*, p.32.

³⁴ Escrit recollit a Joan MARAGALL, *Artículos políticos* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1988), ps. 14-18, a cura de Joan-Lluís Marfany. Vegeu, també, l'article que li dedica Josep M. AINAUD DE LASARTE, *El Degà Permanyer i les Bases de Manresa*, «Món Jurídic» núm. 98 (1992), ps. 35-38.

influència d'aquest discurs s'havia d'acabar concretant en la progressiva presa de postures més compromeses entre els juristes.

En efecte, al cap de poques setmanes, un acord entre els elements catalanistes més joves, fossin de tarannà conservador o d'ascendència republicanoliberal —Ametlla i Balcells, Verdaguer i Callís, Moliné i Brasés, Rogent i Pedrosa, Guillem A. Tell i Ildefons Sunyol—, aconseguí novament polaritzar les opinions dels membres de l'Acadèmia a l'entorn d'una proposta en favor de l'ús de les altres llengües de l'Estat en els tribunals de justícia. Aquest cop, els catalanistes s'imposaren clarament (49 vots contra 13) davant les objeccions d'alguns dels joves afiliats o simpatitzants del Partit Conservador, com ara Josep M. Colubí, Josep d'Alemanys i Raimon Puig.³⁵ Tot això tindria novament els seus efectes en l'elecció de la nova junta de l'Acadèmia, que, el maig de 1896, reelegí Joan Josep Permanyer com a president. A més, pel que fa als altres càrrecs, cal fer notar que, tret de la permanència d'un catalanista de tradició liberal com Ildefons Sunyol, que passà a secretari 1er, es produí el complet relleu de la junta amb l'entrada de Joan de Déu Trias i Giró a la vicepresidència, de Narcís Verdaguer com a tresorer, de Guillem A. Tell en el càrrec de bibliotecari, i de Lluís Duran i Ventosa (el més jove de tots) a la segona secretaria.³⁶

La tombarella catalanista de l'entitat s'havia culminat en poc més d'un any. L'estratègia d'anar ocupant les juntes i les presidències de les corporacions més prestigioses del país (d'iniciativa pratiana, subratllem-ho) s'havia començat a desplegar exitosament. Amb tot, com és prou sabut i com nosaltres veurem amb detall en el seu moment, el fruit més espectacular d'aquesta política no es farà tangible fins al desenllaç de la crisi colonial i el fracassat pas del general Polavieja per la política espanyola, fet que possibilitarà la formació, l'any 1901, de l'anomenada candidatura dels «Quatre Presidents» i el seu èxit a les urnes.

³⁵ DAUSA [pseudònim de Narcís Verdaguer], *En la Academia de Legislación y Jurisprudencia*, «La Veu de Catalunya» (5 d'abril de 1896), ps. 157-159 i 167; el matís endolcit de la discussió es pot seguir a la *Reseña...*, que llegí el secretari Antoni M. Borrell i Soler, el 23 d'abril de 1897 (Imprenta Barcelonesa, 1897), ps. 6-10.

³⁶ *Moviment Regionalista*, «La Veu de Catalunya» (31 de maig de 1896), ps. 262-263.

Retornant al perfil més estrictament biogràfic del qui en aquest treball ens ocupa, tot sembla apuntar que el seu despatx d'advocat no assolí un cert volum de negoci fins al tombant de segle, gràcies principalment als contactes que a partir de 1898 establí al si del Foment del Treball Nacional. Mentrestant, un cop superada la difícil arrencada dels primers anys —temps durant el qual exercí d'advocat d'ofici i en què, sospitem, el gruix dels afers professionals devia correspondre als habituals executius i desnonaments—, Narcís Verdaguer va començar a obrir-se camí com a especialista en dret comercial internacional. Una prova d'aquesta progressiva millora econòmica, creiem trobar-la en un nou trasllat de domicili, la tardor de 1897, novament en companyia dels sogres, Gil Bonnemaison i Agustina Fariols. Concretament passaren a ocupar els dos principals situats damunt de l'esplèndida cerveseria modernista «Els Quatre Gats», en el número 3bis del carrer Montsió. Igual que en el carrer del Duc de la Victòria, i seguint en això el costum burgès de l'època, un dels domicilis servia d'habitatge i l'altre, de despatx, a sota del qual els bohemis modernistes tenin instal·lada precisament la sorollosa sala de titelles. Com va descriure son nebot Màrius, fill de Magí, el germà gran dels Verdaguer i Callís, el contrast entre les activitats que es practicaven a sota i les del seu oncle Narcís al costat del jove Francesc Cambó resultaven del tot sorprenents.³⁷

Finalment, en aquests anys que s'escolen entre 1893 i 1897, trobem certs contratemps i certes adversitats a nivell personal i familiar que degueren afligir la vida del jove matrimoni. En primer lloc, i al costat de la mort el juny de 1897 del pare de Narcís, Segimon Verdaguer i Prat, cal començar recordant la seva salut trencadissa, que en aquests anys patí greus recaigudes fins al punt que s'hagué de retirar periòdicament a una finca que el sogre Bonnemaison havia adquirit als afores de Canet de Mar, anomenada Mas de la Roca del Ram (que tenia fins i tot un oratori privat amb llicència eclesiàstica per dir missa). En segon lloc, a aquesta fatalitat s'afegia la tristesa, com delicadament anotà Francesc Cambó a les seves memòries, «d'un matrimoni sense fills».³⁸ Ara bé, i en tercer lloc, allò

³⁷ Mario VERDAGUER, *Medio siglo de vida barcelonesa* (Barcelona, Editorial Barna, 1957), ps. 112-113.

³⁸ Francesc CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)* (Barcelona, Alpha, 1981), p. 50.

que sens dubte més degué trasbalsar la vida familiar i les consciències a la llar dels Verdaguer-Bonnemaison va ser la successió d'amargs episodis protagonitzats per mossèn Cinto, sobretot a partir del moment en què aquest, obsedit pels deutes i creient-se traït per parents, amics i antics protectors, féu públics els famosos escrits *En defensa pròpia* (1895 i 1897), en els quals llançà greus acusacions contra qui fins llavors havia tractat com un germà petit.

El drama dels Verdaguer

No pretenem en les pàgines que segueixen reconstruir tots els elements de la tragèdia verdagueriana. Aquesta seria una tasca ingent que depassa de molt les nostres possibilitats i el propòsit d'aquest capítol. En aquest sentit, volem apressar-nos a dir d'entrada que, tret d'una carta inèdita que Narcís Verdaguer adreçà a l'escriptor lorenès Maurice Barrès, no disposem de nous materials diferents dels ja coneguts pels verdagueristes. Al costat d'això, el cert és que existeix una nombrosa bibliografia que, si bé subministra interpretacions a voltes no sempre coincidents, ens permet de referir-nos a la tragèdia verdagueriana sense haver de recular gaire cronològicament ni haver d'entrar tampoc en el seu entortolligament.³⁹ Aquí, doncs, mirarem tan sols de situar l'actitud personal i l'actuació pública de Narcís Verdaguer i Callis davant un escàndol que, atès l'efecte personal i el parentiu que els unia, li deixà un agre record per sempre més.

Tanmateix, però, per a la comprensió mínima dels fets que tot seguit explicarem, creiem necessari posar-hi de manifest alguns antecedents. Segons tots els verdagueristes,

³⁹ D'entre la multitud d'escrits nosaltres ens hem servit en un primer moment dels següents títols: Valeri SERRA I BOLDÚ, *Biografia de mossèn Jacinto Verdaguer* (Barcelona, APEC, 1924); P. Manuel MONJAS, *Documentos inéditos acerca de Mosén Jacinto Verdaguer. Su amistad con los agustinos de El Escorial* (Barcelona, Editoria Juventud, 1933); Josep MIRACLE, *Verdaguer, entre la lira i el calze* (Barcelona, Aymà, 1952); Joan TORRENT I FÀBREGAS, *Mossèn Cinto a la Gleva. La gestació del drama verdaguerià* (Barcelona, Barcino, edició de 1989); Josep JUNYENT I RAFART, «Estudi Preliminar» dins *Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visons. vol. I, Llibretes de visions de Teresa* (Barcelona, Barcino, 1994); sense oblidar les rigoroses anotacions i les fonts documentades que introduïren Josep M. de CASACUBERTA & Joan TORRENT I FÀBREGAS en l'edició crítica del valuós *Epistolari de Jacint Verdaguer* (Barcelona, Barcino, 1959-1993), 11 volums.

l'origen del drama es troba en el fort impacte que produí en Mn. Cinto el viatge que, la primavera de 1886, féu pels llocs de la Terra Santa. En retornar, el capellà poeta entrà progressivament en un procés de crisi espiritual que, a més de fer minvar la brillant producció literària, el conduí a una desordenada pràctica de la caritat cristiana i a una recerca obsessiva de models de santedat. Cal tenir en compte, però, que a la base d'aquest nou capteniment hi havia, en el poeta, una presa de consciència respecte de les misèries humanes i un desig de mitigar una problemàtica social que en aquells anys s'havia agreujat pel final de «la febre d'or». A través d'una major i sincera acció caritativa dels cristians, l'almoïner de can Comillas creia possible evitar que els pobres i els obrers s'adherissin a l'activitat anarquista llavors en auge i, d'aquesta manera, fer-los més fàcil el retorn al sender marcat per l'església catòlica. L'emfasització dels aspectes místics i una obsessió malaltissa per lluitar contra l'acció del diable en el món el dugueren a partir de 1889 a participar en les activitats d'un grup exorcista de vidents i fanàtics liderat pel pare Joaquim Piñol i conegut com la Casa de l'Oració, secta que exercí una fatal influència sobre el poeta. D'aquest radical viratge en la biografia del poeta, n'és un clar exemple el refredament de la seva amistat amb Jaume Collell, a qui debades intentà convèncer perquè se sumés a unes pràctiques exorcistes tan radicalment allunyades del programa cultural de la Renaixença i de l'ortodoxia catòlica. Aquesta situació d'il·luminisme religiós portà Mn. Cinto a desprendre's d'enormes quantitats econòmiques enmig d'una disbauxa caritativa que el conduí a malbaratar no tan sols les almoïnes del marquès i els seus ingressos com a *empleat* dels López, sinó fins i tot, els estalvis, que havien d'assegurar-li la vellesa. En el seu deliri caritatiu i místic, el capellà acabà per endeutar-se, comptant tan sols amb la *protecció* de la divina providència.

Cenyint-nos, però, als objectius d'aquest treball, tot sembla indicar que la sortida de Mn. Cinto del palau dels Comillas a Barcelona, a finals de maig de 1893 —un cop el marquès de Comillas i el bisbe Català explicaren al prelat de Vic, Dr. Morgades, les «razones poderosíssimas» que feien necessari que aquest es fes càrrec immediat del súbdit— coincideix, en el temps, amb un període de moltíssimes ocupacions personals i públiques de Narcís Verdager. En primer lloc, l'enllestiment dels estudis de doctorat en Dret, en compliment de la promesa feta al seu futur sogre, Gil Bonnemaison, i la consegüent marxa,

a principi de juny, a la capital de l'estat per examinar-se. En segon lloc, l'atrafegament que comportaven els mil i un detalls del casori amb Francesca Bonnemaison i Fariols que anava a celebrar-se en poc menys de dos mesos. I, en tercer lloc, en l'ordre polític, la preparació de la segona assemblea catalanista convocada a Reus el 28 i el 29 de maig, si bé, finalment, per mor de les altres ocupacions i també d'un clar distanciament respecte de la mateixa marxa de la Unió Catalanista, no hi assistiria.⁴⁰

Dit això, no creiem que Narcís Verdaguer fos informat fins setmanes més tard, i segurament a través de Jaume Collell, d'algunes de les raons que hi havia al darrere de l'allunyament de Mn. Cinto de Barcelona.⁴¹ En això, però, cal tenir en compte que, segons l'estudiós Josep Junyent i Rafart, Morgades «no comunicà al canonge [...] cap de les "razones poderosíssimas" que el bisbe de Barcelona li havia expressat per foragitar [Mn. Cinto] Verdaguer de Barcelona.» Aquestes raons argüïdes a Morgades pel bisbe de Barcelona, Dr. Català, feien referència al desig d'«actuar contra el grup exorcista, i no pas per la senzilla raó que s'hi practiquessin exorcismes, sinó per raons molt més peremptòries»: l'engany, l'abús i l'extorsió econòmica de què era víctima el crèdul de Mn. Cinto i de retop la família López.⁴² D'aquesta manera, el desconeixement precís de tot l'entramat féu que, en els primers mesos, Collell pensés que, al costat de les «majaderías» exorcistes de Mn. Cinto, hi havia també «influencias poco rectas, algunas jesuíticas», orquestrades en contra del seu vell amic per tal de desplaçar-lo del palau dels Comillas. Aquesta fou, si més no, la primera versió que el canonge donà d'aquests fets al pare agustí

⁴⁰ Narcís VERDAGUER I CALLÍS, *La segona assamblea catalanista*, «La Veu de Catalunya» (28 de maig de 1893), ps 257-258.

⁴¹ També és altament probable que el mateix Claudi López decidís informar Narcís Verdaguer d'alguns dels fets, car trobem una curiosa nota del 31 de juliol de 1893, on el marquès li prega, sense més explicacions, que el vagi a veure, i a una hora de visita,ensem, poc freqüent, 2/4 de 10 del vespre. ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda del marquès de Comillas, signatura: 04.01.138 (Barcelona, 31 de juliol de 1893).

⁴² Per a tot això, cal remetre'ns a l'excel·lent «Estudi Preliminar» de Josep Junyent al volum 23 de la Biblioteca Verdagueriana, *Manuscrits verdaguerians... op. cit.*, p. 281 i ss, i de manera especial la nota 207 (ps. 288-289).

Francisco Blanco García, de l'Escorial.⁴³ Tot i que no disposem de cap prova, és possible que Narcís Verdaguer pensés inicialment quelcom de semblant.⁴⁴ Així, per bé que aquest havia d'estar necessàriament en antecedents respecte d'algunes de les activitats exorcistes i caritatives del seu cosí germà —que practicava en companyia de l'altre cosí, també capellà, Joan Güell i Pou i del sacerdot expaül Joaquim Piñol—, creiem, però, que no fou fins després del seu casori que Narcís Verdaguer prengué plenament consciència de la delicada situació econòmica de Mn. Cinto.

D'altra banda, és important fer notar que, en la decisió de traslladar Mn. Cinto de Barcelona no intervingué per a res la qüestió de la compra de la finca coneguda com els Penitents de Vallcarca, puix que ni el marquès ni el bisbe Morgades no se n'assabentaren fins que l'exalmoiner no fou a la Gleva. Aquesta possessió Mn. Cinto l'havia adquirida, sense tenir recursos propis, el març de 1892, induït, segons Junyent i Rafart, pels membres de la secta exorcista de Vallcarca, circumstància que dugué al capellà a endeutar-se fins a vint-i-una mil pessetes d'aquella època, esdevenint aquesta imprudent compra la font principal dels seus problemes econòmics posteriors.⁴⁵ En canvi, qui sí que en sabia alguna cosa dels Penitents, per bé que fos vagament, era Narcís Verdaguer, com sembla que hom pot deduir de la tercera de les cartes (datada el 20 de setembre de 1893) que Mn. Cinto li trameté d'ençà que es trobava a la Gleva, i en la qual per primera vegada es refereix a

⁴³ Manuel MONJAS, *Documentos inéditos...*, *op. cit.*, citat per Josep JUNYENT I RAFART, *Manuscrits verdaguerians...*, *op. cit.*, ps. 258-259, nota 181.

⁴⁴ És possible que, posteriorment, també rebés notícies per la banda de mossèn Joan Güell i Pou, auxiliar de Mn. Cinto en el repartiment de les almoines dels marquesos de Comillas i successor d'aquell en el càrrec de capellà major de la Companyia Transatlàntica. Mn. Güell va escriure l'obra *Vida íntima de mossèn Jacinto Verdaguer, Prebere* (Barcelona, Imp. «El Siglo XX», 1911), biografia rica en anècdotes i documentació, per bé que, globalment, traïda per la voluntat autoexculpatòria de l'autor. La seva relació amb Narcís Verdaguer, tot i llur lligam de parentesc, sembla que fou més aviat minsa, per la qual cosa deduïm que entre ambdós personatges hi devia haver diferències de criteri. És probable que Narcís Verdaguer desaproves l'anterior actuació exorcista de Mn. Güell i la seva poc afortunada intervenció en l'episodi de Simona Aparició, incident al qual més endavant ens referirem.

⁴⁵ Segons Josep Junyent, es tractaria d'un altre grup de pressió diferent del de la Casa de l'Oració, però que fins ara hauria passat desapercebut per a la majoria dels verdagueristes. *Op. cit.*, ps. 265-266.

aquests enutjosos assumptes que en endavant centraran les seves preocupacions i també la relació amb son cosí advocat.⁴⁶ A més, cal fer notar que en aquesta mateixa missiva li comunicava que havia decidit atorgar-li poders ara que ell hauria d'absentar-se de Barcelona la majoria de vegades. Per aquest motiu i durant poc més d'un any, Narcís Verdaguer esdevé, en paraules de Joan Torrent i Fàbregas, «la persona de confiança de l'endeutat capellà.» En virtut d'aquests poders, per bé que amb una capacitat real d'intervenció limitadíssima, Narcís Verdaguer entrarà «en freqüent contacte amb Satrústegui [l'administrador del marquès de Comillas a Barcelona d'ençà que aquest havia instal·lat la seva residència principal a Madrid] i amb el bisbe Morgades.»⁴⁷

En els mesos següents assajarà de posar ordre en els papers i en els comptes del seu cosí a fi de determinar l'abast real dels deutes i aclarir la situació jurídica precisa de la finca dels Penitents de Vallcarca. En els primers mesos d'estada de Mn. Cinto a la Gleva semblava que les coses, a ulls del bisbe, el marquès i Narcís Verdaguer estaven en camí d'arreglar-se. L'estada en aquell santuari havia permès a Mn. Cinto de recuperar-se del

⁴⁶ «Anem ara á Santa Creu de Vallcarca. Me sembla haverten dit alguna cosa avans del hestiu, y a no haver sigut, te n hauria parlat llargament les ultimes vegades que he baixat á Barcelona. Contant ab ton assentiment, vaig donarte poders per lo que s hagues de fer en ma ausencia, juntament ab los Sors. Catá y Janer, davant el notari Vilaclara. Essent jo fora, realment me convé que t'hi fixes y estigas a la mira. Aqueixos dos Srs. son de tota confiança, com y també lo Sr. Botta, que hi te diners posats. Ab ells tots intentarem vendre les aygues de la finca, y vetaqui l perque de la subasta de que t han parlat. Jo no crech que per això se necesiten diners. La Verge del Carme te pagará l interés que t prengas per aqueixa possessio seva. Ella sia ab tu, ab los teus y ab ton cosí, que de cor t estima.» *Epistolari...*, op. cit., (1984), vol. VIII, carta núm. 972, ps. 129-130.

⁴⁷ Joan TORRENT I FÀBREGAS, *Mossen Cinto a la Gleva. La gestació del drama verdaguerià* (Barcelona, Barcino, edició de 1989), p. 137 i ss. Respecte a Antonio de Satrústegui Barrie (1867-1901), Joan Torrent ens reporta, en el capítol d'esmenes a la primera edició del citat llibre, la informació que en el seu dia li subministrà Jesús Pabón. Gràcies a això sabem que Satrústegui era cosí germà de la segona marquesa de Comillas, María Gayón Barrie, i que la seva dona, Isabel López Díaz de Quijano, al seu torn era també cosina germana de Claudi López Brú. El lligam, però, no era tan sols familiar, sinó que també era econòmic, puix que el pare d'Antonio Satrústegui, Patricio, havia estat soci d'Antonio López y López des de la fundació de la Companyia Transatlàntica. El fill ocupà el càrrec de secretari i administrador del segon marquès de Comillas, al palau de Portaferriassa, en el qual tingueren la residència ell i la seva muller; en traslladar-se a Madrid els marquesos, Antonio de Satrústegui «actuà en representació seva amb plens poders» en l'afer Verdaguer. *Id.*, ps. 317-318.

deteriorat estat físic a què l'havia conduït l'agitació espiritual del període dels exorcismes i, a més, la tranquil·litat recobrada li havia permès de començar noves composicions poètiques. Tot això —al costat, ben segur, de la tasca de Narcís Verdaguer que, com escriu Junyent i Rafart, li feia «mig de procurador»⁴⁸ feu que, en els primers mesos de 1894, i per un moment, hom cregués que el traspàs de la finca en favor del marquès era un fet i que aquest pagaria els deutes de l'exalmoiner. Els esdeveniments, però, no seguiren la lògica que els protagonistes haurien desitjat i la realitat del drama acabà sent tota una altra.⁴⁹

Pel que fa a l'intercanvi epistolar entre Mn. Cinto i Narcís Verdaguer en el període glevatà, el cert és que durant el primer any i mig fou molt sovintejat i d'un to clarament afectuós; cal tenir en compte que, en els seus viatges a Barcelona, Mn. Cinto s'hostatjava freqüentment en el pis dels Verdaguer al carrer del Duc de la Victòria on hi tenia una cambra especialment reservada. Per bé que la qüestió econòmica s'enduu la part del lleó de la correspondència entre ambdós, cal no oblidar, tanmateix, l'altre aspecte que els unia des de molt abans: la vessant literària i, concretament, els encàrrecs que el jove cosí li feia davant els editors, els crítics i els il·lustradors. Assenyalem, a més, que el setmanari «La Veu de Catalunya» (1891-1898), que dirigia principalment Narcís Verdaguer, inseriria al llarg de tot l'any 1893 set poesies setmanals de Mn. Cinto, una per cada dia, que formen el dietari titulat *Roser de tot l'any*, a més del ja conegut cant *Oliva* del poema *Canigó*, en ocasió de la restauració de Ripoll. L'any següent el setmanari publicaria les següents poesies: *Pensaments*, *Goigs de Santa Maria de Ripoll*, *Goigs del Cor de Maria* i *Goigs del Beato Diego de Cádiz*. En canvi, en el fatídic any de 1895, la presència de Mn. Cinto es reduiria a una sola composició, *Des del Montseny*.⁵⁰

Llegint la correspondència entre ambdós, hom s'adona perfectament de l'angúnia de

⁴⁸ *Op. cit.*, p. 260.

⁴⁹ Tots aquests detalls es poden seguir en l'obra de Joan TORRENT I FÀBREGAS, *op. cit.*, ps. 163-200. També directament a l'*Epistolari...*, *op. cit.*, (1984, 1986), vols. VIII i IX.

⁵⁰ Com han assenyalat els estudiosos de l'obra verdagueriana, en el període glevatà l'obra creativa del poeta es recuperà de la sequera dels anys dominats pels exorcismes. Per a aquesta qüestió, vegeu l'estudi de Joan TORRENT I FÀBREGAS, *op. cit.*, ps. 269-302.

Narcís Verdaguer davant la situació que travessava el seu cosí, sobretot en anar descobrint que Mn. Cinto seguia desplegant des de la Gleva una intensa activitat caritativa i que, per tant, els deutes, en comptes de minvar, creixien, i que els creditors, en sentir-se burlats i estafats, començaven a emprendre mesures judicials per reclamar el que era seu. En canvi, les respostes del capellà són, en general, i segons afirmen els editors de l'*Epistolari*, les d'un «subjecte il·luminat i obsès, replegat en si mateix i convençut de la pròpia raó, segur d'obrar d'acord amb la voluntat divina.»⁵¹ En efecte, les respostes de Mn. Cinto en els comentaris d'angoixa i d'intraquil·litat de Narcís Verdaguer són ben reveladors de la seva actitud il·lusa i contemplativa. Així, el juliol de 1894, li escriu: «Estigas tranquil com jo n estich, gracias á Deu. He apres de Santa Teresa la maxima "nada de turbe, nada de espante". Estich embarcat en la barca de Maria, ¿de que tindrè por? Ella sia ab tots vosaltres y ab ton cosí.» I uns dies més tard novament li respon: «No t amohines ni passes pena de mos assumptos. En la ma de Deu los he posat tots, y res del mon me farà perdre la pau y la alegria que regna en mon esperit. Deu cuydará.»⁵²

Com dèiem abans, malgrat les esperances posades en el fet que el marquès adquiriria la finca, aquest, aconsellat pel seu administrador, Antonio de Satrústegui, anà ajornant *sine die* l'opció de compra d'una manera realment desesperant per a Mn. Cinto, que veia passar el temps i com els deutes començaven a «mossegar-lo com a gossos»; i tot això davant l'astorament de Narcís Verdaguer, que no comprenia l'estratègia dilatòria de Satrústegui.⁵³ Així, al cap de molts mesos de fatigosa lentitud en el tractament d'aquests afers i després d'una conversa clau amb l'administrador del marquès, Narcís Verdaguer es decidí a

⁵¹ J. M. de CASACUBERTA i Joan TORRENT I FÀBREGAS, «Nota preliminar al volum vuitè» dins *Epistolari... op. cit.*, (1984), vol. VIII, p. 7.

⁵² *Epistolari... op. cit.*, (1984), vol. VIII, cartes núm. 1042 i 1045, ps. 217-218 i p. 221, respectivament (La Gleva, juliol 1894 ?).

⁵³ Joan TORRENT I FÀBREGAS, *op. cit.*, p. 175, nota 19. Cal dir, breument, que Satrústegui dubtava de la legitimitat dels deutes de Mn. Cinto, en sospitar que al darrere d'aquests es trobava la intervenció de *Donya* Deseada Martínez, a la que més endavant ens referirem. En canvi, Narcís Verdaguer, que s'havia entrevistat amb alguns dels creditors (Sra. Masdexaxars i Sr. Creus, entre d'altres), assegurava que aquests no tenien res a veure amb la vídua Martínez de Duran i que, per tant, eren completament legítims.

escriure, a principi de novembre de 1894, directament a Claudi López per mirar de sortir de l'atzucac que amenaça portar Mn. Cinto a declarar-se insolvent i a perdre la finca en mans dels creditors.

Aquesta llarga missiva, que tot seguit detallarem, és realment reveladora, creiem, dels sentiments que mogueren a Narcís Verdaguer a actuar en aquest cargolat i espinós afer. Com assenyalen J. M. de Casacuberta i J. Torrent i Fàbregas, Mn. Cinto «hauria d'haver llegit la carta del seu cosí quan, al cap de pocs dies, rompé tota relació amb ell i l'acusà de fals i traïdor.»⁵⁴ L'objectiu de Verdaguer en adreçar-se al marquès no era altra que fer-li veure la urgència «moral» i «material» de resoldre la greu situació de Mn. Cinto. Així, després de deixar-li clarament entreveure la seva disconformitat per la manera com duia l'assumpte Antonio Satrústegui, immediatament passava a tractar del motiu principal de malfiança del marquès: la fatal influència que exercia la família de *Donya Deseada* sobre Mn. Cinto i que explicava, en part, que els seus deutes no haguessin minvat des que era a la Gleva, ans al contrari. Els rumors que, a Narcís Verdaguer, li havien arribat d'aquesta família —sobre la qual ni una paraula no li havia dit Mn. Cinto— eren sumament «desfavorables», però no posseïa proves «irrecusables» en contra. És per això, segons explica en aquesta carta al marquès, que va emprendre una investigació que li permetés de fer-se amb algun document per treure el seu parent de l'engany en què es trobava.

«En esto me hallaba, cuando supe que una indiscreción le había hecho saber que yo me ocupaba en este asunto, de tal manera que le enteraron de que yo, como abogado, tenía decidido dirigir á algunos acreedores de aquella señora. Esto era verdad; yo tenía grandes esperanzas de que por este camino abreviaría mi objeto. Mas ya enterado él [Mn. Cinto], vino á Barcelona y me puso en el caso de describirle mis convicciones y mis propósitos. Puesto en el empeño, me atreví á hablarle con energía, á apurarle con todos mis argumentos. Nunca lo hiciera! Mientras yo le estaba hablando con todo el calor y con la convicción de quien desea apartar a una persona querida de un grande daño, le vi sufrir terriblemente. Tenía en sus manos el rosario, y cuando yo esgrimía mis mejores razones, él, como si pidiera á Dios socorro contra una fuerte tentación, trémulo y casi lloroso, besaba el crucifijo con ardor febril. La grandeza de su virtud me rindió. El acabó por decirme que era aquél un combate de gente mala contra gente buena y que rogaría á Dios para que yo no me dejase ganar por los malos; pero me lo dijo con una mansedumbre tan maravillosa en aquella ocasión, que yo no supe ya qué objetarle. Después, cuando me hallé solo, sentí pesar de haberme decidido á hablar. Le había dado un gran disgusto y yo había salido muy quebrantado en la convicción que antes tenía; pues, desde luego, no podía desconocer que las personas que fueron apoyo de mis dichos eran, ó cuando menos habían sido, no muy

⁵⁴ *Epistolari...*, op. cit., (1986), vol. IX, apèndix II, p. 255.

recomendables.»⁵⁵

El testimoni d'aquest fragment, i del conjunt de la carta, és, a parer nostre, enormement colpidor i posa de manifest que, en aquelles dates, Narcís Verdaguer encara no es podia acabar de creure que el seu idolatrat cosí pogués estar tan equivocacat o, el que fóra pitjor, que mentalment es trobés subjugat per la família Duran. Així, tot i disposar d'una carta signada per *Donya Deseada* i la seva filla en què quedava reflectida llur avidesa, Narcís Verdaguer afirmava davant el marquès que «[todavía] no me atrevo á tener por seguro mi desfavorable juicio sobre aquella familia.»⁵⁶ No hi ha dubte que el patiment d'aquest degué ser en aquests mesos enorme, car es debatia internament entre la raó —que confirmava la terrible sospita d'extorsió econòmica i dependència psicològica— i la devoció que des de petit sentia envers un home que considerava del tot excepcional.

«No pretendo decir —continuava escrivint N. Verdaguer en commovedora confidència al marquès— que yo tengo por imposible que un hombre tan extraordinario no esté sujeto á las flaquezas de nuestra naturaleza [...]. Pero si que intento manifestar que delante de un hombre como mi primo, siento mejor que nunca la flaqueza, la impotencia de las fuerzas humanas, y el juicio, el fallo que en otro caso brotaria atrevido de mi razón, queda preso en la indecisión, y aun en el temor de contraponerme á una obra de Dios.

»Con todo, rogando á Dios que me asista muy particularmente con su gracia, yo seguiré las averiguaciones y llevaré adelante mi intento de desenredar este asunto, y en el caso de aparecer con certeza así conveniente, tratar de sacar á mi primo de su engaño; ó en otro caso, modificar mis opiniones.»⁵⁷

Ricard Torrents ha escrit que la intervenció de Narcís Verdaguer en l'escàndol del seu cosí, malgrat ser «sincera i fins i tot sacrificada», fou també (com la de l'altre cosí, Mn. Güell) negativa, «en secundar a ulls clucs les iniciatives del marquès i del bisbe, en especial pel que feia a les sospites sobre les relacions de [Mn. Cinto] Verdaguer amb la vídua

⁵⁵ *Epistolari...*, op. cit., (1986), vol. IX, apèndix II, p. 250 (Barcelona, devers 2 novembre 1894).

⁵⁶ *Id.*, p. 251. Compartim l'opinió de Junyent i Rafart que la carta al·ludida de *Donya Deseada* i la seva filla correspon a la que figura a l'apèndix I del volum IX de l'*Epistolari*, provinent dels papers dipositats a l'arxiu de Montserrat per la vídua de Narcís Verdaguer. Josep JUNYENT I RAFART, op. cit., ps. 292-293, nota 216.

⁵⁷ *Id.*, p. 253.

Duran.»⁵⁸ A parer nostre, en base als fragments de la carta al marquès que acabem de llegir, l'afirmació de Torrents no ens sembla del tot encertada. En primer lloc, perquè l'opinió de Narcís Verdaguer respecte dels Duran, ho hem vist, no està resoltament conformada el novembre de 1894. Els dubtes hi són ben presents, sobretot, perquè el respecte i la «santedat» que li mereix el seu parent, fa que li resulti molt difícil jutjar-lo en llur comportament privat. El que Narcís Verdaguer pretén sobretot amb les seves gestions és solucionar la greu situació econòmica del cosí, convèncer al marquès que l'ajornament i l'estratègia dilatòria empitjorava la situació. I, en segon lloc, perquè, com veurem a continuació, no és fins després que Mn. Cinto trenca —unilateralment— la seva relació amb Narcís Verdaguer que aquest passa, si volem dir-ho així, a arrenjarar-se amb Morgades fent-lo partícep en endavant de les seves conjectures i gestions a prop de Satrústegi i el marquès.

El rompiment de les relacions entre ambdós, la crisi mútua de confiança, es produeix esglaonadament entre la tardor i l'inici de l'hivern de 1894. Primer hi hagué l'incident produït per les declaracions de la serventa de *Donya Deseada*, Simona Aparicio, testimoni que refermà la convicció del bisbe Morgades respecte de l'explotació de què Mn. Cinto era víctima per la família Duran.⁵⁹ El factor de desencadenament, però, vingué després, quan es produí la notícia de la hipoteca dels Penitents a favor de la vídua Martínez de Duran,

⁵⁸ Ricard TORRENTS, *Verdaguer. Un poeta per a un poble* (Vic, Eumo Editorial, 1995), p. 103.

⁵⁹ En quedar-se embarassada, fruit de l'engany d'un jove que després s'havia fet escàpol a ultramar, Simona Aparicio fou acomiada per *Donya Deseada*. Per venjar-se i obtenir alguna ajuda monetària, anà a explicar, primer, a mossèn Güell i, després, a Narcís Verdaguer, les visites de Mn. Cinto a la seva senyora. El primer, sense pensar-s'ho gaire, li pagà el viatge perquè anés a explicar-ho tot al bisbe Morgades, que, immediatament, cridà Mn. Cinto i li recriminà severament el fet de baixar a Barcelona sense permís i de continuar relacionant-se amb la família Duran. En canvi, Narcís Verdaguer es limità, pel que sembla, a escriure a Morgades i a son cosí, a qui, suposem, intentà de fer veure la gravetat del cas. Mn. Cinto li contestà amb una dura i enigmàtica carta: «Jesus y Maria sian en ta companyia y t fassan veure clar en l assumpto de iniquitat en que t embolicavan. Dexa als morts enterrar sos morts. No hi vulgas participar. Se d hont venen les bales y contra qui van, pero, *calicem quae dedit mihi pater non bibam illum?*...» L'afer de les declaracions de Simona Aparicio foren motiu d'un gran disgust per al poeta i l'inici de la desconfiança envers els cosins. *Epistolari...*, op. cit., (1986), vol. IX, carta núm. 1058, p. 15 (La Gleva, 25 setembre 1894).

decisió que va caure com una bomba entre parents, bisbe i administrador del marquès, que no s'ho esperaven. Ben segur que Narcís Verdaguer es degué considerar desautoritzat, sobretot després de la carta d'intercessió que dies abans havia adreçat al marquès de Comillas, i perquè, a més, teòricament, era el parent de confiança de Mn. Cinto.

Si l'escàndol suscitat per les declaracions de la serventa Simona Aparicio va motivà una primera topada entre Narcís Verdaguer i Mn. Cinto (vegeu nota 21), després de la hipoteca en favor de *Donya Deseada* la relació es glaçà i cessà bruscament la correspondència entre ambdós. Tot i la complexitat de la decisió presa pel capellà poeta (no sabem fins a quin punt induïda per la cobdícia de la vídua), el cert és que aquest nou fet fou admès —entre parents, superiors eclesiàstics i antics protectors— com la prova definitiva de la subjecció de l'exalmoïner a la voluntat d'aquella senyora.⁶⁰ Malgrat l'astorament i el desencís de Narcís Verdaguer davant l'actuació de Mn. Cinto, aquell no es desentengué ni de bon tros de la sort del seu parent. En endavant seguí de més a prop les accions del desventurat cosí i bescanvià informació amb el bisbe Morgades respecte de llurs respectives gestions i sospites. Si és que entre ambdós mai s'arribà a establir un pla d'acció conjunta, aquest segur que degué passar per evitar que Mn. Cinto rebés socors econòmics directes, puix que hom temia que acabessin a la bossa de la vídua.

A finals de 1894, després d'una tempestuosa tardor plena d'incidents, retrets i de suposades «incomprensions» que ens estalviem de relatar en detall, el capellà poeta acceptà l'oferta que temps enrere li havia formulat reiteradament l'arxiduc Lluís Salvador de sojornar una temporada a Mallorca per escriure un poema sobre el místic Ramon Llull. Al costat de la vessant literària de cercar nous temes i ambients d'inspiració, Mn. Cinto aprofità l'estada per explicitar a l'arxiduc la seva trista situació i aconseguir d'aquest ajut econòmic. Assabentat d'aquest viatge i sospitant-ne la finalitat, Narcís Verdaguer no dubtà,

⁶⁰ A la darrera carta que Mn. Cinto adreçà a Narcís Verdaguer des de la Gleva, avançant-se a les desfavorables consideracions que aquest treuria d'aquesta hipoteca en favor de *Donya Deseada*, li pregava que no acusés a ningú de la seva decisió. *Epistolari...*, *op. cit.*, (1986), vol. IX, carta núm. 1068, p. 28 (la Gleva, 8 de novembre de 1894). Sobre l'entramat de la hipoteca de 1894, cal referir-nos novament a la brillant anàlisi que fa Josep JUNYENT I RAFART, «Estudi Prelimar» dins *Manuscrits verdaguerians...*, *op. cit.*, ps. 289-297.

dies més tard, a embarcar-se per anar a visitar l'arxiduc a la seva residència a Miramar.⁶¹ Com assenyala Joan Torrent, no sembla, però, que les paraules de Narcís Verdaguer fessin l'efecte desitjat en el senyor de Miramar, puix que aquest no tan sols prosseguí la seva important donació de diners a l'admirat poeta, sinó que, a més, li revelà per carta la presència del cosí a Mallorca. Ben segur que aquest incident —seguit d'altres, com el que sembla que hi hagué la primavera de 1896 entorn del pla d'un tal Codinoyas—⁶² degué alimentar en Mn. Cinto un enorme recel i una gran animadversió envers Narcís Verdaguer, malfiança que no desaparegué mai més. A parer nostre, això explicaria en part que en els articles *En defensa pròpia* i en la colpadora correspondència que l'estiu de 1895 es creuaren tots dos, el poeta l'acusés de ser l'autèntic agulló de la seva desgràcia.⁶³

Abans que això no passés, se succeïren, seguint en aquest punt novament l'explicació

⁶¹ Un clar exemple del que dèiem abans respecte de l'intercanvi d'informació entre Narcís Verdaguer i el bisbe, el tenim en aquesta carta que, a principi de gener de 1895, el primer féu arribar a Morgades a propòsit del viatge de Mn. Cinto a Mallorca: «Si'l vinent dissapte tinch la sort de poguer veure a Vossencia, li retornaré aquella carta y, a demés, li indicaré una sospita sobre l'objecte de tant estrany viatge. Mes darreres noticies son de que'l Marquès ha indicat de poch novament al Sr. Satrústegui son instint de que s'arregla lo dels deutes. Mes, aquest senyor està molt empenyat dels seus procediments dilatoris. Veyam que'ns ne donarà Deu.» Per la seva banda, el 31 de desembre de 1894, Morgades havia informat Narcís Verdaguer de l'arribada del seu cosí a la Gleva: «A pesar del frio he ido esta mañana a la Gleva deseoso de saber de Mn. Cinto. Está allí desde ayer bueno y templado. Por no exasperar no he pedido explicaciones que ya irán viniendo.» Citat per Joan TORRENT I FÀBREGAS, *op. cit.*, ps. 229-230 i nota 15.

⁶² Pel març de 1896, Narcís Verdaguer va recomenar per carta en dues ocasions al bisbe Morgades que rebés a un cosí de Mn. Cinto, de nom Codinoyas, que volia exposar-li un pla de reconciliació. Manuel MONJAS, *op. cit.*, p. 399 i ss. Tal com deixen entreveure els editors i crítics de l'*Epistolari*, aquestes gestions de Narcís Verdaguer a prop de Morgades podrien ser el motiu de les crítiques que, per aquelles dates, feia novament Mn. Cinto envers el seu cosí advocat, en una carta a Cosme Vidal en què li deia: «Mon cosí es qui está á la breixa sempre enverinant al Sor. Bisbe y al Marqués. Los catalanistes matexos se portarien millor si no haguessen sentides y no sentissen sa mala llengua.» *Epistolari...*, *op. cit.*, (1986), vol. IX, carta núm. 1204, ps. 227-228 i nota 5 (Barcelona, febrer 1896 ?).

⁶³ «L'escandol tu l has mogut tot sencer; tu has donat les pedres á tots los que ns apedregan; tu ab telegrames y cartas excitas fa temps contra mi al Marques y al S. Bisbe; tu has fet ploure sobre mi les amenasses y ls colps y m has fet pendre la missa, cosa que *motu proprio* may ho hauria fet lo superior.» *Epistolari...*, *op. cit.*, (1986), vol. IX, carta núm. 1125, ps. 118-119 (Barcelona, 13 d'agost de 1895).

de Joan Torrent, una sèrie de «factors decisius», d'entre els quals hom destaca l'actitud desentesa del marquès al socor econòmic demanat per l'exalmoiner i la retractació de la serventa Simona Aparició, penediment en què aquesta ara acusava els dos cosins, Narcís Verdaguer i Mn. Güell, d'haver-la conduït davant Morgades per testificar falses calúmnies.⁶⁴ Aquests elements excitaren la sensibilitat de Mn. Cinto i li feren creure que hi havia una conxorxa contra ell per recloure'l a l'asil de capellans, amb l'excusa que tenia pertorbades les facultats mentals. En aquest estat emocional d'excitació i just quan estaven a punt de complir-se dos anys de la seva peculiar estada a la Gleva, l'exalmoiner, exasperat per les dilacions de Satrústegui, assetjat pels creditors, malfiant-se de parents i amics i cansat de l'actitud recriminatòria del bisbe, es decidí anar a Madrid per recordar al marquès la promesa inicial de pagar-li els deutes. La trobada amb l'antic protector no donà, però, els resultats esperats i el capellà poeta marxà, sense ni tan sols acomiadar-se dels marquesos, un altre cop cap a Barcelona. A Madrid, hi havia anat acompanyat de la vídua Duran i de la filla gran, Amparo, les quals segurament li aconsellaren ara de no tornar a la Gleva i d'esperar tranquil·lament a Barcelona veure passar els esdeveniments.⁶⁵

Així doncs, fugitiu de la Gleva, desobeint en tots els punts les ordres de Morgades que li havia prohibit de relacionar-se amb la família Duran, Mn. Cinto, que el maig havia complert els cinquanta anys, es posà fora de la llei eclesiàstica. A la primeraria de juny, adonant-se que la policia el seguia cregué que es trobaria més segur a casa de *Donya Deseada*. De fet, Morgades, esgrimint un dels articles del Concordat, havia instat al governador civil a detenir el capella rebel i a retornar-lo a Vic, propòsit, però, que, després d'una temptativa fallida, el mateix governador decidí aturar. El 15 de juny Mn. Cinto envià un ultimàtum a Morgades: si la idea de fer-lo pres prosseguia (iniciativa que, curiosament, no atribuïa al bisbe, sinó a algú altre que per ara no anomena, tot i que més tard deixarà entreveure que es tractava de Narcís Verdaguer), li deia, «estich disposat a anar pels carrers

⁶⁴ De fet, fou mossèn Güell qui féu anar la serventa a explicar-ho al bisbe. Narcís Verdaguer es limità, pel que sembla, a escriure-ho a Mn. Cinto demanant-li segurament alguna explicació. Joan TORRENT I FÀBREGAS, *op. cit.*, p. 186.

⁶⁵ *Id.*, ps. 239-268.

de Barcelona entre gent d'armes, com Jesuscrits pel carrer d'Amargura.»⁶⁶ Amenaçava, doncs, amb l'escàndol públic. L'endemà mateix Morgades li pregà que tornés a Vic, que encara hi havia temps d'arreglar-ho. Però al costat d'aquestes esperançadores paraules, el bisbe cometia l'error —potser clau— d'esmentar el tribunal eclesiàstic, és a dir, la gairebé segura suspensió a divinis.⁶⁷ Aquesta possibilitat causava un veritable horror en el capellà rebel, que s'hauria vist privat de la seva única font d'ingressos, a banda, és clar, del fortíssim cop moral que això representava. I aquest pànic, al costat d'un decidit propòsit per sortir de l'aïllament públic en què es trobava i de desafiar els seus *perseguidors*, portà Mn. Cinto a escriure el famós *Comunicat* que el dia 17 de juny publicà «El Noticiero Universal» a primera pàgina. Amb aquest escrit posava la primera pedra de l'obra vindicativa *En defensa pròpia*, la qual, com afirma Ricard Torrents, «s'aguanta a la llista dels millors títols que va donar el primer periodisme modern català.»⁶⁸

El millor testimoni de l'impacte i el desconcert que ocasionà entre amics i propparents aquest primer escrit de Mn. Cinto, ens el dóna segurament la carta que Narcís Verdaguer escriu, el 6 de juliol de 1895, a l'escriptor lorenès Maurice Barrès (1862-1923), qui recentment havia visitat Catalunya i de qui els elements joves del catalanisme

⁶⁶ *Epistolari...*, *op. cit.*, (1986), vol. IX, carta núm. 1099, p. 73-74 (Barcelona, 15 juny 1895). En el darrer article de la segona sèrie d'*En defensa pròpia*. *Un sacerdot perseguit*, publicat a «La Publicidad» el 21 de novembre de 1897, insinua la participació de Narcís Verdaguer en aquest complot per prendre'l quan escriu: «Planyent-se de que ni amb los ternals d'una ordre del govern m'havien pogut arrencar de Barcelona, [Verdaguer i Callís] exclamà ple de quimera: *L'única equivocació que ha tingut lo Bisbe de Vic en aqueix assumpte, és creure que el governador era una persona formal*. Per què no era una persona formal? ¡perquè no havia volgut arrossegar a son cosí al manicomi!» Jacint VERDAGUER, *En defensa pròpia* (Barcelona, Edicions La Magrana, 1994), a cura de Lluïsa Plans, p. 145.

⁶⁷ Ara bé, volem precisar que coincidim amb l'anàlisi exculpatòria de l'actuació de Morgades en l'afer Mn. Cinto que fa Junyent a l'estudi tantes vegades esmentat, arguments que, en bona part, recull Jordi Figuerola a les succintes pàgines que dedicà a aquest tema dins l'obra *El bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994), ps. 488-492.

⁶⁸ Ricard TORRENTS, *A propòsit d'un article inèdit d'«En defensa pròpia»*, «Anuari Verdaguer», 1991 (1992), p. 37. Respecte de l'article inèdit «Pecat original» localitzat per Torrents i la qüestió integrista que suscita, nosaltres, però, no donem gaire credibilitat als arguments de Mn. Cinto en el seu desig de polititzar l'afer.

conservador del Centre Escolar Catalanista i de la Lliga de Catalunya envejaven el tipus d'intervenció intel·lectual i política.⁶⁹ L'enorme ressò que l'esmentat *Comunicat* de Mn. Cinto havia tingut no sols a Catalunya, sinó àdhuc per tot Espanya, devia fer pensar a Narcís Verdaguer que tal vegada Barrès o, amb més probabilitat, els felibres n'havien d'estar al cas. A més, cal tenir en compte que els rumors sobre l'afer corrien de boca en boca i que el periòdic «La Dépêche», de Perpinyà, el dia 20 de juny, havia inserit una gasetilla informant fantasiosament sobre el tema.⁷⁰ Per aquesta raó, és probable que Narcís Verdaguer pensés que fent certes confidències a Barrès sobre l'escàndol del seu parent aquest tard o d'hora ho faria saber als seus amics felibres (alguns residents a París, com Paul Mariéton) i probablement al mateix Frederic Mistral. A parer nostre, aquest propòsit no desqualifica, en cas de ser cert, la versió que succintament oferia de l'afer Narcís Verdaguer; una interpretació dels fets, d'altra banda, no gaire llunyana de la realitat si acceptem algunes modificacions en el llenguatge de l'època. Vegem-ho.

«Je ne vous ai pas écrit auparavant parce que j'ai eu à subir des grands chagrins à causa d'un événement qu'ont fait du domaine public les indiscretions de la presse. Mon cousin, le poète et prêtre Jacinthe Verdaguer a publié dans un journal de Barcelone une lettre qui a causée une vive émotion. C'était comme un gémissement et un cri d'au secours! poussés par un homme en proie à des horribles persecutions. L'effet produit par cette publication a été retentissant, comme le faisaient prévoir la grande renommée de poète et de saint, dont jouit dans toute l'Espagne l'auteur de *L'Atlantide* et des *Chants mystiques*. ¿Est-il devenu fou? Voilà ce qu'on se demande. Quand à moi j'ai des raisons pour m'en douter. Cependant, il n'est pas plus celui qu'il était jusqu'à présent. ¿Et alors? J'y perds ma tête; mais je suis devenu à demi convençu d'une chose bien étrange: Ici nous avons des satanistes; mon cousin a subi et subis encore, malheureusement, l'influence de deux femmes, qu'on ne peut pas même supposer (attendu le profond et inaltéré mysticisme de mon cousin) explicable par des motifs sensuels; mon cousin était la réputation la plus élevée et la plus édifiante qu'il y eusse parmi le clergé espagnol... J'aimerais à parler sur ce cas, très étonnant, qui passionne la Catalogne, et qui m'a fait et me fait encore souffrir beaucoup, avec l'auteur d'*En route*... Parce que, enfin, j'ai le soupçon qu'il y a là dedans du satanisme.»⁷¹

⁶⁹ Cal no oblidar, a més, la connexió de Barrès amb el cercle de poetes provençalistes deixebles de Mistral i el lideratge que entre la joventut nacionalista francesa exerceix l'autor de *Les Déracinés* com a mínim fins a començament de la dècada següent, moment en què és rellevat pel monarquisme de Charles Maurras i la seva Action Française.

⁷⁰ Treiem aquesta informació de l'*Epistolari...*, *op. cit.*, (1986), vol. IX, p. 81, nota 2 (Barcelona, 17 juny 1895).

⁷¹ Disposo d'una còpia d'aquesta carta, entre d'altres d'escrites per Narcís Verdaguer, que ha tingut l'amabilitat d'enviar-me la conservadora en cap de la Biblioteca Nacional de França, Marie-Odile Germain, autora, juntament amb Françoise Callu, del recull *Correspon-*

Volem fer notar que si Narcís Verdaguer hagués pretès amb els comentaris d'aquesta missiva desprestigiar son cosí hauria posat l'accent en la possible (de fet acceptada en el sentit popular del terme) «bogeria» del poeta. I, tanmateix, per bé que reconeix que Mn. Cinto no era ben bé el mateix des de feia temps, no dóna gaire crèdit a aquesta possibilitat. Encara és més taxatiu en rebutjar l'esllavissament «sensual» del poeta en mans de *Donya Deseada* o de la filla gran, Amparo, vident i dona «endimoniada». Les dues coses, ens semblen importants de remarcar-les, perquè més tard Mn. Cinto acusarà Narcís Verdaguer, en la correspondència que l'estiu de 1895 es creuaran, d'haver trompetejat per tot Espanya aquestes dues difamacions.⁷² En canvi, en aquesta curta missiva, Narcís Verdaguer esbossava un camí potser encertat, però molt relliscós, en parlar de «satanisme», sobretot tenint en compte que ni Barrès ni els altres possibles receptors del missatge no coneixien els detalls del cas i que, per tant, aquesta explicació, que tan sols s'anunciava a la carta com un flaix, havia de resultar-los sorprenent i enigmàtica, segurament incomprendible, per molt que Verdaguer esmentés en clau de pista l'obra de J. K. Huysmans, *En route*, novel·la d'evocacions diabòliques i màgiques, que s'havia publicat a França el febrer d'aquell any. A parer nostre, amb l'al·lusió al satanisme Verdaguer i Callís es referia al fet que Mn. Cinto semblava mentalment possés, no oblidem, seguint a Jesús Pabón, que les epidèmies de possessió, fenomen de l'Europa moderna, havien tornat a manifestar-se amb una renovada intensitat al llarg del segle dinou i que a Barcelona n'hi hagué una darrera entre 1888 i 1893, és a dir, els anys en què Mn. Cinto havia actuat juntament amb Mn. Güell i el pare Piñol d'exorcista.⁷³ Amb tot, el crèdul del mossèn no estava pas *endimoni*at, sinó que, més aviat el que s'hauria produït és una alteració de la seva personalitat sota la fatal influència d'aquells grups sectaris de la Casa de l'Oració i l'altre, més misteriosos, de

dance Maurice Barrès. Lettres reçues par M. Barrès entre 1874 et 1923 (París, BNF, 1992).

⁷² «Tu has pagat la honra que t doná mon nom fent caure sobre mi la deshonra de que so boig y fentho trompetejar per tot Espanya. Encara mes, partidari de que "s'ha de dir lo que es y lo que no es", son tos mots, y del "calumnia que alguna cosa queda" de Voltaire, has posat sobre mos cabells blancs taques horribles y sospites maliciosas de coses pitjors, que si fossin veritat tu havias de callar.» *Epistolari...*, *op. cit.*, (1986), vol. IX, carta núm. 1125, p. 119 (Barcelona, 13 d'agost de 1895).

⁷³ Jesús PABÓN, *El drama de Mosén Jacinto* (Barcelona, Alpha, 1954), p. 154 i ss.

Vallcarca dels Penitents.

Malauradament, en les cartes que, posteriorment, Narcís Verdaguer escriuria a Barrès, en els anys 1897 i 1913, no tornaria a fer-hi cap més referència, al cas de Mn. Cinto. Tampoc no n'escriuria una sola ratlla als felibres amb els quals mantenia més relació (Màrius André, qui entre 1894 i 1898 es troba a Barcelona treballant en el consolat francès, Jules Veran, Pau Coiffinières o Justí Pepratx). Sens dubte, el fort impacte emocional de les gravíssimes acusacions que rebé, primer, en la sèrie d'onze articles que, sota el títol genèric *Un sacerdot calumniat*, Mn. Cinto publicà a «La Publicidad» durant l'agost de 1895, i, un altre cop, dos anys més tard, entre l'agost i el desembre de 1897, en la segona sèrie intitulada *Un sacerdot perseguit*, el degué deixar moralment abatut. Creiem, a més, que l'escàndol afectà també la seva participació en el moviment catalanista, si més no en els actes públics durant els primers anys, com ho mostra que es retragués de participar activament a l'assemblea d'Olot convocada per la Unió Catalanista a finals de juny de 1895, on tenia l'encàrrec de defensar una de les bases del document.⁷⁴ Com explica Francesc Cambó, aquest silenci no fou trencat fins a l'assemblea de Girona, dos anys més tard, on Narcís Verdaguer «accedí a parlar després d'uns anys de retraïment».⁷⁵

Atesa la rellevància que té per al tema que estem tractant, creiem que val la pena de reproduir aquí l'escrit en què, gairebé de manera monogràfica, Mn. Cinto acusava Narcís Verdaguer de ser el gran confabulador de la seva tragèdia. Correspon a l'article publicat l'11 d'agost de 1895, amb el número VII de la sèrie *En defensa pròpia*, i diu:

«No havia entrat encara en la lluita qui, havent rebut més bé i majors proves d'estimació de mi, m'ho havia de pagar organisant-la com a advocat i cap de colla, acostant los elements dispersos i reclutant-ne de nous, especialment entre persones benivolgudes, per a enfonsar-me. Aqueix, com tothom sap, és don Narcís Verdaguer, cosí meu, que al venir a estudiar a Barcelona rebí en ma casa amb los braços oberts com un germà petit que m'enviava la Providència, a les portes de la vellesa, per recollir mos llibres, papers i somnis a mig descloure, única herència que podia deixar-li al morir. Doncs ell, tan fidel i afectuós quan en

⁷⁴ Jordi LLORENS, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992), p. 303. No obstant això, dues fonts diferents ens confirmen la seva assistència a l'Olot: d'una banda, la carta que, el 6 de juliol de 1895, escrigué a Maurice Barrès en què li detallava el funcionament de la Unió Catalanista i, de l'altra, la informació periodística apareguda al «Correo de Gerona» (2 de juliol de 1895).

⁷⁵ Francesc CAMBO, *Memòries...*, *op. cit.*, p. 49.

dies de bonança jo navegava vent en popa, en la mateixa nau del Marquès de Comillas, al veure'm caure, se'm caragirà i posà davant de mos enemics; vegent-me martiritzar amb paraules i obres, se posà a guiar a mos botxins, i em teixí amb ses pròpies mans una corona d'espines que m'ha fet envellir en un any i no m'ha portat a la sepultura perquè la Mare de Déu me sostenia. Ell és l'atiador del foc terrible d'injúries i maledicència que ha estat a punt de devorar-me. Ell, de paraula, amb cartes i telegrams, ha punyit al Marquès i a Sa Illustringíssima fins a encendre'ls en guerra comuna contra llur addicte capellà, i partidari de que *s'ha de dir lo que és i lo que no és*, i de que *quan convé s'ha de mentir* i de la màxima de Voltaire «Calúnnia que alguna cosa ne queda», no ha parat fins a obligar al bondadós prelat a donar-me un colp de cossa, cosa que no hauria fet *motu proprio*.»⁷⁶

El trencament de Mn. Cinto amb Narcís Verdaguer fou radical. Aquell li acabà exigint per via judicial el retorn dels llibres i els papers que el seu cosí guardava de l'època en què el capellà s'allotjava ocasionalment en el pis del carrer Duc de la Victòria. Com escriu Torrent i Fàbregas, «Narcís Verdaguer es negà a fer-ho, en una carta afectuosa en la qual, oblidant tot el passat entre ells, li oferia hostatge permanent a casa seva».⁷⁷ Dos anys més tard, en la segona sèrie d'*En defensa pròpia*, començada l'agost de 1897 i intitulada *Un sacerdot perseguit*, Mn. Cinto reiterarà les acusacions i les crítiques als vells amics i als parents. En un dels articles segurament més coneguts, intitulat *Llorers espinosos*, després de narrar la seva coronació poètica a Ripoll en mans de Morgades amb la complicitat de Jaume Collell i Narcís Verdaguer (contraposada a la coronació d'espines de què ara era objecte), acusa aquells tres d'haver-lo utilitzat per beneficiar-se dels favors del marquès de Comillas. A Collell, li retreu el fet d'haver obtingut una canongia «i potser esperar alguna cosa més». A Narcís Verdaguer, d'esperar-ne una altra, però que «per justos judicis de Déu no ha obtinguda». I al doctor Morgades, que defineix com a «amic sempre

⁷⁶ Ens hem servit de l'esmentada edició a cura de Lluïsa Plans. *Id.*, ps. 58-59. Així mateix, en l'article número X de la mateixa sèrie, Mn. Cinto acusarà també Narcís Verdaguer, primer, d'enviar-li missatgers amb la missió «ridícula» d'esporguir-lo i, segon, de ser l'autor d'un article anònim publicat al periòdic «La Unión Católica». *Id.*, ps. 65-67. Per la seva banda, el cosí advocat negarà aquestes i altres insinuacions «calumnioses» en la correspondència privada que es creuaren l'agost de 1895. *Epistolari... op. cit.*, (1986), vol. IX, especialment carta núm. 1130, ps. 127-129 (Barcelona, 16 d'agost 1895)

⁷⁷ Joan TORRENT I FÀBREGAS, *op. cit.*, ps. 325-326. Sembla que, posteriorment, també la muller de Narcís Verdaguer, Francesca Bonnemaïson, féu pel seu compte alguns intents perquè Mn. Cinto tornés amb la família legítima sota les condicions que ell establís. Dec aquesta informació al Sr. Manuel Rucabado i Verdaguer, a qui li ha estat transmesa per tradició familiar.

de gent de bossa», l'acusa d'haver-se aprofitat de «la bona ocasió que se li presentava de fer un servei a la primera bossa d'Espanya, quals recomenacions tenien molta influència en les altes esferes, fins per si mai somniàs ornar-se amb flors de púrpura i prendre lo lema dels verdosos magraners de son jardí: *purpural ex viridi.*» L'existència d'un complot apareixia així als ulls de l'embogit capellà com un fet d'una aclaparadora evidència: «rara coincidència! los tres mateixos homes que s'havien unit per coronar la víctima, s'havien d'aliar per descoronar-la d'espines.»⁷⁸

Aquesta segona tanda d'*En defensa pròpia*, composta de vint-i-sis articles, es publicarà en el diari «La Publicidad» al llarg de quatre mesos, fins al 21 de desembre de 1897, moment en què Mn. Cinto la suspèn provisionalment per a anar-se'n a Madrid, on entra en contacte amb els frares agustins de l'Escorial, els quals, amb l'objectiu de rehabilitar-lo, aconsegueixen un acord amb Morgades —prèvia retractació de Mn. Cinto— que permet que li sigui retornat el permís de dir missa i de residir a Barcelona. Poc més tard, el bisbe Català li trobarà un petit benefici a la parròquia de Betlem, a la Rambla; la ironia volia que fos al davant mateix de l'anterior residència on al llarg de 13 anys Mn. Cinto havia oficiat de capellà particular i protegit dels marquesos de Comillas.

Davant l'escàndol aixecat pels escrits del capellà poeta en «La Publicidad», entre la premsa catòlica i conservadora hi hagué, com és ben sabut, la consigna —no escrita— d'evitar referir-s'hi, de no alimentar el mullader en què es banyaven els òrgans republicans i anticlericals. El bisbe Morgades arribà a escriure una pastoral sobre l'afer, però, finalment, decidí no publicar-la. A «La Veu de Catalunya», no hi trobem cap petjada de l'afer, cap referència subtil. Tal com recull Francesc Cambó, qui des de 1897 passava moltes hores a casa dels Verdaguer, primer, en tant que passant i, després, com un dels millors amics de la família, aquells foren uns anys d'enorme «amargor» per a Verdaguer i Callís en l'«immens sacrifici d'acceptar callat els vituperis que amb un sol mot hauria pogut desfer...».⁷⁹

Com va escriure Jesús Pabón, la politització de l'afer estava servida: enfront del

⁷⁸ Jacint VERDAGUER, *op. cit.*, ps. 71-73.

⁷⁹ Francesc CAMBÓ, *Memòries...*, *op. cit.*, p. 50-51.

bisbe Morgades i l'església es col·locava la figurava del doctor Turró, representant de la ciència i l'anticlericalisme, enfront de Narcís Verdaguer, «advocat dels burgesos» i enemic principal de Mn. Cinto, l'esquerranisme del també jurista Joan Moles.⁸⁰ Així les coses, el cert del cas és que, la brillant prosa periodística del capellà rebel al costat d'unes revelacions certament escandaloses per a la mentalitat de l'època, bel·ligerància que contrastava amb el mutisme del bisbe i dels parents, donà ales a la demagogia populista i alimentà una de les campanyes més sorolloses de la fi de segle. Ben segur que tot el que succeí degué d'inquietar enormement els elements del catalanisme catòlic, que, de sobte, veien com el mite més important de la Renaixença s'ensorrava i queia en mans contràries.

En els darrers quatre anys de la vida de Mn. Cinto, no es produí cap acostament a Narcís Verdaguer ni tampoc a Collell, fet que contrasta amb la completa reconciliació que, «almenys en aparença», sí que es produí amb Morgades, que després de la mort de Català havia estat nomenat bisbe de Barcelona.⁸¹ Tan sols el capellà reconeixia en privat, en demanar-li si es penedia de les greus acusacions que havia repartit entre parents i vells amics en els escrits periodístics, que s'havia deixat endur per la incontinença de la seva ira. Des d'aquelles tristes jornades de difamacions i calúmnies, ni Collell ni Narcís Verdaguer volgueren sortir de llur «actitud discretíssima» i, el 1902, es negaren a prendre part en la lamentable «brega» que s'organitzà a l'entorn del moribund a vil·la Joana.⁸² Amb tot, quan es féu pública la situació de misèria en què vivia el vell amic i parent i la gravetat de la seva malaltia, aquests li feren arribar un donatiu de 100 pessetes.⁸³

En morir Mn. Cinto, ni l'un ni l'altre tingueren ànims ni coratge suficient com per assistir al multitudinari enterrament que el poble i les autoritats de Barcelona dispensaren

⁸⁰ Jesús PABÓN, *op. cit.*, p. 39 i ss.

⁸¹ Joan TORRENT I FÀBREGAS, *Jacint Verdaguer. Resum biogràfic* (Barcelona, Barcino, 1977), p. 76 i ss.

⁸² Josep PEREÑA, *Els darrers dies de la vida de Jacint Verdaguer* (Barcelona, Barcino, 1955), p. 163.

⁸³ *Id.*, p. 126.

al poeta.⁸⁴ Assenyalem, a més, que la rectificació a darrera hora, enmig d'una novel·lesca nit de tempestat a vil·la Joana, de les disposicions testamentàries de Mn. Cinto⁸⁵ fou interpretada —i escampada als quatre vents per en Moles, en Turró i la família Duran— com la prova fefaent que, «en el darrer instant, [el poeta] no s'havia retractat de res.»⁸⁶ Enorment dolguts per tot el que havia passat i per tot el que s'havia dit, i tossuts com eren, Jaume Collell i Narcís Verdaguer devien encara sentir-se fortament contrariats i decebuts per l'apropiació de la figura i el mite de Mn. Cinto que feien la família adoptiva dels Duran i per aquells personatges que, políticament, eren contraris al catalanisme catòlic que tant havia ajudat a difondre el difunt capellà en la seva millor època com a poeta.

⁸⁴ Respecte de l'enterrament de Mn. Cinto, hi ha una anèdocta, segons la qual, Narcís Verdaguer seguia el pas del sepeli des de casa seva, al carrer de Montsió 3bis, principal, un estret carrer perpendicular al Portal de l'Àngel, gràcies a les notícies que li anava donant el seu nebot Màrius Verdaguer i Travesí, qui li deia: «encara va passant gent, encara n'hi passa molta. Encara?», demanava Narcís Verdaguer, «sí encara», responia el nebot que s'ho mirava des del balcó de l'habitació del seu oncle. I quan aquest li anuncià que passava el fèretre de Mn. Cinto, llavors Narcís Verdaguer no va poder contenir el plor. Dec també aquesta informació al Sr. Manuel Rucabado i Verdaguer.

⁸⁵ En la nota testamentària de 1887, Mn. Cinto deixava a Narcís Verdaguer escollir vint volums de la seva biblioteca. En uns termes semblants, també n'eren beneficiaris Jaume Collell, Magí Cornet i Marià Aguiló. Els hereus principals, però, eren lògicament els familiars més directes. El 1902, però, la darrera voluntat testamentària de Mn. Cinto, moribund a vil·la Joana, bandejà pràcticament la família natural en favor de l'adoptiva. Vegeu: P. Manuel MONJAS, *Documentos inéditos acerca de Mosén Jacinto Verdaguer. Su amistad con los agustinos de El Escorial* (Barcelona, Editorial Juventud, 1933), p. 22 i ss.

⁸⁶ Joan TORRENT I FÀBREGAS, *op. cit.*, p. 84.

En les pàgines que segueixen intentarem principalment acostar-nos al disseny doctrinal i a l'estratègia política de Narcís Verdager mitjançant l'anàlisi dels escrits periodístics que publicà en el setmanari «La Veu de Catalunya», exclosos, però, aquells que tracten de qüestions econòmiques i aquells que es relacionen directament amb la crisi colonial i finisecular. Aquests aspectes, que tot i ser de gran importància desborden el marc cronològic del setmanari, els deixem per al capítol següent.

Dit això, volem deixar clar d'entrada que, amb la seva obra periodística, el nostre biografiat no cercava pas avançar un discurs teòric ni pretenia completar un sistema de pensament polític regionalista. De fet, mai no ho farà, mai no escriurà cap llibre de doctrina ni gosarà enfilarse pels dominis de la teoria política; la seva aportació es mourà sempre en l'àmbit del comentari, el discurs, l'apunt intel·lectual i l'articulisme periodístic.

Així doncs, el que hom troba en llegir els escrits de Verdager són bàsicament opinions i reflexions succintes entorn de fets de la vida política, cultural, social o econòmica, preferentment de Catalunya i d'Espanya però també referents a altres estats o realitats nacionals europees. En aquest sentit, surt a la llum la gran quantitat de premsa i publicacions especialitzades que Narcís Verdager llegia i ressenyava i que, posteriorment, un cop utilitzades, passaven a engrossir els impressionants dossiers de premsa temàtica que començà a ordenar a principi de la dècada dels noranta i que contenen informació molt valuosa fins a dates molt properes a la seva mort.⁸⁷

⁸⁷ A final de 1918, la vídua Verdager entregà a la Biblioteca de Catalunya un fons constituït per uns 400 llibres de temàtica diversa i una col·lecció de retalls de diari disposats en 17 seccions: 1. Regionalisme a l'estranger (1891-1908: Irlanda, 1895-1897; Suïssa, 1897-1898; Itàlia, 1895-1896; Suècia i Noruega, 1894-1898; Bèlgica, 1897-1898; Turquia, 1895-1898; Rússia i Polònia, 1908; Anglaterra i diversos s.d.). 2. Nacionalisme i autonomisme a l'estranger. 3. Socialisme, nacionalisme, autonomisme i patriotisme a l'estranger. 4. Regionalisme i nacionalisme a l'estranger. 5. Regionalisme a França (colònies, socialistes i regionalistes). 6. Alemanya (Posen, Alsàcia i Lorena, Baviera i diversos). 7. Àustria i Hongria, 1895-1898 (Bohèmia i Moràvia, Grècia, Polònia, Romània i Transilvània, Txèquia, Hongria i diversos). 8. Diversos, 1907-1910. 9. Catalanisme, 1907-1914. 10. Regionalisme, 1882-1897. 11. De la llengua catalana, 1912-1916. 12. Regionnalisme artístic, 1889-1897. 13. Socialisme i regionalisme, 1890-1909. 14. Socialisme, 1905-1910 (França, Anglaterra i Alemanya). 15. Lerrouxisme, 1907. 16. Terrorisme i lerrouxisme a Barcelona, 1907-1911.

En aquest sentit, disposem d'un testimoni d'excepció de l'interès de Narcís Verdaguer pels referents internacionals: Francesc Cambó. No debades aquest conformà la seva cultura política en la rica biblioteca del despatx del nostre biografiat; com féu notar Josep Pla, de la mà d'aquell el jove Cambó aprengué un mètode que després utilitzaria tota la vida: l'elaboració del dossier de premsa, sistema que posà en pràctica quan, a mitjan 1897, el director de «La Veu de Catalunya» li demanà que s'ocupés de la secció *Moviment Regionalista*.⁸⁸ Com és sabut, Francesc Cambó provenia dels rengles del CEC, del qual havia estat president durant el curs 1895-96, per bé que, segons el seu propi testimoni, encara el 1897 exercia *de facto* la presidència de l'entitat atesa la manca de temperament polític del seu successor en el càrrec, F. Ripoll.⁸⁹ Al final de 1897, seguint probablement el consell de Narcís Verdaguer, Cambó es donà d'alta com a soci de la Lliga de Catalunya amb el ferm propòsit d'evitar l'arraconament en el si de la històrica entitat de la política possibilista que defensava «La Veu de Catalunya».⁹⁰

A can Verdaguer, el jove Cambó fou acollit en un ambient humanament molt càlid i de força inquietuds literàries. En aquella època, la literatura francesa se seguia amb autèntic apassionament i sovint s'hi feien tertúlies en què participaven molts dels col·laboradors fixos o puntuals del setmanari i també alguns dels joves universitaris provinents del pensament vigatà més actiu, com ara Eugeni d'Ors, Bofill i Mates o Josep Carner, que alhora s'aplegaven a l'Acadèmia Catalana de les Congregacions Marianes (impulsada pels jesuïtes Ignasi Casanovas, Lluís I. Fiter i Frederic Clascar). Josep Pla, exagerant-ne la importància, digué que tal vegada era «l'ambient familiar més ric que el catalanisme havia fins llavors provocat.»⁹¹

17. Solts (descentralització a França, 1894-1898; Irlanda, 1907; Hongria, 1895-1898; i diversos, 1910). *Bulletí de la Biblioteca de Catalunya*, vol. V (1918-1919), p. 243.

⁸⁸ Josep PLA, *Francesc Cambó* (Barcelona, Destino, 1973), *Obra Completa*, vol. XXV, p. 126-127.

⁸⁹ Francesc CAMBÓ, *Memòries...*, *op. cit.*, ps. 49-50.

⁹⁰ Biblioteca de Catalunya, secció de manuscrits: ms. 2288, núm. 126 (15 de desembre de 1897).

⁹¹ Josep PLA, *op. cit.*, ps. 126-128.

Ara bé, de l'ofici d'advocat, poques coses en va aprendre el jove Cambó durant el temps que durà la seva passantia, ja que, a la relativa «poca importància» d'aquell despatx (si més no entre 1897 i 1900), s'hi afegia el tarannà de Verdaguer, que «el duia a voler les coses tan perfectes que ell mateix es feia tota la feina i no hi havia manera d'ajudar-lo».⁹² Aquesta situació de desenfeinament li permeté, en canvi, conèixer a fons la singularitat de cadascun dels diaris i de les revistes que periòdicament arribaven a la redacció de «La Veu de Catalunya».

L'origen d'aquest ric assortiment periodístic del nou setmanari es troba, com dèiem, en l'interès que des de ben jove tenia Narcís Verdaguer per seguir de prop el major nombre de diaris i revistes possible, un desig que cregué notablement justificat quan passà a disposar d'un portaveu propi, per bé que ben aviat li fou desaconsellat per l'amic Collell, qui li escriuria: «de periòdichs, més aviat poch, un de ben informat per tenir criteri sobre qüestions generals; y'ls demés sols lo necessari per fer lo *Dietari del Principat*. Voler saber cada dia lo que diu l'*Imparcial* y'l *Globo* y la *Vanguardia* etc. etc., es un matament estéril y perjudicial.»⁹³ Tanmateix, no sembla que el nostre biografiat seguís tampoc en aquest punt els consells del seu vell mestre, com mostra el fet que, al llarg dels vuit anys de vida del nou setmanari, entre les seccions *Lo Regionalisme en la Premsa*, *Estranger*, *Correu Nacional* i *Moviment Regionalista*, les quals sortien majoritàriament de la ploma de Verdaguer, unes vegades sota pseudònim i d'altres sense signar, hi trobem citades més de 270 publicacions diferents entre diaris, revistes i butlletins diversos, de les quals més de 55 provenien de fora de l'estat espanyol.⁹⁴ Pel que fa precisament a aquestes últimes, cal precisar, però, que no les rebia pas totes, sinó que la seva referència era sovint indirecta mercès a una triada selecció de premsa estrangera que arribava a can Verdaguer per subscripció. No debades, en aquella època difícilment es podia comprar als quioscos de

⁹² *Id.*,

⁹³ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Jaume Collell, signatura: 04.01.062 (Canet de Mar, 14 de març de 1891).

⁹⁴ Un primer llistat de la premsa citada a «La Veu de Catalunya», en el treball d'Emili BAYON DEL PUERTO, «*La Veu de Catalunya*» setmanari (1891-1898) (*Materials per al seu estudi*), treball de recerca, Universitat Pompeu Fabra, 1994, ps. 248-254.

Barcelona altra premsa forània que l'espanyola i algun tocarardà diari francès o anglès.

Així, sabem del cert, per exemple, que el nostre biografiat era un atent i sistemàtic sobretot, «Revue des Deux Mondes», publicació sobre la qual es mirava gran part de la cultura europea d'aquells anys. Per als assumptes religiosos Verdaguer havia après de Collell el costum de consultar «L'Univers», òrgan que, des de les actituds intransigents de Louis Veuillot, havia evolucionat cap a la defensa d'unes incipients tesis democratacristianes. Per a la política internacional, en canvi, se servia a bastament de diaris liberals moderats que tenien fama d'estar ben escrits, com ara «Journal des Débats» o «Le Temps», mentre que per a la política francesa no dubtava a recórrer a periòdics de gran tiratge, com ara el parisenc i catòlic «Le Figaró» o la tolosenca i políticament radical «La Dépêche», en la qual, a més, cal fer notar que podia llegir els articles que de tant en tant publicava el felibre roig Louis-Xavier de Ricard (1843-1911). Així mateix, en aquells anys, entre els medis conservadors a Catalunya tenien molt de pes les opinions del diari suís «Le Journal de Genève», sobretot quan, en el tombant de segle, aquest es féu ressò favorablement de les aspiracions autonomistes de Catalunya. D'Itàlia també arribaven a can Verdaguer publicacions de gran prestigi i influència en l'opinió conservadora, com ara el portaveu vaticà «Le Moniteur de Rome» o la revista dels pares jesuïtes «La Civiltà Cattolica», sense oblidar tampoc l'òrgan dels intel·lectuals regeneracionistes i nacionalistes, la florentina «Nuova Antologia», on escrivien juristes, antropòlegs i sociòlegs de l'escola lambrosiana, com ara Scipio Sighele i Giuseppe Sergi, entre d'altres; totes aquestes publicacions, Narcís Verdaguer les utilitzava com a font d'informació per redactar les cròniques sobre el regionalisme a Itàlia o per tractar de la sempiterna «qüestió romana». A principi de segle, segurament en aquells moments en què una salut malaltissa l'obligarà a reposar de l'atragament professional i periodístic, el nostre biografiat progressarà moltíssim com a lingüística autodidacte en llengua anglesa, la qual cosa li permetrà, a més de rellegir les obres de Shakespeare, consultar bibliografia sociològica, econòmica i política especialitzada i subscriure's a diaris anglesos, com ara «Times», «Daily Chronicle» i «Daily News», i algun de nord-americà, com ara «New York Herald». Aquest interès pel món polític anglosaxó esdevindrà especialment rellevant en la primera dècada del segle.

En els seus articles editorials a «La Veu de Catalunya» setmanari, Narcís Verdaguer

sovint hi incloïa un esbós de proposta o de programa polític regionalista, si bé no sempre excel·lia en la claredat expositiva i conceptual. En efecte, llegint-lo, el que hi predomina és la sensació que escriu massa a corre-cuita i que hi manca una revisió final dels textos, cosa que li hauria permès, creiem, llimar un cert abarrocamment discursiu, defecte d'altra banda ben característic d'un periodisme politicoliterari encara poc mètodic, massa dependent del món de la tertúlia i farcit d'idees sobreenteses. D'altra banda, és important fer notar que tan sols una part de l'obra periodística de Narcís Verdager, que en la secció politicodoctrinal supera amb escreix els 250 articles, incloent-hi tant els rubricats amb nom i cognoms com els publicats sota diferents pseudònims, transcendeix el comentari de situació i es connecta amb uns temes principals de llarga durada que formen part del conjunt de preocupacions del sector intel·lectual professional a Catalunya i a Europa durant els anys noranta.⁹⁵ En la delimitació de l'obra periodística de l'home que centra el nostre estudi i, en general, dels col·laboradors de «La Veu de Catalunya», cal tenir en compte que aquesta és una publicació on la literatura, per desig del mateix Verdager, ocupa un espai notabilíssim, raó per la qual ens hem atrevit a definir-la abans com una revista politicoliterària. En això no podem oblidar, d'una banda, que fins llavors el pont natural d'accés a la política catalanista provenia del camp de la Renaixença cultural, tradició molt cara al nostre biografiat, que s'hi sentia plenament identificat. Recordem que la seva primera experiència periodística, «L'Almogáver», havia nascut en part com a resultat de les trobades poètiques a la *font del desmai* i que els seus principis programàtics no eren altres que «la defensa de la fe catòlica i la propagació de les belles lletres catalanes». Per tot això, no és estrany ara que una part substancial dels continguts de «La Veu de Catalunya» segueixi aquesta petjada culturalista i jocfloralesca, a vegades, fins i tot, prenent el relleu a la part pròpiament política i doctrinal que acostumava a obrir les planes de la publicació.

Tot i que nosaltres obviarem l'anàlisi de les col·laboracions literàries del setmanari, ens atrevirem, no obstant això, a avançar que la seva qualitat és força irregular. Hi predominen les poesies de temàtica patriòtica i religiosa, les rondalles populars i els petits

⁹⁵ L'índex dels articles de Narcís Verdager i de tots els col·laboradors de la revista, ordenats alfabèticament per seccions, en el treball d'Emili BAYON DEL PUERTO, *op. cit.*, ps. 154-293.

contes francesos i provençals traduïts pel binomi [Fra]ncesca Bonnemasion i [Nar]cís Verdaguer, sota el pseudònim Franar. Més interès, en canvi, si més no per als aspectes biogràfics, té la *Secció Literària*, arran de les obligades necrològiques a les personalitats de Marià Aguiló, Josep Yxart, Joan Sardà, Frederic Soler, Joaquim Vayreda i Carles Bosch de la Trinxeria, entre molts altres escriptors i catalanistes eminents finats entre 1891 i 1898. Així mateix, «La Veu de Catalunya» reproduirà puntualment, cada mes de maig, els discursos dels mantenidors dels Jocs Florals i donarà una informació detallada de les activitats paral·leles del certamen (els convits, les inauguracions). Per últim, i com a reflex del sostre literari del setmanari, cal fer notar l'absència gairebé total d'escriptors modernistes i una actitud de subtil menyspreu envers els nous corrents. Al llarg de vuit anys, només hi trobem una sola poesia de Raimon Casellas, una de Joan Maragall i una de Jaume Massó, dos poemes d'Adrià Gual i tres de Santiago Russiñol. A partir de 1897, coincidint amb l'obertura que li dona la integració de nous col·laboradors, no tots vinculats al catalanisme conservador, hi trobem fórmules artístiques modernes, com la sèrie de poesies de Joaquim Ruyra, per bé que amb finalitats catòliques.⁹⁶

Veiem, doncs, que se'ns dibuixa un setmanari en què l'element literari apareix amb un protagonisme fins i tot superior al desitjat pel mateix Jaume Collell, qui aconsellava a Narcís Verdaguer que la literatura ocupés, en la nova «Veu», un lloc secundari.⁹⁷ Dos anys més tard, el juliol de 1893, aquest mateix criteri, però expressat ja en oberta crítica, la formularia un antic col·laborador de «L'Almogàver», el barceloní Claudi Omar i Barrera, quan empipat perquè Narcís Verdaguer no li publicava alguns dels seus articles, escriuria retreient-li que, en canvi, preferís «eixa col·lecció de nyonyeries de l'"Aiolí" i altres que fan de "La Veu de Catalunya" un periòdic de massa poca empenta, cosí germà de les revistes literàries.»⁹⁸ En un cert sentit, a Omar no li mancava raó, no debades el

⁹⁶ Joan-Lluís MARFANY, *El modernisme*, dins l'obra de RIQUER/MOLAS/COMAS, *Història de la Literatura Catalana* (Barcelona, Ariel, 1986), volum VIII, capítol II, p. 114.

⁹⁷ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Jaume Collell, signatura: 04.01.078 (gener-febrer 1891).

⁹⁸ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Claudi Omar i Barrera, signatura: 04.01.149 (Canet de Mar, 21 de juliol de 1893).

paral·lelisme entre el setmanari de Narcís Verdaguer i aquell altre que dirigia Frederic Mistral és de totes passades evident, fins i tot en la coincidència de dates. Ara bé, que Omar censurés el decantament literari d'aquestes revistes felibres i la possible influència sobre un setmanari com «La Veu de Catalunya», que Omar el volia polític sense additaments, no capgira, a parer nostre, la cimentada imatge intervencionista del nostre biografiat, ans la matisa i l'enriqueix.

Arribats a aquest punt, cal tenir en compte que, més enllà d'afeccions i tendències literàries, un dels focus d'interès de Narcís Verdaguer en aquesta dècada dels noranta serà seguir de ben a prop l'evolució que s'estava produint en el si del moviment provençalista, on de mica en mica es començava a obrir pas el sector jove favorable a la politització de les aspiracions regionalistes. Aquest canvi de tendència s'estava estenent per tot el Migdia i un bon exemple el constituïa precisament el descabdellament de revistes locals, les quals, seguint l'exemple de l'«Aiòli» (1891-1899), conjuminaven les reivindicacions polítiques amb les afeccions literàries («La Cornemuse», «Lou Felibrige», «Les Échos de Tamaris», «Cigaló d'Or», etc.). Així, mercès a la vella germanor literària i a l'habitual intercanvi de publicacions entre regionalistes de les dues bandes del Pirineu, «La Veu de Catalunya» es farà ressò puntualment, i amb gran entusiasme, dels intents per vertebrar políticament les aspiracions felibres amb notícies com ara l'anunci, el 1893, de la formació d'un partit nacionalfederal o la presentació aquell mateix any de Frederic Amouretti i Paul Coiffinières a les eleccions pel districte d'Avinyó.⁹⁹

Ara bé, la importància del felibrisme d'aquests anys, en contrast sobretot amb l'estroncament posterior a la crisi postdreyfus i el consegüent desdibuixament sota l'influx del monarquisme maurrasià, li ve donada perquè la seva projecció depassa l'àmbit estricte del Migdia mercès a la colònia felibre establerta a la capital francesa, aplegada a l'Escola Parisenca del Felibritge. Es tracta de joves amb inclinacions literàries que hi havien anat per raons d'estudi i pel desig d'obrir-se un camí professional, en un moment en què la crisi del liberalisme parlamentari començava a fer possible que la crítica al jacobinisme d'estat depassés la pinzellada literària dels vells patriarques i es transformés en un esbós de

⁹⁹ N. V. C., *Las elecciones y'l Regionalisme* (29 de gener de 1893), ps. 49-51.

programa polític —no exempt, tanmateix, d'un to suaument parnessià amb reivindicacions com l'*Imperi del Sol*; i tot això, a més, des de plataformes de nova creació, com ara la «Revue félibréenne», l'«Armana provençau» o el «Félibrige Latin», al capdavant de les quals es trobaven el lionès Paul Mariéton i el catalanomarsellès Jean Monné.¹⁰⁰

D'ençà la *Declaració dels joves felibres federalistes*, el febrer de 1892, a París (subratllem-ho novament), a mans de Charles Maurras i Frederic Amouretti, l'exemple del regionalisme a França, al davant del qual se situa aquest provençalisme renovat i polític de la generació de 1890 (d'entre la qual destaquen, al costat dels noms ja esmentats, els de Jules Veran, Marius André, Folco de Baroncelli o Jules Ronjat, i que compta amb la benedicció de l'«apòstol» Frederic Mistral), constituirà l'altre model —al costat del cas dels joves txecs i dels avenços autonomistes irlandesos— d'on el catalanisme conservador i possibilista extraurà en aquesta dècada dels noranta alguns dels seus miratges per argumentar el necessari pas a la intervenció electoral.¹⁰¹ Així les coses, Narcís Verdager, al costat d'altres catalanistes, com ara Sebastià Farnés, sostindrà repetidament des de «La Veu de Catalunya» que, si en el passat la influència provençal havia estat cabdal per a la renaixença de les lletres catalanes, ara, ateses les moltes coincidències que hi havia en ambdós moviments, una nova influència en les dues direccions faria més fàcil el salt del regionalisme al tercer estadi, el polític.¹⁰²

El regionalisme intervencionista sota el signe de Lleó XIII

Per comprendre aquest procés evolutiu del catalanisme vuitcentista, no podem

¹⁰⁰ Continua sent necessària la referència al suggeridor article de Victor NGUYEN, *Aperçus sur la conscience d'Occident autour des années 1900 (vers 1890-vers 1914)*, dins les actes del col·loqui publicades per Christan GRAS i Georges LIVET, *Régions et régionalisme en France du XVIIIe siècle à nos jours* (París, PUF, 1977), ps. 241-255.

¹⁰¹ Aquest tema ja el vàrem apuntar en un treball anterior, *El catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus, 1894-1906* (Barcelona, Curial, 1994), especialment el capítol II, *L'impacte del cas francès*, ps. 53-97.

¹⁰² N. V. C., *La causa regionalista a França*, «La Veu de Catalunya» (14 d'octubre de 1894), ps. 466-469; també, *Provença y Catalunya*, (7 de març de 1897), ps. 73-74. Sebastià Farnés, *Doble tendència*, (18 de juny de 1893), ps. 203-204.

oblidar la perspectiva que ens dóna la mateixa mutació del catolicisme en aquests primers anys de la dècada dels noranta. Perquè, en rigor, en la defensa de la participació del regionalisme en el joc polític liberal, Narcís Verdager no feia altra cosa que seguir, com a catòlic, una de les línies mestres del pontificat de Lleó XIII: l'acceptació de les constitucions liberals per modificar, en allò que calgués, la legislació. En aquest sentit, cal destacar el fet que algú tan central en el nucli vigatà com el bisbe Morgades, l'abril de 1891, seguint les resolucions del congrés nacional catòlic de Saragossa (1890) i, sobretot, les directrius papals expressades en les encíclicues *Inmortale Dei* i *Sapientiae Christianae*, redactés una pastoral en favor de la participació dels «homes de bé» en la lluita electoral local. En aquell context, la pastoral de Morgades anava com l'anell al dit per legitimar *moralment* els gestos intervencionistes de Narcís Verdager, qui, al cap de pocs dies, elogiava el text del bisbe en un extens article editorial a «La Veu de Catalunya», qualificant-lo d'exemple immillorable de «regionalisme pràctic».¹⁰³

Aquest procés d'adaptació d'alguns medis catòlics es veurà refermat a començament de 1892, quan es faci pública la *Declaració dels Cardenals francesos*, document en què aquests afirmaven acceptar «lleialment» les institucions republicanes i on demanaven als fidels el compliment dels deures electorals. No debades, s'iniciava amb aquest document l'anomenada política de *ralliement*.¹⁰⁴ Aquesta declaració anà acompanyada, poc més tard, de l'encíclica *Inter Sollicitudines*, en què el papa Lleó XIII corroborava la justesa i certitud dels cardenals gals en llur criteri. Per la seva banda, «La Veu de Catalunya», aquest cop, però, des de la secció *Crònica Religiosa*, que dirigia Jaume Collell, farà un detallat seguiment dels dos documents, assenyalant-ne llur ressò periodístic i conclouent que amb el

¹⁰³ N. V. C., *Lo regionalisme del senyor Bisbe de Vich*, «La Veu de Catalunya» (14 d'abril de 1891), ps. 158-159. En perfecta sintonia amb Narcís Verdager, també Lluís Espinalt i Padró, director del «Setmanari Català», dedicaria un llarg i sucós article —intitulat *Las elecciones municipales*— a tractar de les ensenyances que contenia el document de Morgades per al moviment regionalista. Lluís ESPINALT i PARDÓ, *Escrits* (Manresa, Imp. d'Anton Esparbé, 1895), ps. 273-286. L'anàlisi de la pastoral del bisbe de Vic, en el treball de Jordi FIGUEROLA, *El bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994), ps. 242-245.

¹⁰⁴ *Crònica Religiosa*, *La Declaració dels Cardenals francesos*, «La Veu de Catalunya» (31 de gener de 1892), p. 60.

nou document papal es tancava una època i se'n començava tota una altra.¹⁰⁵

A la Península, un exemple interessant d'aquest sector catolicoregionalista que fa una explícita acceptació del poder constituït i del món modern és el cas de l'escriptor i lexicògraf basconavarrès Arturo Campión (1854-1937), un dels principals referents entre els catalanistes en l'horitzó d'una hipotètica aliança regionalista a Espanya, ben conegut sobretot per les seves col·laboracions a les pàgines de «La España Regional». Les relacions de Campión amb el catalanisme s'intensifiquen quan, el maig de 1891, aquest visita Catalunya com a mantenidor dels Jocs Florals i entra en contacte amb Narcís Verdaguer, qui, recordem-ho, és l'encarregat de llegir, en català, el discurs que aquell havia preparat per al certamen.¹⁰⁶ D'ençà d'aquesta data s'estableix entre ambdós personatges una breu però sucosa correspondència entorn els problemes del regionalisme catòlic i la situació interna tant del foralisme basconavarrès com del catalanisme. La carta sens dubte més reveladora és la que, a final de maig de 1894, Campión tramet a Verdaguer en un moment en què l'escriptor navarrès, que l'any anterior havia estat elegit diputat a Corts per Pamplona, es començava a sentir força decebut per les crítiques ferotges que rebia de carlistes i intransigents, però també, i això és el que més greu li sabia, de vells amics i companys foralistes que rebutjaven de manera visceral participar en el joc polític liberal. Vegem-ho.

«Y todo porqué? Porque entiendo yo que cuando tanto blasonamos de católicos, es preciso seguir á la Iglesia; porque entiendo que esta quiere que acatemos los poderes supremos de la nación y no los pongamos en tela de juicio; y porque entiendo que esto que quisiera la iglesia es, así mismo, lo más conveniente para la causa regional. Yo entiendo que el poder constitucional es el poder que menos nos divide; y he aceptado la doctrina de León XIII como el mejor medio de acabar con estas estupidas cuestiones dinásticas y de forma de gobierno que tanto daño nos causan y nos mete de rondón en nuestra propia casa las cuestiones de politica general. Los carlistas, claro es, se revuelven furiosos contra un arma que pudiera cortales la vida, y demuestran tener claro sentido de la realidad. Los integristas se muestran aun más indignados, si cabe; vocean que se trata de llevarlos á sacrificar ante los idolos de Babilonia; y esto ya no lo entiendo y la oposición de Nocedal acredita que es un puro idealista sin un adarme de sentido político, un mero declamador que se nutre de las pasiones de las gentes senzillas y ciegas. Muchos fueristas se han puesto en la misma tessitura considerando el acatamiento de

¹⁰⁵ Crónica Religiosa, [s.t.], «La Veu de Catalunya» (3 de gener de 1892); *id.*, (14 de febrer de 1892); *id.*, (28 de febrer de 1892), p. 108; *id.*, (6 de març de 1892), p. 120.

¹⁰⁶ N. V. C., *Don Arturo Campión*, «La Veu de Catalunya» (24 de maig de 1891), ps. 230-231.

poder como una merma de nuestras reivindicaciones; y esto tampoco lo entiendo, porque la aceptación del poder no lleva consigo la aceptación de la legislación, y por tanto queda abierto el margen mas ancho que se quiera pedir para escribir en él las Constituciones regionales: si esos fueristas se declarasen separatistas, comprendería su oposición, la cual se fundaría en la lógica pura. Pero ninguno llega ahí y á la hora en que sostienen que la aceptación del poder es "hacer política general", no comprenden que no aceptarlo es tambien hacerla en compañía de republicanos y de los carlistas. A mi me importa tampoco el poder central que acepto este y cuantos vengan detras; lo que quiero es limitarlo por medio de las libertades regionales. podré equivocarme y preconizar un camino menos recto; pero me duele en el alma que un error se equipare á una claudicación por personas que debieran conocerme.

»He sufrido mucho; pero el convencimiento me ha dado fuerzas. En cambio le he tomado horror á la política activa y estoy deseoso de volver a mis libros y papeles de historia y política especulativa. Siento que mi ausencia me haya impedido enviarle el trabajo que me pedia. Soy siempre su devotísimo amigo.»¹⁰⁷

Malauradament, però, no disposem de la correspondència enviada per Narcís Verdaguer a Campi3n. Tanmateix, per les referències indirectes que trobem en les cartes rebudes i pel to dels articles publicats a «La Veu de Catalunya», és fàcil d'entreveure que el nostre biografiat també li havia fet certes confidències respecte de les diferents línies ideològiques que hi havia a l'interior del catalanisme organitzat. Així, sembla que en algun moment li havia explicat per què, per exemple, no era possible que la Unió Catalanista fés una declaració de confessionalitat religiosa, car en relació amb això trobem que el navarrès li respon: «La tendencia del catalanismo creyente que V. mantiene en la Veu es la mas sana; no arrie V. esa bandera. Es la bandera de la verdad, en primer lugar, y de la conciencia, en segundo; si hemos de reconstruir la patria será, como en tiempos de la Reconquista, a la sombra bendita de la Cruz. El descreimiento, cualquiera que sea su valor intelectual y patriótico, es signo de decadencia.»¹⁰⁸ Uns anys després, però, l'escriptor navarrès reconeixeria públicament que, si bé la defensa de les idees catòliques constituïa per al foralisme un aspecte inherent a la seva idiosincràsia, en canvi, el catalanisme gaudia d'una major llibertat.¹⁰⁹

¹⁰⁷ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda d'Arturo Campi3n, signatura: 04.01.037 (Pamplona, 27 de maig de 1894).

¹⁰⁸ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda d'Arturo Campi3n, signatura: 04.01.035 (Pamplona, 15 de juny de 1891); *id.*, signatura: 04.01.036 (Pamplona, 8 d'octubre de 1891).

¹⁰⁹ Arturo CAMPI3N, *Carta oberta á un catalanista*, «La Veu de Catalunya» (1 de setembre de 1895), ps. 419-421.

Al costat d'aquesta temàtica, un altre dels temes tractats entre ambdós devia ser el tancament de «La España Regional», a final de 1893, revista d'una gran importància en la difusió de les idees regionalistes a la Península, però que s'havia deixat de publicar segurament influïda per la crisi del partit conservador a Catalunya i davant d'un canvi de conjuntura política tan important com el que significava el començament de la guerra colonial. Verdaguer, per bé que jutjava positivament la tasca feta per «La España Regional», creia que els impulsors d'aquesta revista no s'havien adonat que, a Catalunya, regionalisme equivalia a catalanisme i que, consegüentment, els catalanistes preferien publicacions escrites en la llengua del país.¹¹⁰ Amb tot, el nus central d'aquest flux epistolar entre Verdaguer i Campi3n, a banda de les qüestions literàries i dels encàrrecs periodístics, no podia ser altre, com dèiem, que el de la tensió que es covava en ambdós regionalismes entre els partidaris de concórrer a les eleccions i els inhibicionistes. No debades, aquest punt esdevé un dels eixos centrals del discurs i l'acció de Narcís Verdaguer al llarg d'aquesta dècada.

En efecte, entre 1891 i 1892 el nostre biografiat havia manifestat el seu criteri participacionista amb prudència i evitant així cap trencadissa amb el sector majoritari —inhibicionista— de la Lliga de Catalunya. Però després de 1893, i influït per l'acumulació d'una sèrie de fets, com ara els bons resultats de la coalició republicana a les legislatives de març d'aquell any, l'evolució política del felibrisme i l'elecció de Campi3n per Pamplona, Narcís Verdaguer passaria a explicitar la seva crítica d'una manera més oberta i sense estalviar-se paraules de censura envers les actituds refractàries predominants en el si de la Lliga. En aquest ràpid decantament, recordem també les maniobres que havia assajat entre final de 1890 i principi de 1891 per tal d'impulsar diferents candidatures a les primeres eleccions que s'havien de celebrar amb la nova llei del sufragi universal masculí. Malgrat el fracàs d'aquesta temptativa, subratllat pel fiasco de Pella per la Bisbal, Narcís Verdaguer reafirmaria la seva posició intervencionista en un subtil article intítulat *Lo que han dit las eleccions*. A aquesta situació seguiria un període de llarg silenci, marcat, com també hem apuntat, per un allunyament crític de Verdaguer davant el procés constituent de

¹¹⁰ N. V. C., *Lo Bisbe Morgades no se'n va. Desaparició de "La España Regional". Solucions al problema social*, «La Veu de Catalunya» (7 de gener de 1894), p. 2.

la Unió Catalanista i, posteriorment, del projecte de bases de constitució regional, divergència que tindria la seva millor expressió, com hem explicat, en la intenció inicial del nostre biografiat d'anar a Manresa per forçar la suspensió de l'assemblea.

D'altra banda, no podem obviar que l'estiu de 1891 s'havia produït la sortida del partit conservador de Duran i Bas, decisió que causà un cert impacte entre els medis periodístics i que fou acollida amb satisfacció per la premsa catalanista, que veia com la formació canovista s'anava ràpidament desacreditant entre una part significativa de les classes conservadores catalanes. Narcís Verdaguer dedicà a aquest assumpte un significatiu article intitulat *L'evolució política del Sr. Duran y Bas*, en què ja d'entrada no tingué problema a afirmar que amb la desafecció manifesta de Mañé i Flaquer i Duran i Bas la formació conservadora havia quedat reduïda a un «cos escapçat que passa a ser viver de cuchs y sanch de podridura». Amb tot, també es manifestà molt crític amb Duran, car la seva sortida, escriu, s'hauria hagut de produir molt abans i, a més, perquè aquest gest no significava pas que l'il·lustre jurisconsult acceptés posar-se al davant de la «reacció» que s'estava operant en el poble català. Altre cop, Duran acabaria decebent aquells que, com Verdaguer, tenien la secreta esperança que es passés algun dia al regionalisme polític.¹¹¹

Així mateix, respecte de la relació que mantenien les noves generacions del catalanisme conservador i possibilista amb el vell director del «Diario de Barcelona» val la pena que assenyalem que tenia certs rivets paternofilials; d'una banda, aquells no dubtarien, cada cop més, a posar de manifest les limitacions de la posició d'en Mañé i a bescantar-la públicament, però, d'una altra, sempre li reconeixerien la «bondat» del seu ideal i la seva «sinceritat exemplar», en paraules de Verdaguer i Callís. A més, aquestes diferències de criteri les explicaven en la mesura que l'«enteniment y'l cor d'En Mañé [havien estat] influhits per estats circumstancials del ambient del mon y de les coses

¹¹¹ N. V. C., *La evolució política del Sr. Duran y Bas*, «La Veu de Catalunya» (2 d'agost de 1891), ps. 349-351. L'anàlisi de la crisi conservadora, en l'estudi introductori de Borja de RIQUER I PERMANYER, *Epistolari polític de Manuel Duran i Bas. Correspondència entre 1866 i 1904* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990), ps. 113-114.

d'Espanya, que á nosaltres, arribats més tart y d'altres condicions, no han pogut influhirnos». ¹¹²

Entretant, el debat entorn el tema electoral continuà en el sí dels portaveus i de les associacions catalanistes fins que la Lliga de Catalunya es veié en part impel·lida a promoure una candidatura corporativa per a les eleccions municipals de 1893, intent, però, que en el context de la guerra de Melilla i de l'enrariment del clima social provocat per l'atemptat terrorista del Liceu, entre altres raons, no prosperà. ¹¹³ En aquest punt, la Lliga de Catalunya féu públic un manifest en què desaconsellava la participació electoral a les eleccions municipals de Barcelona, document que Narcís Verdaguer interpretà com si es tractés d'un criteri general i, per tant, com la confirmació dels plantejaments inhibicionistes que ell rebutjava. Des de les pàgines de «La Veu de Catalunya», manifestà el seu desacord, tot posant de manifest la contradicció en què se situava el catalanisme quan, d'una banda, feia exhibició pública de les seves aspiracions i, d'una altra, renunciava a entrar en combat per la cosa pública. ¹¹⁴ Aquest fet constituïa, segons Verdaguer, un greu perill, ja que hi havia la possibilitat que, sense l'existència d'un espai polític pròpiament regionalista a les eleccions, aquest s'acabés desnaturalitzant en mans de carlins, republicans i conservadors, que d'uns temps ençà s'emboïcallaven amb declaracions de fe regionalista. ¹¹⁵

El contingut i el to de l'article de Narcís Verdaguer causà sorpresa entre els medis catalanistes i serví per enfondir encara més el debat sobre la participació electoral. Els homes de «La Renaixensa» sortiren amb un article en defensa de l'actitud de la Lliga, ¹¹⁶

¹¹² N. V. C., *Un nou acte d'En Mañé*, «La Veu de Catalunya» (2 de maig de 1897), p. 142; vegeu-ne, també, els articles: *Dos pesos y duas midas*, (5 de juliol de 1891), ps. 302-304, i *Qui ha der ferho y com*, (13 de novembre de 1898), ps. 373-374.

¹¹³ Vegeu, Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 213-214.

¹¹⁴ N. V. C., *Las elecciones y'l Regionalisme*, «La Veu de Catalunya» (29 de gener de 1893), ps. 48-51.

¹¹⁵ N. V. C., *Lo Sr. Mella y'l Regionalisme*, «La Veu de Catalunya» (1 de març de 1891), ps. 88-90; *Los Srs. Salmerón y Azcarate y'l Regionalisme* (18 i 25 de gener de 1891), ps. 15-16 i 28-29, respectivament; *¿Y vostre regionalisme, senyors conservadors?* (8 de març de 1891), ps. 97-98.

¹¹⁶ Citat per Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 215 i ss.

mentre que Manuel Folguera i Duran contestà a Verdaguer servint-se, tanmateix, de les planes que, amistosament, li brindà «La Veu de Catalunya», en les quals negava que la Lliga volgués marcar un criteri general per a tot el catalanisme i contradeia, per tant, la interpretació que del document de la Lliga havia fet el nostre biografiat.¹¹⁷ Per la seva banda, aquest decidí, segurament per no aprofundir en la bel·ligerància contra vells amics, no contestar el raonament exposat per Folguera.

Les eleccions municipals de 1893, celebrades finalment el novembre, vingueren precedides per l'espectacular avenç republicà en les legislatives del mes de març. A Catalunya, això es materialitzà en l'obtenció de deu actes, la majoria per als candidats federals,¹¹⁸ un èxit que, pensem, sabrà greu a Verdaguer, sobretot, davant la possible resurrecció del federalisme, una opció que en molts aspectes confrontava amb el regionalisme.¹¹⁹ Amb aquest resultat, doncs, quedava demostrat que hi havia un marge d'actuació per a les forces no dinàstiques, si bé, altre cop, els regionalistes havien restat —tret novament de la particular candidatura de Pella per la Bisbal— al marge de la contesa electoral. En aquest context, la importància que havia pres la polèmica en el si dels portaveus catalanistes feu que en la segona assemblea catalanista, celebrada poc més tard a Reus, les tesis aprovades donessin suport clarament a la línia diguem-ne política. És clar que la tria de la capital del Baix Camp, la segona ciutat catalana en població i importància comercial a l'època, per tractar precisament de l'*Organisació y medis pera portar á la práctica las Bases de Manresa* no devia ser pas del tot innocent. No debades, a Reus, el catalanisme intervencionista s'havia posat a l'avantguarda del moviment d'ençà dels èxits

¹¹⁷ Manuel FOLGUERA I DURAN, *Las elecciones y'l Regionalisme*, «La Veu de Catalunya» (5 de febrer de 1893), ps. 61-64.

¹¹⁸ Àngel DUARTE, *El Republicanisme català a la fi del segle XIX*, (Vic, Eumo, 1987), p. 30.

¹¹⁹ El seu comentari de les eleccions, tot subratllant el fracàs de les opcions catòliques en un país en què la majoria professava aquesta fe, en contrast amb l'èxit dels republicans quan gairebé ningú, escriu, volia la república, en una sèrie de quatre articles intitulada, *Escandall de les eleccions*, «La Veu de Catalunya» (12 i 19 de març i 9 i 16 d'abril de 1893).

electorals de 1891 i 1892.¹²⁰ Com ja hem indicat anteriorment, però, Narcís Verdaguer no hi assistí, dedicat de ple com estava a tancar els estudis de doctorat i a les portes del seu casori. Tanmateix, com assenyala Jordi Llorens, de poc serví l'aprovat a Reus, perquè «fins a la candidatura de Permanyer el 1898, la Unió Catalanista mantingué la seva tradicional actitud inhibicionista» i només «alguns (pocs) centres comarcals presentaren candidatures a les eleccions municipals i provincials, les quals, moltes vegades fracassaren».¹²¹

Dit això, no ens podem estar de fer notar la paradoxa, per bé que només aparent, entre, d'una banda, un discurs general, sovint carregat d'un fort regust antiliberal, sobretot molt crític amb el parlamentarisme i els partits polítics, i, d'una altra, el desig permanentment explicitat que el regionalisme esdevingués subjecte actiu de la vida política. En la necessària contextualització d'aquest fet, sobretot pel que fa al notable menyspreu envers la política parlamentària o l'argument tan repetit sobre el pernicios «individualisme utilitarista»,¹²² cal dir que formaven part d'un cert lloc comú en la cultura política de bona part de la intel·lectualitat conservadora d'adscripció regeneracionista arreu d'Europa, sobretot en els països llatins. Tal com ha explicat meravellosament Luisa Mangoni, a mesura que en la dècada dels noranta, des de l'endemà de la grandiosa celebració del centenari de la Revolució Francesa, es vagin acumulant en l'imaginari col·lectiu una sèrie d'esdeveniments de natura diversa, començant per la mort dels «mestres» de la generació anterior, Renan i Taine, i seguint pels escàndols de Panamà a França, la crisi del Banc de Roma a Itàlia, o l'ensulsiada colonial a Espanya, sense deixar de banda la qüestió social i els atemptats terroristes, la crisi de la fi de segle s'acabarà vivint com una autèntica «crisi de civilització».¹²³

Així doncs, el rebuig teòric a la democràcia liberal parlamentària tal com es coneixia

¹²⁰ Jordi TOUS, *La formació del catalanisme a Reus: «Lo Somatent» (1886-1903)* (Associació d'Estudis Reusencs, 1987).

¹²¹ Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 217.

¹²² Un bon exemple d'aquests tòpics, en l'article de N. V. C., *Què'n farem del Parlamentarisme?*, «La Veu de Catalunya» (24 de juny de 1894), ps. 274-275.

¹²³ Luisa MANGONI, *Una crisi fine secolo. La cultura italiana e la Francia fra Otto e Novecento* (Tori, Einaudi, 1985).

en aquell final de segle, entre altres coses identificada amb certes pràctiques corruptes, de falsejament del vot, i això és important tenir-ho en compte a l'hora de matisar certes valoracions ideològiques, és de totes passades evident en el catalanisme dels noranta. De totes maneres, cal subratllar novament que són els elements més conservadors del catalanisme, aquells que més critiquen la «democràcia del número», els més decidits a participar en el joc electoral i els que, com és sabut, acabaran per vertebrar un moviment polític de masses amb la creació anys més tard de la Lliga Regionalista. Mentrestant, però, la solució que proposaven consistia a reforçar els mecanismes de cohesió vertical de la societat, sobretot el paper de la família i els agrupaments professionals, i a canviar les regles del sufragi universal, del vot individual a l'elecció dintre de les corporacions i gremis, canvi que permetria a les capes mitjanes i els sectors intel·lectuals professionals augmentar el seu nivell de representació i exercir el paper de «classe rectora» d'una societat industrial tan perillósament sacsejada pels conflictes entre capital i treball.

La Rerum Novarum: un punt d'intersecció entre catalanisme i catolicisme

En efecte, al costat de la disjuntiva politicoelectoral, en aquests primers anys de la vida del setmanari, i coincidint, lògicament, amb la revifalla obrerista del període 1890-1893, sobresurt la preocupació entre els seus col·laboradors entorn de l'anomenada qüestió social. Sens dubte, hi havia molts elements que empenyien en aquesta direcció, d'entre els quals no podem obviar la reivindicació dels populars «tres 8» (descans, treball i oci), defensada per la Internacional, i que anà acompanyada de la celebració de la festa del Primer de Maig obrer a partir de 1890. A Catalunya, com en molts altres llocs, aquesta jornada fou viscuda amb un cert pànic entre els sectors benestants, com si es tractés de l'avantsala de la revolució, sobretot en els primers anys.

Pel que fa al catalanisme, si prenem aquest com un tot, ni que sigui per un moment, no podem dir que les primeres declaracions respecte de les reivindicacions obreres en general hi fossin contràries o que hi hagués una actitud de conscient despreocupació. Així, d'una banda, si prenem el món catòlic, cal recordar que la concepció del regionalisme que tenia al cap Torras i Bages era la d'una teoria globalitzadora de la societat, fins al punt que, el novembre de 1891, aquest confessaria a Collell que si el «Regionalisme me crida la

atenció es més que no pas per son sabor arcàich, patriòtich y dolç, tan agradable a mon temperament, per son caràcter humá que's lliga molt be ab la qüestió social, que d'altra banda les enclou totes.»¹²⁴ D'una altra, del costat dels elements diguem-ne aconfessionals, assenyallem que davant la celebració del primer u de maig obrer, i a diferència de les opinions majoritàriament hostils de la premsa barcelonina, el grup de «La Renaixensa» havia publicat un editorial en favor del dret dels obrers a manifestar-se i associar-se i en què s'expressà el desig que la manifestació obrera no fos motiu d'aldarulls.¹²⁵

Així mateix, davant el segon Primer de Maig, i és important subratllar-ho perquè pràcticament ningú no ho ha fet, des del Centre Escolar Catalanista, que presidia llavors Enric Prat de la Riba, es féu públic un manifest intitulat *La qüestió social i la política*, text que s'insertà en «La Renaixensa» i del qual es féu també una edició en fulls solts.¹²⁶ En aquest escrit s'argumentava que la lluita entre capital i treball era un aspecte més de la greu crisi social que amenaçava la societat, resultat d'haver bastit el nou ordre econòmic individualista a base d'aixafar els elements naturals de la societat: la família, els gremis i les corporacions. El manifest no dubtava a criticar certes lleis injustes, com ara la que obligava «al fill del pobre a [fer] el servei militar per a defensar la propietat del ric», o «l'impost dels consums que, gravant els articles de primera necessitat, pesa[va] en especial sobre les classes treballadores».¹²⁷

¹²⁴ Jaume COLLELL, *Dulcis...*, *op. cit.*, ps. 208-209.

¹²⁵ Citat per Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 162. Vegeu també Joaquim FERRER, *El primer «1er de Maig» a Catalunya* (Barcelona, La Llar del Llibre, 1986).

¹²⁶ En les seves memòries, Cambó atorga l'autoria del text a Prat. *Op. cit.*, p. 36. També ho sosté Enric Jardí en l'estudi introductori a Enric PRAT DE LA RIBA, *La nació i l'estat. Escrits de joventut* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1987), p. XIV i 129-136. Nosaltres hem trobat una còpia impresa del manifest entre els papers del nostre biografiat. ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), documentació de projecció social i política, signatura: 05.02.07.03.

¹²⁷ Després d'una dura crítica als abusos del capitalisme, l'alternativa que s'oferia consistia en la «restauració dels gremis d'arts i oficis», modificant-los, però, s'advertia, «d'acord amb les noves necessitats de l'estat social d'avui»; «enrobustir la vida de la família debilitada o anul·lada per l'organització d'algunes indústries; fer de la família i del gremi el fonament de l'ordre polític i social» i evitar així els abusos en els acaparaments i els monopolis. A l'últim, es conclouia, la millor manera de dur a terme totes aquestes

Ara bé, si adoptem una major perspectiva cronològica, ens adonem ràpidament que en el si del catalanisme organitzat entorn de la Unió Catalanista no es pot definir una actitud única ni nítida entorn de la qüestió social, sinó que, com apunta Jordi Llorens, cal «distingir l'existència de posicions ben diferents i àdhuc marcadament contradictòries». Aquestes anirien des d'actituds socialment conservadores, que acabarien predominant-hi, passant per unes altres moderadament reformistes, fins que, en el tombant de segle, a redós del creixement organitzatiu a les barriades obreres, anirien prenent cos unes actituds vagament socialitzants.¹²⁸

Llorens situa el grup de «La Veu de Catalunya» entre el sector, diu, «marcadament conservador», al costat d'homes de la Lliga de Catalunya com Ferran Alsina i Josep M. Valls i Vicens. No és el nostre propòsit posar en dubte el conservadorisme social ni de Narcís Verdaguer ni dels altres col·laboradors del setmanari, ni molt menys encara dels Alsina i Valls i Vicens, els escrits dels quals en alguns moments estan tenyits d'un palpable reaccionarisme.¹²⁹ Tanmateix, sí que creiem important fer notar que dintre d'aquest sector, lluny de manifestar-se una coincidència de criteris, el grup de «La Veu de Catalunya» ràpidament passà a identificar-se amb els continguts de la doctrina social de l'església explicitada en l'encíclica *Rerum Novarum* (1891), la qual contenia aspectes que,

reformes seria per mitjà d'unes Corts constituïdes per sufragi universal per «classes» (entenen per aquestes els nous agrupaments de les professions intel·lectuals) i «gremis» (en què s'organitzarien des dels obrers fins als menestrals i els empresaris). D'aquesta manera, es veuria aconseguit el somni de la autenticitat en la representació del cos electoral, ja que, en endavant, s'afirmava, obrers representarien als obrers, fabricants als fabricants, pagesos als pagesos, advocats als advocats, per bé que no s'especificava com això es duria a terme ni quina seria la proporció de cada cos electoral, tan sols s'apuntava que en base a «sa importància en lo país.» Enric PRAT DE LA RIBA, *op. cit.*, ps. 135-136. D'altra banda, cal assenyalar que l'autor del manifest deixava entreveure que havia llegit a Marx i a Lassalle, car els esmenta de manera més aviat elogiosa, per bé que molt de passada.

¹²⁸ Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 161.

¹²⁹ De totes maneres, al costat de les dures consideracions d'Alsina sobre el treball de les dones i els nois i la inconveniència de reduir-los la jornada laboral, l'altra cara de la moneda és la seva iniciativa cooperativista a Roda de Ter. D'entre els elogis que rep aquest projecte, citem el de Sebastià FARNÈS, *La cuestión social en Cataluña. Una cooperativa modelo*, «La España Regional» volum XI (1891), ps. 3-13.

indubtablement, empenyien cap a una reforma dels aspectes més salvatges del capitalisme.¹³⁰

D'aquesta manera, novament constatem que l'influx de Lleó XIII és de totes passades clau en la posada en marxa del catalanisme conservador en els anys noranta. En efecte, a «La Veu de Catalunya» la notícia d'aquest text eclesiàstic que inaugurava l'època denominada del «primer catolicisme social» (fins a 1902, amb la recepció de l'encíclica *Graves de Communi*)¹³¹ apareixia el 24 de maig de 1891 a la secció *Crònica Religiosa*, que redactava Jaume Collell. En successius números, el canonge hi aniria reflectint l'enorme interès que la nova encíclica de Lleó XIII havia suscitat arreu del món i l'aprovació que havia merescut fins i tot entre alguns esperits lliurepensadors, com ara el diari «Le Temps», davant l'astorament dels protestants francesos i la crítica dels radicals.¹³²

Pel que fa a Narcís Verdager, observem, però, un cert retraïment a tractar directament de la qüestió obrera. Així, l'opinió autoritzada del setmanari sobre aquesta problemàtica recau, en un primer moment, en Dolors Monserdà i Jaume Collell, amb un discurs en què barregen els arguments confessionals i conciliadors clàssics amb un influx creixent dels plantejaments del catolicisme social belga i francès.¹³³ Ara bé, el

¹³⁰ Segons Jordi Figuerola, aquesta encíclica era rotudament antisocialista i anticollectivista, per bé que tampoc acceptava l'autonomia absoluta de l'economia de mercat i avalava la necessària introducció de «mecanismes correctors de possibles injustícies». *El bisbe Morgades...*, op. cit., p. 246 i ss. D'altra banda, és interessant fer notar, sobretot davant el judici crític que ha rebut posteriorment l'encíclica per la seva timidesa, que, en el moment de la seva aparició, Jean Jaurès, qui llavors encara no es trobava del tot engatjat en el socialisme, considerà que «dans ses parties décisives, c'est un manifeste socialiste». Citat per Madeleine REBÉRIOUX, *Socialisme et religion: un inédit de Jaurès*, «Annales E. S. C.», vol. XVI (1961), p. 1108.

¹³¹ Pere FULLANA PUIGSERVER, *El catolicisme social a Mallorca (1877-1902)* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990), ps. 177-186.

¹³² El tractament de la qüestió, en la secció *Crònica religiosa* dels dies 24 i 31 de maig i 7, 14 i 21 de juny de 1891. Per a alguns dels aspectes generals de la recepció de la *Rerum Novarum*, vegeu Jean-Dominique DURAND (dir.), *Cent ans de catholicisme social à Lyon et en Rhône-Alpes* (París, Les éditions ouvrières, 1992).

¹³³ Davant la celebració del segon Primer de Maig, la redacció de «La Veu de Catalunya» demanà a l'escriptora Dolors Monserdà un article sobre aquesta problemàtica. El seu escrit es movia entre el vell discurs i les noves receptes. Inicialment afirmava que

protagonisme periodístic els el pren ràpidament el jove i dinàmic Lluís Marsans, home de confiança de Verdaguer en el Foment Catalanista, qui entre 1891 i 1893 escriu a «La Veu de Catalunya» una llarga sèrie d'articles on tracta sense pal·liatius de la gravetat de la situació obrera i en els quals critica tant l'«utilitarisme individualista» (el liberalisme econòmic) com el «socialisme» i l'«anarquisme», sense deixar de recórrer tampoc a l'estès tòpic *fin de siècle* sobre l'«egoisme jueu» per caracteritzar les malvestats del capitalisme. En tractar de la problemàtica rabassaire, però, és on veiem les dificultats de l'anàlisi per allunyar-se de l'idealisme pairalista, que desconeix els terribles efectes de la crisi agrària i les dures condicions d'explotació dels treballadors del camp.¹³⁴

Amb aquests articles, el jove igualadí reix a donar-se a conèixer entre els vells catalanistes, com el mateix Collell, al temps que prestigia la seva posició dintre del Foment Catalanista.¹³⁵ Respecte dels arguments utilitzats per Marsans, direm que en els seus escrits fa esment sovint tant a la doctrina de la nova encíclica com a les teories de

si es complissin els manaments de Déu, no caldria regular res, per més endavant desqualificar les vagues i les associacions anarquistes, mentre que, en canvi, elogiava el programa econòmic i social del cardenal Manning i esmentava, com a punt de referència a seguir en endavant, els congressos socialcatòlics belgues. *La cuestió obrera*, (3 de maig de 1891, ps. 194-196). Pel que fa a Jaume Collell, es mou entre articles molt durs, com *A propòsit de la huelga de Manlleu* (29 de novembre de 1891), ps. 453-454, en què assenyalava la manca d'autoritat i de tropa a la comarca per fer front a les vagues obreres, i altres, com *A propòsit d'un llibre* (23 d'abril de 1894), ps. 193-194, on es mostrava favorable a iniciatives socials dels propis empresaris (a l'estil del francès Léon Harmel), tot coincidint amb el sabadallenc Joan Sallarés i Pla —de qui elogiava l'obra *El trabajo de las mujeres y de los niños* (1892)— en el refús d'un excès d'intervencionisme estatal. Sobre el Sallarés industrial i polític, vegeu l'apunt de Martí MARÍN I CORBERA, *Joan Sallarés i Pla (1845-1901). Pensament social i praxi política*, dins *Actes del Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració 1875-1923* (Manresa, CEB, 1992), ps. 75-79.

¹³⁴ A parer nostre, els articles més reveladors del pensament de Lluís Marsans serien: *L'individualisme* (20 de setembre de 1891), ps. 435-437; *La producció y lo consum* (1 de novembre de 1891), ps. 508-509; *Las classes treballadoras* (20 de desembre de 1891), ps. 592-593; *La família obrera* (12 de juny de 1892), ps. 279-280; *Las classes agrícoles* (18 de setembre de 1892); *La dona obrera* (19 de febrer de 1893), ps. 87-88; i, a l'últim, *La maynada obrera* (30 de juliol de 1893), ps. 368-369.

¹³⁵ L'abril de 1891, Collell preguntava a Verdaguer: «Qui es en Marsans que ho fa tan bé?», malgrat que, com no podia ser de cap altra manera, jutgés l'estil i el llenguatge d'aquest incorrectes. ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Jaume Collell, signatura: 04.01.064 (Canet de Mar, 27 d'abril de 1891).

l'economista belga Charles Périn (1815-1905), de qui Narcís Verdaguer sabem que havia llegit l'obra *De la richesse dans les sociétés chrétiennes* (1861; 2ª ed. 1868).¹³⁶ D'aquesta manera, el catalanisme conservador dels homes de «La Veu de Catalunya» incorpora l'essencial de les idees de l'anomenada escola d'Angers, partidària d'un liberalisme atemperat, favorable a les corporacions lliures de treballadors i empresaris, sense el tutelatge de l'estat, enfrontada a l'intervencionisme de l'escola de Liège. Com és sabut, aquest corrent catòlic liberal cercarà la solució del problema social en l'enfortiment d'aquests cossos intermedis, en la posada al dia dels vells gremis corporatius, i en l'encontre en el si d'aquests de les dues classes antagoniques.¹³⁷

Així doncs, davant de la qüestió social, el catalanisme del nostre biografiat i dels seus companys de redacció s'inspira força en un corrent que refusa l'intervencionisme estatal i que afirma, un xic ingènuament si més no, la capacitat de la mateixa societat per organitzar-se i resoldre pacíficament el conflicte (en un marc de recuperat protagonisme de l'Església, és clar).¹³⁸ A nivell eclesiàstic la millor mostra del que diem és la pastoral de Morgades, publicada l'abril de 1892 davant la proximitat del segon Primer de Maig i la creixent problemàtica obrera en algunes de les poblacions de la diòcesi.¹³⁹ La lectura esbiaixadament antiestatalista, afí a l'escola catòlica liberal de Mons. Freppel i de l'Association des Patrons du Nord, que Morgades fa de la *Rerum Novarum* contrasta, per exemple, amb el major intervencionisme defensat per altres prelats, com el barceloní Jaume

¹³⁶ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Notes literàries, s. d., signatura: 01.01.01.01.27.

¹³⁷ Sobre aquestes qüestions, vegeu l'obra de Jean-Marie MAYEUR, *Catholicisme social et démocratie chrétienne. Principes romains, expériences françaises* (París, Cerf, 1986), ps. 50-54.

¹³⁸ Com és sabut, aquest plantejament marcarà poc més tard les propostes pratianes sobre la qüestió social, sobretot la caracterització del model de colònia fabril com el model que millor s'ajustava a les condicions «naturals» de la societat catalana. Enric PRAT DE LA RIBA, *La Ley Jurídica de la Industria. Estudio de filosofía jurídica seguido de las bases para la formación de un código industrial* (Barcelona, Librería Penella, 1898).

¹³⁹ Per a l'anàlisi de la pastoral del bisbe de Vic, cal referir-nos novament a l'obra de Jordi FIGUEROLA, *El bisbe Morgades...*, op. cit., ps. 247-250.

Català, qui, com és sabut, era més procliu a les tesis integristes.¹⁴⁰ De fet, en general a tot Europa, seran els sectors de procedència integrista o ultramuntana els qui més ràpidament desenvoluparan actituds catolicosocials o de democràcia cristiana, de clar refús del liberalisme econòmic, mentre que els catòlics liberals es mourien en un sender tímidament reformista.¹⁴¹

Pel que fa a Narcís Verdaguer, dèiem, però, que mai no tractà directament la qüestió obrera des de les planes de «La Veu de Catalunya». Ara bé, és indubtable que, poc o molt, estava al cas dels diferents corrents de la sociologia catòlica i que seguia amb una certa atenció l'organització de la propaganda catòlica i les resolucions dels diferents congressos. Això que diem s'entreveu quan esmenta en algun article, per bé que molt de passada, els cardenals Gibbons i Manning, el legitimista francès Albert de Mun, la política romana de l'emperador d'Alemanya o l'acció socialcristiana de l'empresari de Val-des-Bois, Léon Harmel, com si els lectors també estiguessin perfectament al corrent del que aquests noms significaven.¹⁴²

D'altra banda, no podem oblidar la implicació de Claudi López, protector dels Cercles d'obriers catòlics i d'altres moltes iniciatives, en la posada en marxa del primer catolicisme social a Espanya. A mitjan abril de 1894, aquest patrocina una famosa peregrinació —organitzada pel jesuïta pare Vicent— que portà més de deu mil obrers a Roma en vaixells de la companyia del marquès. Aquesta iniciativa imitava les peregrinacions obreres franceses encapçalades per l'empresari Harmel que tant de ressò havien tingut entre els catòlics europeus. La peregrinació espanyola causà l'admiració de

¹⁴⁰ Feliciano MONTERO GARCÍA, *El primer catolicismo social y la Rerum Novarum en España (1889-1902)* (Madrid, CSIC, 1983), ps. 183-187. De totes maneres, set anys més tard, la postura de Morgades es farà més intervencionista en un escrit sobre les vagues en què demana una reglamentació estatal per evitar els horaris massa llargs i els sous massa migrats. Mons. Josep GUIX, *Recepció episcopal de la «Rerum Novarum» a la Tarraconensa* (Institut de Teologia de Barcelona, 1991)

¹⁴¹ Jean-Marie MAYEUR, *op. cit.*, ps. 26-38.

¹⁴² N. V. C., *Una opinió sobre l'enigma de «Pequeñeces»*, «La Veu de Catalunya» (20 de desembre de 1891), ps. 590-591.

Lleó XIII i tingué una gran incidència en el món catòlic peninsular.¹⁴³ La dedicació social del marquès féu que Narcís Verdager, en aquest context de recepció de la *Rerum Novarum*, el comparés amb el conegut empresari francès, per bé que no defugí de posar de manifest les importants diferències entre ambdós: en contrast amb el pensament i l'acció de Harmel, el marquès de Comillas considerava que la solució a la qüestió social es trobava més en la pràctica dels deures cristians per part dels patrons, que no pas en un reconeixement explícit dels drets dels obrers. En un breu comentari, Narcís Verdager, sense entrar a censurar en cap cas l'obra social del seu vell protector, considerava que la bona voluntat dels patrons i la pràctica caritativa, tot i ser molt importants, no podien aconseguir, per si soles, la completa solució d'un problema tan complicat com el conflicte obrer.¹⁴⁴ Apuntava inequívocament, en la línia de Marsans, la necessitat un tímid reformisme.

Arribats a aquest punt, ens sembla oportú referir-nos, ni que sigui breument, a l'assemblea catalanista de Balaguer, celebrada el maig de 1894 i convocada per posar les *Bases per a la tributació de Catalunya segons els principis regionalistes*. El tema de discussió tenia òbviamment una relació clara amb l'aspecte més general de la qüestió que tractem, no debades s'emmarca en un context precedit per una creixent agitació social i, sobretot, en l'impacte de l'onada terrorista. Ho demostra també amb escreix el fet que en la discussió de la base relativa a la contribució sobre els ingressos, defensada per Ernest Moliné, un delegat la considerés «excessivament socialista».¹⁴⁵ Com assenyala Jordi

¹⁴³ És revelador del fort anticlericalisme que aquestes peregrinacions obreres despertaven el fet que a la sortida de l'expedició, al moll de València, els republicans, capitanejats per Azzati i Blasco Ibáñez, agrediren a pedrades els bisbes que anaven a Roma, en companyia del marquès. Joan TORRENT I FABREGAS, *Mòssen Cinto...*, op. cit., p. 153, nota 14. Sobre la incidència d'aquesta peregrinació obrera a Roma en el catolicisme social, vegeu Feliciano MONTERO GARCÍA, op. cit., ps. 237-250, i també Pere FULLANA PUIGSERVER, op. cit., ps. 223-226.

¹⁴⁴ N. V. C., *Solucions al problema social*, «La Veu de Catalunya» (7 de gener de 1894), p. 2.

¹⁴⁵ En efecte, és en els principis definits a la base VI que els catalanistes, «singularment els del grup de "La Renaixensa"», que Llorens qualifica de moderadament reformistes, «intentaren aconseguir l'adhesió de les classes populars». En aquesta base es propugnava l'equilibri entre les diferents classes socials mitjançant una tributació gradual i progressiva.

Llorens, malgrat l'evident ingenuïtat d'alguns dels punts aprovats a Balaguer, els catalanistes de la Unió proposaven un impost sobre la renda directe i progressiu, que s'inspirava en el model tributari britànic i que «s'avançava en gairebé un segle al que finalment s'establí a l'Estat espanyol.»¹⁴⁶ Aquesta proposta fou poc després incorporada en el *Compendi de la doctrina catalanista*, llibret elaborat per Prat i Muntañola, i, per tant, quedà definitivament sancionat com a pensament oficial de la Unió Catalanista. Aquest viratge diguem-ne «centreesquerrà» caldria, potser, situar-lo també en un context de dubtes sobre quin seria el futur electorat catalanista i, per tant, davant la hipòtesi d'una rivalitat electoral directa amb els federals, els quals, el 1894, en un clima d'eufòria, havien fet un seriós esforç d'actualització de llur programa, accentuant-ne el to socialitzant.

Pel que fa a la participació de Narcís Verdaguer en l'assemblea de Balaguer, cal destacar en primer lloc el fet que hi assistís, car l'any anterior, a Reus, com ja hem explicat, no hi anà. A Balaguer, en canvi, el nostre biografiat hi tingué una participació destacada, com a ponent de la base intitulada *Serveis Retribuïts*, i res no assenyala que discrepés del que s'havia aprovat en els principis bàsics que havien de regir la política tributària.¹⁴⁷ Alguns anys més tard, en polèmica amb els republicans, no dubtaria a utilitzar aquesta proposta de tributació progressiva com el millor exemple que el catalanisme res no tenia

Consegüentment, «es rebutjava qualsevol tipus d'impost que es fonamentés exclusivament en la capitació, així com sobre els productes de primera necessitat, sens dubte l'impost més impopular de l'època.» Igualment, segons aquest historiador, hi apareix una «molt vaga tendència a la limitació de la gran propietat per tal d'afavorir la creació d'un societat formada per petits i mitjans propietaris.» Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 298-302.

¹⁴⁶ *Id.*, p. 301.

¹⁴⁷ N. V. C., *La tercera assamblea catalanista*, «La Veu de Catalunya» (20 de maig de 1894), ps. 234-238. D'altra banda, en la base defensada per Verdaguer, i que fou aprovada per unanimitat, es demanava que Catalunya prengué al seu càrrec el servei de correus i telègrafs, l'administració de justícia i la instrucció pública; es precisava, però, que «si bé tots aquests serveys seran retribuïts, may la retribució deurá importar un sobrant per aplicarlo á altres càrregues y ab so ben entés que la justícia s'administrará gratuïtament á los qu'obtingan lo tractament de pobresa y la ensenyansa será igualment gratuita pera'ls pobres.» El comentari de la intervenció de Narcís Verdaguer en l'assemblea, a «La Renaixensa» (16 de maig de 1894), p. 2097. A nivell general és extraordinàriament interessant llegir el conjunt de les *Bases pera la tributació de Catalunya segons los principis regionalistes*, «La Veu de Catalunya» (20 de maig de 1894), ps. 239-241.

de reaccionari; ans el contrari, al conjuminar descentralització política i administrativa amb impost sobre la renda se situava, deia, a l'avantguarda del «progrés».¹⁴⁸ El 1897, en un moment d'eufòria com el que es visqué a l'assemblea de Girona, la Unió Catalanista féu públic un seguit de *Declaracions* en què s'inclouïa un punt relatiu a la qüestió social. Sense precisar cap mesura concreta, el text reconeixia la importància d'aquesta problemàtica a Catalunya i la descurança que n'havien tingut els successius governs espanyols. A continuació afirmava que les associacions obreres havien de «tornar á ser forsas regulars y activas en lo funcionament social, á fi de satisfacer las aspiracions del proletariat que sian justas, y de armonisarlas, tant en l'ordre públich com en l'ordre económich, ab las que sian llegítimas de las demás classes.»¹⁴⁹

Volíem destacar tot això, perquè creiem, ni que sigui cautelament, que en el marc de la problemàtica sobre la qüestió social, el conjunt del catalanisme, incloent-hi el que genèricament es qualifica de conservador, sembla que anunciava tímidament amb aquestes bases —malgrat la difícil concreció de moltes d'elles— una línia que, a llarg termini, havia de cercar l'apavaigament de les desigualtats socials a través de polítiques redistributives de la renda, una menor pressió de les taxes indirectes, sobretot respecte dels béns de consum bàsic i, en un altre ordre, la desaparició de les odiades quintes. Som conscients, però, de la complexitat del tema i de la necessitat d'una recerca monogràfica que d'una vegada abordi —lluny de presentisme ni apriorisme ideològics— la relació entre el catalanisme (entenguem-lo sempre en plural) i la qüestió social en el període d'entre segles.

Dit això, ara cal que ens referim a l'interès periodístic que Narcís Verdaguer manifestà per l'aspecte polític del malestar social finisecular: la revifalla del terrorisme en relació directa amb l'extensió de les doctrines anarquistes, d'una banda, i el desafiament

¹⁴⁸ E. DAUSA, *Vindicació del Catalanisme*, «La Veu de Catalunya» (12 de juny de 1896), ps. 324-325. Amb tot, és segur que compartia una part de la crítica general que li expressà Claudi Omar en el sentit que les resolucions que s'aprovaven en les assemblees catalanistes tenien el principal defecte de ser «impracticables». ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Claudi Omar i Barrera, signatura: 04.01.150 (Canet de Mar, 30 de juliol de 1894).

¹⁴⁹ *Declaracions aprovades per unanimitat...*, «La Veu de Catalunya» (30 de maig de 1897), ps. 485-486.

—encara més perillós, segons ell— que representava per a la societat burgesa la crescuda del moviment socialista a tot Europa, d'una altra. Des de l'aixecament camperol de Jerez, de signe anarcocomunista, el 1892, el nostre biografiat sostindrà la necessitat total de prohibir la difusió d'aitals ideals.¹⁵⁰ Davant el *crescendo* terrorista, a Espanya, però també a França, criticarà durament els diferents governs per la manca d'efectivitat dels aparells policials i la nul·litat de la legislació repressiva. Recordem que entre 1893 i 1896, la burgesia barcelonina sofreix en la seva pròpia pell tres importants sotrats: l'atemptat contra el capità general de Catalunya, Martínez Campos, el dia de la Mercè de 1893, la bomba del Liceu, la nit del 7 de novembre d'aquell mateix any i, el 1896, l'atemptat al pas de la processó del Corpus al carrer de Canvis Nous. En l'endemig, no podem oblidar el fort impacte que causà la mort a punyalades del president de la República Francesa, Sadi-Carnot, a Lió, el juny de 1894 i, ja més tard, enmig de la greu crisi colonial, l'assassinat de Cánovas del Castillo, al balneari de Santa Àgueda (Guipúscoa), l'agost de 1897.¹⁵¹

D'entre tots els atemptats, el que tingué un major impacte emotiu en Narcís Verdaguer fou el del Liceu, car ell i la seva esposa hi eren presents aquella nit en què es representava l'opera *Guillem Tell* de Rossini. Quan per raons familiars marxaven del teatre, poc abans que s'alcés el teló del segon acte, esclatà la bomba. La metralla no els va ferir, però el vestit de Francesca Bonnemaison s'esquitxà de sang.¹⁵² Hi hagué vint morts. Fou un atac en tota regla contra el cor de la burgesia barcelonina, que sortí en estat de xoc.

La reacció personal i periodística de Narcís Verdaguer fou airada; a més, entre les víctimes mortals hi havia tres socis de la Lliga de Catalunya.¹⁵³ Des de les planes del

¹⁵⁰ N. V. C., *¡Assessins!*, «La Veu de Catalunya» (14 de febrer de 1892), ps. 75-76; *Tornemhi*, (21 de febrer de 1892), ps. 87-88.

¹⁵¹ N. V. C., *La mort d'en Carnot*, «La Veu de Catalunya» (1 de juliol de 1894), ps. 286-287; *Lo diable hi balla*, (8 de juliol de 1894), s. 298-299; *La esmena*, (19 d'agost de 1894), ps. 370-372. A nivell bibliogràfic, l'estudi més complet continua sent l'obra de Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *El terrorismo anarquista 1888-1909* (Madrid, Siglo XXI, 1983).

¹⁵² Rossend LLATES, *op. cit.*, p. 27-28.

¹⁵³ Francesc ROMA, *Història social de l'excursionisme català* (Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1996), p. 156. La composició social dels morts en aquest atemptat, en Francesc

setmanari proposà un reguitzell de mesures, d'entre les quals: l'expulsió dels estrangers conegudament anarquistes; penes duríssimes contra els delictes per mitjà de l'explosió; considerar temptativa de delicte el sol fet d'estar en possessió de material destinat a la fabricació de bombes explosives per a qui no tingui permís; l'establiment d'un jutge especial amb facultats i poders especials; i, a l'últim, davant la manca d'eficàcia de la policia i els canvis constants de governador a Barcelona, l'organització d'una policia secreta d'exclusiva dependència de la ciutat, però organitzada per les pròpies corporacions i els veïns.¹⁵⁴ Apressem-nos a dir que aquesta darrera proposta s'avança més d'una dècada a la iniciativa de Prat d'organitzar dins la Diputació de Barcelona una oficina d'investigacions criminals amb un cos de policia paral·lel i semisecret.

Passat, però, aquest primer moment, en el qual clarament l'anàlisi més superficial tendia posar en un mateix sac el moviment anarquista i el terrorisme grupuscular d'acció directa, Lluís Marsans, de major sensibilitat social, aclaria que la massa de l'anarquisme a Catalunya la formaven treballadors inofensius, enemics de tot crim, i que el gran perill no era el que tothom assenyalava, sinó les agrupacions sense existència legal que secretament es dedicaven a cometre actes de «propaganda per l'acció».¹⁵⁵ Aquesta tendència a la moderació, a trobar el punt d'equilibri entre els objectius i els mitjans, sembla que es consolidà en el si de «La Veu de Catalunya».¹⁵⁶

De totes maneres, l'anàlisi tornaria a omplir-se d'un absolut pessimisme en produir-

CABANA, *La burgesia catalana. Una aproximació històrica* (Barcelona, Proa, 1996), p. 86.

¹⁵⁴ N. V. C., *La catàstrofe del Liceo*, «La Veu de Catalunya» (12 de novembre de 1893), ps. 545-547; *Contra l'anarquisme*, (19 de novembre de 1893), ps. 557-560; *Contra l'anarquisme. La Lley*, (3 de desembre de 1893), ps. 581-584; *Contra l'anarquisme. La organització judicial*, (10 de desembre de 1893), ps. 593-594.

¹⁵⁵ Lluís MARSANS, *Los anarquistas*, «La Veu de Catalunya» (17 de desembre de 1893), ps. 605-606.

¹⁵⁶ De fet, ja anteriorment, el també vigatà i company d'estudis de Narcís Verdager Pius Fatjó i Vilas havia advertit, gairebé de manera premonitòria, de l'error polític i de les greus conseqüències d'executar Pallàs per l'atemptat a Martínez Campos a la Gran Via. Pius FATJÓ VILAS, *La mort d'en Pallas*, «La Veu de Catalunya» (15 d'octubre de 1893), ps. 501-502.

se l'atemptat de Canvis Nous. Davant d'aquest nou fet, Narcís Verdaguer en treuria noves i determinats conclusions: 1. «Ni la promulgació de lleys, ni la aplicació de tortures y cástichs esterminarán al anarquisme ni impedirán la seva propagació.» La raó d'això era, segons Verdaguer, gairebé de tipus psicopatològic: «l'anarquisme es una forma que pren en certs temperaments la repugnància y la ira que inspira la immensa y profunda perturbació moral y material de lo que'n dihem estat actual de la civilització.»¹⁵⁷ A major coacció, major desenvolupament de les seves energies, conclouïa el nostre biografiat descobrint l'espiral diabòlica acció/repressió/acció. 2. «En tant que les societats no reprenen seny y tornen á camí, no's pot seguir altra conducta que la adoptada per los pobles més avansats»; és a dir, l'establiment d'un cos de policia encarregat de conèixer els individus perillosos i prevenir els atemptats, a l'estil de la policia semisecreta que actuava a Londres. 3. Mentre a Barcelona la prefectura de policia i el Govern Civil estiguin en mans de «forasters», que vénen i se'n van sense conèixer a fons la realitat que trepitgen, els resultats seran nuls. Consegüentment, conclouïa, només el regionalisme podia donar resposta adequada a aquesta problemàtica, car, en definitiva, «quant ménos Catalunya es la patria dels catalans, més es la Xauxa dels anarquistes.»¹⁵⁸

En aquesta mateixa línia, a les portes d'aprovar-se la segona llei de repressió contra el terrorisme, el setembre de 1896, sota la commoció encara de l'atemptat contra la processó del Corpus, un editorial del setmanari catalanista alertava del perill que la nova llei facilités l'arbitrarisme i la repressió indiscriminada contra la llar innocent de molts ciutadans. L'opinió periodística, sense signar però d'inconfusible estil verdaguerià, posava

¹⁵⁷ Narcís Verdaguer atribueix la crisi moral de la societat a l'extensió del científicisme antireligiós, i no dubta a fer ús repetidament del tòpic antiRenan tan estès en la cultura catòlica de l'època fins al punt de carregar sobre el pensament d'aquest les malvestats anarquistes en auge. N. V. C., *La patria petita d'en Renan*, «La Veu de Catalunya» (15 de juliol de 1894), ps. 310-311. Uns anys abans, Torras i Bages havia refutat, des de les planes de «La Veu de Catalunya», Pompeu Gener per un escrit d'aquest publicat a «L'Avenç» sobre Renan. Josep TORRAS I BAGES, *L'Ernest Renan y en Pompeu Gener*, (11 de desembre de 1892), ps. 589-594. De totes maneres, com assenyala Francisco Pérez Gutiérrez, el futur bisbe no anava més enllà de la crítica convencional i obtusa a l'antic clergue de Sant Sulpici. *Renan en España* (Madrid, Taurus, 1988), ps. 257-259.

¹⁵⁸ N. V. C., *La Xauxa dels anarquistes*, «La Veu de Catalunya» (14 de juny de 1896), ps. 277-279.

de manifest la perillosa contradicció entre, d'una banda, l'aparent duresa de la nova llei —la pena de mort no tan sols per als autors dels atemptats, sinó àdhuc per als còmplices, i també la reclusió perpètua per als encobridors— i, d'una altra, la total ineficàcia dels medis policíacs que portava sovint a detencions errònies. A més, la nova llei preveia que la jurisdicció encarregada dels delictes de terrorisme passés a ser la militar, canvi que, atesa la natura d'aquesta institució, faria més difícil detectar-ne les imputacions falses.¹⁵⁹

Socialisme, nacionalisme i renaixença idealista. Noves dades sobre l'influx barresià a Catalunya

Paral·lelament a la inquietud pel fenomen terrorista, exponent, als seus ulls, de la crisi moral de civilització que sotragava fortament una Europa on la classe dirigent es mostrava dèbil i insegura i on la doctrina liberal començava a mostrar signes clars d'esgotament davant l'emergència d'una societat de masses, hi trobem la reflexió més especulativa i ideològica sobre el que, genèricament, Narcís Verdaguer anomena socialisme. Cal precisar, però, que ens estem referint tan sols a un conjunt de tres articles del període 1895-96, amb una evident empremta cultural francesa. Aquests escrits, però, tenen l'interès que s'hi anuncien tant la crisi de la cultura positivista a Europa com els complexos materials amb els quals s'havia de lliurar, a l'àrea llatina, la crisi de final de segle.

El neguit de Narcís Verdaguer davant la força creixent del socialisme se sostenia en un raonament ben plausible: a diferència dels sotrats espasmòdics del terrorisme anarquista, el socialisme havia aconseguit vertebrar-se políticament tant a França com a Alemanya i enquadrar socialment amplis sectors de la classe obrera. A més, la preocupació per l'avenç del socialisme entre el poble menut, l'estaven manifestant paral·lelament catòlics francesos liberals com Paul Desjardins o Anatole Leroy-Beaulieu, a través de publicacions com «Revue des Deux Mondes», «Journal des Débats» o «Le Temps», les quals, recordem-ho, Verdaguer utilitzava en els seus articles periodístics i que, posteriorment, retallava fins a formar uns complets dossier de premsa.

¹⁵⁹ *La llei de repressió contra l'anarquisme*, «La Veu de Catalunya» (30 d'agost de 1896), ps. 409-411. Sobre l'actuació policial a Barcelona en aquells anys, vegeu Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *op. cit.*, ps. 88-93.

El socialisme constituïa, en paraules de Verdaguer i Callís, el «gran trastorn de les societats», car hi veia la culminació del racionalisme i de la cultura materialista. En definitiva, el sùmmum del blasme religiós i de la «negació de la pàtria».¹⁶⁰ Conscient, doncs, del repte introduït pel socialisme, cercaria al seu torn d'atreure els sectors industrials i els dirigents corporatius recelosos davant el regionalisme català amb arguments d'ordre social i crides, com succeïa a França, al rearmament patriòtic per autenticar la vida política i aturar l'extensió del socialisme. En el fons, però, el que hi havia era una desqualificació dels resultats de liberalisme, car, segons Verdaguer, en un futur no gaire llunyà tan sols quedarien dempeus dues forces regeneratives de la vida social: el socialisme i el regionalisme, ja que tant l'un com l'altre, afirmava, havien nascut «de la soca de la injustícia, convertida en soca de podridura per la disbauxa del Egoisme.»¹⁶¹

Respecte d'aquest torcebraç que havien de lliurar en un futur no gaire llunyà regionalisme i socialisme, Verdaguer havia de formular importants conclusions esperonat per la lectura d'un transcendental article publicat a la «Revue des Deux Mondes» pel seu director, Ferdinand Brunetière, els arguments del qual en poques setmanes esdevindrien una de les principals fonts de polèmica intel·lectual de la fi de segle. Es tractava de l'anunci de la renaixença idealista i de la fallida de la ciència i el positivisme.

¹⁶⁰ El febrer de 1892, Narcís Verdaguer adreçava una carta a Víctor Fargas, secretari de la junta directiva de l'Associació Catalanista de Reus, en la qual, a més de disculpar-se per no poder assistir a la vetllada inaugural d'aquesta entitat, a la qual ell havia estat convidat com a president del Foment Catalanista, li escrivia que hauria volgut ser-hi present per dir-los: «Lo socialisme s'atansa; y sa forsa es incontestable: un dia ó un altre, no pot tardar molt, ha de caurens á sobre lo gran trastorn de las societats. ¿Qui podrá enfrenar la riuhada? Qui podrá contenir lo ferotge deslligament de tanta energia mal guiada? [...] Reflexioneu, los diria, que tota la forsa del socialisme prové de son carácter internacional, de la negació de la Pàtria. Donchs la afirmació de la Pàtria es son major obstacle. ¡Ay dels pobles ahont s'hagi marcit aquest sentiment de la Pàtria! Gran lo trastorn nos escomte, ¿qué tindrán per resistirlo?, ¿ab quina base podrán, después del xarbot, emprende la nova marxa pels camins de la Historia?». N. V. C., *Senyor Don Víctor Fargas...*, «Lo Somatent» (25 de febrer de 1892), p. 1.

¹⁶¹ N. V. C., *Als proteccionistas*, «La Veu de Catalunya» (14 de gener de 1894); *Ensenyances y reflexions. Als nostres vencedors en la Academia de Jurisprudencia*, (3 de març de 1895); *Regionalisme y socialisme*, 15 d'agost de 1895), ps. 388-389.

»Devant de la descomposició que han de sofrir los organismes de les societats, solament [hi] apareixen dues verdaderes forces: lo Socialisme y'l Regionalisme. Internacionalista aquell, y aquest particularista, apareixen com de sentit contradictori. ¿Ho son en realitat? Pot ser que no [...]. L'internacionalisme socialista podria aixís formularse: cada hù á lo seu, y tots á lo de tots; que es exactament la divisa del regionalisme. Una diferencia profunda diversifica, no obstant, al Socialisme del Regionalisme: que aquest es restaurador, y aquell instaurador. [...] Quina d'aquestes forces ha de predominar? Les grans masses de que disposa fan més imponent al Socialisme y'l mostren més aprop del triomf. Però'l triomf del Socialisme no pot passar d'un xarbot; y, tornades á la quietut les masses, subsistirà encara la necessitat d'una crida al Regionalisme á son auxili. Lo Socialisme es una força treta de ses justes proporcions per l'artifici; lo Regionalisme brota á tot arreu per naixement espontani; [...] Lo Socialisme es un estrebada; lo Regionalisme, una solució.¹⁶²

L'article de Brunetière esmentat s'intitulava *Après une visite au Vatican* i fou publicat l'1 de gener de 1895 a la revista parisenca. Subratllem, doncs, el fet que Verdaguer i Callís se'n fes ressò tan sols una setmana després de la seva aparició. En aquest escrit el director de la «Revue des Deux Mondes» havia posat de manifest com tan sols uns anys enrere «l'incrédulite savante passait communément pour marque ou pour preuve de supériorité d'intelligence et de force d'esprit» i corroborava que quelcom havia canviat en el món de la cultura i es demanava si hom podia parlar de «"banqueroute de la science?"». Per a Brunetière, la crisi, encara parcial, demostrava el fracàs de la fórmula del jove Renan d'organitzar científicament la societat, la incapacitat d'explicar el misteri de l'origen i de resoldre la qüestió de si hi havia una llei de la història. Així mateix, passant revista a les publicacions literàries dels darrers temps, constatava la moda del neocatolicisme, neomisticisme i simbolisme, circumstància que el duia a afirmar que la ciència havia perdut el seu prestigi mentre que la religió n'havia reconquerit una part. Finalment, recordava les paraules de Lleó XIII del dret del catolicisme a reprendre un paper central en «en ce monde inquiet et troublé».¹⁶³

Davant d'aquests optimistes vaticinis de Brunetière, Narcís Verdaguer encetava les pàgines de «La Veu de Catalunya» per a 1895 —un any en què en el setmanari irrompia també la influència de Maurice Barrès— amb un article ideològic de clara resituació del paper del regionalisme catòlic, i en el qual deia coses prou significatives com ara:

¹⁶² N. V. C., *Esperances*, «La Veu de Catalunya» (6 de gener de 1895), ps. 1-3.

¹⁶³ Luisa MANGONI, *Una crisi fine secolo...*, op. cit., ps. 3-17.

«La reacció paganista del segle passat infantà l'escepticisme, pare de l'Egotatria. Sobre l'escepticisme s'axecà la Ciència, y, en los altars del Materialisme, declarà que llicenciaria á la Religió y realitaria'l benestar de les societats.

»Posada en la obra, la Ciència acomplí maravelles; á son escalf, espelliren atordidors prodigis. Mes, heusaquí que han passat los anys, y la soberbiosa promesa de la Ciència no's compleix. Havía promés als homes la llum, y la humanitat ha vist espessirse á son entorn les tenebres; oferí tranquil·litat, y ha multiplicat les angoxes; prometé benestar, y la desesperació de les ánimes ha prés formes monstruoses que may se coneguren.

»La humanitat esvarada, y ansiosa de retrobar un camí d'esperança, va girant la esquena á la Ciència, y torna sos ulls cap á la Religió. La reacció religiosa, evident ara y cada dia crexenta, declara la certesa de la fórmula d'en Brunetièrre. La bancarrota de la Ciència es lo triomf del principi religiós; y, com ja digué en Renan que tota reacció religiosa es en profit de la Iglesia Católica, tenim que, á la hora present, la humanitat cercant remey, se'n torna als braços sempre oberts del Catolicisme.

»[...].

»Ara parlem del cos.

»La organització actual del mon cruix y s'aclofa. Una munió de partits y d'escoles proclamen les virtuts reconstituyents de llurs programes.

»No son remey, sino paliatius. Volen fer l'edifici rónech y esquarterat damunt la base del parlamentarisme, y aquesta base ja no pot donar sosteniment.

»[...].

»Bancarrota de la ciencia, á profit de la Religió. Bancarrota del sistema parlamentari, á profit del Regionalisme.»¹⁶⁴

Cal destacar que aquesta influència de Brunetièrre i de la «Revue des Deux Mondes» tindria a Catalunya un dels conductes més importants d'introducció en les «Misceláneas Jurídicas» que Prat de la Riba publicà a la «Revista Jurídica de Cataluña» a partir precisament de 1895. Com ha assenyalat Jordi Cassasas, l'interès pel que representava a França la revista que dirigia Brunetièrre rau en la mena de sortida que es cercarà a la crisi del positivisme i que afectava de ple al vell mandat regeneracionista de signe liberal que Renan havia popularitzat per tot Europa d'ençà el 1871. La «Revue des Deux Mondes» serà, doncs, el vehicle de transformació del vell regeneracionisme en un altre de signe explícitament nacionalista i conservador, en el qual la «dimensió que representava l'individualisme liberal clàssic ja no hi tindrà cap sentit.» Això evidentment coincidia amb el misticisme nacionalista d'un Barrès i es feia doblement atractiu per al grup de joves que començava a liderar Prat, car creien que la subordinació al nacionalisme de la resta de problemàtiques, inclosa la qüestió obrera, podia esdevenir l'element «d'amalgama» i el

¹⁶⁴ N. V. C., *op. cit.*, ps. 1-3.

principal factor de cohesió social de les societats sud-europees en crisi.¹⁶⁵

Una altra coincidència cronològica que apuntàvem és, en efecte, l'inici el mateix 1895 de la influència entre els cercles del catalanisme conservador de l'escriptor lorenès Maurice Barrès, per bé que en aquests primers anys que corresponen a la conjuntura anterior a l'esclat de la crisi originada per l'afer Dreyfus a França es tracta sobretot d'una referència estéticoideològica, més que no pas d'una influència literària, la qual no es faria efectiva fins a la dècada següent. Tot i que aquest és un aspecte que ja hem tractat parcialment en un altre treball,¹⁶⁶ val la pena, però, que ens hi referim novament, perquè ara disposem de material inèdit —la correspondència de Narcís Verdager adreçada a Barrès— que il·lustra millor l'abast d'aquesta influència i posa de manifest el desig del nostre biografiat per connectar amb les estratègies de la intel·lectualitat sud-europea de final de segle.¹⁶⁷

Comencem dient que, entre 1895 i 1898, la imatge de Barrès entre els medis catalanistes és la d'un jove i brillant propagandista de les idees regionalistes, d'adscripció catòlica, compromès políticament (s'havia estrenat com a diputat boulangista per Nancy entre 1889 i 1893), molt ben relacionat amb els cercles felibres de París, sobretot amb el llavors jove poeta Charles Maurras, qui el setembre de 1895 li facilitava la coneixença de Mistral. A Catalunya, el nom de Barrès, més que no pas encara per la seva obra literària, arribaria a orelles dels catalanistes mercès als favorables comentaris que la premsa felibre feia de les seves campanyes descentralitzadores i federalistes, d'ençà que, el setembre de 1894, el lorenès s'havia fet càrrec del setmanari «La Cocarde». Un senyal d'això que diem, el trobem en el fet que Barrès és uns dels personatges estrangers convidats (junt amb Justí

¹⁶⁵ Jordi CASSASAS, *Prat de la Riba i «La Nacionalitat Catalana»*, pròleg introductori a Enric PRAT DE LA RIBA, *La Nacionalitat Catalana. Compendi de la doctrina catalanista* (En col·laboració amb Pere Muntañola), (Barcelona, Edicions de la Magrana/Diputació de Barcelona, 1993), Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, núm. 30, ps. XXXI-XXXIV.

¹⁶⁶ Joaquim COLL, *El catalanisme... op. cit.*, ps. 75-86.

¹⁶⁷ Com ja hem informat en la nota núm. 74 de la pàgina 244, disposem d'una còpia de les cartes que Narcís Verdager adreça a Barrès entre 1895 i 1913, mercès a la gentilesa de la Biblioteca Nacional de França.

Pepratx, Xavier de Ricard, Albert Pujol i Maurice Faure) a la sessió inaugural de constitució de l'Associació Popular Regionalista (APR), el març de 1895, per bé que no hi assistí.

La visita de Barrès a Catalunya i a la seu de l'APR no havia, però, de trigar gaire a produir-se. El 21 d'abril de 1895 el director de «La Veu de Catalunya» anunciava l'estada de l'escriptor lorenès al Principat, en un extens editorial intitulat *Clarianes*, en què es glossava la figura de Barrès com a exponent de la revifalla de les idees regionalistes a França. L'entrevista amb Verdaguer probablement li havia estat aconsellada pels amics de l'Escola Parisenca del Felibritge, els quals ben segur que l'havien informat del lligam de parentiu que unia aquell amb Mn. Cinto, a qui, potser, Barrès també desitjava conèixer. D'aquest primer encontre, i probablement únic, entre Verdaguer i l'escriptor francès, se'n derivà una breu però intensa correspondència, de la qual ja hem donat mostres en un altre capítol d'aquesta biografia, i que ens permet d'aportar algunes dades d'interès respecte d'aquest emmirallament del catalanisme en els corrents regionalistes francesos a la fi de segle.

Que Narcís Verdaguer encara no havia llegit cap treball literari de Maurice Barrès quan es trobaren, l'abril de 1895, en el seu despatx al carrer de la Canuda, es desprèn de la primera de les cartes que aquell li adreçà, concretament el 6 de juliol, agraint-li la tramesa de les seves obres, regraciament vivíssim davant el plaer que li produïa, escrivia Verdaguer, la lectura del segon volum de la trilogia «Le Culte du Moi», intitulada *Un Homme libre* (1889), novel·la d'altra banda molt central per entendre el posterior desenvolupament tradicionalista del corpus ideològic de Barrès.¹⁶⁸ A la mateixa carta, abans de parlar-li de l'afer Mn. Cinto, Verdaguer i Callís li donava també notícies del funcionament de la Unió Catalanista a propòsit de la celebració de l'assemblea d'Olot, i li adjuntava el darrer número de la «La Veu de Catalunya», publicació que en endavant li

¹⁶⁸ Entre altres raons, perquè en aquesta obra l'acceptació del determinisme geogràfic i sociocultural era presentat com un procés alliberador de l'individu que empenyia a una reconstrucció dels valors morals a base dels materials seculars (església, família, terra, morts). Vegeu Yves CHIRON, *Maurice Barrès* (París, Perrin, 1986); també, Zeev STERNHELL, *Maurice Barrès et le nationalisme français* (París, Armand Colin, 1972).

trametria regularment.¹⁶⁹

Ara bé, l'èxit de Barrès com a escriptor regionalista entre els cercles de la joventut conservadora a Catalunya no es produirà fins a la publicació de la seva obra sens dubte més famosa, *Les Déracinés* (1897), primer volum de la trilogia de l'anomenada «Novel·la de l'energia nacional».¹⁷⁰ Ho demostra el fet que el novembre de 1897 el cos d'adjunts dels Jocs Florals escollís per unanimitat Maurice Barrès en el càrrec de mantenidor del certamen per a l'any següent. La tria cal entendre-la enmig de la tensió social i política generada per les guerres colonials i amb l'evident desig de donar projecció internacional a la qüestió catalana, la qual ja havia estat descoberta per «Le Journal de Genève» uns mesos enrere a propòsit del controvertit *Missatge a Jordi I, Rei dels Hel·lens*. Narcís Verdaguer comunicava a Barrès aquesta elecció en una carta datada el 15 de novembre de 1897, en què, a més, li explicava la situació a Catalunya en termes de «réaction nationaliste dont les régionalistes catalanes sommes les porte-drapeaux». Finalment, Verdaguer assegurava a Barrès que la seva presència a Barcelona, com a escriptor representant de les idees regionalistes, seria d'especial importància en una festa literària de marcada significació política.

Com dèiem, no és fins la publicació de *Les Déracinés* que Barrès esdevé un escriptor en voga a Catalunya, sobretot entre els més joves nacionalistes, com ara Josep Pijoan, que

¹⁶⁹ En el setmanari catalanista es publicaria l'article que Barrès havia dedicat a Paul Bourget, amb motiu de l'elecció d'aquest com a membre de l'Acadèmia Francesa, i, algunes setmanes més tard, la traducció *in extenso* de la conferència que Barrès havia pronunciat a Bordeus, *Assainissement et Fédéralisme*, de retorn del seu viatge per Catalunya i Mallorca. Vegeu, *Un article de Maurice Barrès*, «La Veu de Catalunya» (23 de juny de 1895), ps. 289-290 (traduït de «Le Figaro»); Maurice BARRÈS, *Sobre'l regionalisme* (I i II), (14 i 21 de juliol de 1895), ps. 335-336 i 346-348, respectivament. Contràriament al que afirma Joan-Lluís MARFANY, *El Modernisme*, dins l'obra MOLAS/RIQUER/COMAS, *op. cit.*, vol. VIII, capítol II, p. 115, l'escriptor lorenès no pronuncià cap conferència a Catalunya. La sèrie de dos articles de Barrès que hem citat corresponen a la traducció catalana de la intervenció que aquest llegí a Bordeus, el 29 de juny de 1895. D'altra banda, cal assenyalar que Barrès envià també una còpia d'aquest discurs i un exemplar del seu llibre *Du sang, de la volupté et de la mort* (1894) a Víctor Balaguer, qui li agraià aquesta tramesa en una carta del 8 de juliol de 1895. Marie-Odile GERMAIN & Françoise CALLU, *Correspondance Maurice Barrès...*, *op. cit.*

¹⁷⁰ Joaquim COLL, *El catalanisme...*, *op. cit.*, p. 79 i ss.

entre 1898 i 1899 exerceix un paper d'ideòleg de l'estètica nacionalista des de les planes de «La Renaixensa».¹⁷¹ Aquests sectors faran seva ràpidament l'anèdocta sobre l'arbre de Taine, utilitzada en el llibre de Barrès com a símil de la imatge que tenia l'autor de la *Histoire des origines de la France contemporaine* de com havia de ser un país sa. Joan Maragall li dedicava un important article en el «Brusi» al poc temps d'aparèixer l'obra.¹⁷² Per la seva banda, Narcís Verdaguer, en una nova correspondència amb Barrès, sense data però també de finals de 1897, l'informava que, a Barcelona, ràpidament s'havien esgotat els pocs exemplars que s'havien enviat del llibre, i amb l'evident propòsit d'esperonar-lo perquè acceptés la proposta del cos d'adjunts dels Jocs Florals, no dubtava a fer-li les següents i ben remarcables consideracions.

«Je ne suis pas encore à bout de votre livre *Les déracinés*, mais je suis ravi de ce que j'en ai lu. Je parcours ses pages avec le plus grand calme; c'est n'est pas un roman seulement votre livre, c'est une vision de philosophie et de sociologie qui plonge mon esprit de néophyte de vos idées dans le plus profonde et jouissante méditation. Vous pardonnerez à mon enthousiasme cet épanchement craintif: je considère les pages de votre chapitre sur Taine comme le plus hautement éducateur que la nouvelle pensée a su ravir au bouillonnement caotique sous lequel allons franchir le seuil du nouveau siècle (pardon, maître). Quelques jeunes d'ici ont lu votre livre, et j'espère et même je suis sur que désormais votre esprit prendra une heureuse influence sur la jeune Catalogne. Un des ces jours a paru dans le plus considéré des journaux de cette ville, le *Diario de Barcelona*, un article de M. Maragall, jeune intellectuel très apprécié parmi nous où on voit quelque chose de ce que je vous indique. Je vais vous adresser cet article. Et maintenant vous comprendrez qu'à part mon désir de vous voir, j'aie le plus grand intérêt à ce que vous vous montrer à la nouvelle élite catalane, qu'en a bien besoin. [...] Si vous venez j'espère que votre intelligence poussera au bon chemin tous ceux dont la jeunesse active est notre espoir, et ce sera tout à l'avantage des idées régionalistes et du relevement du niveau intellectuel de mon très cher pays.»

Malgrat la notable insistència de Verdaguer al llarg de les setmanes que precediren la celebració dels Jocs, la presència de Barrès el primer diumenge de maig de 1898 no fou finalment possible, en coincidir amb la campanya electoral francesa, que se celebrava enmig

¹⁷¹ Josep PIJOAN, *Lo sentiment de Pàtria*, «La Renaixensa» (31 de gener de 1899), ps. 702-703. Respecte de la influència de Barrès en Pijoan, vegeu-ne l'estudi introductori de Jordi Castellanos al recull d'articles d'aquell, *Política i Cultura* (Barcelona, Edicions La Magrana/Diputació de Barcelona, 1990), ps. X-XII.

¹⁷² Joan MARAGALL, *La energia nacional*, «Diario de Barcelona» (18 de desembre de 1897), ps. 14.659-661. Cal destacar també el llarg i elogiós article que l'arqueòleg i erudit Pelegrí CASADES I GRAMATXES dedicà a l'obra de Barrès; l'escrit s'intitula *Una opinió autorisada*, «La Renaixensa» (20 de febrer de 1898), ps. 1121-1124.

de la gran confrontació social i política suscitada per l'afer Dreyfus, i en la qual l'escriptor lorenès novament participava com a candidat nacionalista per Nancy. Sens dubte, els catalanistes havien pensat que la presència de Barrès a Barcelona esdevindria un gran cop d'efecte propagandístic, sobretot quan la crisi colonial estava a punt de cloure's amb una fulminant derrota davant dels EUA. S'hagueren de conformar, però, amb una petita nota de disculpa. El discurs de cloenda que hauria d'haver efectuat Barrès el féu el vigatà Raimon d'Abadal, qui aprofità l'ocasió per manifestar la seva admiració per l'obra literària d'aquell, el qual, en el cas de ser-hi present, «ens hauria ensenyat» —digué d'Abadal fent ús d'aquella concepció organicista i biologista de l'organització social tan cara al catalanisme conservador— «que la salvació dels pobles no s'ha de buscar fora, sinó en l'agrupament ordenat de les pròpies forces, deixant que las arrels de cada arbre xuclin de sa terra la sava que més los hi convinga.»¹⁷³

Per tot el que portem dit fins ara, i el que encara podríem afegir, per exemple, del ressò de les propostes descentralitzadores de Charles Maurras formulades en el seu llibret *L'idée de la décentralisation* (1898),¹⁷⁴ ens sembla clar que el nou catalanisme que impulsaven els elements més joves, conservadors i d'explícit propòsit intervencionista, cercarà d'una manera gairebé obsessiva en aquest final de segle la connexió amb el corrent europeu que als seus ulls havia entès la dinàmica de la nova societat de masses emergent, el vitalisme nacionalista. El referent francès servia, doncs, per avalar intel·lectualment el catalanisme possibilista com una via de modernitat que ja no caldria en endavant estar constantment argumentant.

¹⁷³ Ramon d'ABADAL, *Discurs de gràcies del mantenidor dels Jocs Florals*, «La Renaixensa» (6 de maig de 1898), ps. 2715-2716.

¹⁷⁴ Pelegrí CASADES I GRAMATXES, *Una opinió autorisada*, «La Renaixensa» (20 de febrer de 1898), p. 1124; *Una nova publicació regionalista*, (24 d'abril de 1898), ps. 2466-2467. També «La Veu de Catalunya» se'n féu ressò i traduí diferents articles del parisenc «Le Temps», intitulats *Descentralisació*, (27 de març de 1898), ps. 98-99, i *Cap a la descentralisació*, (21 d'agost de 1898), ps. 281-282.

Tot i que la Unió Catalanista dugué, en els anys que seguiren l'aprovació de les Bases de Manresa, una vida interna més aviat somorta, s'acabà consolidant com una plataforma en què, de mica en mica fins al 1897, convergiren «tots els grups catalanistes existents»: des dels promotors de «La España Regional» i els catòlics de «La Veu del Montserrat» fins al refundat Centre Català i els modernistes de «L'Avenç». Ara bé, malgrat aquest èxit final, val a dir que la projecció pública de la Unió fou, entre 1893 i 1896, molt feble, i que passà moments d'una paràlisi interna notable, com ho posa de manifest la suspensió de la Cinquena assemblea que s'havia de celebrar aquell darrer any a Vic.¹⁷⁵ Pel que fa a Verdaguer i Callís tot sembla indicar que, un cop superada la polèmica amb Folguera i Duran de començament de 1893, les tensions amb el sector inhibicionista predominant en el si de la Lliga de Catalunya s'anaren apaivagant com a clar reflex de la millora de les relacions entre les diferents famílies polítiques del catalanisme. Ho mostra en bona part el fet que, tret de l'absència a l'assemblea de Reus, Verdaguer no deixés de participar, amb més o menys implicació, a les altres trobades de la Unió.

Mentrestant, no podem oblidar que a partir de 1895 s'havia anat concretant l'entrada en escena dels joves universitaris provinents majorment del Centre Escolar Catalanista (Prat, Duran, Muntañola, Puig, Maspons, Cambó, etc.). I que aquests, liderats en bona part per Prat, i en col·laboració amb els elements modernistes (Casas-Carbó, Casellas, Maragall, Massó i Torrents, Fabra, etc.) i les penyes republicanes i liberals (Carner, Sunyol, Lluhí, Roca, Gubern, etc.), reeixirien a convertir l'Ateneu Barcelonès en una plataforma de propaganda catalanista. Com ha escrit Jordi Castellanos, l'Ateneu esdevenia així el lloc privilegiat d'uns primers contactes, que, anys més tard, «portaran a aliances polítiques i culturals de gran transcendència».¹⁷⁶ L'èxit d'aquesta operació constituirà, en paraules de Jordi Casassas, «el punt central d'un programa d'intervenció pública» que portarà el jovent

¹⁷⁵ El procés l'ha explicat perfectament Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 313-317.

¹⁷⁶ Jordi CASTELLANOS, *Raimon Casellas i el modernisme* (Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983), p. 278.

catalanista conservador identificat amb Prat a col·laborar amb el diari «La Renaixensa» i a impulsar operacions d'«assalt» d'altres corporacions.¹⁷⁷

De totes maneres, tragèdies com ara la inesperada mort del jove manresà Lluís Espinalt i Padró (1872-1895), director del «Setmanari Català», o la desaparició en pocs mesos de diferència d'altres amics o coneguts, com Josep Soler i Miquel (1861-1897) i Francesc Rogent i Pedrosa (1861-1898), els devien fer adonar de fins a quin punt podia ser fràgil la seva embranzida generacional. Narcís Verdaguer sabrà expressar aquesta impressió d'enorme vulnerabilitat en la introducció que féu per al recull dels escrits del malaguanyat Espinalt, publicats pòstumament com a homenatge al jove finat, en què hi escrigué:

«Aquest llibre d'un minyó de vintitres anys ensenyará al qui'l llegeixi, ara, y al qui demá hi passe'ls ulls pera historiar lo moviment nacionalista de Catalunya, que la Providéncia'ns havia acordat una fôrça, y que la mòrt va destruïmosla al punt que comensava a manifestar-se.

»Açó importava dirho, pera la bona memòria del company que hèm perdut, pera honor de Manrèsa que li fou breçòl y'n guarda les despulles, y també pera justificació de la causa catalanista.

»¿Sabem fins a quin punt la desaparició sobtada del Espinalt retrassa la realització dels nostres ensòmnis? Aquí hi ha un motiu pera nostre desconòl d'amics y companys, y un punt de vista pera'l qui vulga judicar la acció del catalanisme. Les desgràcies se'ns han de tenir en compte.»¹⁷⁸

Malgrat el pessimisme en què devien enfonsar-los moments com aquests, la necessitat de donar pas al relleu generacional esdevindrà un argument cada cop més incontestable. Un exemple claríssim d'això que diem és altre cop l'Ateneu Barcelonès, on el tàndem Guimerà-Maragall és substituït el curs següent pel d'Almirall-Prat de la Riba, en companyia de Jaume Massó en el càrrec de comptador i de Lluís Clarament com a bibliotecari. Si el discurs inaugural pronunciat per Guimerà el 1895 havia tingut especial ressò fora de l'entitat per la polèmica sobre la utilització de la llengua catalana, la intervenció d'Almirall el 1896 no estarà pas mancada d'interès, sobretot si la fem coincidir, com assenyala Jordi Casassas, amb un debat subjacent en el moviment catalanista respecte de l'esgotament dels vells prejudicis antiliberals, el relleu generacional i l'abandó de

¹⁷⁷ Jordi CASASSAS, *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)* (Barcelona, Els llibres de la frontera, 1989), ps. 114-115.

¹⁷⁸ Lluís ESPINALT I PADRÓ, *Escrits...*, op. cit., p. XI.

l'historicisme.¹⁷⁹ Sent així, les paraules de l'exfederal no podien passar desapercibudes per a Narcís Verdaguer, el qual les valorà molt positivament, perquè, a parer seu, confirmaven que havia arribat «l'hora dels patriotes», cosa que l'antic dirigent del Centre Català havia entès perfectament.¹⁸⁰

Cal dir, però, que aquests elogis contrasten amb el retret que temps enrere havia adreçat a Joan Maragall, perquè no acabava de parlar prou clarament —en clau catalanista, s'entén— en el seus articles periodístics al «Diario de Barcelona»: «¿Es que no creyéu sonada la hora del apostolat, ó que, tenintla per arribada, no vos sentiú la fé necessaria?». La censura es produïa a propòsit d'un decret de Romero Robledo amb el qual es permetia l'accés al cos notarial dels excedents de la magistratura, la qual cosa trencava el funcionament fins llavors regionalitzat d'aquella institució. Maragall, que tot just s'estrenava com a secretari de la junta de l'Ateneu, n'havia assenyalat alguna cosa en el seu article al «Brusi», però, a parer de Verdaguer, l'escrit era fosc i «negat d'amargures». ¹⁸¹ Reptotxe sens dubte interessant i que indica la versió oficial del catalanisme que, anys a venir, donarien els polítics, en el sentit que Maragall s'havia incorporat al moviment posteriorment, un cop aquest ja estava engegat.¹⁸² Així, doncs, en aquell context d'entesa amb els heterogenis elements modernistes, sembla que el nostre biografiat assajava

¹⁷⁹ Jordi CASASSAS, *op. cit.*, ps. 72-73.

¹⁸⁰ N. V. C., *Sobre'l discurs d'Almirall en la inaugural del Ateneu*, «La Veu de Catalunya» (13 de desembre de 1896), ps. 589-590; també, *L'ideal regionalista en lo discurs del President del Ateneu Barcelonés* (6 de desembre de 1896), ps. 579-581.

¹⁸¹ N. V. C., *Lo crim del Ministeri de Gracia y Justicia. Esquarterament del cos notarial*, «La Veu de Catalunya» (4 d'agost de 1895), ps. 369-371.

¹⁸² Com recull Jordi Castellanos, a propòsit d'un article manifest de Josep Carner que havia de servir de reclam, el 1904, per a la subscripció popular d'homenatge dels articles de Maragall al «Diario de Barcelona», Prat va escriure a Casellas: «En la capsalera de l'*Homenatge an en Maragall* trobo que al fer entrar en escena an en Maragall mentres nosaltres ens preparàvam és inexacte. En Maragall va venir després de nosaltres y va cantar en els seus articles el nostre catalanisme. Avans de nosaltres ell no'l sentia gens; jo recordo discussions ab ell (en públich y tot) en què ell sostenia la existència d'una característica espanyola en todas las regions del Pirineu avall. [...] M'agradria que en Carner modifiqués el seu devantal, marcant el nostre moviment y després que entrant-hi en Maragall y entroncant-li.» Raimon Casellas..., *op. cit.*, p. 280.

d'imposar un tancament de files generacional que inclogués els díscols joves «d'esperit goethià» com així els anomenava. Per fer-ho no dubtava de servir-se de nous mots d'ordre, com ara el que recentment havia encunyat l'articulista francès catòlic Henry Béranguer, futur director del maursià diari «L'Action», per a qui: «Chaque generation doit accomplir son idéal à son heure. Les idées jeunes veulent les hommes jeunes.»¹⁸³

Tanmateix, és indubtable que el lideratge generacional que fins a cert punt atribuïem a Narcís Verdaguer havia passat progressivament a mans de Prat de la Riba, fins i tot a desgrat que el record del seu pas per la presidència del CEC el curs 1890-91 no fos precisament feliç.¹⁸⁴ No obstant això, el cert és que des que actuà com a secretari a la famosa assemblea celebrada a Manresa, el 1892, els mèrits propis se li havien anat acumulant: un paper relativament actiu a les altres trobades de la Unió, la publicació, juntament amb Pere Muntañola, del *Compendi de la doctrina catalanista* (1894), els escrits a la «Revista Jurídica de Catalunya» a partir de 1895, la claredat estratègica en decidir i impulsar l'«assalt» catalanista a les corporacions culturals i professionals barcelonines, els articles a «La Renaixensa» a partir de 1896, un clar protagonisme al voltant del *Missatge a Jordi I, Rei dels Hel·lens* en els primers mesos de 1897, etc. Tot això es coronaria, a més, amb una important conferència pronunciada a l'Ateneu Barcelonès, el 13 de desembre de 1897, que titulà *El fet de la nacionalitat catalana* i que, com assenyala Jordi Casassas, podem considerar una síntesi perfecta entre «les aportacions de l'historicisme romàntic de la Renaixença, les estratègies del conservadorisme barceloní sorgit de la conjuntura dels seixanta i les teoritzacions regeneracionistes i nacionalistes vingudes de la França post 1870». Significativament, Prat clogué la conferència donant gairebé per tancada «l'etapa de la discussió doctrinal sobre el que havia de ser el catalanisme i obrint, implícitament, la de les realitzacions pràctiques i polítiques». La ferma decisió d'aquest viratge hauria de portar els joves catalanistes que comandava Prat de la Riba cap a la concreció d'una cadena trepidant d'activitats que culminarien amb l'operació política del 1901, la Lliga

¹⁸³ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), notes, fragments... Període 1889-1915, signatura: 01.01.01.01.21.

¹⁸⁴ Francesc CAMBÓ, *op. cit.*, p. 39 i ps. 488-489.

Regionalista.¹⁸⁵

Abans que tot això no passés, mentrestant, amb el propòsit de renovar un setmanari que a estones semblava haver perdut l'empenta inicial, Narcís Verdaguer cercaria la incorporació de nous i més joves col·laboradors. El 20 de desembre de 1896, en una editorial que duia per títol *Als nostres amics*, s'anunciava que la publicació volia ser en endavant «la tribuna de la novella generació catalanista, de la que ha pujat apartada completament de la atmósfera dels partits polítics, y ab l'enteniment lliure de fórmules d'escola y de dogmes de partit». Aquest desig de canvi es concretarà en un canvi de capçalera però, sobretot, en una ràpida incorporació de noms com ara Ernest Moliné, Frederic Clascar, Francesc Cambó, Norbert Font, Puig i Cadafalch, Lluís Duran i Jaume Maspons, tots els quals començarien a escriure col·laboracions polítiques o de caràcter doctrinal. Així mateix, amb l'entrada en la secció literària de Miquel S. Oliver, Joaquim Ruyra, Ramon N. Comas, Jaume Massó, Raimon Casellas, Artur Masriera i Santiago Rusiñol, la «Veu» connectaria a estones amb el nou estil modernista i superaria el to carrincló i jocfloralesc que sovint hi predominava. Es tracta, doncs, d'un clar precedent, per bé que molt tímid, de la posterior incorporació, a partir de 1899, de determinats aspectes del modernisme al catalanisme conservador.¹⁸⁶ Fins i tot, amb l'evident desig de completar aquesta obertura periodística i generacional, Verdaguer sol·licitarà més articles a un vell antagonista com Prat de la Riba, tot planyent-se d'una salut que no li permetia ocupar-se degudament de la publicació.¹⁸⁷ Val a dir que Lluís Marsans, el qual entre 1891 i 1894 havia estat un dels principals articulistes del setmanari i un deixeble de Narcís Verdaguer a l'època del Foment Catalanista, gairebé desapareix ara de l'índex de col·laboradors, d'una banda, perquè a partir de 1895 Marsans centra el seu activisme en la

¹⁸⁵ Jordi CASASSAS, *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX* (Barcelona, La Magrana, 1990), p. 319.

¹⁸⁶ Sobre aquest aspecte, vegeu Jordi CASTELLANOS, *Raimon Casellas...*, *op. cit.*, ps. 277-303.

¹⁸⁷ ANC: Fons Enric Prat de la Riba, correspondència rebuda de N. V. C., prest. I, caps 6/56 (Barcelona, 10 de novembre de 1897). Malgrat aquesta crida, Prat no hi envià cap altre escrit. Aquell any, n'hi havia publicat dos: *Les marques de vins* (31 de gener de 1897), ps. 34-34; i *La noblesa catalana* (6 de juny de 1897), ps. 185-186.

direcció de la cada vegada més nombrosa Associació Popular Regionalista, que disposa consecutivament de dos portaveus, «Lo Regionalista», primer, i «La Nació Catalana», després; i, d'una altra, perquè, si bé devia considerar excessivament de cartó pedra la concepció del catalanisme que tenien al cap els històrics de «La Renaixensa», s'allunya progressivament de Verdaguer en la polèmica estrella del període: la participació del catalanisme a les eleccions.

D'entre tots els nous col·laboradors de «La Veu de Catalunya», destaca el nom de Frederic Clascar i Sanou (1873-1919), jesuïta i impulsor de l'important Acadèmia Catalana de la Congregació Mariana, el qual sap precisar abans que ningú el sentit regeneracionista que la nova generació atorga a un nacionalisme que, a parer seu, havia de trencar primer amb els esclavatges del present i, consegüentment, acomplir una certa missió *revolucionària*, per després enllaçar amb l'*autèntica* «tradició catalana», d'arrel, òbviament, conservadora. Així en un text que tenia molt de manifest generacional, Clascar deia coses tan reveladores com ara:

«Les generacions passen y no passen debades. [...]. La gent que puja es amiga de la naturalitat, res de clixés ni de frases fetes, res de colors llampanis, ni de figures retòriques, al pa, pa, y al ví, ví, diu les coses pel seu nom; es clar que per aquest camí hi havia de fer cap al nacionalisme; es clar que [hi] havia de predominar la nova doctrina, una nova ciencia; ciencia y doctrina més planeres, més humanes; [...]. La nova doctrina, per més que avuy sembla revolucionaria, per més que fassa por als amics del ordre existent [...] es més respectuosa y més considerada ab les edats passades; [...]. Per çó, les nostres idees, no son noves ni velles, perque arranquen y partexen de un principi sempre vell y sempre nou [...]. Lo nacionalisme no es arcáich, ni modernista; si'ns han tret lo renom de reaccionaris, de romántichs, no es pas perque vulgam donar vida á lo que es ben mort y fret, es perque renegam de aquest fals progrés, d'aquest simulacre de llibertat [...]. Si'ns han dit revolucionaris no es pas tampoch perque odiem les generacions passades, sino perque aburrim de mort la generació que se'n va, aquesta generació qui no viu de la tradició verdadera, sinó d'una tradició apócrifa, sense fonaments ni lligams ab la tradició catalana. En aquest sentit, si aixís ho voleu, som revolucionaris, perque ab la generació agonitzant no'ns hi volem fer, ni'n volem saber res, ben al revés, esperem adelerats y ab frisança que se'n acabe d'anar al clot, perque allavors podrem dir ab tota rahó alló de la *Festa del blat*: que per la mort també s'hi va á la vida d'aquí la terra.»¹⁸⁸

En efecte, sembla que la possibilitat que el nacionalisme tingués —en el marc de la crisi de l'estat liberal— un efecte revolucionari immediat era una idea força estesa entre la

¹⁸⁸ F. C. y S. *La generació qui se'n va*, «La Veu de Catalunya» (30 de gener de 1898), ps. 33-35. Entre el novembre i el desembre de l'any anterior, Frederic Clascar ja havia publicat en el setmanari una anticipadora sèrie d'articles, intitolada *Vitalitat de la idea regionalista*, en què afirmava que el regionalisme era la idea de la nova generació i de la moderna societat.

jove intel·lectualitat conservadora sud-europea, sobretot a partir de 1895. La trobem en alguns dels textos de Narcís Verdaguer, segurament sota l'influx de les idees de Barrès i dels articles que llegia a la «Revue des Deux Mondes», especialment en un intitulat justament *La revolució catalanista*, on el veiem desplegar tota la lògica historicodoctrinal del conservadorisme regionalista: «Ara, els temps han donat un tomb. Tot just acabem el primer període de la revolució francesa, que es el de les revolucions á favor dels drets individuals, y, ara, entrem en el de les revolucions á favor dels drets dels pobles, de les agrupacions naturals, de les col·lectivitats que mantenen una solidaritat de interessos morals y materials. Aixó es el particularisme, el regionalisme, el catalanisme.»¹⁸⁹ A parer de Verdaguer, que havia fet una atenta lectura dels debats de 1869 a les Corts, especialment en relació amb el destronament d'Isabel II i respecte del sentit de la Revolució de Setembre, hi havia dues menes de revolucions. Una que tenia conseqüències destructores, quan una part del país oprimia l'altra, com ara la de 1789 o 1848 a França. I una altra essencialment conservadora, com la revolució de Nord-amèrica el 1770, com la de França el 1830, com la d'Itàlia per alliberar el seu territori nacional, com la de Bèlgica per assolir la seva independència, i, òbviament, afegia Verdaguer, com volia ser-ho també la que projectava el catalanisme: és a dir, una revolució nacional que passava indefugiblement pel reforçament de les solidaritats verticals.¹⁹⁰

També el jove passant en el despatx de Verdaguer, Francesc Cambó, al mateix temps que es dedica a seguir i comentar els moviments regionalistes d'arreu d'Europa, amb una especial atenció al cas francès —el 1898 destaca la publicació d'articles com *Pyreneu amunt*, *Ebro avall* i la sèrie *Les noves corrents a França*—, concreta el sentit d'un regionalisme que es vol «integral», la praxi del qual deixaria insatisfets tant aquells que el consideraven massa catòlic com aquells altres que no el valoraven prou. En clau indiscutiblement generacional, definirà així el moviment:

«Si, som una reacció social, política y relligiosa; una reacció social qui ve á afirmar les

¹⁸⁹ DAUSA (pseudònim de N. V. C.), *La revolució catalanista*, «Lo Regionalista» (15 de maig de 1896), p. 2.

¹⁹⁰ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), notes de les sessions del Congrés dels Diputats..., signatura: 01.01.01.01.18.

balances desnivellades de la societat moderna; una reacció política qui ve á enderrocar aquest centralisme absorvent y enervador de les energies individuals y collectives dels pobles; una reacció relligiosa qui ve á restablir la doctrina cristiana, única y veritable font de civilització.»¹⁹¹

Retornant ara al camp de les concrecions pràctiques, no podem deixar de referir-nos novament a la principal plataforma del catalanisme, la Unió Catalanista, i a la transcendència que tindrà la proposta de nous estatuts que el març de 1896 llançà l'Associació Popular. I això per quatre raons diferents. En primer lloc, perquè ajudarà a dinamitzar la vida interna d'una entitat que aquell any estava a punt de passar el moment segurament més fluix de la seva existència, per raons tant de caràcter intern com per circumstàncies de política general (bombes terroristes, guerra colonial, suspensió intermitent de les garanties constitucionals, etc.). En aquest context, la campanya en contra de la prohibició del català en el servei de correus i telègrafs no havia pogut tenir el ressò i la capacitat catalitzadora que els joves nacionalistes havien dissenyat.¹⁹² Aquesta situació d'estancament polític, no només de la Unió sinó en general de totes les forces que se situaven al marge del règim canovista, farà que Narcís Verdaguer escrigui, a finals d'aquell any, que la impotència i el sentiment d'inutilitat s'havien apoderat de la gent: «ara l'esperit públich está colgat dins d'una mar morta; les passions populars fan la dormida de l'hivern; tot está quiet y silenciós; se veuen coses que disgusten, que fan temer, y fins que esgarrifen... però tothom s'ho queda de dents en dintre».¹⁹³

En segon lloc, perquè la reforma dels vells estatuts afavorirà la florida del nou associacionisme catalanista entre 1898 i 1900 i, consegüentment, la propagació dels principis continguts en les Bases de Manresa.¹⁹⁴ En tercer lloc, perquè el canvi de

¹⁹¹ Francesc CAMBÓ, *Missió del regionalisme*, «La Veu de Catalunya» (13 de juny de 1897), ps. 194-195.

¹⁹² N. V. C., *La nova bofetada*, «La Veu de Catalunya» (31 de maig de 1896), ps. 253-254.

¹⁹³ N. V. C., *Sobre'l discurs del Almirall en la inaugural del Ateneu*, «La Veu de Catalunya» (13 de desembre de 1896), p. 587.

¹⁹⁴ Els detalls del procés, en l'obra de Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 317-323.

dinàmica interna a què conduirà aquesta proposta farà possible que els elements possibilistes i *polítics* (Antoni Sunyol, Prat de la Riba, Antoni Gallissà, Puig i Cadafalch, Lluís Duran, Jaume Maspons, Lluís Domènech, Jaume Carner, etc.) ocupin l'aparell de l'entitat entre final de 1896 i començament de 1899, just en el període en què es produeix l'acostament de sectors rellevants de la societat catalana envers les tesis regionalistes. I, a l'últim, en l'àmbit biogràfic, perquè permetrà que Narcís Verdaguer s'incorpori —per primera vegada!— a la direcció de la Unió Catalanista. Ara bé, com assenyala Jordi Llorens, per bé que «les reformes comportaren un pas endavant en la configuració de la Unió com un eficaç instrument polític» —la principal novetat és que s'acceptà la filiació individual—, no foren ni de bon tros suficients per estructurar-la com un veritable partit polític «com sí que ho havia intentat Verdaguer i Callís el 1889».¹⁹⁵

Mentrestant, d'ençà de 1893 la situació política espanyola havia anat empitjorant. En primer lloc, davant l'extrema fragilitat de l'imperi colonial espanyol. Després de l'episodi de les Carolines el 1885, la debilitat espanyola es tornaria a manifestar, primer, amb l'incident creat per la presència de vaixells japonesos a l'arxipèlag de les Palaos, i, poc després, amb la guerra de Melilla. Diguem, però, que des de «La Veu de Catalunya» en cap cas es qüestionarà el dret d'Espanya a posseir colònies; no debades, com hem vist a redós de la fugissera crisi de 1885, els catalanistes també veien en el colonialisme un senyal inequívoc de modernitat. La seva crítica, però, s'adreçarà a l'exaltació patriòtica gratuïta que practica la major part de la premsa castellana, un discurs «fanfarró» que, a judici de Verdaguer, podia empènyer fatalment el Govern espanyol a allunyar-se del camí de la «prudència» i de la negociació.¹⁹⁶ Al costat d'això, una altra línia de crítica consistirà a subratllar que aquests tipus de conflictes internacionals no eren altra cosa que una fugida momentània per a un estat, com l'espanyol, desestructurat i (mal) governat, s'afirmarà, per

¹⁹⁵ *Id.*, p. 322.

¹⁹⁶ Així mateix, tractant de la guerra de Melilla, en diversos entrefilets anònims, com ara un publicat sota el pseudònim Kimajor, es reconeixia que els indígenes tenien raó en la seva revolta, car la construcció d'un fort militar en un emplaçament que aquests consideraven sagrat podia ser un motiu més que suficient per a la rebel·lió, sobretot davant l'actitud titllada d'«intolerant» de l'exèrcit espanyol. KIMAJOR, *¡A Melilla!*, «La Veu de Catalunya» (19 de novembre de 1893), ps. 562-563.

l'«andalusisme». Així, doncs, des de «La Veu de Catalunya», per bé que amb un llenguatge majorment ponderat i prudent, molt allunyat, com escriu J. Llorens, del «sarcarme» utilitzat per «La Renaixensa», es posarà en dubte la legitimitat moral de l'acció militar espanyola enfront dels insurgents.¹⁹⁷

En segon lloc, al costat de la temàtica colonial, que s'anirà endurint a partir de 1895 amb l'esclat obert del conflicte cubà, hi ha la qüestió estrictament econòmica i proteccionista que tornarà a revifar-se el 1894 amb el tractat comercial que el govern liberal de Sagasta es proposa de signar amb Alemanya i que, als ulls dels proteccionistes catalans, resultava especialment perjudicial per a l'exportació de vins. Narcís Verdaguer participarà en diferents mítings de protesta, d'entre els quals el més destacat té lloc, el 6 de maig de 1894, a Vilafranca del Penedès, a iniciativa de la Lliga del Principat que dirigien Lluís Zulueta i Ferran Alsina i amb el suport del Centre Català Vilafranquí que presidia el notari Pere Sacases, un home que en el passat havia estat ideològicament proper a Valentí Almirall.¹⁹⁸ D'acord amb els discursos de Zulueta i Alsina, sembla bastant clar que les postures de l'esmentada Lliga i la dels homes del Foment del Treball Nacional no devien pas ser convergents, sobretot en aspectes tan centrals com les relacions comercials entre la Península i les Antilles.¹⁹⁹ En l'esmentada Lliga col·laborava un teòric del regionalisme econòmic com Pere Estasén, impulsor entre 1887-88 de l'efímer Foment de Riquesa de Catalunya, plataforma que, com ha escrit Francesc Artal, «pretenia contrarestar l'escassa consciència catalanista dels altres Foments».²⁰⁰ A més, Estasén era el redactor econòmic del «Diario del Comercio», portaveu dirigit per Ferran Agulló, defensor del comerç i la

¹⁹⁷ N. V. C., *El nou patriotisme*, «La Veu de Catalunya» (15 d'octubre de 1893), ps. 497-498; *Catalunya y la campanya d'Àfrica* (5 de novembre de 1893), ps. 533-534.

¹⁹⁸ També hi intervingueren el diputat provincial Eduard Vidal i Valenciano i el president del sindicat d'exportadors de vins Ròmul Bosch i Alsina. Vegeu: *El meeting de Vilafranca*, «Diario de Comercio» (7 de maig de 1894), p. 1; també el portaveu del possibilisme republicà, «La Publicidad», n'informà àmpliament l'endemà.

¹⁹⁹ Narcís Verdaguer es faria ressò d'aquestes diferències en un article intitulat *Patriotisme estomacal*, «La Veu de Catalunya» (7 de juliol de 1895), ps. 321-322.

²⁰⁰ Francesc ARTAL, *La Unió Catalanista i les noves idees sobre política econòmica per a Catalunya*, «Recerques», núm. 29 (1994), p. 19.

petita indústria, i que fins al 1898 no sembla pas que mantingués unes relacions fàcils amb les juntes directives del Foment del Treball Nacional. Les diferències entre ambdues societats ben segur que es devien enfondir davant la submissa relació que la poderosa corporació de la burgesia industrial mantenia amb els governs de la Restauració,²⁰¹ sobretot després de la virada proteccionista de Cánovas i la concessió de l'arancel de 1892.²⁰²

És important destacar aquest punt perquè enllaça, indirectament si es vol, amb el retret que des del catalanisme es formularia amb insistència als homes del Foment per la seva actitud políticament dimissionària, a la recerca tan sols d'avantatges en l'exportació, la pau social i un enriquiment fàcil. Segurament és Prat de la Riba qui en un determinat moment sap expressar millor que ningú aquesta crítica als industrials catalans per deixar-se governar i consentir una política nefasta, a canvi, tan sols, d'un «benestar egoista» i «curt de mires», escriu.²⁰³ Per la seva banda, Narcís Verdager demostrarà altre cop no tenir pèls a la llengua en dir coses com ara que les activitats del Foment acostumaven a produir una «impressió penosa» o que certs proteccionistes mereixien «cástichs terribles», puix que només la vida material, «amb sos goigs y plaers», els preocupava.²⁰⁴ Només en moments excepcionals, com ara quan el catedràtic d'economia política de la Universitat de Santiago de Compostel·la, el regionalista Alfredo Brañas, pronuncia el maig de 1893 una conferència a la seu del Foment, Narcís Verdager escriurà: «Axó comença a anar un xich bé. Els capitalistes del Foment, entre sentir la bona nova y la por de les bombes que proclaman la

²⁰¹ Borja de RIQUER i PERMANYER, *Epistolari polític de Manuel Duran i Bas. Correspondència entre 1866 i 1904* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990), p. 117.

²⁰² José María SERRANO SANZ, *El viraje proteccionista en la Restauración. La política comercial, 1875-1895* (Madrid, Siglo XXI, 1987).

²⁰³ Enric PRAT DE LA RIBA, *Déu té un bastó*, «La Renaixensa» (1 de gener de 1896), citat per Borja de RIQUER, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)* (Barcelona, Edicions 62, 1977), ps. 73-74.

²⁰⁴ N. V. C., *Als proteccionistes*, «La Veu de Catalunya» (14 de gener de 1894), ps. 14-15; *Lo regionalisme en lo Foment del Treball Nacional* (25 de febrer de 1894), p. 89; *Patriotisme estomacal* (7 de juliol de 1895), ps. 321-322; *Servilismes* (28 de juny de 1896), ps. 301-302.

dolenteria de la idea vella, anirán entrant en reflexió»²⁰⁵ Tret, però, de comptats moments, el fet cert és que, a les planes de «La Veu de Catalunya» i, en general, a les de tota la premsa catalanista, la crítica anirà pujant de to fins que el 1897 la desqualificació envers els homes del Foment —incapaços de capir l'arrel del problema colonial i la manca de llibertat, per a Cuba i Filipines, però també, s'argumentava, per a Catalunya— esdevindrà radical i completa. El fet que el Foment decidís participar als homenatges tributats a Barcelona, primer, al cruel general Polavieja, incloent-hi l'aixecament d'un arc triomfal en honor seu, el maig de 1897, i, després, al general Weyler, destituït per Sagasta per haver-se oposat al decret d'autonomia a Cuba, el novembre d'aquell any, esdevindrà per als catalanistes el sùmmum d'aquesta actitud vergonyant dels dirigents burgesos catalans.²⁰⁶

I és que, en efecte, el problema colonial s'havia agreujat al llarg de 1896 i 1897 davant la incapacitat militar espanyola per controlar els insurrectes.²⁰⁷ Així i tot, tant la premsa dinàstica com la republicana (a excepció, com és sabut, de l'editada pels federals) s'entestava encara a practicar un discurs patriòtic delirant. Contra aquesta bogeria col·lectiva, que es resumia perfectament en la patètica frase de Cánovas del Castillo de «hasta el último soldado y hasta la última peseta», Verdaguer escriurà diversos articles i entrefilets, d'entre els quals destacariem l'intitulat *Avisos á temps*, en què pregava que, almenys a Catalunya, hi hagués seny, i se sabés, finalment, distingir «entre'ls sacrificis que

²⁰⁵ V., *Lo regionalisme en lo Foment del Treball Nacional*, «La Veu de Catalunya» (25 de febrer de 1894), p. 89. Aquest setmanari publicaria entre l'abril i el juny de 1895 una llarga sèrie de cinc articles del conegut autor del llibre *El Regionalismo* (1890), intitulada *Lo regionalisme y la qüestió econòmica*. D'altra banda, per a la presència de Brañas a Catalunya amb motiu dels Jocs Florals de 1893, el ressò de la seva obra i la relació que aquest mantenia amb el catalanisme, especialment amb Ferran Alsina —impulsor amb Domènech i Montaner d'una unió interregional de Catalunya, Galícia i Navarra—, vegeu l'excel·lent tesi doctoral de José CASTELOS PAREDES, *La mentalidad nacionalista: el caso de la «intelligentsia» gallega (1875-1900)*, Universitat de Barcelona, 1987, ps. 917-936.

²⁰⁶ El millor exemple n'és l'article de qui signa H., *Los weylerians del Foment*, «La Veu de Catalunya» (28 de novembre de 1897), ps. 398-399.

²⁰⁷ A Catalunya i la guerra colonial, Borja de RIQUER i Jordi LLORENS s'hi han referit àmpliament en els seus respectius treballs.

demanen la necessitat ó les desgracies del pays, y aquells que imposen les valenties dels qui ni van á la guerra, ni han de pagarla!».²⁰⁸ De fet, la posició de Narcís Verdaguer i Callís davant el conflicte cubà reprendrà essencialment l'argument sobre la manca de «força morab» que ja havia utilitzat per judicar la intervenció d'Espanya a Melilla dos anys enrere.²⁰⁹ Malgrat la preferència de Verdaguer i, en general, del catalanisme per una solució conciliadora del conflicte, és a dir, per la concessió de l'autonomia a les colònies, car permetia, d'una banda, conservar aquests mercats, tan centrals per a la indústria catalana, i, de l'altra, facilitava el camí cap a una reforma regionalista de l'estat, des de «La Veu de Catalunya» es vaticinarà sense embuts, ja al final de 1895, que Cuba, primer, i Puerto Rico i Filipines, després, deixarien de ser espanyoles.²¹⁰

Així, des que esclata el juny d'aquell any la insurrecció cubana, en el setmanari es publica un ampli repertori d'escrits —d'entre els quals sobresurten, l'any 1896, els articles signats per Claudi Omar i Barrera—²¹¹ en què es desqualifica sistemàticament l'actitud del govern i de les forces dinàstiques pel fet d'entendre la guerra exclusivament com una qüestió d'honor i de dignitat nacional.²¹² Enfront d'aquesta perillosa concepció del conflicte, els redactors del setmanari afirmaran que estan persuadits que «la guerra de Cuba es talment superior á la conviniencia nacional, que es la ruina d'aquesta conviniencia

²⁰⁸ V., *Avisos á temps*, «La Veu de Catalunya» (22 de març de 1896), ps. 133-134.

²⁰⁹ N. V. C., *Sobre la guerra de Cuba*, «La Veu de Catalunya» (22 de setembre de 1895), ps. 453-454.

²¹⁰ N. V. C., *¡Que vagen ab comptel!*, «La Veu de Catalunya» (3 de novembre de 1895), ps. 525-526; *Com pert Espanya ses Colonies ó sia procediment espanyol per criar separatistes* (10 de novembre de 1895), ps. 533-535; *Un altre separatisme* (24 de novembre de 1895), ps. 558-559.

²¹¹ Destaquen els seus articles: *Los enterats* (26 de gener de 1896), ps. 39-40; *Contra tot y contra tots* (8 de març de 1896), ps. 110-112 i *Lo gran recurs* (8 de setembre de 1896), ps. 421-423.

²¹² N. V. C., *Los separatistes de Madrid*, «La Veu de Catalunya» (26 de gener de 1896), ps. 38-39; *Avisos á temps* (22 de març de 1896), ps. 133-134; *A sangs calentes* (26 d'abril de 1896), ps. 193-194; *Votém en contra* (7 de juny de 1896), ps. 265-266. També sense signar, els articles: *Compliment de profecies. La veritat sobre la campanya de Cuba* (15 d'agost de 1896), ps. 385-387, i *Egoistes secundum Cánovas* (23 d'agost de 1896), ps. 397-398.

nacional en totes ses formes». ²¹³ En definitiva, blasmaran en mil i un entrefilets la manca de realisme polític i un fals quixotisme del qual només podien lliurar-se aquelles famílies que disposaven de tres-cents duros per redimir el fill del servei militar. Paral·lelament a això, una entitat d'arrelament menestral com l'Associació Popular Regionalista organitzava actes de protesta en diferents localitats (Sabadell i Mollet) contra les quintes i un sistema de reemplaçament de mossos que denunciava perquè era discriminatori per a Catalunya. ²¹⁴

Des de mitjan 1897, la sensació que el país es trobava en un autèntic cul-de-sac s'estendrà irremeiablement, sobretot després del fort cop psicològic produït per l'assassinat de Cánovas del Castillo al mes d'agost, a mans de l'anarquista Angiolillo. Aquest fet provocarà una gran incertesa entre importants sectors de l'opinió catalana, especialment els industrials que veuran en la desaparició de l'artífex de la Restauració un presagi del repetit daltabaix polític que anunciaven des de feia temps catalanistes i federals. Per la seva banda, Narcís Verdaguer —que d'ençà de la mort del seu pare, el juny d'aquell any, signava sota el pseudònim V. Vidal— assenyalarà amb preocupació la possibilitat que la mort de Cánovas donés pas a les pressions dels sectors més patrioters del partit conservador i dels diaris espanyolistes, i que aquest fet imposés un canvi en les relacions internacionals d'Espanya amb els Estats Units que conduís a nous conflictes que encara en aquell moment es podien evitar. ²¹⁵

Mentre no es produïa la temuda i anunciada *débâcle*, el catalanisme, aplegat gairebé tot ja sota l'estàndard de la Unió, sortirà el 1897 de l'estancament en què es trobava mercès a dos episodis de gran projecció pública. En primer lloc, el famós *Missatge a Jordi I, Rei dels Hel·lens*, signat per 46 personalitats en representació de 28 entitats i 18 periòdics, d'entre els quals, és clar, Narcís Verdaguer en nom de «La Veu» i, també, per delegació

²¹³ S/S, *Egoistes secundum Cánovas*, «La Veu de Catalunya» (23 d'agost de 1896), ps. 397-398.

²¹⁴ Vegeu Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 359. També l'article de N. V. C., *La gent de Madrid y la sanch dels pobres*, «La Veu de Catalunya» (7 de febrer de 1897), ps. 42-43.

²¹⁵ V. VIDAL, *Un nou crim anarquista*, «La Veu de Catalunya» (15 d'agost de 1897), ps. 269-270.

de la Lliga Regional de Manresa i del seu portaveu, el «Setmanari Català».²¹⁶ La repressió de les autoritats en contra dels patrocïnadors d'aquest missatge (la suspensió de «La Renaixensa» i «Lo Regionalista» i el processament de Pere Aldavert i Prat de la Riba) proporcionarà al catalanisme i a la Unió una gran popularitat que es concretarà en diferents suports: des de l'adhesió formal dels federals, passant per la barretinada dels universitaris, fins a la simpatia manifestada per un vell Mañé i Flaquer que des del «Brusi» ja no s'estava de reconèixer que a la nova generació «le está reservada la hora y la gloria de regenerar» Catalunya.²¹⁷

En segon lloc, sota l'influx d'aquest ambient d'agitació al carrer, però també sota l'amenaça de les intermitents suspensions de les garanties constitucionals a la província de Barcelona —que permetia el registre policíac d'entitats i associacions—, la Unió convocarà a Girona, al final d'abril, la seva cinquena assemblea. Enmig del bulliment polític propiciat pels resultats del *Missatge*, la Unió cercarà demostrar als seus conciutadans la seva capacitat de convocatòria més enllà de Barcelona. De la missió d'omplir el Teatre Principal de Girona s'encarregaren els sectors juvenils de la Unió, és a dir, el Centre Escolar i l'Associació Popular, així com l'entitat amfitriona, el nombrós Centre Catalanista de la capital gironina, creat el 1894 a iniciativa de l'advocat i erudit Joaquim Botet i Sisó.²¹⁸ L'objectiu es complirà amb escreix mercès, tot cal dir-ho, a la presència de familiars i amics dels catalanistes, estratègia amb què fou possible una assistència rècord de 312 delegats, tots els quals ratificaren el programa polític aprovat a Manresa cinc anys abans.²¹⁹

En aquesta assemblea Narcís Verdaguer és objecte d'un petit reconeixement en un moment, com hem vist, de dificultats personals i després d'un període de retraïment públic. El primer dia és escollit membre de la mesa presidencial, en nom de la qual llegeix les

²¹⁶ N. V. C., *La qüestió de Creta*, «La Veu de Catalunya» (21 de febrer de 1897), ps. 57-58; també, *La Creta, sos butxins y sos redemptors* (14 de març de 1897), ps. 82-84.

²¹⁷ Citat per Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 322. Per a l'explicació detallada d'aquest episodi, cal remetre'ns novament a la seva obra, ps. 326-332.

²¹⁸ *Id.*, ps. 335-336.

²¹⁹ Vegeu el testimoni de Francesc CAMBÓ, *Memòries...*, *op. cit.*, p. 49.

Declaracions del catalanisme amb motiu de les actuals circumstàncies, document que havien redactat els quatre primers presidents de la Unió: Lluís Domènech, Joan J. Permanyer, Àngel Guimerà i Joaquim Riera, i que fou aprovat per unanimitat. L'endemà, un cop llegides les adhesions rebudes a l'assemblea —d'entre les quals destaca la de Jaume Collell—²²⁰ i pronunciats els parlaments dels quatre presidents, Narcís Verdaguer tancarà significativament l'assemblea amb un discurs «eloqüent i entusiasmador», a parer del jove Cambó,²²¹ en què s'estendrà en consideracions sobre el catalanisme i en un dels seus temes preferits: els mitjans de propagar-lo.²²²

Mentrestant, la guerra colonial havia seguit el seu curs. Després de la dimissió del capità general de Filipines, Camilo García de Polavieja, el març de 1897 i, sobretot, de l'assassinat de Cánovas, l'estiu d'aquell any, el conflicte entrava en una nova fase amb la concessió d'allò que tantes vegades els homes del Foment havien intentat evitar amb les seves comissions a Madrid a prop dels governs de la monarquia: la concessió de l'autonomia a les Antilles espanyoles. El decret de Moret, signat el 12 de novembre, serà molt ben rebut, en canvi, entre els cercles catalanistes. La Unió enviarà un telegrama a la reina regent en què dona suport a la mesura i es desitja que s'estengui el reconeixement a les antigues nacionalitats peninsulars. «La Renaixensa» elogiarà també la decisió, si bé afirmarà que el govern havia fet tard, puix que ara l'objectiu dels patriotes cubans havia passat a ser la independència.²²³ Per la seva banda, Narcís Verdaguer darrere d'un article anònim valorava la concessió de l'autonomia com el resultat de la lluita del poble cubà per la seva llibertat i es demanava si Catalunya hauria de recórrer als mateixos mitjans insurreccionals per assolir-la. Tot i això, un aspecte de la concessió de l'autonomia a les Antilles que creia especialment important era l'efecte que aquesta decisió podia tenir a la

²²⁰ *Carta de Mossen Collell à la Assamblea de Girona*, «La Veu de Catalunya» (23 de maig de 1897), ps. 470-471.

²²¹ Francesc CAMBÓ, *Memòries...*, *op. cit.*, ps. 49-50.

²²² Intervenció, però, que no coneixem, car ni es publicaren les actes de l'assemblea, ni tampoc «La Renaixensa» reproduí, en contra del que inicialment prometé, els discursos que s'hi pronunciaren.

²²³ Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 78-80.

península, car significava «la primera ruptura de l'edifici centralista» i un gran precedent polític que, a parer seu, Catalunya havia de saber aprofitar.²²⁴ Opinió, aquesta, que coincidia mil·limètricament amb la de Lluís Duran i Ventosa, el qual, com indica Jordi Llorens, actua en aquells anys com una mena de portaveu oficiós de la Unió Catalanista davant la guerra, amb la publicació de nombrosos articles a «La Renaixensa» i a «La Veu de Catalunya», i per a qui l'exemple de Cuba i Puerto Rico havia de resultar beneficiós «pera todas las causas autonomistas de la península».²²⁵

És en aquest moment, després de la concessió de l'autonomia a Cuba i Puerto Rico i enmig de la negociació per part del govern liberal de Sagasta d'un altre tractat comercial amb els Estats Units, que començarà a produir-se, com ha estudiat Borja de Riquer, una inflexió en la tradicional actitud submissa del Foment. Aquest viratge s'inicia al final de 1897 amb la reivindicació d'un concert econòmic i es concretarà a l'interior de l'entitat amb l'entrada, el 30 de gener de 1898, d'industrials i professionals d'una «marcada personalitat regionalista».²²⁶ És, doncs, en aquest context de canvi polític que Narcís Verdaguer s'incorpora, en part com a especialista en comerç internacional, però, sobretot, com a genuí representant del catalanisme conservador i possibilista, a la junta directiva amb el càrrec de vocal.

Desconeixem els detalls de la seva inclusió en la candidatura afavorida pel llavors president del Foment, el llaner sabadellenc Joan Sallarès i Pla, però és possible que l'encarregat de fer-li arribar aquest oferiment fos l'enginyer Antoni de Satrústegui, un home permanentment vinculat a les juntes de l'FTN en qualitat, és clar, de secretari i administrador dels béns, a Barcelona, del segon marquès de Comillas, Claudi López. Recordem que Narcís Verdaguer havia tractat força Satrústegui a l'època de l'escàndol de Mn. Cinto, si bé llavors la relació es caracteritzà per una certa tibantor que, potser, converses posteriors varen temperar. També creiem plausible que el seu nom fos avalat per

²²⁴ S/S., *¡Visca la autonomia!*, «La Veu de Catalunya» (5 de desembre de 1897), p. 404.

²²⁵ Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 362.

²²⁶ Borja de RIQUER i PERMANYER, *op. cit.*, ps. 73-82. Hem consultat també l'*Acta de la sesión ordinaria, 2ª convocatoria, celebrada por la Junta general del FTN, el día 30 de enero de 1898*.

Albert Rusiñol i Prats, industrial i polític conservador que —en sintonia amb el seu germà Santiago, pintor modernista i col·laborador de «La Veu»— cada cop estava més d'acord amb l'estratègia del catalanisme possibilista. Sigui com sigui, el cert és que la presència del nostre biografiat a la junta, al costat d'altres homes com Lluís Ferrer Vidal, Frederic Alsina o Eusebi Bertran, esdevindria en aquesta conjuntura tan definitòria —en paraules de Borja de Riquer— «fonamental per a l'evolució del Foment cap a unes posicions cada vegada més afins a una certa política catalanista».²²⁷

²²⁷ Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 87-88.

El protagonisme retrobat: Narcís Verdaguer en la conjuntura de la fi de segle

Afirmar que entre 1898 i 1900 el nostre biografiat reprengué el protagonisme no vol dir en cap cas que en aquelles dates ell singularitzés els esdeveniments en el camp catalanista. És evident que l'enorme densitat d'episodis d'aquest període exigien el concurs de molts i diversos actors. De fet, amb aquest enunciat tractem tan sols posar en relleu que estem davant la darrera conjuntura d'incidència directa de Narcís Verdaguer entre els medis catalanistes, després d'un període en què el personatge havia començat a donar clars símptomes de retraïment públic, tant per raons de salut com de dedicació professional, i abans de l'inici, a partir de 1901, d'una llarga absència en la vida política que es perllongarà, amb alguna excepció, fins a una data tan llunyana com 1909.

Dit això, en aquesta conjuntura finisecular que ara ens proposem d'estudiar, el principal capital polític de Narcís Verdaguer —a banda del pes periodístic com a director de «La Veu de Catalunya»— rau en el fet d'haver col·laborat d'una manera significativa en l'acostament d'alguns dels elements dirigents del Foment del Treball Nacional envers les tesis regionalistes i filonacionalistes. En definitiva, com ja han indicat encertadament altres historiadors, Narcís Verdaguer exercirà en aquests anys de nexes d'unió entre el catalanisme possibilista, conservador i intervencionista, i els dirigents més lúcids de la burgesia catalana, conscients de la crisi de representació política que es vivia a Catalunya.

En efecte, hom sol reconèixer l'entrada de Narcís Verdaguer en la junta del Foment, justament l'any en què el «Desastre» capgiraria molts dels esperits burgesos fins llavors recelosos envers el catalanisme, com una fita en l'estratègia d'inspiració pratiana d'infiltració d'aquests joves nacionalistes professionals en les corporacions del Principat. Al final de 1897, la fi del model proteccionista feia més que previsible la necessitat d'una ofensiva del món econòmic català contra les propostes del govern liberal de Sagasta. Aquest canvi d'escenari obligarà la junta de l'FTN a cercar el suport d'aquells grups que fins en aquell moment havien estat severament crítics amb la seva actitud progovernamental i mancada d'ambició intervencionista en la política general. Així, per exemple, com a reflex d'aquesta ràpida transmutació, la Lliga del Principat, que dirigien Luis de Zulueta i Ferran Alsina, acceptarà d'incorporar-se el 1898 al Foment.

Des d'un punt de vista estrictament biogràfic, l'entrada de Verdaguer a la junta de l'FTN indica, sens dubte, que en els darrers anys el nostre protagonista havia aconseguit un cert nom com a advocat especialista en comerç internacional, si bé no creiem que, anteriorment a 1898, hagués assessorat «en moltes ocasions» el Foment en qüestions aranzelàries, tal com afirma Borja de Riquer.²²⁹ Les dures crítiques que, com hem vist, el mateix 1897 Narcís Verdaguer havia adreçat als dirigents de l'FTN, fan poc creïble aquesta hipòtesi d'una relació professional anterior a la seva incorporació a la junta. A més, és significatiu d'això que diem el fet que mai, d'ençà del seu ingrés com a soci, el setembre de 1894, Verdaguer i Callís formés part de cap comissió aranzelària,²³⁰ com veurem, a banda del seu pas en diverses ocasions per la junta directiva i del compliment d'alguns encàrrecs específics, com a soci resident s'adscriurà preferentment a la secció de ciències i belles arts.²³¹

Ara bé, malgrat que el nostre biografiat fos en aquells anys un professional encara aliè al món de la gran indústria i comerç, sembla que de seguida va saber connectar amb els interessos de l'entitat i s'adaptà al sentit de l'eficàcia corporativa que perseguia l'FTN. Així, una part de les seves intervencions en les reunions de junta, sobretot en el primer any, anaren adreçades a proposar reformes que modernitzessin la vida d'una entitat que des de la seva creació, el 1889, no s'havia preocupat gaire ni per la seva projecció pública ni per eixamplar els àmbits de les seves activitats. Això que diem ho farà plantejant iniciatives diverses, com ara la reforma dels estatuts socials, de la qual serà el ponent, o la creació d'una càtedra d'estudis econòmics amb l'objectiu d'«estimular a la joventut estudiosa»,

²²⁹ *Op. cit.*, p. 87.

²³⁰ *FTN, actes vol. III, 1893-1896 (Directiva), sessió del 13 de setembre de 1894.* Val a dir que el 19 de juliol d'aquell mateix any la junta havia decidit eximir de pagar, fins a nou avís, la quota d'entrada als nous socis, la qual cosa comportà en els mesos següents un importantíssim augment de les altes.

²³¹ Aquesta informació, l'hem obtinguda consultant les memòries que cada any publicava la junta directiva, amb indicació de quins socis integraven les diferents seccions i comissions de l'FTN. També ho corrobora la part dedicada al Foment en el treball de Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN, *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona (1877-1923)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), p. 229.

projecte que, com és sabut, al cap de poc temps es concretaria en un eficient servei d'estudis dirigit per Frederic Rahola i Guillem Graell.²³² També participarà activament en comissions específiques, com ara una que s'ocupa d'avaluar els mitjans necessaris per fundar una escola industrial i una altra que —a proposta seva— estudia la manera de solucionar el persistent dèficit pressupostari del Foment, sense oblidar una presència continuada, gairebé des del primer dia, en la Comissió de Propaganda, és a dir, en l'òrgan que s'encarregava de publicar la revista «El Trabajo Nacional».

Indubtablement, el record d'aquesta positiva influència de Narcís Verdaguer, que com és lògic mirava d'obtenir bona reputació professionalment, és el que, entre altres raons, explica que els anys 1906-1907 i 1910-1911 fos reclamat novament per formar part de la junta. Així, com veurem més endavant, a més d'assistir a l'important debat aranzelari de 1906, Verdaguer tindrà un paper destacat en algunes iniciatives de l'FTN, com ara la definició de l'Escola Naval de Comerç, l'organització de la Borsa de Treball o l'estudi de la conflictivitat social en el port de Barcelona. En endavant, Narcís Verdaguer, a més de preservar una gran prestigi moral com a catalanista veterà que se situava un mica *au-dessus de la mêlée*, és a dir, més enllà de la política partidista de la Lliga Regionalista, si més no fins a l'esclat de la Setmana Tràgica, passarà a ser identificat com un professional de l'advocacia amb interessos coincidents amb els de la principal organització patronal i econòmica catalana.

Retornant al marc de la crisi colonial, en l'àmbit polític constatem que, en efecte, entre 1898 i 1899, Narcís Verdaguer té un paper destacable en el progressiu decantament del Foment cap a actituds de major criticisme envers el govern i de clara sintonia amb certes anàlisis i propostes del catalanisme possibilista. La derrota naval de Cavite, posarà en evidència que es tractava d'una guerra inútil, i que el més intel·ligent era d'escurçar-la com més aviat millor a fi d'evitar majors danys a la malmesa economia del país.²³³ Així

²³² FTN, actes vol. IV, 1896-1899 (Directiva), sessió del 30 de març i del 13 d'abril de 1898.

²³³ En contrast amb l'exaltació patriòtica de la premsa dinàstica, els portaveus catalanistes mantenien una gran serenitat i una freda capacitat d'anàlisi respecte de l'evolució del conflicte bèl·lic, com ho reflecteixen prou bé els articles de Verdaguer i Callís d'aquests mesos. *¿Ahon aném?*, «La Veu de Catalunya» (17 d'abril de 1898), ps.

les coses, poc abans de la desfeta de Santiago de Cuba, en el si de l'FTN es discuteix per primera vegada —a proposta de Narcís Verdager— la conveniència de demanar al govern la finalització del conflicte. Cal suposar que el nostre biografiat cercava una declaració pública del Foment, però, al final, la junta acordarà tan sols delegar Joan Sallarès perquè expressi mitjançant carta privada a Sagasta la necessitat d'aprofitar la primera condició favorable per aconseguir la pau.²³⁴ Així i tot, com ha fet notar Borja de Riquer, «la posició de la junta a favor de la pau té un significat notori en un moment en què bona part de la premsa espanyola encara volia fer creure als seus lectors que la guerra es podia guanyar». Al darrere de l'opció de pau dels industrials, hi havia, és clar, el desig lògic de «poder negociar amb els americans sobre el futur de les colònies abans que aquests les haguessin ocupades».²³⁵

Paral·lelament a aquests intents de Narcís Verdager per fer pública l'opinió de l'FTN, la Unió Catalanista publicava el 12 de juny un manifest titulat *Als catalans* en què també es demanava la pau. El text l'havia redactat Prat de la Riba i s'hi feien diverses consideracions principalment respecte de la necessitat d'intervenció política dels catalans en les qüestions d'estat i a favor del fet que Catalunya disposés d'un govern interior. En el manifest es feia també una dura crítica envers aquella part del poble català «que creu cumplir lo seu deber cuidantse no més dels seus negocis». Al final del text, però, es deixava entreveure una estratègia de caràcter evolucionista, en la mesura que es rebutjaven els «medis violents» i les «perillosas sotragadas» i s'apostava per «una evolució social suau y progressiva...».²³⁶ Val a dir que aquesta al·lusió havia aixecat les crítiques i l'oposició de Permanyer i dels homes de «La Renaixensa», però, finalment, Prat aconseguí aprovar-lo mercès al suport decidit del llavors president de la Unió, l'arquitecte Antoni Gallissà.²³⁷ L'endemà de la seva publicació, però, el diari de Guimerà i Aldavert no s'estava de

125-126; *Aném callant*, (8 de maig de 1898), ps. 157-158.

²³⁴ *FTN, actes vol. IV, 1896-1899 (Directiva), sessió del 8 de juny de 1898.*

²³⁵ Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 93-94.

²³⁶ El manifest és reproduït per Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 321-324.

²³⁷ Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 363-364.

comentar el contingut del manifest emfatitzant les desqualificacions a les corporacions econòmiques catalanes i negant així la sortida política que el sector possibilista, autor del manifest, sí concedia a la burgesia industrial mitjançant la seva incorporació a la lluita per l'autonomia. En endavant, el sector purista de la Unió Catalanista passarà a considerar la *grossa burgesia* com una classe «condemnada», gairebé «irrecuperable per al catalanisme».²³⁸ S'aixevaca així el primer escull greu entre puristes i evolutius.

Arribats en aquest punt, cal que retrocedim uns mesos i ens referim breument al fracàs de la candidatura de Joan Josep Permanyer pel districte de Vilafranca, el març de 1898, car, en paraules de Jordi Llorens, esdevé «un punt de referència obligat a l'hora d'entendre la crisi de la Unió Catalanista que culminaria uns quants mesos més tard en la seva escissió».²³⁹ En efecte, mentre el sector inhibicionista trobà en aquesta derrota un nou motiu per retreure el catalanisme de qualsevol temptativa electoral i recloure'l així en l'agitació purament propagandística, en canvi, per als joves possibilistes agrupats entorn del setmanari «La Veu de Catalunya» es tractà tan sols d'una provatura de la qual, en tot cas, calia prendre nota dels errors per a futures campanyes. En els articles que signà Narcís Verdager, probablement els escrits més lúcids de tots els que es dedicaren aquelles setmanes a analitzar el perquè de la desfeta de Permanyer, trobem, d'una banda, l'explicitació dels errors: la manca d'arrelament del candidat en el districte, els dèficits d'una direcció gens centralitzada i la falta d'infraestructura, i, de l'altra, l'afirmació que, malgrat el fracàs, l'experiència havia estat globalment positiva. Així i tot, per a Verdager, el principal ensenyament que el catalanisme havia de treure d'aquesta ensopegada era la impossibilitat de batre el caciquisme en un districte rural amb només alguns mítings i sense comptar abans amb una consistent opinió pública que condemnés moralment i materialment les pràctiques caciquistes. Davant les amenaces de les autoritats i les coaccions econòmiques amb què es podien trobar els candidats catalanistes, el director de la «Veu» proposava la formació d'una Lliga de Defensa, però, sobretot, insistia a fer un treball decidit en el camp municipal, l'única manera, a parer seu, d'impedir algun dia el funcionament de la

²³⁸ Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 94-95.

²³⁹ *Op. cit.*, p. 351.

maquinària corrupte.²⁴⁰

Reprement ara el relat bèl·lic, val a dir que, després de la desfeta de Santiago de Cuba, produïda el 3 de juliol, a Barcelona es visqueren moments d'autèntic pànic davant la possibilitat que la ciutat fos bombardejada i per la manca de defenses militars.²⁴¹ Tres dies més tard, en el si del Foment es tornava a discutir, en un clima presidit pel desconcert dels homes d'indústria, una proposta de petició pública de pau; novament, però, el tradicional moderantisme de la institució imposava la via privada Sallarès-Sagasta. Aquesta decisió hagué de decebre sens dubte Narcís Verdagué, el qual, pocs dies després a «La Veu de Catalunya», dessota el pseudònim V., es referia prou clarament a una «reunió d'industrials catalans» en què s'havien manifestat diferents sortides a la greu crisi política del sistema, que anaven des del separatisme fins a l'annexió de Catalunya a França.²⁴² A hores d'ara, es demostraria que el camí triat altre cop per la junta de l'FTN, especialment pel seu president, Joan Sallarès, estava completament desfasat pel curs dels esdeveniments: el mateix dia, tots els diaris de Barcelona publicaven una demanda pública de pau signada per diferents corporacions, d'entre les quals destacava la Cambra de Comerç, societat que —controlada per Manuel Girona, home gelosament progovernamental— s'havia abstingut fins llavors de dir res sobre la guerra. També la Unió Catalanista signava la petició i el mateix dia s'hi afegiren els diaris «La Renaixensa» i «La Veu de Catalunya».²⁴³

A partir d'aquest moment la junta del Foment començarà a ser pressionada des de

²⁴⁰ N. V. C., *Reflexions sobre una provatura (I i II)*, «La Veu de Catalunya» (11 i 24 d'abril de 1898), ps. 117-119 i 133-134, respectivament. En un dels primers articles de la campanya, alhora que aplaudia la presentació de la candidatura de Permanyer, per bé que sense amagar un clar temor pel resultat de la provatura, ja indicava el camí preferent que calia atorgar a l'acció municipal. *Lo Catalanisme en les proximes eleccions* (6 de març de 1898), ps. 73-74, i *Lo catalanisme y las eleccions* (19 març de 1898), ps. 89-90.

²⁴¹ Jaime CARRERA y PUJAL, *Historia política de Cataluña en el siglo XIX* (Barcelona, Bosch, 1958), vol. VI. p. 198.

²⁴² V., *Lo separatisme á Catalunya* (10 de juliol de 1898), ps. 229-230. Sobre els rumors de l'annexió de Catalunya a França, vegeu les pàgines que vàrem dedicar a aquest tema en *El catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus, 1894-1906* (Barcelona, Curial, 1994), ps. 112-120.

²⁴³ Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 97-98.

dins i des de fora per tal que es posi al davant en la definició d'una nova política i lideri el moviment de corporacions que s'iniciava. Per la seva banda, Narcís Verdaguer no dubtarà a sumar-se a aquesta opinió crítica i publicarà un provocador article en què censurarà que, davant la pujada de la contribució industrial i de l'impost d'exportació, els homes de l'FTN no sabessin fer altra cosa que seguir «los motllos antichs»; això és, descriurà amb mordacitat que «una comissió havia anat á Madrid, á fer ante-sales, á visitar ministeris y potser fins á doblegar la espatlla davant dels capithosts de la política. Confíem —afegia amb causticitat— que les paraules dels comissionats hauran sigut una mica més enérgiques que de costúm; pero ab tot y aquí, com lo sistema es ja massa gastat, creyéem que'l Foment no ha estat pas al nivell que exigeix sa importancia». Finalment, en el mateix escrit Verdaguer advertia als fabricants que el desgavell econòmic de l'Estat espanyol i la pèrdua dels mercats colonials podien conduir el país no tan sols a la pobresa, sinó al «desballestament social».²⁴⁴ L'endemà d'aquest article, Manuel Duran i Bas adreçava una carta pública —intitulada *Regeneración*— al director del «Brusi», a son vell amic Joan Mañé i Flaquer, en què d'una manera taxativa declarava la necessitat inajornable d'acabar amb la corrupció, el caciquisme i de posar les bases d'una descentralització de l'estat. Com escriu Borja de Riquer, «el tó de l'article degué sorprendre a molta gent»,²⁴⁵ però sobretot, creiem, degué fer rumiar als sectors socialment i econòmicament representatius de la burgesia catalana organitzats entorn del Foment del Treball Nacional.

El miratge polaviejista

Però mentre la pèrdua de les colònies duia la vella classe política de la Restauració al descrèdit públic, en canvi, els generals Polavieja i Weyler, que havien estat cessats en els seus càrrecs per haver-se oposat a la política governamental, s'envoltaren en els mesos següents d'una aurèola regeneracionista. Com és sabut, l'estiu de 1898, presidit per tota

²⁴⁴ V. VIDAL, *Lo Proteccionisme madrileny*, «La Veu de Catalunya» (14 d'agost de 1898), ps. 270-271.

²⁴⁵ Borja de RIQUER, *op. cit.*, p. 100. Vegeu, també, la part dedicada al regeneracionisme de Duran i Bas en l'estudi introductori de l'*Epistolari polític de Manuel Duran i Bas...*, *op. cit.*, ps. 119-126.

mena de rumors, des d'un aixecament carlí fins a un imminent cop militar amb el suport dels republicans passant per la desintegració territorial de l'estat en benefici d'altres potències, l'excapità general de Filipines, Camilo García de Polavieja, aconseguia el suport de la plana major dels homes de l'FTN (Sallarès, Costa, Ferrer Vidal, Satrústegui, etc.).²⁴⁶ El 14 de setembre, la junta de l'FTN acordava, val a dir que amb la significativa absència de Narcís Verdaguer, d'enviar un telegrama de suport i adhesió al manifest del general que aquell mateix dia publicaven els diaris.²⁴⁷ El gest era enormement significatiu de tot un canvi, perquè, com observa Borja de Riquer, el Foment trencava així la seva tradicional actitud de restar al marge de la política i de preocupar-se només per la defensa del proteccionisme; a partir d'aquest moment, passarà a exercir «un important paper en la lluita per les reformes polítiques i pel regionalisme».²⁴⁸

Pel que fa a l'absència de Verdaguer, l'explicació rau en el fet evident que el manifest del general Polavieja no deia gairebé res d'allò que més podia interessar els catalanistes possibilistes; consegüentment, és evident que Verdaguer no podia assistir-hi per donar el vistiplau a una proposta d'adhesió, que, recordem-ho, estava redactada en uns termes d'absoluta coincidència amb el general, incloent-hi una oferta final de col·laboració; a més, no oblidem que Polavieja s'havia singularitzat anteriorment pel fet de ser partidari de la solució estrictament militar al problema colonial, la qual cosa havia d'aixecar el rebuig instintiu del nostre biografiat. Tanmateix, en aquell context d'aproximació entre els homes del catalanisme possibilista i els elements polaviejistes, és obvi, però, que Verdaguer i Callís tampoc no podia assistir a aquella reunió de l'FTN per fer constar en acta les seves lògiques reserves, i menys encara quan tothom sabia que la proposta de Sallarès havia estat prèviament treballada i comptava d'antuvi amb suports molt fermes a l'interior de la junta.

²⁴⁶ Com és sabut, el novembre de 1898, aquests constituïran l'anomenada Junta Regional Organizadora de las Adhesiones al Programa del General Polavieja. Vegeu Joaquín ROMERO MAURA, *La «Rosa de Fuego». El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909* (Madrid, Alianza Universitaria, 1989), ps. 9-41. Per als noms dels integrants de la junta polaviejista, vegeu l'obra de Borja de Riquer, *La Lliga...*, *op. cit.*, ps. 122-124.

²⁴⁷ *FTN, actes vol. IV, 1896-1899 (Directiva), sessió del 14 de setembre de 1898.*

²⁴⁸ *Op. cit.*, ps. 115-116.

Perquè, en efecte, tot i que n'ignorem els detalls, tot indica que Narcís Verdaguer estava al corrent de la redacció del projecte d'autonomia de Catalunya que Joan Sallarès, en nom de Polavieja, havia sol·licitat al llavors president de l'Ateneu Barcelonès, Lluís Domènech i Montaner, per conèixer detalladament les aspiracions del catalanisme.²⁴⁹ Ara bé, el problema per als elements possibilistes redactors d'aquest document (Domènech, Gallissà, Prat i Carner), els quals creien un xic ingènuaament poder arrencar d'aquell militar la concessió d'una part de les Bases de Manresa,²⁵⁰ el constituïa l'actitud bel·ligerant dels homes de «La Renaixença», els quals immediatament després de llegir-se en el Congrés dels Diputats, el dia 10 de setembre, el manifest de Polavieja, s'havien avançat a rebutjar-lo de pla, qualificant-lo d'«injecció de morfina», de «bàlsam», que enganya el malalt però que no cura.²⁵¹ Evidentment, això afeblia la posició de Domènech que, lògicament, aspirava a parlar en nom de tots els catalanistes de la Unió.

Així les coses, el 18 de setembre, «La Veu de Catalunya» publica la famosa «carta oberta» que Domènech adreçava a Narcís Verdaguer, en què li anuncia que l'«esperit en favor de l'autonomia de Catalunya [...] comença a ser acceptat com perfectament legal i possible dintre d'Espanya per persones que tal vegada en dies pròxims ne podrien implantar des del poder alguns dels principis capitals». En opinió de Domènech, aquesta possibilitat exigia de ser estudiada i tractada amb «gran circumspecció» pels periòdics catalanistes. Així mateix, considerava que l'extensió que s'estava produint de les idees catalanistes més enllà del vell nucli limitat demanava molt de seny i serietat als antics catalanistes, car donaria molt «mala impressió i seria de resultats deplorables tractar lleugerament amb bromes i retrets als qui» —pel camí de l'autonomia administrativa— «a nostres idees s'acosten» (en al·lusió clara als polaviejistes del Foment). En definitiva, calia no dificultar una «conversió»

²⁴⁹ Francesc Cambó confirma aquesta suposició quan revela que Verdaguer li explicà (el 25 de setembre), sota la més gran confidència, el que hi havia de les converses amb Polavieja, atès l'alarmisme que li havia causat l'acusació de Pere Aldavert, segons el qual, «Domènech i Prat es volien vendre el catalanisme». *Op. cit.*, ps. 55-56.

²⁵⁰ El contingut precís de les Bases lliurades, així com el seu procés d'elaboració, es pot consultar a l'obra de Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 365-369.

²⁵¹ Citat per Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 369.

que, implícitament, Domènech reconeix que era motivada en primer terme per la salvaguarda dels interessos materials. A continuació, resumia en sis punts essencials les competències d'aquesta hipotètica autonomia administrativa que, a parer seu, podia aconseguir-se: 1. Diputació general per a tot Catalunya; 2. concert econòmic; 3. fixació i recaptació d'impostos; 4. obres públiques; 5. foment de la mineria, agricultura i recursos naturals; i, 6. ensenyament en tots els seus nivells.²⁵² Segons Domènech, si bé això estava lluny de ser «lo programa complert del catalanisme», era «l'estat actual de l'opinió il·lustrada», en altres paraules, el consens que es podia assolir a l'interior de Catalunya, per la qual cosa considerava que «si es presentés una solució en aquest sentit, me sembla que seria nostre deber apoiar-la, procurant accentuar-la lo mes possible en concepte autonòmic». Abans de cloure la carta, demanava a Narcís Verdaguer que des del setmanari que dirigia fes una «excitació en aquest sentit [...] als demás companys de la premsa catalanista». Finalment, i en clara al·lusió als homes de «La Renaixensa», advertia contra el risc dels vicis de la premsa sensacionalista i de la necessitat de no dificultar el treball als «qui hem confiat lo govern del catalanisme».²⁵³

Val a dir que Narcís Verdaguer cregué més efectiu i prudent, en comptes d'adreçar un escrit seu d'incitació als altres periòdics, tal com li reclamava Domènech, de publicar, en canvi, íntegrament la carta de l'il·lustre arquitecte. En una breu nota introductòria la redacció de «La Veu de Catalunya» es declarava del tot conforme amb el sentit d'aquella missiva, però no considerava necessari insistir-hi més als altres companys de causa, perquè ben segur que no tenien —s'afirmava com volent donar-los peixet— «ni més fred son

²⁵² A més, hi afegia sis punts annexos: «l'administració de Justícia fins a última instància, amb funcionaris catalans o naturalitzats; la intervenció en la defensa de la terra per la Diputació; lo servei forçós en la reserva i sols dintre de Catalunya; lo sufragi per classes, corporacions i gremis; l'ús del català com llengua oficial dintre de nostra terra i la iniciativa i consentiment ineludibles de la Diputació general de Catalunya per a tota reforma de nostre dret civil».

²⁵³ Lluís DOMÈNECH I MONTANER, *Carta oberta al Senyor Narcís Verdaguer i Callís*, «La Veu de Catalunya» (18 de setembre de 1898), ps. 309-310. El lector, però, podrà consultar aquesta missiva amb més comoditat en el recull intitulat *Escrips politics i culturals 1875-1922* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1991), Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català núm. 26, a cura de Maria Lluïsa Borràs, ps. 64-66.

patriotisme ni menys clara llur visió de la realitat». Sembla, doncs, que Verdaguer es decidia per no donar cap motiu que pogués tibar la tensió a l'interior de la Unió Catalanista o enterbolir les relacions de la «Veu» amb el diari de Guimerà i Aldavert. A més, és molt possible que, com a contrapès a l'engatjament decidit de Domènech en favor d'un pacte, Narcís Verdaguer considerés que els portaveus oficials del catalanisme farien millor mantenint una actitud de major distància, com a mínim fins a conèixer la contesta de Polavieja.

Així i tot, en el mateix número, després de la carta de Domènech, el setmanari iniciava —en tres lliuraments— la publicació, en català, del manifest del general. En una breu nota a peu de pàgina, els redactors justificaven les raons que els havien mogut a donar la versió íntegra d'aquest document: 1. «perqué, fins avuy, es lo mes important intent de reacció de la política castellana en sa desfeta»; 2. «perqué es una confessió, feta pe'ls qui ne tenen conexement y hasta part de culpa, dels agravis que'l catalanisme retreu cada dia á la dominació castellana»; i, 3. «perqué demostra la força ab que's van imposant les idees y aspiracions dels catalanistes». No obstant això, s'afirmava categòricament que no havien enviat ni pensaven enviar llur adhesió a Polavieja.²⁵⁴ És evident que amb la publicació d'aquests documents, Narcís Verdaguer donava carta de naturalesa a un pacte sobre el qual, no obstant això, preferia mantenir la màxima reserva fins a conèixer el compromís real de l'anomenat *General Cristiano*. Així les coses, la prudència aconsellava Verdaguer i Callís d'optar per un capteniment allunyat alhora del rebuig i l'adhesió envers el manifest polaviejista.

Entretant, el setmanari havia encetat una sèrie d'articles titulada, significativament, *Regeneradors d'Espanya*. En els dos primers escrits, Verdaguer havia posat de manifest les mancances de Duran i Bas, a qui definia com un «home d'enteniment clar y de bon cor, pero no un polítich».²⁵⁵ En l'endemig d'aquests articles, el 30 de setembre, Polavieja

²⁵⁴ *Lo Manifest del general Polavieja* (18 i 25 de setembre i 2 d'octubre de 1898), ps. 311-312, 319-320 i 329-331, respectivament.

²⁵⁵ V., *Regeneradors d'Espanya. En Duran i Bas (I i II)*, «La Veu de Catalunya» (25 de setembre i 9 d'octubre de 1898), ps. 317-319 i 333-335, respectivament. El discurs que Duran havia pronunciat en el Senat el 13 de setembre decepcionà fortament Verdaguer i Callís. Després de la carta a Mañé de mitjan agost, hom esperava que el vell juriconsult

contestava Domènech amb una rebaixa substancial al projecte d'autonomia administrativa, però amb un oferiment formal en cinc aspectes: 1. concert econòmic; 2. reorganització de la vida municipal sota bases corporatives; 3. Diputació única per a Catalunya; 4. competències regionals per organitzar l'ensenyament professional i tècnic; i 5. respecte a l'ordenament jurídic català. Cal suposar que, en els dies següents, Domènech informà personalment Verdaguer d'aquesta resposta, com sabem que ho féu amb Prat, Gallissà i Carner, els quals encetaren consultes a prop de distingides personalitats del catalanisme.

Així i tot, el rumor sobre una entesa amb Polavieja s'havia anat estenent a cau d'orella davant l'estorament dels sectors puristes de la Unió que començaren a acusar *sotto voce* Domènech i Prat, principalment, d'haver trait el catalanisme. Com explica detalladament Jordi Llorens, la tensió entre ambdós sectors es posà obertament de manifest en el concorregut consell general de la Unió que se celebrà a mitjan octubre. El sector intransigent criticà molt durament tant la manera com s'havien portat les negociacions i les explicacions que ara es donaven, com el document que la junta permanent volia aprovar i que «recollia gairebé textualment el programa que Polavieja pensava atorgar a Catalunya en cas de pujar al poder».²⁵⁶ És a dir, la junta pretenia que el consell general —on es trobaven representants de les associacions, els periòdics i les associacions adherides a la Unió— donessin el vistiplau al pacte que els ofería Polavieja. Enfront d'aquest desig, la radical negativa dels històrics de «La Renaixensa» i també de Joan Permanyer, així com l'oposició frontal dels joves *enragés* de l'Associació Popular Regionalista, van ajornar el propòsit de la junta i es va remetre la redacció d'un nou document a una comissió mixta formada per la junta i els expresidents de la Unió. Així i tot, l'endemà, «La Veu de Catalunya» publicava la lletra de Polavieja a Domènech, acompanyada d'una carta introductòria del conegut arquitecte; tot això, a més, sota un títol periodístic ben entenedor del parer favorable del setmanari, *Declaracions d'en Polavieja á favor de Catalunya*. El

concretés en aquella tribuna el camí de les reformes que el país havia d'emprendre (lleis orgàniques, Constitució del 76, etc.). En canvi, fent un pas enrere, apuntalant, doncs, el canovisme, Duran afirmava ara que el fracàs era més de les persones que del règim. Tot i les crítiques a aquesta actitud, Verdaguer novament l'instava a deixar la política madrilenya i a posar-se al davant del moviment regenerador català.

²⁵⁶ Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 370-372.

pronunciament públic, però, es deixava per al número següent.²⁵⁷

En efecte, en la tercera entrega de la sèrie *Regeneradors d'Espanya*, el director de la «Veu» encetava el seu comentari sobre l'entesa amb Polavieja, assumpte al qual pensava dedicar, com a mínim, un article més. Lamentablement, el llapis vermell del censor esguerrará el primer escrit fins al punt d'obligar Verdaguer, en el número següent, a rebutjar-lo com a propi davant la supressió de paràgrafs sencers que «desvirtuaven el sentit general de l'article», per la qual cosa deixà inacabat el comentari sobre el general Polavieja i suspengué la publicació d'aquesta sèrie.²⁵⁸ Així i tot, és cert, com altres historiadors han fet notar, que hi ha dues afirmacions en aquell escrit censurat que permeten confirmar el suport de Verdaguer a l'acord amb Polavieja. La primera quan escriu que «d'entre els polítics d'Espanya qui esperen tenir en sas mans lo govern, lo qui més dret s'ha compromés ab Catalunya, fentli solemne y pública promesa de tornarli part de lo seu, es lo general Polavieja». I la segona, en el paràgraf següent, quan hi afegia que, si bé és veritat que carlins i federals havien promès més, es tractava de dos «partits revolucionaris», mentre que «en los calculs que ara fa'l Catalanisme» no entrava el «medi revolucionari»; consegüentment, deia, «únicament pot tenir en compte los que se li presentin dins la legalitat ____ constituïda».²⁵⁹

A principi de novembre, mentre novament s'enfrontaven possibilistes i intransigents

²⁵⁷ En una nota a peu de pàgina, la redacció manifestava la satisfacció «de nostres sentiments catalanistes» per poder donar llum pública a aquests documents, i demanava als lectors que, atesa llur importància, els «sospesi y reflexioni». El setmanari es donava una setmana de temps per fer pública la seva posició. Val a dir que el diari «La Renaixensa», el mateix dia, també publicava l'escrit introductor de Domènech i la carta de Polavieja a aquest, però sense cap rellevància periodística ni cap comentari de la redacció.

²⁵⁸ V., *Declaració al lector* (30 d'octubre de 1898), ps. 357-358.

²⁵⁹ L'espai en blanc assenyala la intervenció de la censura. Així mateix, hi ha clars indicis que el censor havia modificat l'explicació de Verdaguer respecte del perquè *ara* el catalanisme «no'n tracta del medi revolucionari», car després d'aquesta oració n'hi havia una altra que s'obria amb un *si* condicional seguit d'uns altres espais en blanc. D'aquesta manera, l'explicació del perquè el catalanisme no podia entendre's amb els carlins i els federals però sí, en canvi, amb Polavieja, havia quedat distorsionada per l'acció de la censura. V., *Regeneradors d'Espanya. Lo general Polavieja (I)* (23 d'octubre de 1898), ps. 349-350.

en el si de la comissió mixta de la Unió, Narcís Verdaguer recollia les declaracions de Duran i Bas a «El Liberal» —diari que, igual que molta altra premsa madrilenya, després d'haver desqualificat durant anys els homes de les Bases de Manresa, ara es feia ressò de la qüestió catalana i s'apressava a demanar l'opinió a diferents personalitats. En aquesta entrevista, Duran reconeixia que el catalanisme s'havia convertit en una clara tendència en l'opinió pública. Aquesta declaració de Duran duia Verdaguer a afirmar la necessitat d'un nou text col·lectiu de personalitats i corporacions en què s'expressés que Catalunya volia salvar-se a ni mateixa i contribuir a la regeneració de l'Estat mitjançant l'establiment d'autonomies regionals.²⁶⁰ Anunciava així el Missatge dels cinc presidents que, el 14 de novembre, aquests lliuraven a la reina regent i en què demanaven dues coses: l'establiment del vot corporatiu en l'elecció dels ajuntaments, les diputacions i el Senat; i la regionalització de l'Estat mitjançant la creació d'organismes regionals que establirien concerts econòmics amb el poder central i que disposarien, també, de competències en ensenyament, obres públiques, etc.²⁶¹ S'iniciava, doncs, el moviment de les corporacions, que, en els propers mesos, centraria la seva estratègia en la reivindicació del concert econòmic.

Cal a dir, però, que dos dies abans del lliurament del missatge s'havia produït la dimissió de la junta permanent de la Unió en imposar-se a la comissió mixta el text redactat per Joan Permanyer, en què es rebutjava, d'una banda, cap possibilitat intervencionista en el govern de l'Estat, i, de l'altra, es reivindicava el caràcter indivís del programa catalanista. La divisió en el si de la Unió era ja un fet que la premsa barcelonina comentava fins al punt que Narcís Verdaguer pensà de parlar-ne obertament des de la «Veu». Val a dir que el

²⁶⁰ N. V. C., *Lo que cal fer*, «La Veu de Catalunya» (6 de novembre de 1898), ps. 365-366. En el número següent, Verdaguer tenia paraules molt dures per a la «colla de polítics» que havien ensorrat el país i que ara proposaven, deia, mesures inútils (els Duran i Bas, els Collaso, els Girona, els Comas i Ferrer, els Planas i Casals, etc.). En canvi, encara no s'havia consultat al poble. *Qui ha de ferho y com* (13 de novembre de 1898), ps. 373-374.

²⁶¹ El procés d'elaboració del missatge i les adhesions que rebé, en l'obra de Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 107-110. El comentari elogiós de Narcís Verdaguer, *Nou missatge de Catalunya a la Reyna regent*, «La Veu de Catalunya» (20 de novembre de 1898), ps. 381-382.

setmanari havia mantingut fins llavors una reserva absoluta davant les polèmiques internes. Consultà aquest propòsit amb Joan Permanyer, fet que indica que Verdaguer no volia fer un escrit favorable a les tesis de la junta, sinó més aviat un article d'aclariment al lector respecte de quines eren les diferències en el si de la Unió davant les distorsions que introduïa la premsa no catalanista. El president de la junta permanent, l'arquitecte Antoni Gallissà, que cercava una difícil concòrdia entre els dos sectors, assabentat d'aquestes intencions per Permanyer, escrigué a Verdaguer i el féu desistir, car judicava que a les portes de la segona reunió de la junta amb els expresidents, només serviria per encrespar més els ànims. Li aconsellava que ho deixés per a després, un cop resolta la posició oficial de la Unió.²⁶²

I així ho féu. Ara, però, en un to diferent del que ben segur havia previst dues setmanes enrere quan encara no havien estat derrotades les tesis pactistes en el si de la comissió mixta. En un llarg article titulat *Lo que hi ha y lo que no hi ha*, Verdaguer començava amb una defensa fermíssima de Domènech i denunciava l'estratègia dels federals i del seu portaveu, «La Autonomía», principals responsables de l'acusació de «traydoría» que sobre el cap d'una «persona notable dins el catalanisme», afirmava, havien llançat amb la clara intenció de «veure si lograven encendre una qüestió de personalisme que donés naxement á les divisions que fingexen voler adobar». Indirectament reprotxava també a la gent de «La Renaixensa» el fet d'haver-se empassat l'esquer dels federals i d'haver contribuït a propagar rumors que desprestigiaven la causa comuna. Així i tot, Verdaguer assajava d'explicar al lector com s'havia arribat a aquesta situació d'enfrontament obert en el si de la Unió. Recordava que, a redós de la crisi colonial, l'opinió d'importants sectors de la societat catalana s'havia acostat a les propostes catalanistes i fins i tot, a Madrid, l'ambient de fa uns anys, en què bona part de la premsa incitava el govern a engarjolar-los a Montjuïc, havia donat pas a un moment en què se'ls demanava l'opinió; ara, més d'un polític no dubtava a proclamar-se obertament regionalista. Aquest canvi a Catalunya i el fet que hi hagués un sector influent de l'opinió decidit a reclamar alguns aspectes del programa catalanista, havien comportat que en un cert moment

²⁶² ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda d'Antoni Gallissà, signatura: 04.01.103 (Barcelona, 10 de novembre de 1898).

els elements possibilistes s'haguessin plantejat el dilema següent:

«Si'ns girém d'esquena á la acció d'aquells qui, sense ser nostres companys, son compatricis nostres qui van de bona fe á la conquesta de certes llibertats pera a Catalunya, hi ha perill de que la nostra actitud contribuexi ó á que'l llur esforç no triomfi, ó á que, triomfant y tot, se mal·logri al ferse realitat; y, al revés, si ab nostra bandera desplegada, acudim, d'una ó una altra manera, á afavorir un inteny que, si es bo, es incomplert, [...], nos esposém á que'l descrédit de la provatura, y l'enfredorament de cors que'n vindria, afectin als prestigis de nostra Causa.»

Així les coses, els calgué inevitablement triar i en fer-ho, argumenta, la «incertesa en el pensar» aparegué en l'«acció»; «y aquí tenim, segons ho enteném nosaltres, lo que ha pogut donar motiu á las fantasíes que s'han divulgat sobre les defeccions y actes de traydoria esdevinguts en lo catalanisme». Però respecte d'aquestes suposicions, Verdaguer era completament taxatiu en afirmar:

«Fantasíes dihém, y ho son, de cap á cap. Que nosaltres sapigám (y bé ho sabríam, nos sembla, si hi fossen) no hi ha hagut res d'açó en la nostra Causa. No hi ha hagut ni mancaments ni traydories; no hi ha hagut pactes ni contractes ab en Polavieja, ni ab cap polítich.»

A continuació, en el mateix article, Verdaguer judicava el contingut del manifest finalment aprovat per la Unió, intitulat *Al poble català*, que, recordem-ho, constituïa una derrota de les posicions intervencionistes de la junta permanent, la qual després de signar-lo com a darrer acte anuncià la seva voluntat de dimitir, per bé que no la faria efectiva fins bastants mesos més tard i sota la pressió del sector intransigent. L'estratègia consistia, sense negar al document una certa autoritat —el setmanari el reproduïa sencer en aquell mateix número—, a rebaixar la seva transcendència, car, si bé «indica un sentit, no'n precisa els límits, y per altra, los catalanistas may hem entés les lleys de la disciplina en la extensió avilidora ab que son aplicades en los partits polítichs», sentenciava Verdaguer. En altres paraules: en la mesura que la Unió era tan sols una federació, els periòdics i les entitats adherides podien manifestar lliurement la seva discrepància amb la línia majoritària, sense que se'ls pogués exigir cap mena de submissió. Així i tot, el director de la «Veu» tancava l'article amb un líric cant a l'esperit unitari i a la mútua comprensió entre intervencionistes i intransigents, car assegurava:

«Los catalanistes partim tots del mateix punt y aném tots á la mateixa fi. Podrá ser que, mentres uns mes refiats, enfilin lo que'ls sembli una dressera, altres creyentse mes prudentes, agafin pacientment les giragones del camí planer, però tant los uns com los altres, caminarán ab ulls fets en la mateixa santa bandera y uns y altres dirigirán son pás y sos esforços al mateix cim, ahon los guia son cor: al Thabor de la patria catalana.»²⁶³

La transformació de «La Veu de Catalunya» en diari

Paral·lelament a totes aquestes controvèrsies, el sector evolucionista constata en aquells mesos la inferioritat de mitjans amb què es trobava en no poder comptar amb un diari que defensés les posicions de la junta permanent. De fet, hi ha testimonis que assenyalen que, ja anteriorment, el 1897, en diverses ocasions els elements possibilistes, amb Prat com a principal inspirador, havien volgut aconseguir el control de «La Renaixensa».²⁶⁴ Fallits aquests intents, però, tot indica que, a finals de setembre, decidiren de transformar el setmanari «La Veu de Catalunya» en diari. Això que diem ho assenyalava una carta de resposta del felibre Màrius André a Narcís Verdaguier, en què li aconsellava que a l'hora d'establir intercanvi d'informacions entre el futur diari «La Veu de Catalunya» i algun periòdic francès del Migdia, ho fes amb «L'Éclair» de Montpeller, periòdic que disposava, escriu, d'un servei de despatx força ben organitzat.²⁶⁵

Així, doncs, el nou diari no es muntà amb la precipitació que indica a simple vista la data de constitució, el 15 de desembre de 1898, de la societat anònima «La Veu de Catalunya», com sovint s'ha escrit, sinó que era un projecte una mica més elaborat, en què, cal suposar, Prat, Puig, Duran, Cabot, Verdaguier, Muntañola i Cambó hi havien anat treballant tota la tardor. Com és sabut, abans de ser cridat Raimon Casellas a la redacció en cap del diari,²⁶⁶ poques setmanes abans de la seva aparició, Prat de la Riba l'havia

²⁶³ N. V. C., *Lo que hi ha y lo que no hi ha* (27 de novembre de 1898), ps. 389-391.

²⁶⁴ Citat per Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 375.

²⁶⁵ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Màrius André, signatura: 04.01.009 (Madrid, 10 d'octubre de 1898). André contestava des de Madrid, car llavors treballava a l'ambaixada francesa.

²⁶⁶ Una setmana després de constituir-se la societat, Narcís Verdaguier proporcionava un volant a Raimon Casellas per tal que Josep Torras i Sampol, notari, li mostrés els estatuts de la societat «La Veu de Catalunya». Arxiu Casellas, correspondència rebuda de Narcís Verdaguier i Callís (22 de desembre de 1898).

ofert prèviament a Joan Maragall, el qual declinà la invitació.²⁶⁷ Respecte al finançament, és un tema en el qual ens hem de moure amb una certa precaució perquè no disposem de tota la informació referent a la composició de l'accionariat. De tota manera, sabem, i aquesta és una dada important, que els socis fundadors de la societat editora del diari —constituïda amb un capital social de 250.000 pessetes, dividida en 100 accions— foren un nucli heterogeni format per professionals liberals, la majoria advocats (alguns amb un notable patrimoni familiar, com Carner i d'Abadal), un parell de fabricants tèxtils i diversos comerciants de diferents branques. Els seus noms són: Jaume Carner i Romeu, Enric Prat de la Riba, Narcís Pla i Deniel, Raimon d'Abadal i Calderó, Narcís Verdaguer i Callís, Lluís Duran i Ventosa, Josep Puig i Cadafalch, Pere Calvet i Pintó, Ramon Almirall i Rius, André Basté i Ferrer, Josep Serrat i Izquierdo, els germans Cabot i Rovira (Joaquim i Emili), Pere Muntañola i Carné i Josep Carné i Cassar.²⁶⁸ Aquesta peça és molt important a l'hora d'aclarir la qüestió de qui hi havia al darrere del finançament del nou diari. En primer lloc, perquè els socis fundadors són de filiació majoritàriament nacionalista, i entre ells no figura cap element de la Junta Regional polaviejista. En segon lloc, perquè en l'article segon dels estatuts de la societat es diu amb totes les lletres que el propòsit de «La Veu de Catalunya» és defensar «las aspiraciones nacionalistas catalanas». I, a l'últim, perquè també s'afirma explícitament que el nou diari és la continuació del setmanari que amb el mateix nom dirigia Narcís Verdaguer.

Al costat de tot això, pensem que és prou revelador, en el fons Prat de la Riba de l'ANC hem localitzat dues llistes referents a accionistes del nou diari.²⁶⁹ La primera amb cinquanta-nou noms (incloent-hi tots els socis fundadors), al costat dels quals apareix, en molts d'ells, una xifra, que cal suposar que es tracta del nombre d'accions que, segurament,

²⁶⁷ Rafael OLIVAR BERTRAND, *Prat de la Riba* (Barcelona, Aedos, 1964), p. 401.

²⁶⁸ Arxiu de protocols, any 1898, vol. 4, núm. 1344. Informació que dec a Josep Maria Figueres, que prepara un treball monogràfic sobre «La Veu de Catalunya» diari.

²⁶⁹ També hem trobat una tercera llista però no la fem servir perquè pertany a una època una mica posterior, quan es féu la primera ampliació de capital de «La Veu de Catalunya», fins a 500.000 pessetes, i que s'acordà en una junta extraordinària d'accionistes el 30 de gener de 1901.

Prat pensava oferir-los.²⁷⁰ La segona llista detalla disset noms que consten com a propietaris de les accions numerades de la 72 a la 92. És important fer notar que aquest segon document coincideix, pràcticament en el mateix ordre, amb els darrers setze noms de la primera llista a partir de Valentí Borràs (vegeu nota anterior), però amb la inclusió en l'endemig del fabricant cotoner Lluís Ferrer Vidal i dels doctors Bartomeu Robert i Joan Freixas, els quals també estaven inclosos una mica més amunt en la primera llista.²⁷¹ Així, doncs, per bé que només la segona llista subministra una informació clara i veraç, creiem que es pot considerar la primera llista com una hipòtesi de treball de Prat que s'arribà a materialitzar força.

D'aquesta manera, si acceptéssim per un moment que tots els inclosos en la primera llista haguessin comprat accions del nou diari «La Veu de Catalunya», la presència de

²⁷⁰ Es tracta, en el mateix ordre que hi apareixen, però amb la grafia corregida, de: Eusebi Güell (4); Bartomeu Robert (3); Jaume Baladia; Josep Serrat; Pere Muntañola; Enric Prat de la Riba; Joaquim Cabot i Rovira (2); Jaume Carner i Romeu (1); Josep Puig i Cadafalch (2); Frederic de Gomis (1); Joaquim Coll i Regàs; Narcís Verdager i Callís; Miquel A. Fargas; Eduard Calvet; Pere Calvet; Antoni Casas; Josep Carné (1); Joan Muntañola; M. Cuadras Feliu (1); Raimon d'Abadal (1); Sebastià Borràs i Coma (1); Manuel Ballarín (1); Alfons Llimona (1); Joan Llimona (1); Ildefons Suñol (1); Narcís Pla i Deniel (2); Francesc Casas i Font (1); Jaume Basté i Ferrer (1); Andreu Basté i Ferrer (1); Ramon Almirall; Lluís Duran i Ventosa (1); Joan Freixas (2); Damià Matheu (1); Joaquim Puig; Joaquim M. Iglesias (1); Agustí Farriols; Lluís G. Ferrer Vidal i Soler (4); Emili Cabot i Rovira (2); Francesc Serrat; Joan Puigdollers i Macià; Joan Ratés; Marià Serra (2); Miquel Albà (2); Valentí Borràs (1); Joan Millet i Pagès (4); Joan Buixareu i Juncadella (1); Francesc Sanahuja; Francesc Ferrer i Anglada; Josep Suñol i Casanovas; Manuel Raventós (1); Joaquim Sagnier i Villavechia (4); Antoni Constansó; Rafael Llussà (1); Josep Rogent i Pedrosa (1); Ramon Bassols i Torres (1); Joaquim Rivera i Cuadreny (1); Pere la Rosa; Sixte Quintana. ANC: Fons Prat de la Riba, prest. V, C8/9, «La Veu de Catalunya».

²⁷¹ A continuació indiquem els noms, el número de les accions subscrietes i la data de compra: Valentí Borràs, acció núm. 72 (20/10/1899); Joan Millet i Pagès, accions núm. 73 i 74 (21/10/1899); Bartomeu Robert, accions núm. 75 i 76 (23/10/1899); Joan Buxareu i Juncadella, acció núm. 77 (25/10/1899); Joan Freixas, acció núm. 78 (28/10/1899); Francesc Sanahuja, acció núm. 79 (28/10/1899); Francesc Ferrer i Anglada, acció núm. 80 (29/10/1899); Lluís Ferrer-Vidal, accions núm. 81 i 82 (30/10/1899); Josep Suñol, acció núm. 83 (30/10/1899); Manuel Raventós, acció 84 (2/11/1899); Joan Tusquets, acció núm. 85 (4/11/1899); Joaquim Sagnier i Villavechia, accions 86 i 87 (4/11/1899); Antoni Constansó, acció núm. 88 (11/11/1899); Rafael Llussà, acció núm. 89 (22/11/1899); Josep Rogent i Pedrosa, acció núm. 90 (30/11/1899); Joaquim Rivera i Cuadreny, acció núm. 91 (2/12/1899); Ramon Bassols i Torres, acció núm. 92 (13/12/1899). ANC: Fons Prat de la Riba, Prest. V, C8/9, «La Veu de Catalunya».

membres de la Junta Regional polaviejista entre l'accionariat seria la següent: d'una banda, tindriem Lluís Ferrer Vidal (fabricant) i Manuel Raventós (propietari),²⁷² que subscriuen accions entre final d'octubre i principi de novembre de 1899 (vegeu nota núm. 43), i, de l'altra, a tall només d'hipòtesi, Miquel A. Fargas (metge), Manuel Quadras (fabricant) i Pere La Rosa (magatzemista de fusta). És important fer notar, però, que la Junta Regional polaviejista es dissol al final d'octubre de 1899 —justament quan Ferrer Vidal i Manuel Raventós subscriuen accions del nou diari— per transformar-se en Unión Regionalista, nova plataforma que incorpora l'exalcalde Bartomeu Robert, heroi popular del tancament de caixes. Basant-nos en tots aquests elements, doncs, considerem descartable el testimoni de Pella i Forgas i l'afirmació d'Olivar Bertran en el sentit que els financers del nou diari fossin els industrials polaviejistes, suposició que convertiria el nou diari en un punt de confluència entre la burgesia de l'FTN i el catalanisme intervencionista conservador.²⁷³

Per complementar aquestes dades, direm que, a Prat i els seus, aquest ajut financer dels industrials no els era indispensable; com indica Borja de Riquer, «sembla que els costos inicials no van ser massa elevats»: el local que ocuparen en el núm. 25 de la rambla de les Flors era un exmagatzem de robes dels Bonnemaison, segons el testimoni de Jaume Garriga i Massó, mentre que el polític i advocat Elies de Molins els cedí o llogà una vella rotativa.²⁷⁴ A més, si entre 1896 i 1897, sense els polaviejistes, sembla que Prat i altres estaven en disposició de comprar «La Renaixensa» i relançar-la, no veiem per què ara

²⁷² No sabem, però, si es tractava de Manuel Raventós i Codorniu (vocal de la Junta Regional polaviejista) o de Manuel Raventós i Domènech, també propietari de terres, i membre l'octubre de 1899 de la Unión Regionalista.

²⁷³ Josep PELLA i FORGAS, *La crisis del catalanisme* (Barcelona, Imp. Henrich y Cia, s.d.), p. 41. Rafel OLIVAR BERTRAND, *op. cit.*, p. 138. En el camp historiogràfic, val a dir que Borja de RIQUER, *op. cit.*, p. 155, i més matisadament Jordi CASTELLANOS, *op. cit.*, ps. 281-281, ja qüestionaven els testimonis de Pella i d'Olivar.

²⁷⁴ Jaume GARRIGA i MASSÓ, *Memòries d'un liberal catalanista* (Barcelona, Edicions 62, 1987), p. 127. Rafael OLIVAR BERTRAND, *op. cit.*, p. 138. Borja de RIQUER, *La Lliga...*, *op. cit.*, p. 155.

havien de recórrer a finançament extern.²⁷⁵ En aquella època posar en marxa un diari tampoc no devia costar tants i tants diners (el periodisme encara no s'havia professionalitzat), la prova és la gran proliferació de premsa adscrita a partits o faccions polítiques. De totes maneres, creiem que és erroni subvalorar la capacitat econòmica del nucli que aglutinava Prat de la Riba i el seu cercle pròxim, on hi havia gent d'un cabal notable, com ara el mecenes i industrial Eusebi Güell. Si pensem, a més a més, que el preu de cada acció era de 2.500 pessetes, i que podien pagar-la en tres terminis al llarg de dos anys (article cinquè dels estatuts), tampoc no creiem que aquesta fos una inversió impossible per a la majoria dels professionals liberals o comerciants als quals s'adreçaren Prat, Puig, Muntañola o Verdaguer.

D'altra banda, cal no oblidar que havien constituït una societat per accions (fet llavors poc usual en una empresa periodística) i que, per tant, havien d'assegurar-se el control de la majoria de l'accionariat si volien evitar sorpreses en el futur respecte de l'orientació política del diari. Així mateix, pel que fa específicament als diguem-ne *expolaviejistes* tampoc no veiem clar per què havien de voler compartir un diari amb els catalanistes, quan amb la constitució de la Unió Regionalista, a final d'octubre de 1899, disposaven ja d'un portaveu propi, el «Diario del Comercio», dirigit per Ferran Agulló. A més, en la correspondència que hem localitzat respecte del finançament de «La Veu de Catalunya» no hem trobat cap al·lusió a la participació d'un grup d'industrials polaviejistes i sí, en canvi, una referència implícita de Verdaguer i Prat de la Riba al perill que suposava per a la seva línia política de tradició catòlica que el sector d'adscripció republicana i liberal de la «penya de l'Ateneu» (Jaume Carner, els germans Calvet, Ildefons Sunyol, etc.) es

²⁷⁵ Entre els papers de Prat hem localitzat un llistat de possibles socis col·lectius d'una societat en comandita amb un capital de 75.000 pessetes (dividida en 150 accions per valor de 500 pessetes cadascuna). Aquests papers són de l'època en què Prat era secretari de l'Ateneu Barcelonès, puix que hi figura el membret d'aquesta entitat. Al costat dels socis col·lectius hi figuren els noms del Consell de Direcció del diari, que estaria integrat per Narcís Verdaguer (sembla que com a director, car hi apareix el primer en la llista), Puig i Cadafalch, Prat de la Riba i Pla i Deniel (aquest en qualitat de gerent). També hi figura un Consell d'Administració format per Pere Muntañola, Ramon Almirall i Ildefons Sunyol, a més del director. ANC: Fons Prat de la Riba, Prest. C, Capsa 8/9, «La Veu de Catalunya».

pogués arribar a imposar en el diari.²⁷⁶

Sigui com sigui, el fet cert és que «La Veu de Catalunya» es transformà en diari l'1 de gener de 1899 i passà a ser dirigit per Enric Prat de la Riba, després que Narcís Verdaguer refusà de fer-se'n càrrec tant per una «salut primmirada» com per la «resolució de no abandonar» el despatx d'advocat.²⁷⁷ No obstant aquesta renúncia, i a banda de ser-ne soci fundador i accionista, participà en la definició de les línies de funcionament intern del nou diari juntament amb Casellas, Cambó i Prat de la Riba.²⁷⁸ De totes maneres, la seva col·laboració amb articles de fons serà escassíssima: el primer mes en publicarà cinc, el següent dos i no trobem cap altre escrit polític fins al maig, en una minisèrie dedicada a tractar del polèmic viatge a Catalunya del ministre de governació Eduardo Dato. En endavant, a banda de la publicació de diversos discursos electorals els anys 1905, 1909, 1910, 1913 i 1915 i de la transcripció de tres intervencions en el Congrés de Diputats el 1914, només trobem una petita concentració d'articles periodístics de Narcís Verdaguer a «La Veu de Catalunya» els anys 1903, 1904 i 1906, que en total sumen poc més d'una trentena d'escrits. Així, doncs, pel que respecta al periodisme, podem concloure que el nostre biografiat tanca, el 1899, una important etapa que havia iniciat disset anys enrere amb la publicació del quinzenal «L'Almogàver».

²⁷⁶ Així, sabem que Verdaguer i Callís s'adreçà, l'octubre de 1899, a Leonci Soler, diputat al Congrés per Manresa, per demanar-li que subscrigués accions de «La Veu de Catalunya», argumentant a favor que el diari havia de quedar a mans «dels catalanistes del *pro aris et focis*». Tres mesos més tard, Prat de la Riba insistí per carta a Soler que calia fer un nou esforç per assegurar que la propietat del nou diari «estés en sa major part en mans de persones que [...] fossen segura garantia de que may una publicació que assahonem ab tants d'esforsos pugua ser instrument de combat de ideas y sentiments religiosos». Li pregava, doncs, que subscrigués una altra acció del nou diari i li encomanava que veiés si era possible fer-ne subscriure alguna altra als seus companys d'escó per Solsona, Isidre Valls, per Berga, Antoni Rosal, i per Gandesa, Enric Llanes. Pilar MARTÍNEZ-CARNÉ i ASCASO, *Enric Prat de la Riba i Leonci Soler i March. Correspondència inèdita (1899-1916)*, (Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1991), ps. 72-74. Vegeu, també, ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Leonci Soler i March, signatura: 04.01.240 (Montcada de l'Horta, 24 d'octubre de 1899).

²⁷⁷ N. V. C., *Notes autobiogràfiques... op. cit.*, p. 14.

²⁷⁸ Jordi CASTELLANOS, *op. cit.*, p. 282.

El tancament de caixes i la segona escissió del catalanisme unitari

A l'interior de la Unió Catalanista l'aparició de «La Veu de Catalunya» diari significarà a curt termini un pas important en el camí cap a l'escissió, per bé que inicialment no tothom, sobretot els dirigents catalanistes comarcals, s'adonà de la relació radicalment antagònica que s'establiria entre el nou diari i «La Renaixensa».²⁷⁹ En pocs mesos, però, la diferent valoració que ambdós portaveus farien de la lluita pel concert econòmic i del tancament de caixes es transformarà en un enfrontament obert que conduirà a la ruptura del conjunt d'associacions i capçaleres catalanistes entre puristes, d'una banda, i evolutius, de l'altra. Entretant, com és sabut, la crispació en el si de la Unió Catalanista, on l'abril de 1899 s'havia constituït una nova junta —presidida per Joan Permanyer— del tot hostil a les tesis evolucionistes, havia impulsat a aquells qui s'identificaven amb les posicions de «La Veu de Catalunya» a constituir, al final del mes d'agost, un nou agrupament, el Centre Nacional Català, si bé en aquells moments encara pensaven adherir-lo a la Unió.²⁸⁰

Pel que fa als esdeveniments del segon semestre de 1899, per bé que no entrarem a explicar-los detalladament, ens hi hem de referir en la mesura que Narcís Verdaguer hi tingué un cert paper, d'una banda, com a membre de la junta directiva de l'FTN, i, de l'altra, com a advocat compromès en la lluita dels gremis.²⁸¹ En efecte, com és prou

²⁷⁹ Així, per exemple, el dirigent gironí Alfons Alsina i Pujol felicitava Verdaguer per la transformació de «La Veu de Catalunya», car estava segur que no sortia per defensar les idees de Polavieja i atacar «La Renaixensa», ni tampoc per fer-li la competència econòmica, com alguns deien. Alsina donava per suposat que el director continuaria sent Verdaguer i li avançava que pensava subscriure-s'hi. ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda d'Alsina i Pujol, signatura: 04.01.004 (Girona, 28 de desembre de 1898).

²⁸⁰ Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 383-394.

²⁸¹ Per conèixer amb detall la vaga de contribucions, primer de tot hi ha el llibre clàssic escrit pel secretari de la comissió executiva dels gremis, Marian J. PIRRETAS, *El tancament de caixes. Descripció del moviment gremial de 1899* (Barcelona, Cunill, s. d.). Una síntesi del conflicte es pot consultar en l'obra de Joaquim CAMPS i ARBOIX, *El tancament de caixes* (Barcelona, Dalmau editor, 1961); nosaltres, però, hem seguit preferentment l'explicació que féu Borja de Riquer de la protesta en relació amb l'actitud de l'FTN, la crisi del polaviejisme català i les conseqüències que tingué en el si del catalanisme organitzat. *Op. cit.*, ps. 142-154.

sabut, després d'uns mesos en què semblava que el nou govern Silvela-Polavieja, format el març de 1899, executaria un cert de programa de regeneració i descentralització de l'estat, la notícia d'un fort augment dels impostos directes en els nous pressupostos que per a 1900 havia preparat el ministre d'Hisenda, Raimundo Fernández Villaverde, desfermarà una sorollosa protesta dels gremis de comerciants barcelonins. La crisi acabarà amb la derrota d'aquests, després de dos mesos i mig de lluita, però també conduirà al fracàs absolut de l'anomenada «obertura silvelista», que en el camí perdia Duran i Bas, ministre de Gràcia i Justícia, i també, per altres raons, Polavieja, ministre de la Guerra.

Pel que fa al nostre biografiat, cal assenyalar que, a més de fer-se soci resident de la SEBAP, havia renovat, el febrer de 1899, la seva presència en la nova junta directiva del Foment, ara sota la presidència d'Albert Rusiñol i havia passat de vocal a vocal secretari. Aquest fet poc o molt reforçarà la seva autoritat en un any en què les corporacions catalanes, en el marc de la vaga de contribucions, s'enfrontaran progressivament al govern, fins a convocar mítings en solidaritat amb els gremis i, sobretot, en reivindicació del promès concert econòmic. Com és sabut, després d'uns primers intents fallits per part de l'FTN durant el mes de setembre amb l'objectiu d'aturar la vaga dels gremis i evitar que la protesta sortís de la via legal, la dimissió del Dr. Robert de l'alcaldia de Barcelona, el 12 d'octubre, precipitarà greument el curs dels esdeveniments. Dos dies abans, el bo i millor de l'advocacia barcelonina, entre els quals hi trobem la signatura de Narcís Verdaguer, afirmaven en un dictamen que la decisió de l'alcalde de negar-se a executar les ordres d'embargament contra els comerciants morosos era lícita.²⁸²

A l'interior de l'FTN, hi havia sectors que volien empènyer la junta a solidaritzar-se amb la protesta; no oblidem que molts dels comerciants rebels eren també socis de l'entitat. Així, l'endemà de la dimissió de Robert, la junta directiva celebrava una polèmica sessió extraordinària en què es discutí una petició d'adhesió a la vaga signada per 56 afiliats; segurament es tractava del mateix moviment de socis que l'estiu passat havien demanat l'expulsió de Romero Robledo com a soci de mèrit de l'entitat per les seves declaracions

²⁸² Marian J. PIRRETAS, *op. cit.*, ps. 274-285.

anticatalanistes.²⁸³ A més, en aquella sessió de junta, Narcís Verdaguer, que, al costat de Jaume Carner i Francesc Cambó, era un dels advocats que donava assessorament als gremis, proposarà que una comissió oficial visiti el Dr. Robert com a acte de suport. Al final, després de diverses intervencions a càrrec d'Albert Rusiñol, Pere Clapés, Joan Busquets, Eusebi Passarell, Narcís Verdaguer, Antoni Canadell i Manuel Bertrand, la junta acordarà, d'una banda, delegar el president perquè s'entrevisti amb el Dr. Robert i li faci arribar un missatge de solidaritat i, de l'altra, enviar una mena d'ultimàtum al govern de Silvela que consistia a convocar mítings de protesta si l'executiu no manifestava que estava disposat a concedir el concert econòmic.²⁸⁴ És evident, però, que aquest gir del Foment no era aliè a la dimissió, al final de setembre, de Polavieja del govern Silvela, fet que deixà aïllats els sostenidors de la junta polaviejista catalana, que en bona part era la mateixa gent de l'FTN, els quals, després de constatar l'error d'haver dipositat esperances en el *General Cristiano*, iniciaren una ràpida reconversió i, en menys d'un mes, formaren la Unió Regionalista.²⁸⁵

L'encastellament de la política governamental i la intransigent resposta de Silvela no deixaran, però, cap altra sortida a la junta del Foment que la d'adherir-se a la protesta general. Al final de mes, pocs dies després de la dimissió de Duran i Bas del govern, i com a resposta a la forta tensió social que hi havia al carrer, les autoritats declararen l'estat de guerra a Barcelona i foren dissoltes la Lliga de Defensa Industrial i Comercial, que presidia Sebastià Torres, i la comissió executiva dels gremis, les dues principals plataformes organitzadores de la protesta. L'endemà ingressaven a la presó els cinc primers comerciants rebels. A l'interior de l'FTN la divisió de parers es féu novament evident, com ho demostra la reunió paral·lela que, sense el coneixement de Rusiñol, convocaren alguns membres de la junta consultiva de l'entitat: Delmir de Caralt, Josep Griera Dolcet i Antoni J. Bastinos.

²⁸³ A l'interior de la junta, el filogovernamental Eusebi Passarell denuncià aquest fet i aconseguí, amb l'ajut de Fabra i Puig, d'aturar aquest tipus d'iniciatives dels socis amb la prohibició d'exposar qualsevol document sense l'autorització prèvia del president. Narcís Verdaguer, que amb tota probabilitat veia amb simpaties aquella petició d'expulsar Robledo, posà peròs a la proposta de Passarell, però hagué de transigir davant l'argument d'autoritat esgriunit. *FTN, actes vol. V 1899-1901 (Directiva), sessió del 3 d'agost de 1899.*

²⁸⁴ *FTN, actes vol. V, 1899-1901 (Directiva), sessió del 13 d'octubre de 1899.*

²⁸⁵ Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 174-176.

Tot fa pensar que aquests pretenien censurar l'actitud proconcert i l'adhesió massa decidida a la lluita dels gremis que havia adoptat la junta que presidia Rusiñol.²⁸⁶ Malgrat aquests moviments d'oposició, la junta refermarà la seva política i, al cap de poques setmanes, decidirà enviar una delegació —integrada per Mas Yebra, Frederic Rahola i Narcís Verdaguer— a visitar els industrials presos,²⁸⁷ entre els quals al cap de poc hi haurà algú tan significatiu del catalanisme possibilista com Joaquim Cabot i Rovira.²⁸⁸

Veiem, doncs, que el ritme i la intensitat dels esdeveniments havien portat a la junta directiva a consensuar una política decidida de cara a l'opinió pública, per bé que a l'interior ningú no amagava la intranquil·litat de veure que el conflicte es trobava en un punt mort i que la sortida podia ser traumàtica. El 6 de novembre, els presidents de les cinc corporacions signants de l'anterior missatge a la reina regent, després d'un infructuós darrer assaig de negociació amb Silvela, feren públic un manifest a Madrid en què declinaven tota responsabilitat pel que pogués passar.²⁸⁹ El 18 de novembre els gremis, amb dificultats per sostenir la lluita tot sols, posaven fi de manera voluntària a la vaga, esperant que això permetés iniciar les negociacions. Dues setmanes més tard, verificada novament la negativa de Silvela a endegar un diàleg seriós i a fer-ne cap concessió, els cinc presidents publicaven un nou manifest en què, com observa Borja de Riquer, feien un advertiment final força significatiu: «...si se nos deja aislados en nuestro empeño patriótico, solos nos defenderemos hasta lograr el derecho de administrar nosotros mismos nuestros propios intereses».²⁹⁰ La vaga, doncs, acabava amb una derrota formal dels gremis, però amb un èxit de l'opinió pública catalana que havia aconseguit despertar-se de la somnolència, mobilitzar-se i plantar cara al govern. Després del fracàs del polaviejisme, que s'havia fos com un terròs de sucre,

²⁸⁶ Aquest intent, però, serà durament criticat en una sessió de junta per Antoni Canadell, Andreu López, Manuel Bertrand, Joan Busquets i Narcís Verdaguer. *FTN, actes vol. V, 1899-1901 (Directiva), sessió del 31 d'octubre de 1899.*

²⁸⁷ *Id., sessió del 9 de novembre de 1899.*

²⁸⁸ Marian J. PIRRETAS, *op. cit.*, p. 220.

²⁸⁹ Citat per Marian J. PIRRETAS, *op. cit.*, ps. 161-164.

²⁹⁰ *Op. cit.*, p. 154.

i de l'estratègia tossudament negociadora de bona part dels polítics i industrials catalans lligats a les corporacions, hi havia les condicions necessàries perquè l'èxit popular del tancament de caixes reeixís a mitjà termini en un potent moviment interclassista urbà que tingués com a programa principal l'exigència de l'autonomia política i administrativa.

Els homes de «La Veu de Catalunya», agrupats ara entorn del Centre Nacional Català, anaven fent progressivament aquesta mena d'anàlisis sobre l'evolució política del país i pensaven la manera de capitalitzar aquest *estat d'esperit*. Paral·lelament, el camí que decidien prendre els dirigents de l'FTN era continuar la reivindicació del concert sense establir d'entrada cap estratègia negociadora amb el govern ni assajar tampoc una aliança amb les cambres de comerç espanyoles, on les propostes descentralitzadores i proconcert del Foment eren rebudes amb una clara hostilitat fins al punt de ser xiulades i titllades de separatistes.²⁹¹ En els mesos següents, el Foment decidia impulsar una sèrie de mítings per tot Catalunya. El primer tingué lloc el 3 de desembre, en el Teatre Fortuny de Reus, com a resposta a la prohibició de fer-lo a Barcelona per la declaració de l'estat de guerra i quan encara hi havia presos molts industrials i comerciants. En aquest acte intervingueren Lluís Quer, en nom de la Cambra de Comerç de Reus, Jaume Carner, en nom de l'Ateneu Barcelonès, Bartomeu Robert, president de l'Associació Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, Albert Rusiñol, president de l'FTN, i Narcís Verdaguer, en nom també del Foment però escollit especialment per justificar les bases del concert econòmic. L'acte fou un èxit apoteòsic: hi enviaren la seva adhesió 203 ajuntaments, 24 cambres de comerç, 73 corporacions i societats i 540 entitats d'altres classes. Un tren especial portà a Reus 800 persones de Barcelona, majorment industrials i comerciants, i també hi feren cap nombroses delegacions de Tarragona, Lleida, Sabadell i Terrassa. Sens dubte, una de les figures que

²⁹¹ Per la seva banda, Narcís Verdaguer deixarà ben clar, en la sessió de la junta directiva en què es discutí la invitació de participar a l'assemblea de cambres de comerç a Valladolid, que l'FTN havia de ser-hi sempre que el seu delegat s'atengués al programa de les cambres aprovat a Saragossa, on figurava l'obtenció de concerts econòmics entre l'estat i aquelles províncies que ho desitgessin. *FTN, actes vol. V 1899-1901 (Directiva), sessió del 27 de desembre de 1899*. És molt possible que Verdaguer, que el mes següent cessava com a membre de la junta directiva, temés que l'evolució que d'ençà d'uns mesos havia iniciat l'FTN es pogués estroncar en el marc d'un moviment reformista espanyol més ampli. Sobre les cambres, vegeu Borja de RIQUER, *op. cit.*, p. 179 i apèndix núm. 11, ps. 338-339.

més expectació aixecà fou el Dr. Robert, a qui es reservà el darrer torn en l'ús de la paraula, per bé que hom també esperava molt de les habilitats tribunicies de Narcís Verdager. Però el nostre biografiat decebé aquell dia aquells que l'esperaven en plenitud física de facultats, com durant la campanya del 1889, perquè el cansament l'obligà a interrompre el discurs i a centrar-lo en l'explicació de les bases del concert econòmic.²⁹² Com hem vist, una escassa salut li jugava recurrentment males passades. Amb tot, deixà clar d'entrada que les seves idees autonomistes anaven més enllà de la reivindicació del concert, fins al punt que alguns que l'havien delegat per intervenir en nom de l'FTN no hi estarien d'acord. Respecte al concert pròpiament, digué, entre altres coses, que en la base novena s'assenyalava el camí perquè les altres tres províncies poguessin algun dia adherir-s'hi i, respecte als tributs que es concertaven, subratllà que no havien de beneficiar sols els rics, sinó d'una manera especial els pobres, car l'«odiós impost de consums» podria llavors ser suprimit.²⁹³

Com a conseqüència de la mateixa politització de la campanya, en els mítings de Girona i Vilafranca del Penedès —també estava previst celebrar-ne un a Lleida, però els cacics locals ho impediren amb nombrosos entrebancs— començà a predominar un públic majorment catalanista. Com ha observat Borja de Riquer, això era degut al fet que aquest era el sector que més d'acord estava amb les reivindicacions que es plantejaven, mentre que els industrials i comerciants, més porucs, es retreien de participar-hi.²⁹⁴ No obstant això, és indubtable que *un sector* de la burgesia catalana anava cap al regionalisme. Ara bé, com matisa Josep Termes, «s'hi acostava quan el catalanisme portava decennis d'existència i havia elaborat el més important del seu cos doctrinal, i dels pressupostos del nacionalisme en la cultura, l'art i la literatura».²⁹⁵

²⁹² *Concierto económico*, «Diario de Barcelona» (4 de desembre de 1899), ps. 13418-13419.

²⁹³ Suplement de «Lo Somatent» dedicat a «La Veu de Catalunya» (4 de desembre de 1899).

²⁹⁴ *Op. cit.*, ps. 179-180.

²⁹⁵ Josep TERMES, *De la Revolució de setembre a la fi de la guerra civil* (Barcelona, Edicions 62, 1989), ps. 170-171.

En efecte, tres mesos després de la constitució de la Unió Regionalista, la junta directiva decidia catalanitzar-ne el nom i modificar l'article primer dels estatuts. D'ara en endavant l'objectiu de la Unió Regionalista passava a ser el de «treballar per tots els medis legals, dintre de la unitat de l'estat espanyol, per l'autonomia política i administrativa de les regions».²⁹⁶ Els homes del catalanisme intervencionista acolliren molt favorablement la notícia d'aquesta transformació, que indirectament els havien empès. Les coincidències d'estratègies (i fins i tot d'algunes de personals en el si de les corporacions del país) entre ambdós grups hi eren ben visibles, sobretot a la llum de l'experiència dels darrers mesos de lluita en favor del concert econòmic. D'altra banda, no oblidem que les insalvables divergències polítiques entre puristes i possibilistes, que el desembre de 1899 havien tornat a evidenciar-se amb la publicació del manifest *Al poble català*, en el qual la Unió desqualificava el moviment dels gremis i la campanya dels cinc presidents, havien tingut com a primer resultat una baixa col·lectiva de nombrosos catalanistes encapçalada per Prat.²⁹⁷ Fins i tot Francesc Cambó, al final del mes d'abril, s'havia donat de baixa de la Lliga de Catalunya davant els durs atacs de què eren objecte Domènech i Prat, i poc abans que en un míting a Vilassar de Mar sostingués un duríssim enfrontament dialèctic amb Josep Mallofré, dirigent intransigent de la Popular.²⁹⁸ A principi de gener de 1900, també la «Veü», com a periòdic adherit, anunciava la seva baixa temporal de la Unió Catalanista. D'ara en endavant, Prat i els seus podran dibuixar més lliurement una actuació conjunta entre el Centre Nacional Català, plataforma que després d'uns mesos de pràctica hivernació pensaven revitalitzar, i el nou grup burgès regionalista, que, de les desferres del polaviejisme, havia evolucionat veloçament cap al regionalisme.

Respecte al Centre Nacional Català assenyalem que hi havien convergit, en primer lloc, molts dels dirigents del Centre Escolar, el nucli catalanista sens dubte més actiu i innovador des de 1897: Prat de la Riba, Puig i Cadafalch, Duran i Ventosa, Francesc

²⁹⁶ Citat per Borja de RIQUER, *op. cit.*, p. 175.

²⁹⁷ Jordi LLORENS, *op. cit.*, p. 390.

²⁹⁸ Biblioteca de Catalunya, secció de manuscrits: ms. 2.288, núm. 46 (30 d'abril de 1899).

Cambó, Pere Muntañola, Maspons i Camarassa, etc. Tots eren nascuts a la dècada dels setanta i per a ells Narcís Verdaguer, per la seva edat i la seva llarga trajectòria en el camp catalanista, constituïa el lligam més sòlid amb la generació dels quaranta i cinquanta, la dels congressos catalanistes i el Memorial de Greuges. També Raimon d'Abadal, per bé que amb molta menys influència, exercia una mica aquest paper d'home pont. Al costat de tots aquests, en segon lloc, hi ha dues figures nascudes a la dècada dels cinquanta, d'un fort caràcter titllat sovint de massa personalista: Lluís Domènech i Montaner i Josep Pella i Forgas. I, en tercer lloc, hi ha tot un altre grup que coincideix generacionalment amb la del Centre Escolar però que políticament i culturalment és de tradició republicana i liberal. Es tracta de l'anomenada «penya de l'Ateneu», formada per un estol d'advocats brillants: Jaume Carner, Ildefons Sunyol, Joaquim Lluhí i Rissech i Santiago Gubern. L'aliança entre els dos grups d'edat s'havia produït el 1895, quan junts, com hem vist, conduïren Àngel Guimerà a la presidència de l'Ateneu. La bona entesa amb els catalanistes els portà llavors a ingressar a la Unió, on ocuparen càrrecs en la direcció i reforçaren les tesis possibilistes dels primers. A més de l'Ateneu, aquesta aliança s'havia estès a altres corporacions, com l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació o el Col·legi d'Advocats. Al costat de tots aquests, podríem afegir-hi dos noms més, també amb vincles ateneístics: primer, l'escriptor i editor Joaquim Casas i Carbó, el qual des de la revista «Catalònia» (1898-1900) havia estat un dels partidaris més entusiastes de l'escissió, i, segon, el pintor Antoni Utrillo, si bé, a diferència de Casas-Carbó, cal inscriure'l dins el modernisme catòlic.

Com és sabut, la presidència del CNC recaurà en Narcís Verdaguer, per bé que, si hem de creure Cambó, aquesta decisió s'havia pres per irritar el menys possible als sectors puristes de la Unió. Val a dir que, a diferència de Prat o Domènech, Verdaguer continuava sent soci de la Lliga de Catalunya i, consegüentment, de la Unió Catalanista, i confiava encara a poder mantenir una certa unitat d'acció de tots els catalanistes.²⁹⁹ A la direcció del Centre Nacional Català, a banda de Verdaguer, hi havia Jaume Carner a la vicepresidència, Antoni Utrillo a la tresoreria i Francesc Rodon a la secretaria. Domènech i Montaner, Joaquim Casas i Carbó i Manuel Font i Torner n'eren vocals. Prat de la Riba,

²⁹⁹ *Op. cit.*, ps. 59 i 67.

el principal estratega del grup no hi era, però tenia reservat el paper sens dubte més important de tots, la direcció política del portaveu del grup, «La Veu de Catalunya».³⁰⁰

Si bé en els primers mesos de 1900 Narcís Verdager com a president del Centre Nacional Català intentà engegar un programa d'activitats ordinàries amb les quals poder donar projecció pública a l'entitat,³⁰¹ el cert, però, és que la crispada dinàmica política no ho facilità gaire i la nova declaració de l'estat de guerra, al final de maig, ho impedi del tot. Com és sabut, els homes de «La Veu de Catalunya» foren acusats, i no sense raó, d'haver organitzat les manifestacions d'hostilitat davant la visita del ministre de Governació, Eduardo Dato, i el diari fou suspès fins al mes de març de 1901, malgrat alguns infructuosos intents per treure'l al carrer sota d'altres capçaleres. És evident, doncs, que el Centre Nacional Català es proposava capitalitzar els resultats dels darrers mesos de lluita i que, per tant, tenia una clara voluntat de direcció política, en un sentit reformista. Pretenia ser una mica el pal del paller d'un moviment més ampli on poguessin convergir des dels més convençuts catalanistes fins a aquells que de l'anticentralisme evolucionaven cap a actituds favorables a la descentralització política i administrativa.

Però la revitalització del CNC i la separació del seu portaveu de la Unió Catalanista feren esclatar una campanya de descrèdit per part de les publicacions afins als sectors puristes («La Renaixensa», «La Nació Catalana», «Lo Gironés»). Com hem apuntat, Narcís Verdager, pel seu tarannà, creia encara possible i fins i tot necessària una entesa entre tots els catalanistes sota el paraigua de la plataforma nascuda el 1891. El prestigi que preservava entre molts nuclis comarcals, on el seu nom era un dels més coneguts, féu que més d'un se li acostés per pregar-li que intervingués per apavaigar la tibantor i reconstruir la unitat del catalanisme.³⁰² Però com és sabut, a mitjan de febrer, el veto que imposarà Manuel

³⁰⁰ Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 169-173.

³⁰¹ El 7 de maig Verdager pronunciava la primera conferència sobre *El règim del Concert econòmic a les Províncies Bascongades*. Vegeu *Al Centre Nacional Català*, «La Veu de Catalunya» (9 de maig de 1900).

³⁰² Abans de la crisi de Lleida hi havia alguns rumors sobre una possible reconciliació. Així, Soler i March escrivia una carta a Verdager en què li demanava què en sabia, d'aquests «corrents d'unió», i li feia un prec perquè aquests es materialitzessin. Aquells mateixos dies, Verdager rebia també algun anònim amb el prec que fes tots els possibles

Folguera i Duran, president de la Unió Catalanista, al fet que Cambó i Verdaguer prenguessin part en el míting dels Camps Elisis de Lleida, farà insalvable l'escissió.³⁰³

Aquest incident revela clarament l'enorme tensió acumulada al llarg dels darrers mesos, especialment la crispació en el sector purista. No oblidem que M. Folguera i N. Verdaguer havien estat bons amics a l'època del CEC i que, més enllà d'un distanciament polític respecte de la qüestió electoral, res no indica que estiguessin radicalment enfrontats. A més, el viatge en tren fins a la capital del Segre l'havien fet plegats, en companyia de la muller de Verdaguer, Francesca Bonnemaïson, i de Francesc Cambó. Davant la disjuntiva que tan insospitadament plantejà Folguera al president de l'Associació Catalanista de Lleida, Frederic Renyé, Verdaguer i Cambó renunciaren a prendre-hi part. L'enrabiada els decidí a agafar el primer tren de matinada, sense ni tan sols ficar-se al llit de l'hotel. En arribar a Barcelona, el primer que féu Verdaguer i Callís fou donar-se de baixa de la Lliga de Catalunya, amb la qual cosa trencava tot lligam amb la Unió Catalanista.³⁰⁴ Amb aquests afronts personals, la possibilitat d'una reconciliació —opció que sota determinades condicions creiem que hauria trobat en Verdaguer un parer favorable— esdevenia

per unir els catalanistes. ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Leonci Soler, signatura: 04.01.243 (Montcada de l'Horta, 14 de febrer de 1900); *Id.*, correspondència de J. S., signatura: 04.01.124 (s. d.).

³⁰³ Els fets de Lleida estan a bastament documentats, vegeu Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 391-192 i ps. 503-504. Per la nostra banda, només podríem afegir-hi les cartes de suport que rebé Verdaguer de Leonci Soler i Prat i una carta de Joan Rovira Agelet en què li comentava les primeres reaccions entre alguns catalanistes de Lleida. En aquesta darrera missiva, Rovira li comunicava que el portaveu «La Veu del Segre» havia quedat del cantó «vostre», mentre que ja es preparava la reunió de la junta general de l'entitat en la qual Jacques, Prim, Tarragó i Rovira pensaven presentar una resolució d'elogi a l'actitud de Verdaguer i Cambó i de reprovació a Folguera. Al final, però, com és sabut el vot de qualitat del president, Frederic Renyé, féu que l'Associació Catalanista de Lleida s'inclinés del costat de la Unió Catalanista. ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Joan Rovira i Agelet, signatura: 04.01.183 (Lleida, 24 de febrer de 1900); *Id.*, correspondència rebuda de Leonci Soler i March, signatura: 04.01.244 (Montcada de l'Horta, 22 de febrer de 1900).

³⁰⁴ Carta de Narcís Verdaguer al president de la Lliga de Catalunya (Francesc Matheu), Biblioteca de Catalunya, secció de manuscrits: ms. 2.288, núm. 204 (19 de febrer de 1900).

completament irrealitzable.³⁰⁵ En efecte, malgrat que en els mesos que seguiren la crisi de Lleida, els sectors puristes iniciaren un ràpid acostament envers els escindits i, fins i tot, els plantejaren, a final de 1901, una proposta formal de reunificació, els elements evolutius no tornaren mai a l'obediència comuna;³⁰⁶ havien decidit cloure definitivament una pàgina de la seva història i, en certa manera, també, de la història del catalanisme.

³⁰⁵ Així i tot, és indubtable que Verdaguer sentia un cert enyor per la unitat perduda. A final de 1900, agràia a Joan Maragall el contingut d'un article d'aquest intitulat *Un buen estímulo*, publicat al «Diario de Barcelona» (22 de novembre de 1900), en què el poeta realitzava una crida per superar el «personalisme mesquí que és el maligne esperit del nostre geni polític»: «Amic Maragall: El vostre seny (massa justificat) als catalanistes, y la vostra excitació, que jo trobo molt movedora á treballar en l'amor que uneix y feconda, fan del vostre article d'avuy una acció meritòria y oportuna, digne del agraïment dels patriotes catalans. No trobareu pas, donchs, estrany, que vos ne dongui les gracies, expressantvos lo desig que vostra veu amiga sia escoltada». El mateix dia, Maragall li responia: «Tant de bo que tots els catalanistes sentíssim les coses d'aquell modo i sabéssim obrar conseqüentment. Creieu que hi ha moments en que al veure la mesquinesa de sentiments, la falta de sentit polític i la impotència que en resulta em desespero. Però sols un instant; perquè crec en quelcom més fort, que no puc determinar, però que presento, i que va enlairant Catalunya cap allà on tots, enmig dels nostres defectes i passions personals, desitgem fonament veure-la». Arxiu Joan Maragall, correspondència rebuda de Narcís Verdaguer, lletra amb data 23 de novembre de 1900; ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Joan Maragall, signatura: 04.01.129 (Barcelona, 23 de novembre de 1900).

³⁰⁶ En relació amb aquests assajos de reunificació, vegeu Jordi LLORENS, *op. cit.*, ps. 395-403.

IV. NARCÍS VERDAGUER,
UN INTEL·LECTUAL
PROFESSIONAL DEL NOU-CENTS

Verdaguer en la configuració inicial de la Lliga Regionalista

L'abril de 1901 Narcís Verdaguer havia passat a vicepresidir, juntament amb el doctor Miquel A. Fargas, la nova agrupació política denominada Lliga Regionalista, que encapçalava l'home segurament de més prestigi públic del tombant de segle català, el Dr. Bartomeu Robert.¹ L'èxit de la nova formació a les eleccions generals del 19 de maig d'aquell any, que a Barcelona fou possible mercès a una candidatura que emulà la campanya dels cinc presidents, significà, com sovint s'ha escrit, l'inici d'un nou cicle polític, d'un procés cap a l'autenticació de la vida democràtica en el camí cap a una societat de masses. A partir de 1901, arraconats els cacics dinàstics del govern municipal barceloní, s'anirà estenent per tot el país un nou model polític que tindrà com a eix principal l'enfrontament entre el catalanisme lligaire i el republicanisme lerrouxista. És evident, a més, que a Catalunya aquest procés de regeneració de la democràcia liberal —acompanyada de la constatació que s'entrava en «temps d'opinió pública», en paraules del mateix Narcís Verdaguer— anava en paral·lel a una progressiva presa de consciència nacional i de crítica cada cop més estesa del vell esquema vuitcentista de l'estat nació. I és amb relació a tots aquests factors que hom ha coincidit a considerar l'èxit polític del catalanisme com la prova substancial de l'«existència d'una societat més moderna, més dinàmica, més polititzada».²

La democratització del sistema polític passava ineludiblement per la democratització del sufragi. Recordem que, a Barcelona, el prestigi del gairebé *accidental* alcalde Dr. Robert, era per raó d'haver volgut depurar el personal municipal, sanejar el sufragi i moralitzar, en general, la gestió pública. En poc temps, però, aquest deixarà de ser un esforç merament testimonial —propòsit que en un context general aviciat de grans i petites martingales ratllava per a molts el quixotisme— i esdevindrà el leimotiv de tota una

¹ Els detalls de la fusió entre el Centre Nacional Català i la Unió Regionalista, i també la formació del nou grup, en l'obra de Borja de RIQUER, *op. cit.*, p. 195 i ss.

² Borja de RIQUER, *El procés d'autenticació de la vida política a la Catalunya contemporània*, pròleg a l'obra de Maria Gemma RUBI I CASALS, *Entre el vot i la recomenació. Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa (1899-1923)* (Fundació Caixa de Manresa, 1996), ps. 5-13.

generació de nous polítics amb un perfil marcadament professional i tècnic, una nova figura que justament es proposava la superació del vell polític vuitcentista per a qui la funció pública no havia estat altra cosa que un mer complement i un reconeixement de la seva posició social i econòmica privada.³ És sota aquestes noves coordenades: moralitat pública, lluita contra la corrupció i gestió professional i tècnica del govern local, que els homes del catalanisme lligaire reeixiran a vèncer el nou republicanisme populista, malgrat la superioritat electoral que, a Barcelona, demostrarà tenir el radicalisme fins a 1911, amb l'excepció del significatiu i preemonitori parèntesi de Solidaritat Catalana (1906-1907).

Perquè, en rigor, el cert és que, malgrat una capacitat de mobilització electoral extraordinària, amb procediments progandístics nous característics de la política de masses, el nou republicanisme que lidera Alejandro Lerroux no anirà gaire més enllà de l'exposició d'un ideari força tradicional (és a dir, anticlericalisme, patriotisme espanyol vuitcentista i populisme social), si bé adornat d'una contundència verbal, i sovint també física, que espaordeix el món burgès i el clerical.⁴ En canvi, el catalanisme conservador, mercès a un programa de modernització, aconseguirà interessar amplis sectors de les capes mitjanes del món urbà, sobretot els nous intel·lectuals professionals que, pertot arreu, sobretot a França i Itàlia, es mobilitzaven en el marc de programes de regeneració política i cohesió nacional, com a resposta als aviciats i aparentment caducs règims liberals parlamentaris.⁵ En efecte, de seguida l'acció a les Corts dels escassos efectius catalanistes —sobretot les intervencions d'Albert Rusiñol i Bartomeu Robert en favor de l'autonomia administrativa i del concert econòmic— va aconseguir confrontar-se amb la vella política espanyola que, en paraules de Joan Maragall, autèntic definidor de l'opinió pública catalana a partir de 1902-1903,

³ Jordi CASASSAS YMBERT, *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)* (Barcelona, Els llibres de la Frontera, 1989).

⁴ La caracterització del republicanisme radical, en l'obra de Joan B. CULLA i CLARÀ, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)* (Barcelona, Curial, 1986).

⁵ Jordi CASASSAS, *Les bases inicials de la democratització de la societat catalana*, dins Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana* (Barcelona, Edicions 62, 1996), vol. VII ps. 39-42.

equivalia a dir «absorció, fraseologia i administració contra el contribuent».⁶ El ressò del treball parlamentari serà sistemàticament explotat pel catalanisme lligaire, hàbil especialista a projectar homenatges als «herois» de la nova política, mitjançant subscripcions públiques de les principals intervencions, com ara el que es ret a Robert a final de 1901. L'any següent, davant de la seva mort, començarà el procés de mitificació amb la subscripció popular d'un monument a càrrec de Josep Llimona, la primera pedra del qual s'emplaça el 1904 davant de l'edifici de la Universitat, un dels punts neuràlgics del nou «Quadrat d'Or» barceloní.

En l'àmbit estrictament biogràfic, globalment podem considerar Verdaguer i Callís com algú apartat del primer pla de l'activitat política. I no tant perquè el seu nom no figuri en cap de les candidatures electorals que presenta la Lliga fins a 1905 —recordem que en aquests primers anys els elements «polítics» del catalanisme havien cedit el protagonisme públic als representants corporatius de les anomenades «classes neutres»—, sinó pel fet que, tot i ocupar la vicepresidència del partit, i davant d'una conjuntura de confusió i vacil·lació en la direcció del catalanisme intervencionista com la que s'instaura després de la desaparició del Dr. Robert i de la retirada momentània de Prat de la Riba de la direcció política, a partir de setembre de 1902, el paper de Verdaguer i Callís en aquest context de crisi fou, aparentment, molt poc rellevant. Així, per exemple, és molt significatiu d'aquesta retirada de la vida política, que no trobem el seu nom d'entre els signants del manifest oficial que recomanava la candidatura conjunta de la Lliga amb els catòlics del Comitè de Defensa Social a les eleccions provincials de 1903.⁷ En aquest sentit, no ens sorprèn la descripció de Domènech i Montaner, segons el qual, davant el mullader que s'instal·là en la Lliga quan Rusiñol intentà maniobrar, en absència encara de Prat de la Riba, per formar una àmplia aliança de dretes en les eleccions generals de 1903 —propòsit que passava per

⁶ Joan Maragall, *La nueva patria*, «Diario de Barcelona» (11 de setembre de 1902). L'article, però, va molestar la «gent del sabre» que volgué perseguir judicialment Maragall. Davant d'aquest fet Verdaguer s'apressà a mostrar-li la seva solidaritat i estima. Arxiu Maragall, correspondència rebuda de Narcís Verdaguer (17 de setembre de 1902); ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Joan Maragall, signatura: 04.01.130 (Barcelona, 19 de setembre de 1902).

⁷ Document reproduït per Borja de RIQUER, *op. cit.*, ps. 346-347.

la marginació dels catalanistes republicans en la candidatura, concretament d'Ildefons Sunyol—, «Verdaguer, neurastènic, fugia de mitings i reunions...».⁸

Pel que fa a aquesta actitud de retraïment davant la política interna i la lluita electoral, nosaltres veiem en Verdaguer una qüestió, sobretot, de temperament. Malgrat que aquesta voluntat de recés i allunyament ja s'havia manifestat d'ençà de mitjan dècada anterior, és prou evident que estem ara davant d'un Verdaguer cansat i intermitentment malalt, que viu amb un punt de melangia, conscient que la seva època d'activista forma part ja d'un capítol de la història del catalanisme; un Verdaguer que el seu nebot Joaquim Verdaguer i Travesí (1985-1955) descriuria com una «figura hierática, *parvenu* de la inteligencia, siempre algo aislado en su autopedestal, tieso, con cara de etiqueta perenne, con una voz fría que, sin embargo, encerraba acentos de violoncelo adolorido de amargura».⁹ Un Verdaguer i Callís que, des d'un altre punt de vista, menys personal, s'adiu més a la imatge del patrici urbà, del «cavaller» com el qualificà Ramon Rucabado, de l'«apòstol» compromès amb l'ideal del catalanisme, però amb un evident distanciament envers la lluita política diària, interna i partidista. Josep Pla ha observat amb perspicàcia que, a diferència de Cambó i malgrat una idèntica formació intel·lectual, el nostre biografiat, arribat a l'edat madura, tingué davant la política una posició «molt abúlica»; a parer del cèlebre escriptor empordanès, Verdaguer fou «una d'aquelles persones que s'estan de fer les coses per no tenir el contacte desagradable —la pell era fina— amb allò que les coses tenen de mesquí, de baix i de sinistre».¹⁰

En un sentit general, és indubtable que Pla l'encerta en la seva intuitiva definició, per bé que esdevé inexacte per dues raons importants. D'una banda, perquè, com veurem, amb la represa dels atemptats terroristes a Barcelona, el 1904, i la creixent bel·ligerància del republicanisme lerrouxista, Verdaguer es decidirà a intervenir en afers diguem-ne de «baixos fondos». Aquesta estratègia el durà a col·laborar amb les investigacions del detectiu

⁸ Citat per Rafael OLIVAR BERTRAN, *Prat de la Riba* (Barcelona, Aedos, 1964), ps. 311-312.

⁹ Joaquín VERDAGUER TRAVESÍ, *Memorias. El hombre que cayó en el pasado*, text inèdit. Arxiu Rucabado i Verdaguer.

¹⁰ Josep PLA, *Francesc Cambó* (Barcelona, Destino, 1973), O. C. C., vol. 25, p. 128.

anglès Arrow, que Prat situa al davant de la famosa Oficina d'Investigació Criminal de la Diputació de Barcelona, i a relacionar-se amb les autoritats civils i militars, sobretot amb el governador civil Angel Ossorio durant el període 1907-1909. El crèdit de què gaudia Verdaguer com a persona ben informada en aquestes matèries i el fet que hagués viscut de ben a prop els esdeveniments de juliol de 1909, en qualitat, a més, de regidor municipal, farà que sigui cridat a declarar en els processos militars que es duran a terme en els mesos següents contra Ferrer i els líders del republicanisme radical. I, de l'altra, perquè davant les dificultats que travessa el catalanisme conservador com a conseqüència de la Setmana Tràgica, Verdaguer decidirà reincorporar-se a l'acció política des del camp institucional i, fins i tot, el 1915, sent llavors diputat a Corts, s'integrarà novament a l'òrgan de direcció de la Lliga Regionalista. Amb tot, també és cert que els càrrecs electes que ocuparà a partir de 1911 no seran extraordinàriament rellevants, excepte, potser, el de diputat a Corts per Vic entre 1914 i 1916, escó que, com veurem, li permetrà participar amb un cert ressò en el debat parlamentari sobre la zona franca. No obstant tot això, no hauríem de menystenir excessivament el paper del nostre biografiat, perquè, com assenyala Jordi Casassas i nosaltres mirarem de mostrar a les pàgines que segueixen, el seu itinerari continuarà sent decisiu en aquest període «per seguir entenent l'orientació general del catalanisme polític».¹¹

Retornant a la crisi de 1903-1904 i la dissidència que duen a terme uns sectors força heterogenis, però d'entre els quals destaca el nucli intel·lectual d'adscripció liberal i republicana disconforme davant el que considera la confirmació d'un viratge dretà del partit després de les aliances electorals de 1903 amb la dreta catòlica, val a dir que Verdaguer pren posició des del primer moment en favor de l'accidentalisme i, per tant, es declara partidari de treure el màxim profit de la visita d'Alfons XIII i de Maura a Catalunya.¹² Òbviament, no es tracta ni de bon tros d'una qüestió de cortesia —recordem que, dos anys enrere, els regidors catalanistes i, particularment, Cambó s'havien oposat al fet que

¹¹ Jordi CASASSAS, *op. cit.*, dins l'obra de Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura...*, *op. cit.*, p. 73.

¹² N. V. C., *El Rey*, «La Veu de Catalunya» (17 de març de 1904).

l'Ajuntament de Barcelona se sumés a les anomenades festes de la «Coronació»—, sinó sobretot del desig d'aproximar-se al nou cap de govern, en qui els homes del catalanisme intervencionista havien començat a posar certes esperances de poder pactar la reforma de la llei d'administració local, un dels punts forts del programa de govern de Maura amb el qual el dirigent del Partit Conservador volia fer front a la complexa conjuntura postcolonial. La possibilitat d'incorporar en el discurs regeneracionista clàssic sobre la revitalització del municipi i el control del caciquisme una via paral·lela que conduís a la descentralització de l'Estat, interessarà, i molt, el catalanisme.¹³ En aquest sentit, és molt significatiu que Verdaguer i Callís, el març de 1904, pocs mesos després de la formació del primer govern de Maura, deixés entreveure amb claredat aquesta voluntat d'acostament al polític mallorquí en un article en què qualificava Maura de «verdadera esperansa» per a la gent que tenia consciència de quins eren els «mals de l'Estat y dels remeis necessaris».¹⁴

Davant el polèmic gest de Cambó —ens inclinem a creure que en alguns detalls havia estat aconsellat per Verdaguer i Callís—, i la violenta reacció que aquest provoca en gent tan diversa com Domènech i Montaner, Ventosa i Calvell o Joaquim Casas-Carbó, per citar només tres noms, el nostre home s'apressa, d'acord amb el seu tarannà, a escriure paraules conciliadores i afirma que ambdues actituds són compatibles en el si de la Lliga, per bé que deixa clar quina és la seva preferència quan escriu: «No trobo pas censurable, gens ni mica, l'apartament dels quatre regidors protestaris —referint-se a la nota que havien publicat Carner, Sunyol, Giralt i Pijoan en què censuraven l'acció dels seus companys com a contradictòria amb la posició oficialment abstencionista de la Lliga—, ni deixo de sentir el gran pes de les rahons ab que digna y seriament l'explican; però en l'acte verificat pels regidors, en quin nom va parlar Cambó, hi há motius pera felicitar-nosen tots els que lluitém

¹³ Sobre el catalanisme i la reforma de l'administració local de Maura, vegeu Agustí COLOMINES I COMPANYS, *El catalanisme i l'estat. La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), ps. 190-201.

¹⁴ N. V. C., *Maura*, «La Veu de Catalunya» (2 de març de 1904). Uns mesos abans, el juliol de 1903, Verdaguer ja valorava la participació de Maura en el govern Silvela com un parèntesi entre la desconfiança general. *Rostos avall* (23 de juliol de 1903).

per las justicia de las reivindicacions catalanas». ¹⁵ Així i tot, Verdaguer es manté allunyat del primer pla en les lluites internes, tant en la configuració del nou òrgan de direcció de la Lliga com en l'assaig de mediació que hi hagué abans de la ruptura definitiva de l'esquerra del partit, intent d'arbitratge que protagonitzà l'altre vigatà amic de Verdaguer, Raimon d'Abadal i Calderó, home poc suspecte de republicanisme militant, però partidari inicialment de la posició abstencionista. ¹⁶

El resultat de la crisi és prou conegut; la junta directiva de la Lliga es transformà en Comissió d'Acció Política, la qual quedà integrada finalment per un nucli reduït: Prat, Puig, Abadal, Cambó i Duran, amb uns poders gairebé absoluts i que passaren a ser exercits per un temps indeterminat. Es tracta, sens dubte, d'un gir important després que el protagonisme públic en l'arrencada de la Lliga hagués anat a càrrec del sector de pes industrial i corporatiu. Ara el comandament i la nova definició estratègica requeia novament en els elements «polítics», en els activistes purament catalanistes del període 1895-1898. Així, doncs, veiem que el gest de Cambó davant el Rei representà un autèntic cop de timó en la recomposició de la direcció de la Lliga, l'efectivitat de la qual passà a assumir-la ell mateix.

A mitjan juliol de 1904 té lloc al Teatre Nou Retir un acte que es vol de «germanor catalanista» però que, en realitat, no és altra cosa que un gest públic d'explícit suport a la nova fórmula del directori i d'autoafirmació política després de la separació d'una bona quantitat de socis, com ara Joaquim Lluhi i Rissech, Joaquim Casas-Carbó, Ildefons Sunyol, Lluís Domènech i Montaner, Jaume Carner, etc., els quals, d'altra banda, ràpidament capitalitzaran l'adhesió del jovent intel·lectual. Sens dubte és aquest el moment més crític de la Lliga d'ençà de la seva constitució per molt que Prat i els seus ho vesteixin dient que es tracta només d'una «crisi de creixement». En aquest acte Verdaguer reapareix després d'una absència de gairebé cinc anys en actes públics d'aquest tipus. Potser per això i per

¹⁵ N. V. C., *El Rey a Cà la Ciutat*, «La Veu de Catalunya» (13 d'abril de 1904). Sobre la posició de Verdaguer davant la crisi, vegeu també: *La febre de Catalunya* (7 d'abril de 1904); *Ja es fora* (21 d'abril de 1904); *Ni hi há de qué* (27 d'abril de 1904); i, *Examen y propósitos* (4 de maig de 1904).

¹⁶ Francesc VILANOVA, *Raimon d'Abadal* (Barcelona, Labor, 1992), ps. 22-24.

evitar que entre la dotzena d'intervencions la seva no passés desapercibuda, i sense oblidar tampoc el prestigi que conservava, Prat i Cambó li encarregaren d'obrir el torn dels parlaments. Ho féu amb una peça oratòria relativament llarga, la més extensa de totes les que s'hi pronunciaren, en què, després de manifestar que «obligacions particulars que no podia desatendre, y exigencias de la meua salut, m'havían obligat, contra'l meu desitg, a estarme un temps apartat de la lluita», va resumir perfectament el sentit que el nou directori volia donar a aquesta *soi-disant* «festa de germanor»:

»Aquest acte grandios representa, senyors, la necessitat que sentim tots de seguir sense defalliments la lluita per a la santa defensa dels nostres ideals. Era necessari aquest acte davant de las murmuracions que corrian sobre suposadas divergencias y somniadas disgregacions en l'estol catalanista.

»[...].

»Era necessari contestar a las acusacions que'ns feyan, de conxorxas y de pactes indignes ab els enemichs de Catalunya, ab el mes gran mentiu contra aquets atachs al nostre patriotisme. Era necessari que neguessim que hi hagi dretas ni esquerras. Ni som de la dreta, ni som de la esquerra, ni som del centre mitg. No som més que una agrupació de bon fills que no tenen altra aspiració que la llibertat de la Patria.(Grans aplausos)

»[...].

»Era necessari aquesta reunió espléndida, que vé a ser la proclamació del sentiment de gran germanor catalanista. Havíam d'afirmar la germanor, no sols entre els aquí presents, sinó ab alguns que no hi son, ab alguns que anyorém de tot cor (aplausos) y que, per haver donat fé a murmuracions estúpidas, s'han allunyat de nosaltres.

»Era necessari també aquest acte en rahó de las circumstancias, pera que, en previsió de lluitas futuras, al constituirse la comissió gestora, ens hi agrupessim tots al seu entorn y li donessim el testimoni de la nostra adhesió entusiasta.

»Peró no sols aixó, senyors. No solzament hem de demostrarli'l testimoni de nostra adhesió, sinó que hem de dirli també que estém disposats a demanarli comptes del compliment del seu càrrech; perque no aném nosaltres al darrera del Directori per consideració a las personas que el forman, sinó que hi estém al costat considerantlos com servidors d'una idea. (Aplausos)

»Hem de comensar demanantli que dongui satisfacció als sentiments de germanor que respirém tots nosaltres; hem de demanarli que fassi efectiva aquesta germanor, y fins senyalarli'l camí de ferho. Els catalanistas, tots tenim el mateix sentiment en pro de las reivindicacions de la nostra terra. Si's fa càrrech d'aixó, si hi dona compliment ab una acció ferma y decidida, té garantiat l'aplauso del nostre entusiasme, perque dins d'una acció enérgica y eficaz, s'hi agermanan tots els catalanistas, millor dit, tots els catalans que desitjan l'autonomia.

»L'acte d'avuy, senyors, és, com he dit, una nova adhesió de germanor, però es també un punt de partida pera novas campanyas envers del ideal catalanista. Al sentirnos al voltant del nou Directori, jo'm crech en el dever d'evocar un nom venerat, un nom inolvidable, un nom encoratjador, el nom del home de bé, d'apóstol y d'energia incansable que varem perdre per desgracia nostra: el doctor Robert. (Ovació)

»Y crech interpretar el vostre pensament associant a n'aquest acte'l nom de personas que, no ho dupte, tomarán a ocupar el lloch preeminet que s'havían conquistat en la lluita per Catalunya: el nom den Domenech y Montaner (aplausos) y el nom del amich Carner (més aplausos). Desitjo, per tant, que aquesta Assamblea acordi que sigui un fet la germanor completa entre tots els que forman l'estol catalanista.¹⁷

¹⁷ *Festa de Germanor Catalanista*, «La Veu de Catalunya» (11 de juliol de 1904).

Amb la constitució de la Comissió d'Acció Política la Lliga iniciarà, com és sabut, un important esforç de redefinició de la línia estratègica, procés que es perllonga fins a 1907-1908,¹⁸ temps durant el qual l'opinió de Verdaguer i Callís tan sols es va vehicular mitjançant vincles de tipus personal, sobretot pensem en l'especial relació que mantenia amb Francesc Cambó —de la convalescència del qual s'ocupa al Mas de Canet de Mar en els moments de l'atemptat d'Hostafranchs i a qui aconsella en temes tan importants com el Projecte de Llei d'Administració Local—, i a través d'una reduïda i poc rellevant presència periodística a «La Veu de Catalunya». Pel que fa a aquesta accelerada (auto)marginació de Verdaguer respecte del nucli dirigent del catalanisme conservador, hi tingué molt a veure, creiem, la derrota electoral que sofrí el març de 1905 a les eleccions provincials a les quals es presentava pel districte Vic-Granollers, al costat de Salvador Dacs i Pons i Jaume Serra i Dacs. Aquesta derrota s'explica, en bona part, per la persistència de les pràctiques caciquistes en el territori, que Verdaguer infructuosament denunciaria, i per una coalició d'interès entre conservadors i liberals.¹⁹ Amb tot, val a dir que aquesta fou la darrera victòria de les forces dinàstiques en el districte, i que l'elecció serví d'assaig al regionalisme per preparar les generals de setembre, en les quals el fabricant Albert Rusiñol, amb interessos molt concrets a la comarca i una concepció de la política també força

¹⁸ Aquesta argumentació la va exposar per primera vegada Jordi Casassas en l'article, *Els quadres del regionalisme. L'evolució de la Joventut Nacionalista de la Lliga fins a 1914*, «Recerques», núm. 14 (1983).

¹⁹ L'antic company d'estudis al seminari de Vic, Joan Euras, informava Verdaguer de les possibilitats electorals a la zona de Tavertet, Pruit, Rupit i l'Esquirol. En aquests pobles, els candidats oficials eren el carlí Lluís Pericàs i Morros i el cacic conservador Joaquim Badia i Andreu. Així i tot, si l'alcalde de Tavertet no l'havia enganyat, creia que Verdaguer també sortiria escollit per les majories. Pel que fa a Manlleu, a la Joventut Catòlica Euras s'havia informat que votarien dos catalanistes i un carlí, mentre que l'alcalde, que era republicà, en no haver-n'hi cap, votaria pels catalanistes influït pel notari de la vila. A l'últim, li deia que si aquest cop no guanyaven, tanmateix haurien donat molts malsons als candidats oficials i haurien contribuït a despertar la idea catalanista a la zona. ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Joan Euras, signatura: 04.01.090 (Tavertet, 8 de març de 1905).

caciquista, s'endugué l'acta de diputat.²⁰

Pel que fa al nostre biografiat, segurament el moment delicat pel qual passava la Lliga després de la separació de l'esquerra republicana i liberal del partit va desfer la seva tradicional resistència a concorre-hi davant els insistents requeriments del seu expressant i dels vigatans de «Catalunya Vella». Però el fracàs de la candidatura regionalista li deixà un regust molt amarg, sobretot en perdre a la ciutat de Vic en una votació, en què ell, «conegut de gairebé tothom, anava el darrer i frec a frec de gent forastera i de ningú coneguda». Aquest inesperat resultat el va «punyir fonament el cor», com cinc anys més tard encara recordava a l'amic Josep Fatjó i Vilas quan aquest li pregava que s'hi tornés a presentar.²¹

Val a dir, però, que d'ençà de la mort de la seva mare, el juny de 1899, els lligams de Narcís Verdaguer amb el món vigatà s'havien afluixat encara més. En això, cal tenir en compte que dels tres germans que li restaven amb vida, només Josep vivia a Vic, a la casa paterna del carrer Corretgers núm. 6, mentre que el germà gran, Magí, vivia a Mallorca, on ocupava la plaça de catedràtic de llengües clàssiques a l'Institut de Palma, i Josepa, la més petita, s'havia fet monja del Convent de les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül. Per raons de salut, a més, Verdaguer no pujava gaire a Vic, i preferia fer el repòs estival en un clima més benigne, a Canet de Mar, població que des de feia dècades s'havia convertit en una vila residencial d'americanos, fabricants, capdavaners de la Reinaxença literària i del modernisme arquitectònic. La seva relació amb el canonge Collel s'havia anat refredant d'ençà 1893. Tanmateix, Verdaguer continuava sent una personalitat coneguda i prestigiosa a Vic, una referència ineludible entre els elements catalanistes i a qui s'informava gairebé de tot, com ara de la suspensió de «La Veu del Montserrat» i el propòsit de reemplaçar-la —li comunicava Lluís B. Nadal, primer president de «Catalunya Vella»— per un diari que, per la seva freqüència, tingués molta més ressonància. Aquesta projecte, després de dos

²⁰ L'anàlisi detallada a Josep M. PÉREZ i Agustí ALCOBERRO, *Les eleccions de 1905 a la Diputació Provincial de Barcelona: districte de Vic-Granollers*, «Ausa» XII/116 (1986), ps. 33-51. La participació del Centre Català de Granollers a les eleccions, a Jordi PLANAS I MARESMA, *Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics* (Vic, Eumo, 1994), ps. 81-82.

²¹ Arxiu-Biblioteca Episcopal de Vic, correspondència de Josep Fatjó i Vilas amb N. V. C., lletra del 28 de març de 1910.

assajos i la constitució d'una societat d'accionistes, es materialitzarà finalment en la «Gazeta de Vich» (1904-1936).²²

Retornant al camp electoral, en endavant no veiem que Narcís Verdaguer figuri en cap altra candidatura fins al maig de 1909, quan Solidaritat ja estava pràcticament desfeta després de la victòria *tècnica* dels antisolidaris a les generals parcials de desembre de 1908, i poc abans que els resultats de la Setmana Tràgica deixessin el catalanisme conservador en una situació socialment i electoralment delicada. Mentrestant, durant el període 1906-1909, Narcís Verdaguer restarà apartat voluntàriament de la lluita política; tan sols fa gestions entre bastidors, com ara mirar de convèncer els vigatans de «Catalunya Vella» (Font, Viquer, Nadal, Genís, Fatjó, Tarrés, Bayés, Anglada, Pietx, etc.) perquè acceptessin «lleialment» la candidatura solidària del carlí Miquel Junyent, advocat i director d'«El Correo Catalán», pel districte a les eleccions de 1907; esforç ple d'obstacles atesa l'enorme rivalitat política i personal que a Vic hi havia entre catalanistes i carlins, segurament perquè, a Osona, les fronteres entre ambdós grups no devien ser molt precises.

A més, un altre obstacle era la manca de relacions fluides entre la direcció de la barcelonina Lliga Regionalista i els homes de «Catalunya Vella». Segurament un dels punts d'allunyament era la forta empremta torrasiana dels vigatans, fet que el 1906 els duria a participar al costat del Comitè de Defensa Social en alguns actes contra la Llei d'associacions del ministre Dávila del gabinet liberal de Moret, mentre que, en canvi, la Lliga, en aquest cas Cambó —qui cada cop més assumia el rol d'autèntic líder parlamentari dels regionalistes— plantejaria una censura al projecte sota uns arguments de contingut explícitament aconfessionals, és a dir, no com un atac a la religió sinó a la llibertat d'associació.²³ Tampoc Verdaguer i Callís criticaria explícitament la llei pel seu contingut antireligiós, sinó perquè es tractava d'una estratagema de simulació que permetia als partits del torn, liberal i conservador, de repartir-se el joc, l'un simulant, escriu, amenaces contra

²² ANC: Fons N. V. C., (inventari 152), correspondència rebuda de Lluís B. Nadal i Canudas, signatura: 04.01.145 (Vic, 10 de gener de 1903); *Id.*, signatura: 04.01.146 (Vic, 28 de febrer de 1903).

²³ Per a la posició de la Lliga en els temes confessionals, vegeu Víctor REINA, *Iglesia y catalanismo político (1874-1912)* (Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, 1991).

l'opinió i els interessos de la gent religiosa i l'altre com a defensor de les consciències alarmades.²⁴ És clar que això no acabava de ser gaire entès entre els torrasibagesians de «Catalunya Vella», dels qui Prat de la Riba no tenia gaire bona opinió. Pocs anys més tard, en correspondència amb Verdaguer i Callís, els retreurà de tractar la Lliga amb «mala voluntat», especialment la figura d'en Cambó, de no consultar mai res i de no explicar el que feien o volien fer; fins i tot, els acusarà no haver fet res per la seva elecció a les provincials d'octubre de 1909.²⁵ Les desavinences entre la direcció barcelonina del regionalisme i els vigatans seran una constant de tot aquest període fins a arribar gairebé al cisma; el 1918, poc abans de morir Verdaguer, a les legislatives de febrer, mentre la Lliga oferia el seu suport al tradicionalista Bartomeu Trias, «Catalunya Vella» presentava un candidat propi, Ramon Bach i Planell.

Reprement el fil de les eleccions de 1907, el nostre biografiat, en contacte epistolar amb Josep Fatjó, el seu home de confiança dins de la direcció de «Catalunya Vella», mirava d'asserenar els ànims i fer entendre als díscols vigatans —que culpaven directament Cambó d'haver cedit als carlins un districte guanyat pels catalanistes el 1905— l'esforç enorme que per a tots significava Solidaritat Catalana i la necessitat d'entrar en contacte amb els carlins del districte per fixar la conducta política del nou diputat i fer-li prometre, a més, que deixaria l'escó a un catalanista a les primeres i futures eleccions. Però la primera reacció dels vigatans seria la d'una enrabiada considerable que els portaria a titllar d'«impur» i «revoltador» l'acord de la junta de Solidaritat. No entenien que Cambó no hagués imposat la candidatura del seu amic Verdaguer.²⁶

²⁴ N. V. C., *Sobre'l projecte de llei d'associacions*, «La Veu de Catalunya» (14 de novembre de 1906).

²⁵ ANC: Fons Prat de la Riba, Prest. I, Capsa 6/56, correspondència enviada a Narcís Verdaguer, lletra s. d.

²⁶ Joan Peitx i Oliva escrigué una contundent carta a Verdaguer en què culpà Cambó d'aquella desgràcia, «ens creiem que la persona de vosté, molt estimada y respectada d'en Cambó, seria qui el faria moure y defensar á peu y cavall la solució catalanista per aquest districte, pero, avuy, vistes les últimes noticias que ens ha portat en Bayés [Lluís Bayés i Coch]..., jo íntimament sospito que en Cambó no ha volgut la solució catalanista de vosté». ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Joan Peitx i Oliva, signatura: 04.01.170 (Vic, 22 de març de 1907). Al cap de pocs dies, Verdaguer escrivia

Paral·lelament a tot això, i amb el doble objectiu, d'una banda, d'eixamplar la coalició solidària i, de l'altra, de fer més fàcil l'acceptació del candidat carlí als seus companys de Vic, Verdaguer entraria en contacte amb Andreu Serra i Rafart, advocat i líder republicà de la comarca, a qui sondeja la possibilitat d'unir-se a Solidaritat per fer front comú al candidat conservador dinàstic Fernando M. Huelín. La proposta de Verdaguer era lògica tenint en compte que, dos anys enrere, els republicans ja havien recomanat el vot per Rusiñol enfront d'Huelín. La contraproposta d'Andreu Serra fou la d'oferir-li una aliança catalanista republicana al districte, impossible, però, si el cartell solidari l'ostentava un carlí.²⁷ Els republicans osonencs, a través del seu òrgan «La Justicia», confiaven una mica ingènuament que els catalanistes correspondrien ara al suport que ells els havien prestat el 1905, i que preferirien abans votar un candidat republicà que un de carlista.²⁸

Al marge de les qüestions purament electorals, és interessant el contingut d'aquestes lletres de Serra a Verdaguer per la vessant més personal. Així, per exemple, Serra i Rafart es despatxa a fons contra els vigatans de «Catalunya Vella», que titlla d'intolerants, i no dubta a oferir a Verdaguer una crua descripció de la situació de marginació a què la dreta clerical vigatana el sotmetia pel fet de ser el líder republicà a la comarca: «Vostè no sab —escriu a Verdaguer—, no's pot fer carrech de las infamias que'ls reaccionaris d'aquí han acumulat sobre mi pera aniquilarme moral y materialment, interpreten amb nerviosa mala fe actes meus bons o indiferents y inventantne d'altres en que may he pensat. Segons eixa mala gent jo m'he venut mil vegadas y estic disposat a ferho altres tantes; y això ho diuen a tothom a cau d'orella, tan per lo que respecte a política com a los assumptes de

una llarga i reflexiva lletra a Fatjó i Vilas, el seu lligam més fidel amb «Catalunya Vella», en què li demanava serenitat i l'instava a posar-se a treballar en la campanya, perquè els carlins s'hi posaran, amb ells o sense. Arxiu-Biblioteca Episcopal de Vic, Fons M. S. Salarich i Torrents, correspondència de N. V. C. enviada a Josep Fatjó i Vilas (Barcelona, 28 de març de 1907).

²⁷ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda d'Andreu Serra i Rafart, signatura: 04.01.023 (Vic, 14 de març de 1907).

²⁸ Joaquim ALBAREDA i Jordi FIGUEROLA, *Una visió de la comarca d'Osona: anàlisi del control social en una comarca d'economia dual*, dins l'obra de Conxita MIR (ed.), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)* (Lleida, Editorial Virgili&Pagès, 1989), ps. 171-190.

professió.» Per la seva banda, la contesta de Narcís Verdaguer degué anar en la línia de distanciar-se de les actituds catòliques excoients i, fins i tot, arribà a reconèixer-li, fet que sens dubte convé subratllar, que en matèria de tolerància religiosa havia realitzat una «revolució mental interna»: avui ja no combregava amb l'exclusivisme catòlic que li havien inculcat de petit.²⁹ Però les converses entre els dos polítics transcendiren públicament per filtració voluntària del propi Serra, que desitjava absoluta transparència, circumstància, però, que molestà Verdaguer, que temia que algú veiés en tot això una maniobra d'ell per imposar-se com a candidat. Així i tot, en resposta a les demandes de Fatjó sobre aquests contactes amb els republicans, Verdaguer, sense donar-hi tanmateix cap transcendència, li parlaria positivament de Serra i Rafart: «Diuen que [...] enalteix el sentit d'ordre i l'amor a Catalunya. Això també us ha d'alegrar, puix la nostra aspiració és que tots els fills de la terra cantin cada hu amb sa música i tots ordenadament, l'amor a la Pàtria».³⁰ Però la tria del carlí Junyent, pactada per la junta de Solidaritat Catalana a Barcelona, fèu impossible la pretensió dels republicans d'Osona (que en el pitjor dels casos s'haurien avingut segurament a votar Verdaguer) i empenyé la candidatura antisolidària de Serra i Rafart, el qual, igual que el conservador Fernando M. Huelín, fou estrepitosament derrotat en una votació en què el carlí Miquel Junyent s'endugué l'acta de diputat amb el 97,5 % dels vots.

Vida professional i corporativa fins a 1909

Del que hem dit fins ara podem concloure que la professionalització de la política que acompanya la nova dinàmica del nou-cents empeny Narcís Verdaguer a privilegiar el treball d'advocat, esfera on es consolida definitivament com a expert en comerç internacional. Això, òbviament, l'havia d'acostar encara més als diversos episodis del que es coneix com la crisi imperialista i el reordenament de l'equilibri internacional. Com a

²⁹ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda d'Andre Serra i Rafart, signatura: 04.01.205 (Vic, 21 de març de 1907).

³⁰ Biblioteca i Arxiu Episcopal de Vic, Fons M. S. Salarich i Torrents, correspondència enviada per N. V. C. a Josep Fatjó i Vilas (Barcelona, 2 d'abril de 1907). Aquestes informacions relativitzen el caire antisolidari del cartell de Serra i Rafart que tradicionalment hom li ha atribuït. Vegeu, Joaquim ALBAREDA i d'altres, *Història d'Osona* (Vic, Eumo, 1984), p. 226.

exemple d'aquest interès, el desembre de 1906, reproduint el que qualificava de «fina observació» del socialista Jean Jaurès a «Le Journal des Débats», alertava de la descomposició del Marroc i de la possibilitat d'un conflicte bèl·lic internacional que podria involucrar irremeiablement Espanya, possibilitat, però, sobre la qual cap polític parlava.³¹

D'altra banda, quan encara ressonaven les paraules del ministre d'afers estrangers britànic, Lord Salisbury, sobre l'existència d'unes potències mortes, Verdaguer apostarà repetidament per una revitalització de les comunicacions marítimes que possibilités una expansió comercial de la indústria catalana per Àfrica i Amèrica llatina.³² En el marc d'una ponència conjunta del Foment del Treball Nacional i la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País, animarà la idea d'estendre per Espanya els dipòsits francs i d'afavorir el tràfic de passatgers i de mercaderies.³³ En aquesta mateixa línia, com a representant del Foment, participarà en el projecte de creació de l'Escola Naval de Comerç, iniciativa del seu antic deixeble Joan Antoni Güell i López, que volia crear un vaixell-escola des d'on s'impartís una formació comercial de base eminentment geogràfica que servís per cercar nous mercats. El projecte, però, no arribarà a materialitzar-se dins de l'obra de govern de Prat segurament per mor de la important crisi que travessa l'ensenyament comercial i nàutic a Catalunya a començament de segle.³⁴ Lògicament a tot això, Verdaguer i Callís seguia amb atenció una revista com «Mercurio» (1901-1929), portaveu de l'americanisme que impulsa l'economista Josep Puigdollers i Macià, amb qui col·labora en iniciatives com ara el centre assessor «Estudio Jurídico Iberoamericano», al costat

³¹ N. V. C., *Un crit d'alerta*, «La Veu de Catalunya» (5 de desembre de 1906).

³² El reflex d'aquesta preocupació de Narcís Verdaguer per l'economia internacional en els següents articles: *Bona recepta*, «La Veu de Catalunya» (27 de gener de 1904); *La crisi del cotó* (4 de febrer de 1904); *El cas d'en Zulueta* (17 de febrer de 1904); i *La fi del lliure-cambi. El seny de Catalunya* (10 de juny de 1906).

³³ FTN, *actes vol. III, 1905-1908 (directiva), sessió del 28 i del 29 de desembre de 1906*.

³⁴ Alexandre GALÍ, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936* (Barcelona, Grup Promotor, 1983), llibre VII, ps. 139-142. ANC: Fons Prat de la Ribera, Prest. I, Capsa 6/56, correspondència rebuda de Narcís Verdaguer (Barcelona, 17 de maig de 1907).

d'altres eminents especialistes en comerç exterior com ara Frederic Rahola o Santiago Comas d'Argemir.³⁵ Com a col·lari diguem que les vinculacions del nostre biografiat amb el món de l'FTN el posen en contacte a mitjan primera dècada de segle amb el nucli d'industrials catalans amb béns al Marroc i el nord d'Àfrica, als quals assessorarà principalment en l'aspecte creditici.³⁶

Al costat d'aquest marc de preocupacions i interessos, el trobem participant amb una certa intensitat en tasques exclusivament corporatives. Així, en el camp jurídic, apuntem la presència de Verdaguer com a bibliotecari de la junta de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, sota la presidència de Raimon d'Abadal durant el bienni 1904-1906. També en el Col·legi d'Advocats de Barcelona, durant els dos mandats de la presidència de Joan Josep Permanyer, 1907-1909 i 1909-1911, un llarg període en què ocupa ininterrompudament el càrrec de diputat tercer de la junta i que li permet altres honors, com ara representar el Col·legi en el tribunal d'oposicions per les places vacants de notaries, el 1909, si bé la recomenació inicial del seu nom al govern la féu l'exgovernador civil de Barcelona, Angel Ossorio y Gallardo, amb qui Verdaguer mantenia una molt bona relació.³⁷ De totes maneres, assenyalem que la col·laboració de Verdaguer en la vida del Col·legi d'Advocats datava de molt abans. El 1902, el trobem intervenint, d'una banda, en la resolució d'alguns conflictes interns —de difícil entrellat per a nosaltres— en el si de la junta de govern,³⁸ i, de l'altra, formant part d'una comissió encarregada d'estudiar el projecte de llei de reforma del jurat presentat pel ministre de Gràcia i Justícia de torn, Julián García de San Miguel, marquès de Teberga.

³⁵ Alexandre GALÍ, *op. cit.*, llibre XV, ps. 132-133.

³⁶ Informació que dec al difunt Joan E. Rucabado i Verdaguer, a qui li fou transmesa per la mateixa Francesca Bonnemaïson.

³⁷ Enric JARDÍ, *Història del Col·legi d'Advocats de Barcelona* (Barcelona, Col·legi d'Advocats, 1989), ps. 190-191 i 196; també, ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Col·legi d'Advocats de Barcelona, signatura: 05.02.08; *id.*, correspondència rebuda d'Angel Ossorio y Gallardo, signatura: 04.01.158 (Madrid, 7 de setembre de 1909).

³⁸ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Joan Maluquer i Viladot: signatura: 04.01.128 (Barcelona, 18 de maig de 1902); *Id.*, correspondència rebuda de Magí Sandiumenge, signatura: 04.01.192 (Barcelona, 25 de maig de 1902).

Com sabem, aquest havia estat un altre dels temes d'interès de Narcís Verdaguer en la dècada passada amb relació a la difícil catalanització de la justícia. Pel que fa a l'informe emès ara per aquesta comissió —integrada pels germans Almeda i Roig, Ernest Vilaregut, Joan Sol i Ortega, Josep M. Vallès i Ribot, Manuel González Vilart, Joan Món i Bascós i Amadeu Hurtado—, cal destacar que, globalment, la proposta de reforma rebé una dura desqualificació, ja que els canvis formulats en el text introduïen, llegim en el document redactat per Verdaguer, «contrariedad y confusión». A més, es trobava a faltar una sèrie d'ampliacions de la llei, com ara la necessitat d'incloure-hi tant el delictes electoral com el de premsa, ambdós amb el propòsit evidentíssim de lluitar contra el caciquisme i el frau a les urnes. A l'últim, els membres d'aquesta comissió no s'oblidarien d'exigir tampoc, com ja era habitual en els medis jurídics catalans des de mitjan dècada dels vuitanta, que fos reconegut l'ús de les altres llengües o dels dialectes d'aquells territoris on se celebraven els judicis.³⁹ Val a dir, però, que els vaivens en la política espanyola, amb un nou canvi de torn dinàstic a final de 1902, impossibilitarien que el citat projecte de llei arribés a superar la fase d'estudi. Passat aquest moment, tot i la insistència de molts juristes a demanar la reforma de la llei de 1888,⁴⁰ aquesta sobreviurà fins que, el 1923, la dictadura de Primo de Rivera suprimeixi sense més ni més una institució que, conceptualment, volia atansar

³⁹ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Col·legi d'Advocats de Barcelona, signatura: 05.02.08.01-05. L'avantprojecte de llei es publica a la gasetta oficial del 19 d'abril de 1902.

⁴⁰ De fet, el fonament de la reforma proposada el 1902 per Julián García de San Miguel tenia com a base unes memòries trameses pels presidents i els fiscals de les audiències a Manuel Duran i Bas en el breu temps en què aquest ocupà la cartera de Gràcia i Justícia dins el govern «regeneracionista» de Francisco Silvela. En l'extens resum que sortí del conjunt de les memòries —i publicat a la gasetta oficial entre el 17 i el 20 de juliol de 1899— es demanava la urgent reforma del jurat per considerar que, «á pesar de obedecer a principios de cuya bondad está fuera de duda, no ha sido implantado antes de que el pueblo español estuviera preparado para recibirlo.» La raó última d'això raia en el fet que, «el juicio por jurados, cuando la Magistratura se compone, como generalmente sucede, de personas ignorantes, sin independencia, con aversión al cargo, y poseídas a la vez, de pasión, el temor y las influencias, produce como está produciendo, resultados deplorables.» Així doncs, es conclou afirmant que el judici per jurat «ni funciona bien, ni ofrece, al menos por ahora, posibilidades de arraigo, ni es, en nuestra nación, la más firme salvaguarda de la justicia y el orden social.» Sobre tot això, vegeu l'entrada *Jurado* dins l'*Enciclopedia Jurídica Española* (Barcelona, Francisco Seix, editor, 1910), vol. XX, ps. 512-532.

l'exercici de la justícia al comú dels ciutadans.

Sense abandonar l'àmbit jurídic, Narcís Verdaguer segueix també de prop els intents de reforma del notariat que cerquen introduir els successius governs liberal i conservador a partir de 1901, en un sentit regulador de la competència però alhora fortament uniformista amb l'obligatorietat, per exemple, de crear col·legis provincials. Verdaguer, que ja a la dècada anterior havia defensat el caràcter regional de la institució, formularà un contenciós davant el Tribunal Suprem contra el Reial decret de 21 d'octubre de 1901, que impedia l'actuació dels depenents de notaria per actuar de testimonis en aquests tipus d'actes notariais. Amb aquesta i altres mesures, el ministre de Gràcia i Justícia del govern liberal de Sagasta, l'esmentat marquès de Teberga, volia arbitrar en la lliure competència entre els notaris, si més no en aquells actes i contractes en què intervinguessin administracions públiques.⁴¹ L'alt Tribunal, però, dictarà sentència, el 8 de juny de 1904, conforme a la teoria exposada per Verdaguer i Callís. Un poc més tard, la reforma que emprèn el conservador Eduardo Dato amb el Reial decret de 13 gener de 1903, que, entre altres mesures, preveia la centralització a Madrid de certes oposicions que abans es realitzaven en els col·legis notariais, suscitarà l'oposició en bloc del catalanisme (també de carlins i federals), que s'unirà novament en mítings de protesta.⁴² L'allau de queixes, i no tan sols catalanes, farà recular el govern i, al cap de pocs mesos, Dato haurà d'esmenar l'esmentat Reial decret.

Ara bé, més important que el món corporatiu jurídic són els lligams que Narcís Verdaguer manté amb el camp econòmic mitjançant plataformes, com ara el Port de Barcelona, la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País i, sobretot, ho hem vist, el Foment del Treball Nacional. En efecte, a principi de febrer de 1906, poc després d'haver estat escollit president de la secció de Ciències i Belles Arts de l'FTN, Narcís Verdaguer es reincorpora amb el càrrec de vocal bibliotecari a la junta directiva, que presideix l'industrial cotoner Manuel Marquès. Com és sabut, això es produïa en uns mesos d'autèntic

⁴¹ Una explicació d'aquests assajos de regeneració jurídica, en l'obra de Francisco VILLACORTA BAÑOS, *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XX, 1890-1923* (Madrid, Siglo XXI, 1989), ps. 127 i ss.

⁴² *Mítting reforma de la Llei del Notariat*, «La Veu de Catalunya» (30 de març de 1903).

tour de force final dels sectors proteccionistes en defensa d'un nou aranzel que substituís l'envellit de 1891. La centralitat que ocupa el debat aranzelari es reflecteix en el fet que les primeres paraules de salutació que pronuncia Narcís Verdaguer en nom dels nous membres de la junta són per agrair els treballs que, en defensa dels principis proteccionistes, estaven realitzant Marquès, Rahola i Sala.⁴³ Tot i l'èxit final de les propostes de l'FTN, el cert, però, és que a l'interior de la junta es registraren certes tensions, car no tots els sectors industrials representats obtingueren plena satisfacció a les seves demandes, sobretot en l'aplicació d'alguns tractats de comerç. Aquestes circumstàncies motivaren l'intent de dimissió de Manuel Marquès, renúncia, però, que no li fou acceptada per la junta, en nom de la qual, novament, Narcís Verdaguer negaria cap mena de fracàs del president —home, d'altra banda, de reconegudes simpaties regionalistes— davant de la junta de valoracions de l'aranzel.⁴⁴

De fet, és interessant de veure com fins a l'aprovació del nou aranzel, les intervencions de Narcís Verdaguer en les sessions de junta són constants en una línia favorable als treballs que duïen a terme els homes de l'FTN, a l'acció parlamentària regionalista i també apuntant alguna possible estratègia negociadora, com ara un acord amb els metal·lúrgics bascos de cara a millorar alguns aspectes de l'aranzel. La participació de Verdaguer, per bé que globalment moderada, no fa altra cosa, creiem, que reforçar el protagonisme de la Lliga Regionalista en el món industrial en aquests anys, sense, però, que això converteixi automàticament l'FTN en un mer satèl·lit del regionalisme. En aquest sentit, manquen estudis a fons del Foment pel que fa al període anterior a la Gran Guerra i de la relació entre aquesta corporació i els homes del catalanisme conservador. És per això que no podem fer ara altra cosa que deixar sense resposta el lògic interrogant que ens suscita l'itinerari del nostre biografiat: fins a quin punt la participació de Narcís Verdaguer en la junta directiva de l'FTN entre 1906-1907 i 1910-1911, i també en altres iniciatives

⁴³ FTN, *actes vol. VIII, 1905-1908 (directiva), sessió de l'1 de febrer de 1906*. Per al debat sobre l'aranzel de 1906, continua sent imprescindible l'obra de Manuel PUGÉS, *Cómo triunfó el proteccionismo en España* (Barcelona Editorial Juventud, 1931), ps. 297-306.

⁴⁴ FTN, *actes vol. VIII, 1905-1908 (directiva), sessió del 5 de juliol de 1906*.

que impulsa aquesta associació (Escola Naval de Comerç o Borsa de Treball), qüestiona la hipòtesi comunament acceptada, segons la qual després de l'aprovació de l'aranzel de 1906 va començar a minvar la influència de la Lliga en el Foment? Aquesta mateixa hipòtesi sosté que els homes del regionalisme que hi restaren és perquè es trobaven vinculats per la seva condició d'industrials, circumstància que, òbviament, no és el cas de Narcís Verdaguer, que, com hem vist, actuava essencialment com a expert jurídic però de qui ningú tampoc en desconeixia la filiació històrica com a catalanista.⁴⁵

⁴⁵ Es poden trobar algunes referències sobre la vida interna de l'FTN anteriors a 1914, en el treball de Magda SALLÉS I QUINTANA, *El poder a través dels grups de pressió: estudi d'un cas. El FTN 1914-1923*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1993; també en l'obra de Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994).

A principi de segle, com a resultat directe de la gran annexió de 1897 dels municipis limítrofs, Barcelona assoleix la xifra de 533.000 habitants; d'aquests, 128.000 són obrers. Tot i la importància d'aquestes xifres, hom ha remarcat sovint la situació de desmobilització i indiferentisme en què es trobaven els sectors populars en acabar el segle, en bona part com a conseqüència de la forta repressió que va recaure contra els grups anarquistes el 1896 amb el pretext de la bomba de Canvis Nous. Aquest estat de postració de l'anarquisme explica que, quan la crisi colonial, i malgrat l'enorme contribució en vides humanes que feren els sectors més humils a la guerra, el moviment obrer a penes donés «senyals de vida», com encertadament ja féu notar Josep Pla.⁴⁶ Aquesta situació canvià momentàniament el 1901 amb l'inici d'una onada de protestes obreres que culminà en la vaga general de febrer de 1902. El fracàs d'aquesta protesta, i també de les que més fragmentadament s'organitzaren l'any següent, conduí a una baixa important de la militància societària i portà l'anarquisme a una nova conjuntura depressiva que no començà a superar fins a 1906, després de la incorporació de les tesis sindicalistes revolucionàries franceses.

Així i tot, el que sí que aconseguí la represa de les protestes obreres és que gairebé tothom prengué novament consciència que la qüestió social continuava sent una de les pedres angulars de la societat industrial, una problemàtica que es podia convertir en un topall infranquejable per a qualsevol projecte de modernització i que s'havia d'integrar d'una manera o d'una altra. No en va, aquesta va constituir la raó primera i essencial de la posada en marxa de l'estratègia d'intervenció noucentista després de confirmar-se ràpidament la inviabilitat de l'ideal antiestatalista que impregnava els orígens del pensament social i econòmic catalanista.⁴⁷ I és que, malgrat la magnitud de la guerra social que

⁴⁶ Josep PLA, *op. cit.*, p. 90.

⁴⁷ Com és sabut, davant les lleis Dato de 1902 els representants de la Lliga al Congrés dels Diputats (Robert, Rusiñol i Domènech) rebutjaren de pla la conveniència que l'Estat legislés en qüestions laborals i exigiren llur *neutralitat*. El seu ideal era el de l'harmonització social mitjançant la negociació directa patrons-obrers, seguint en aquest punt l'obra de PRAT DE LA RIBA, *Los Jurados Mixtos para dirimir las diferencias entre Patronos y Obreros y para prevenir las Huelgas* (1901). Un model, aquest, que només era

esclatarà en el quinquenni 1919-1923, hom no pot perdre de vista aquest altre període de caos viscut a Barcelona entre 1906 i 1909.⁴⁸ En aquests anys, l'encariment dels productes alimentaris de subsistència obrera assoliria el seu zenit per raons de conjuntura econòmica mundial, però també per unes deficients comunicacions, que encarien el transport, un excés de proteccionisme aranzelari i un elevats impostos municipals sobre els consums. La suma de tot això va convertir Barcelona en una de les ciutats més cares del vell continent: el 1909 la carn valia més que a Londres, les patates costaven el doble que a París i el pa era el més car d'Europa. En canvi, des de feia més d'una dècada els salaris reals estaven en franca disminució. En aquest context, doncs, la crisi social era inevitable.⁴⁹

Per al catalanisme lligaire, majorment conservador, la fractura social suposava un risc enorme per fer creïbles els seus plantejaments interclassistes, d'unió de tots els catalans sota un programa fonamentat en la solidaritat dels interessos del país. Malgrat la tendència

possible amb un sindicalisme apolític, tradeunista, ben allunyat, però, de la realitat catalana. De seguida aquest esquema —hereu tant del catolicisme social antiestatalista de l'escola d'Angers com de les doctrines del liberalisme econòmic— es demostraria completament desfasat. Recordem que fins i tot el bisbe Morgades, en un escrit de maig de 1899, ja afirmava la necessitat que l'Estat intervingués amb mesures d'arbitratge i una legislació social general.

⁴⁸ Jordi CASASSAS, *Les bases inicials...*, *op. cit.*, p. 69 i ss.

⁴⁹ Una descripció magistral sobre el nivell de vida de la classe treballadora, a Joaquín ROMERO MAURA, *La «Rosa de fuego». El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909* (Madrid, Alianza Universitaria, 1989), ps. 144-150. La gravetat de la situació devia preocupar fonament els membres de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País. El juny de 1908, la junta general de l'entitat va delegar en la junta de govern la designació d'una comissió, per a la qual van ser nomenats Francesc Carreras i Candí, Rossend Partegàs, Sixte Quintana, Josep Roig i Bergadà, Jerònim Bolívar, Narcís Verdager i Ferran M. Perpinyà, perquè elaborés l'informe *Estudio de las causas que contribuyen al encarecimiento de las subsistencias en Barcelona y medios para contrarrestarlas* (Barcelona, La Neotipia, 1909). Gairebé després d'un any de treball, els remeis que s'indicaven sorprenen per la seva enorme vaguetat (foment de la producció agrícola, revisió de les tarifes de transport o repressió del frau i les adulteracions) i per l'absència de cap concreció legislativa immediata. Molt tímidament s'assenyalava només la necessitat d'algun canvi aranzelari que suprimís entrebancs proteccionistes i també la idea gens original de reduir els impostos municipals sobre els consums de primera necessitat, sempre i que l'estat de l'hisenda local no ho desaconsellés. S'assenyalava també el defectuós funcionament dels mercats municipals i dels escorxadors i la possibilitat de municipalitzar alguns productes de subsistència (pa, llet i vi).

cada cop més accentuada d'actuar com a partit d'ordre burgès, sobretot a partir del moment en què la presidència de la Lliga passà a ocupar-la l'industrial tèxtil Albert Rusiñol —impulsor d'un locaut patronal salvatge a les zones del Ter i del Freser el març de 1901—, els catalanistes més veterans s'esforçaran per mostrar un punt de vista equidistant i, sobretot, per evitar aparèixer com a simples representants dels interessos de l'empresariat.⁵⁰ D'això que diem és un excel·lent exemple la carta que, el febrer de 1902, l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner tramet a Prat de la Riba, en què li fa veure l'absurditat d'arreglar-se amb les posicions dures de l'empresariat i d'excitar públicament la repressió obrera des de les planes de «La Veu de Catalunya» quan aquesta, li assegura, «és forcosa pel govern». Calia evitar, doncs, el risc de dividir Catalunya «en dos castes enemigues», circumstància que es podia produir si els catalanistes històrics consentien que els «amics fabricants» —que Domènech tanmateix jutjava poc entenimentats— donaven «la nota d'extermini».⁵¹

El posicionament del nostre biografiat és també un clar reflex de les diferències de criteri entre les exigències d'ordre social dels industrials i l'estratègia dels polítics. El juliol de 1903, quan la multiplicació de vagues a Barcelona feia tèmer l'entrada en un període sostingut de conflicte social,⁵² Verdaguer, no sense abans recórrer a l'arxirepetida teoria del *bon obrer català enganyat per agitadors d'ofici, forasters la majoria i castellans quasi tots*,⁵³ no té peròs a afirmar que són sovint els patrons —entre els quals, escriu, abunda la ignorància i manca el sentit de la realitat— els que aboquen els obrers a les vagues, en ser «inflexibles y poc generosos», perquè no comprenen, escriu, que «les coses han canviat»

⁵⁰ Per a la posició de la Lliga davant la lluita de classes i la vaga general de 1902, cal referir-nos novament a l'obra de Borja de RIQUER, *La Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)* (Barcelona, Edicions 62, 1977), ps. 227-240.

⁵¹ Citat per Borja de RIQUER, *La Lliga...*, *op. cit.*, p. 234.

⁵² Segons les dades que subministra Romero Maura, el 1903 es registraren 74 aturades obreres, 30 de les quals foren generals en l'ofici corresponent. *Op. cit.*, ps. 223-230.

⁵³ Sobre la caracterització que de les vagues obreres feien els sectors conservadors, vegeu Joan. B. CULLA, *op. cit.*, ps. 55-56.

i que els obrers «volien millorar socialment cada dia».⁵⁴ La composició mesocràtica i intel·lectual del catalanisme es feia constantment notar en l'exigència que fos la gent instruïda i coneixedora del país la que disposés del poder efectiu de mediar en els conflictes i de dirigir una societat eminentment caòtica. El juny de 1903 la junta directiva de l'Ateneu Barcelonès, presidida pel pròcer lligaire Raimon d'Abadal, feia una crida als intel·lectuals perquè ajudessin a resoldre la crisi social, la qual s'atribuïa principalment a l'encariment dels consums.⁵⁵ Aquest mateix convenciment és el que duria tres anys més tard un dels inspiradors del noucentisme, Josep Pijoan, a parlar de la necessitat de crear quadres i de formar «una classe superior, intel·ligent i moral» que ordenés Catalunya d'una manera orgànica.⁵⁶

En efecte, com és sabut, a Catalunya aquesta possibilitat d'intervenció dels intel·lectuals els serà donada pel noucentisme nacionalista, sobretot a partir de 1905-1906, és a dir, un cop superada la fase primera de constitució de la Lliga Regionalista i vençudes moltes de les reticències inicials dels intel·lectuals a actuar sota el mandat dels polítics. Així entès, el noucentisme és —en paraules de Jordi Casassas— «la culminació d'un procés de nacionalització i modernització dels plantejaments estratègics catalanistes que ve de les darreries del vuit-cents» amb el qual es vol superar el vell apoliticisme que encara ocupava posicions rellevants en la vida intel·lectual catalana. El nacionalisme va ser, doncs, el vehicle que va permetre superar les actituds merament intel·lectualistes i adoptar una visió

⁵⁴ N. V. C., *Vagas de Barcelona*, «La Veu de Catalunya» (15 de juliol de 1903).

⁵⁵ El document de la junta de l'Ateneu criticava el recurs a les vagues, però també censurava la intransigència dels patrons, els quals oblidaven amb massa facilitat que ahir eren treballadors i que potser demà llurs fills —atesa la incessant renovació de les generacions, s'afirmava— ho tornarien a ser. *El Ateneo á Barcelona* (27 de juny de 1903), Biblioteca de Catalunya. Secció de manuscrits. Capsa política catalana 1900, portafoli de 1903. L'escrit de l'Ateneu va ser durament contestat per la Federació de Paletes en considerar que, en les actuals circumstàncies, «ni los consejos más razonables podían ser aceptados». *La Federación de Albañiles de Barcelona y su radio al Ateneo Barcelones y al público* (9 de juliol de 1903), ídem.

⁵⁶ Josep PIJOAN, *L'educació de les classes mitges i directores de Catalunya*, «La Veu de Catalunya» (8 de setembre 1906), dins el recull d'articles *Política i Cultura* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1990), Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, núm. 25, a cura de Jordi Castellanos, ps. 92-95.

totalitzadora, és a dir, política, per tal d'encarar-se en clau catalana als canvis transcendents que s'estaven operant en les societats occidentals.⁵⁷

El punt d'arrencada del projecte intervencionista del noucentisme cal situar-lo l'any 1903 justament en l'espai urbà barceloní, l'exponent més palpable de les malformacions congènites de la modernitat. La concepció organicista que de la ciutat té el noucentisme ha estat mantes vegades subratllat i és importantíssim en la superació de les velles prevencions conservadores i clericals contra les aglomeracions urbanes i contra les revoltes que periòdicament s'hi succeeixen. El noucentisme, per tant, s'imposa així mateix la tasca d'ordenar i adequar Barcelona —entès com una síntesi de l'esperit nacional— al despertar de les «joves multituds», com escrigué Pere Coromines. El concurs internacional del denominat Pla d'enllaços, que guanyarà el francès Léon Jaussely, i la constitució el 1905 de la Comissió Especial de Reforma Interior de la Ciutat obriran la possibilitat —com indica Jordi Casassas— d'una veritable integració urbana després de «més d'una dècada de col·lapse organitzatiu, els efectes negatius de la immigració i unes agregacions fetes en temps d'aguda crisi colonial». Amb la presentació el 1907 de l'ambiciós Pla Jaussely, la burgesia comercial, intel·lectual i professional creurà arribat el moment de la construcció de la «Gran Ciutat» mitjançant nous espais simbòlics i grans intervencions «quirurgicourbanístiques» en el cor de Barcelona, com ara l'obertura de la Via Laietana, al final de la qual es construeix el gran edifici de Correus i al bell mig de la qual, en un carrer lateral, Domènech i Montaner projecta, per encàrrec de l'Orfeó Català, el Palau de Música.⁵⁸

Com a contrapunt a tot això, l'endèmic terrorisme tornava aflorar a Barcelona després del breu parèntesi del tombant de segle en què tan sols es registraren alguns petards i un sol ferit. El 1904 s'obria un nou període d'atemptats indiscriminats que recorda molt l'onada terrorista de la «propaganda per l'acció» de la dècada anterior, per bé que ara els

⁵⁷ Jordi CASASSAS, *Política i cultura en el primer nou-cents català*, «El Contemporani» núm. 6-7 (1995), ps. 34-35.

⁵⁸ Jordi CASASSAS, *Les bases inicials...*, *op. cit.*, ps. 51-52. Sobre la reforma interior i els diferents usos socials de la ciutat, vegeu-ne també l'obra de Pere LÓPEZ SÁNCHEZ, *Un verano con mil julios y otras estaciones* (Madrid, Siglo XXI, 1993)

òrgans de premsa anarquista, com ara «Tierra y Libertad» i «El Productor», rebutjarien de ple llur autoria i ho atribuïrien a una maniobra de les autoritats per desprestigiar-los entre els treballadors. Així, el 1904, a més d'un parell de petards a les Rambles i el fracassat intent del jove Joaquim Miquel Artal d'assassinar Maura (episodi que ajudaria a popularitzar la figura del nou cap de govern entre el món corporatiu i industrial català), hi sobresurt l'esclat d'una bomba al cèntric i comercial carrer Ferran, amb un balanç de tres morts i més de mitja dotzena de ferits. L'artefacte estava col·locat al capdamunt del carrer, a l'entrada de la pl. Sant Jaume, davant mateix de la joieria de Joaquim Cabot i Rovira, dins la qual es trobaven en aquella hora les mullers de Narcís Verdaguer i del mateix Cabot, a més de la dependenta de la casa.⁵⁹ L'atemptat del carrer Ferran marcarà una inflexió i suposarà l'inici d'una llarga sèrie de misterioses activitats terroristes que ningú no reivindicarà. El seu impacte inicial obligarà el govern conservador de Maura a estudiar una modificació de la Llei de repressió del terrorisme de 1894, si bé la forta inestabilitat ministerial del període bloquejarà l'avenç dels treballs parlamentaris. A partir de 1907, tampoc el denominat *gobierno largo de Maura* reeixirà a fer prosperar una nova Llei de repressió del terrorisme davant la formació del Bloc d'Esquerres —l'obertura del Partit Liberal envers l'esquerra antidinàstica i republicana— en defensa de les suposades actituds antidemocràtiques del polític mallorquí.

En el pla biogràfic veiem que aquest és el segon atemptat sangonós que viu de prop Francesca Bonnemaison, després de la bomba del Liceu de 1893, sense fer esment de la cornua d'incomptables petards que des de feia més d'una dècada esclataven en un radi de menys de 500 metres entre el domicili dels Verdaguer —primer, al carrer Duc de la Victòria i, des de 1897, al carrer Montsió— i la botiga dels pares d'ella, situada a la Rambla de Sant Josep. Amb l'atemptat del carrer Ferran, els homes de la Lliga prendran sobtadament consciència que la violència anònima als carrers de Barcelona tornava a encastar-se com un mal crònic del qual tothom podia ser víctima. En endavant, a banda de blasmar la ideologia aparentment inductora del crim, reemprendran el vell discurs sobre els escassos efectius policials a Barcelona i, sobretot, retreuran la manifesta incapacitat dels

⁵⁹ La crònica i el detall dels fets a *Crim de cafres*, «La Veu de Catalunya» (18 de novembre de 1904).

governadors civils per organitzar un dispositiu antiterrorista eficaç.⁶⁰

Com és sabut, després de la bomba del carrer Ferran, i davant el notori caos policial, comencarien a proliferar els anomenats confidents, personatges tèrbols que executaven falsos atemptats i que, a canvi d'informacions aparents, exigien quantitats econòmiques importants i regulars. Tot això s'emmarca, és clar, en una Barcelona socialment convulsa que viu entre 1906 i 1909 un torçebraç diari, d'una banda, entre solidaris i antisolidaris per l'hegemonia electoral i, de l'altra, entre àcrates i republicans lerrouxistes pel domini del nou sindicalisme naixent, la Solidaritat Obrera. Tots aquests elements acabarien per complicar la trama terrorista fins a fer-la d'impossible desentrellat.⁶¹

Pel que fa a Narcís Verdaguer, si bé entre 1905 i 1909 es troba allunyat de la primera línia del combat polític, és prou evident que segueix atentament l'evolució de tots aquests enfrontaments i mostra una ben visible preocupació per la problemàtica terrorista. El seu tarannà d'home sistemàtic i la curiositat periodística innata en ell el duran a obrir una carpeta temàtica sobre terrorisme i lerrouxisme, resultat de lectures relativament metòdiques de publicacions i fulls volants tant àcrates com lerrouxistes. En aquests dossiers, hi veiem que s'interessa especialment per seguir amb detall episodis rellevants de l'any 1907, com ara la campanya lerrouxista contra el detectiu anglès Arrow, l'afer Rull o la greu topada entre Salvador Seguí i els radicals.⁶² Ara bé, el més rellevant és que prestarà orella a les revelacions d'un suposat un confident a sou en les files lerrouxistes. El primer indici de l'existència d'aquest contacte, el trobem en una petita nota que adreça a Raimon Casellas

⁶⁰ E. PRAT, *La mala llavor*, «La Veu de Catalunya» (19 de novembre de 1904); L. D. y V. [Lluís Duran i Ventosa], *Buscanthi remei* (21 de novembre de 1904); s/s, *Lo que cal fer* (23 de novembre de 1904).

⁶¹ Rafael NÚÑEZ FLORENCIO, *El terrorismo anarquista 1888-1909* (Madrid, Siglo XXI, 1983), ps. 99-103. Tot i la manca de proves, no podem deixar de recollir la hipòtesi de Romero Maura, segons la qual darrere d'una part dels atemptats hi havia un petit nucli anarquista, partidari del vell mètode de l'acció directa i contrari al nou anarcosindicalisme, i que en el finançament i l'aixopluc d'aquests fets hi hauria pogut intervenir per raons i lligams diversos Ferrer i Guàrdia. Joaquín ROMERO MAURA, *Terrorism in Barcelona and its impact in Spanish politics*, «Past and Present» núm. 41 (1968).

⁶² Es tracta d'un recull de premsa format per 102 documents, datats entre 1904 i 1911, que actualment formen part del fons Verdaguer i Callís dipositat a la Biblioteca de Catalunya.

informant-lo del rumor que assenyalava una agressió la nit del 16 de març als locals de «La Veu de Catalunya» i el «Cu-Cut», amenaça, però, que no es materialitzarà.⁶³ Ben segur que l'atemptat d'Hostafranchs el mes següent contra Cambó i Salmerón, a càrrec amb tota probabilitat de lerrouxistes exaltats,⁶⁴ donaria a Verdaguer noves raons per decidir-se a entrar en la relliscosa trama dels confidents.

Paral·lelament, recordem que, el 28 de gener de 1907, la Comissió de Solidaritat Catalana havia convocat al Saló de Cent de l'Ajuntament una reunió d'associacions per protestar davant la inoperància policial de les autoritats i estudiar la creació d'una federació de la vida corporativa barcelonina per defensar la seguretat dels ciutadans.⁶⁵ La inquietud davant el creixent desballestament social, l'expressà Cambó aquell dia quan digué que «Barcelona s'està morint». De l'encontre sortí un programa d'acció que, a curt termini, es materialitzarà en la contractació de l'inspector de Scotland Yard Charles Arrow, qui amb fons municipals i provincials crearà una unitat especial de policia: l'Oficina d'Investigació Criminal, durament criticada pels radicals sota l'acusació de perseguir obrers.⁶⁶ Per la seva banda, una comissió de l'FTN —integrada pel seu president, Lluís Muntadas, el vicepresident, Eduard Calvet, i el vocal bibliotecari, Narcís Verdaguer— s'havia entrevistat amb el nou governador civil de Barcelona, el maurista Ángel Ossorio y Gallardo, per discutir la reestructuració dels serveis de policia a la ciutat.⁶⁷ Com és sabut, Maura,

⁶³ Arxiu Raimon Casellas, correspondència rebuda de Narcís Verdaguer i Callís (16 de març de 1907).

⁶⁴ Joan. B. CULLA, *op. cit.*, p. 174 i nota 258.

⁶⁵ A final de febrer es constitueix la Lliga per a la defensa i la seguretat de la vida a Barcelona, que funciona com una federació de corporacions, en substitució de l'acció dels set presidents corporatius, i que el primer any presideix l'home de l'FTN Eduard Calvet. Vegeu, Liga para la defensa de Barcelona, *Alocución* (Barcelona, Tip. El Anuario, 1907).

⁶⁶ Joan Connelly ULLMAN, *La Semana Trágica. Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España (1898-1912)* (Barcelona, Ariel, 1972), p. 177 i ss.

⁶⁷ El clima de bona entesa amb el governador es concretà en l'oferta d'aquest a l'FTN i a la resta de corporacions econòmiques perquè aquestes designessin alguns inspectors del cos de policia de 4a classe, oferiment, però, que les corporacions no acceptaren de manera «oficial» per por de veure's excessivament compromeses amb la política governamental.

després de l'èxit de Solidaritat Catalana, necessitava demostrar que podia posar fi a les intimidacions lerrouxistes i a l'anònima violència terrorista a la ciutat de Barcelona, i afavorir així l'acostament entre el Partit Conservador i la Lliga. Quant a la qüestió del confident, Verdaguer decidí de no actuar sol i n'informà tant a Àngel Ossorio com a l'inspector Charles Arrow.

De totes maneres, no sembla que les expectatives de Verdaguer i Callís d'haver trobat un infiltrat «dins les coulisses de l'enemic», d'algú que els pogués avançar els plans i els moviments dels republicans de Lerroux i que confirmés la implicació d'aquests en la preparació dels atemptats terroristes, com ara el d'Hostafranchs, s'acomplissin del tot.⁶⁸ Més aviat sembla, com Verdaguer reconeixia, que s'havia deixat seduir per la idea de tenir «un home de confiança i bon xic despert dintre del rovell de l'ou del lerrouxisme», però que, al final, es tractà d'un altre cas d'extorsió econòmica, com ja advertia Arrow a Prat de la Riba en una carta en què també rebutjava la conveniència d'una trobada amb el suposat confident.⁶⁹ Per la seva banda, Prat de la Riba també es va fer el desentès quant al suggeriment de Verdaguer en el sentit que la Lliga o la «Veu» es fessin càrrec dels sis duros setmanals que costava el «fulano» i que ell venia pagant des de primers de maig. No obstant aquesta negativa, el nostre biografiat continuà mantenint a sou, com a mínim fins al novembre de 1907, el seu particular *agent secret* i, fins i tot, intoxicat per aquell ambient cregué necessari demanar a Ossorio y Gallardo —amb qui sosté una intermitent però cordial relació entorn d'aquestes qüestions fins al juliol de 1909— llicència d'armes per a la seva

FTN, actes vol. VIII, 1905-1908 (Directivas), sessió del 15 de gener i del 22 de febrer de 1907.

⁶⁸ De totes maneres, tampoc no és que Verdaguer i Callís fos un ingenu. En un primer moment sembla que exigí al confident algunes informacions referents a l'atemptat d'Hostafranchs i dades precises sobre l'agitació dels centres lerrouxistes amb motiu de l'arribada a Barcelona de l'inspector Arrow. Aquest «fulano» l'informà també d'un projecte d'assalt a la redacció del periòdic republicà catalanista «La Metralla» a iniciativa de Josep Jorge Vinaixa i d'altres membres del radicalisme lerrouxista. ANC: Fons Prat de la Riba, Prest. I, Capsa 6/56, correspondència rebuda de Narcís Verdaguer (Canet de Mar, 23 d'agost de 1907).

⁶⁹ Carta de Charles Arrow a Prat de la Riba (5 de setembre de 1907), document reproduït per Rafael OLIVAR BERTRAN, *op. cit.*, ps. 322-323.

pròpia seguretat.⁷⁰ Ben segur que la por socialterrorista devia estendre actituds com aquesta entre els intel·lectuals professionals d'adscripció conservadora que mantenien un doble lligam amb la política i les corporacions econòmiques.

Amb tot, pel que fa a Verdaguer i Callís no creiem que es tractés d'un temor completament injustificat. No oblidem que l'animadversió que entre molts nuclis obreristes i lerrouxistes suscita la posada en marxa, el juliol de 1907, de la Borsa del Treball dependent de l'FTN —el primer organisme de col·locació que es creava a l'Estat espanyol— li podia haver fet témer en algun moment per la seva seguretat. Des de l'esquerra i l'obrerisme es reivindicava una Borsa independent de la patronal, d'organització exclusivament obrera, de circumscripció municipal i amb subvencions públiques. Consegüentment, des d'aquestes posicions s'arguïa, no sense un punt de raó, que la Borsa era en realitat un instrument de selecció de dòcils treballadors —hi havia l'exigència de lliurar certificats d'honradesa— per a les empreses dels socis de l'entitat patronal. En avançar-se i crear-la, la patronal havia volgut desactivar el potencial social reivindicatiu que en altres contrades tenien les borses del treball, i que a Catalunya hauria pogut caure sota el paraigua organitzatiu del lerrouxisme.⁷¹

⁷⁰ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda per Ángel Ossorio y Gallardo, signatura: 04.01.151-04.01.157 (cinc cartes datades a Barcelona, entre el juliol i el novembre de 1907, i dues més corresponents a l'abril i el juliol de 1909).

⁷¹ En un editorial de l'òrgan de l'FTN es justificava la posada en funcionament d'una borsa del treball des de la patronal, atès que: «Las *Bolsas del Trabajo* son instituciones que en otros países con sus ventajas á favor de los obreros han combinado funciones de caracter político-social que amenudo han resultado perturbadoras y han alterado las buenas relaciones entre el capital y el trabajo. [...] El funcionamiento en Barcelona de un organismo encargado de poner en relacion á los obreros y dependientes de comercio sin trabajo, con los patronos [...], era indispensable. Esto quiere decir que si el *Fomento* no hubiese tenido el acierto de llenar el vacío no por esto el vacío habría dejado de llenarse y lo probable es que se habría llenado con daño de los mismos elementos patronales y obreros llamados á recibir sus favores. [...] Con la iniciativa del *Fomento*, las energías directoras de la *Bolsa* y el buen sentido de muchas y muy respetables casas industriales y comerciales de Barcelona y de otras poblaciones de Cataluña, se ha alejado el peligro á que hemos aludido y se ha obtenido el funcionamiento normal y ventajoso de un instituto que no atiende á otro fin que al suyo propio, ó sea, al de proporcionar el mayor número de colocaciones á obreros y dependientes desocupados y facilitar buenos empleados á los patronos». *Bolsa del Trabajo*, «El Trabajo Nacional» núm. 406 (juny de 1908).

Com sigui, el cert del cas és que, entre 1908 i 1910, la Borsa va donar col·locació a 3.951 persones d'un total de 7.574 sol·licituds. Les demandes que s'hi van satisfer són de professions de classe baixa i mitjana baixa: d'una banda, xofers, mossos, vigilants de fàbrica i porters, i, de l'altra, tenidors de llibres de comptabilitat, dependents i aprenents de comerç, viatjants, corredors, comissionistes i representants. La demanda específicament obrera va restar-ne completament al marge.⁷² El resultat va ser una allau de crítiques des de l'esquerra, tant de fons com per aspectes concrets de funcionament de la Borsa. A mitjan 1909, es va constituir una comissió pro-reforma, la qual va elaborar-ne una proposta alternativa, de to moderat, que tingué el suport d'«El Poble Català» i «El Diluvio», i que exigia una Borsa mixta organitzada per l'Administració i que prenia com a exemples els models belgues i alemanys.⁷³

A l'altra banda, a l'interior de l'FTN, la Borsa no va tenir tanmateix un camí planer. Gairebé un any després de la seva posada en marxa encara no disposava ni d'estatuts ni tenia resolt el finançament. Així les coses, el maig de 1908 s'obria una crisi amb la dimissió dels principals impulsors del projecte (sobretot de Ramon Trabal, vinculat a la Cambra Industrial, que fins llavors n'havia estat l'*alma mater*), circumstància que donaria pas a l'encàrrec d'un dictamen a Verdaguer i Callís perquè es reguessin definitivament les relacions entre la junta de la Borsa i la directiva de l'FTN.⁷⁴ La proposta final que es va discutir i aprovar el novembre de 1908 suposava, entre altres coses, una relativa autonomia per a l'equip directiu de la Borsa i l'establiment d'una assignació econòmica anyal per garantir-ne el seu funcionament, la qual inicialment es va fixar en 1.200 pessetes, a més del

⁷² ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Resum general de demandes de feines verificades a la Borsa de Treball durant els anys 1908, 1909 i 1910, per grups de col·locacions sol·licitades i per origen dels sol·licitants, signatura: 05.02.04.03. També és molt útil la consulta de l'anuari de Miguel SASTRE, *Las Huelgas en Barcelona y sus resultados en el año...* (Barcelona, Tip. Valls y Borrás, 1908-1911). A la Borsa de Treball també s'hi refereix Pere GABRIEL, *Classe obrera i sindicats a Catalunya, 1903-1920*, tesi doctoral, 1981, Facultat de Ciències Econòmiques, UB, vol. II, p. 1086 i ss.

⁷³ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Borsa del Treball, correspondència i retalls de premsa, signatura: 05.02.04.01-02.

⁷⁴ FTN, *actes vol. IX, 1908-1911 (directiva), sessió del 7 d'octubre de 1908*.

pagament del sou al secretari, Marcel·lí Graell, empleat de l'FTN i fill del secretari gral., Guillem Graell. La nova comissió directiva de la Borsa, que de set membres inicials va quedar reduïda a quatre, restà integrada en endavant i fins al seu traspàs a la Diputació per: Narcís Verdaguer en el càrrec de president i Ramon Trabal, Jaume Brugarolas i Lluís Muntadas (aquest en concepte de president de l'FTN) com a vocals.⁷⁵

Perquè, en efecte, a mig termini, es va anar obrint camí la idea que la Borsa havia de ser traspasada a una institució pública local. La raó principal era d'ordre econòmic, per bé que també havia tingut el seu efecte la crítica de les esquerres. A nivell intern, però, l'argument més corrent era el de la incomoditat que suposava que les oficines de la Borsa estiguessin situades al mateix immoble que ocupava l'FTN a la plaça de Santa Anna. Així, en repetides ocasions, alguns membres de la junta directiva assenyalarien que les cues de treballadors que s'hi formaven perjudicaven la imatge patrícia del Foment. L'existència de la Borsa es va trobar realment amenaçada en la proposta inicial de pressupostos per a 1911 quan des de la ponència econòmica se'n demanà la supressió amb l'objectiu de reduir despeses generals. Al final, però, tot quedà igual mercès a la defensa que en féu Verdaguer, qui tanmateix deixà clar el ferm propòsit de traspasar la Borsa a l'Ajuntament de Barcelona tan bon punt una nova majoria municipal garantís que aquesta no seria utilitzada per a «altres fins» (polítics, s'entén).⁷⁶ Com veurem, d'ençà les eleccions de desembre de 1909 el PRR disposava de majoria absoluta en el consistori barceloní, si bé el desprestigi de la gestió ferrouxista per casos de corrupció feia possible el 1911 que de les urnes sorgís una nova majoria municipal formada per la Lliga i la recentment constituïda UFNR.

De fet, la idea de municipalitzar les borses de treball ja havia estat plantejada un any abans en el Congrés de Govern Municipal, celebrat el desembre de 1909.⁷⁷ La proposta la féu qui poc després seria el secretari del Museu Social, el tècnic en orientació professional Josep Ruiz Castellà, qui al·ludí als exemples de París, Berlín, Viena, Munich,

⁷⁵ *FTN, actes vol. IX, 1908-1911 (directiva), sessió del 19 de novembre de 1909.*

⁷⁶ *FTN, actes vol. IX, 1908-1911 (directiva), sessió del 18 de gener de 1911.*

⁷⁷ *El Congreso de Gobierno Municipal, «La Cataluña»* (3 de juliol de 1910), ps. 409-414. El nom de Verdaguer figura en el llistat d'inscrits en qualitat de regidor a l'Ajuntament, si bé no ens consta que participés en els debats.

Colònia o Brussel·les per justificar la seva proposta.⁷⁸ No oblidem que des de 1907 el sector jove i intervencionista de la Lliga (Josep M. Tallada, Manuel Reventós, Miquel Vidal i Guardiola, etc.), organitzat en la Joventut Nacionalista, anava introduint en el programa de govern del catalanisme les idees del municipalisme europeu mitjançant un portaveu de gran prestigi, «La Catalunya», des d'on difondria moltes de les concrecions de l'estatisme noucentista. Tot aquest seguit de circumstàncies farà possible el traspàs de la Borsa del Treball de l'FTN al Museu Social, iniciativa que impulsen l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació, i que l'1 de gener de 1912 es posi en marxa un nou organisme de col·locació amb uns estatuts interns i una junta autònoma i paritària.

Abans d'endinsar-nos, però, en l'acció politicoinstitucional que desplega el nostre biografiat a partir de 1911 com a diputat provincial i president de la nova Borsa del Treball, hem d'enllaçar amb la Setmana Tràgica com a colofó d'aquesta conjuntura de crisi social a què ens referíem en començar. No relatarem, però, uns fets a bastament coneguts, sinó que posarem de manifest la petita intervenció que hi tingué Verdaguer i Callís en qualitat de regidor a l'Ajuntament i prohoms lligaire, tant durant els dies en què pròpiament durà la Setmana Tràgica com quan, més tard, tingué lloc la causa contra Ferrer i Guàrdia i contra els radicals acusats, també, de rebel·lió militar.

Verdaguer i Callís davant la Setmana Tràgica

L'1 de juliol de 1909 Verdaguer i Callís prenia possessió del càrrec que dos mesos abans havia guanyat pel districte III, al barri vell de la ciutat, on vivia d'ençà que el 1883 baixà de Vic per estudiar lleis i dedicar-se al propagandisme catalanista. Fixem-nos bé que des del 1905 no havia tornat a figurar en cap altra candidatura i que aquest, per tant, era el seu primer càrrec públic. L'esquerdament irreversible de Solidaritat Catalana després de

⁷⁸ Josep RUIZ CASTELLÀ, *La municipalización de las Bolsas de Trabajo* (Barcelona, Museo Social de Barcelona, 1912). El resum de les posicions de Ruiz Castellà i del paper reservat a la Borsa de Treball dins del Museu Social, en el treball de Xesca GONZÁLEZ, Mònica MUÑOZ i Rosa PUJOLAR, «El Museu Social 1910-1919» «Quaderns ILE», núm. 4 (1987), ps. 41-43. Per a l'anàlisi dels continguts i del significat polític del Congrés de Govern Municipal, vegeu la tesi doctoral d'Òscar COSTA RUIBAL, *La recepción del pensamiento imperialista en las élites barcelonesas del novecientos*, tesi de doctorat, Universitat de Barcelona, 1993, ps. 283-301.

les tensions sorgides de l'aprovació del pressupost de Cultura de l'Ajuntament, el maig de 1908, l'havia empès a acceptar la reiterada petició dels seus companys de partit d'incorporar-se a la vida política local.

Després del rebuig dels nacionalistes republicans a pactar novament amb la Lliga, aquesta convingué la inclusió de carlins en la seva candidatura, circumstància que a Barcelona es concretà en els districtes VII, VIII i IX. Al barri vell, però, com no es podien votar més de dos candidats —la mort dos anys abans del catalanista de la Unió Josep M. Valls i Vicens havia deixat una vacant que la nova llei electoral exigia que sortís per minories—, l'acord es materialitzà en un transvasament de vots dels regionalistes (operació que es limità a algunes seccions del districte) en benefici d'un solitari candidat carlí, amb el propòsit de fer copada entre les dues llistes.⁷⁹ L'estratègia, però, empitjorà molt probablement els resultats de la Lliga. Així i tot, Verdaguer i Callís fou el segon més votat i obtingué 2.303 vots, només lleugerament avantatjat amb una cinquantena més de sufragis pel nacionalista republicà Trinitat Monegal i Nogués i seguit ja amb una certa distància pel federal Bonaventura Roig i Rovira. El gran derrotat fou, en efecte, l'altre candidat regionalista i president del Casino Mercantil, Josep Pardo i Perarriera, més perjudicat que Verdaguer per la cessió de vots al candidat tradicionalista, el comerciant i propietari Bartomeu Trias i Comas. El radical Pere Figueras i Blanch veié confirmat com al districte del Port el lerroxisme obtenia sempre els seus pitjors resultats, sent l'únic candidat municipal dels 17 que presentà el PRR que no sortí escollit. La candidatura catòlica ultramuntana del Comitè de Defensa Social, en aliança amb els conservadors mauristes, anà a la cua amb un màxim de 715 vots.⁸⁰

A nivell general, però, les eleccions municipals del 2 de maig de 1909, ajornades des de feia un any i mig, entre altres coses per mor del debat sobre la Llei d'administració local, confirmaren un canvi en la relació de forces a Barcelona: la constatació del reflux

⁷⁹ Aquest fet fou criticat molt durament pels republicans autonomistes. Les explicacions de Cambó, en l'article *A don J. Lluhi i Rissech. President del CNR. Carta oberta*, «La Veu de Catalunya» (28 d'abril de 1909).

⁸⁰ *Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona, 1909* (Barcelona, Imprempta Henrich, 1911).

solidari iniciat el desembre passat i la remuntada lerrouxista.⁸¹ En el nou consistori s'establí un fràgil equilibri. El Partit Republicà Radical mobilitzà 34 mil sufragis i se situà en el llindar de la majoria absoluta amb 25 regidors. Per la seva banda, l'aliança de les tres fraccions republicanosolidàries coaligades en la nova Esquerra Catalana —amb poc més de 24 mil vots— pogué veure elegits 8 dels seus candidats i passà a convertir-se així en la segona força municipal, amb 14 regidors, desplaçant la Lliga, que amb 22 mil i escaig vots només obtingué 4 noves places i sumà un total d'11 regidors. Així, doncs, només l'entesa de tots els elements adscrits encara nominalment a Solidaritat Catalana feia possible un empat tècnic amb el republicanisme lerrouxista, com ara el que permeté en les primeres votacions arrabassar la primera tinència d'alcaldia al radical Emiliano Iglesias en benefici del nacionalista republicà Francesc Layret. Aquest difícil equilibri reforçava òbviament el paper d'àrbitre del nou alcalde per Reial Ordre, Joan Coll i Pujol, vell polític del Partit Conservador que ja havia exercit de primera autoritat municipal en altres ocasions i catedràtic de Dret Penal. A Barcelona, d'ençà la dimissió de Domènec J. Sanllehy, la primavera de 1908, per la censura que suscità el seu veto al pressupost especial de Cultura, el càrrec havia estat ocupat accidentalment pel republicà nacionalista Albert Bastardas i Sampere (reconegut en endavant com el *primer alcalde popular*), fins que a final de juny de 1909 el govern va recórrer a la figura de Coll i Pujol.

Així les coses, quan Verdaguer i Callís entra a la casa gran es troba amb un consistori de majoria radical, sota l'arbitri d'un experimentat alcalde governamental de la vella escola conservadora. L'empat entre radicals i la provisionalment reconstituïda entesa solidària feu que s'hagués de votar tots i cadascun dels noms que havien d'integrar les moltes i diverses comissions de l'Ajuntament i que aquest procés s'allargués durant dues sessions. En aquests primers moments, Verdaguer no hi tingué gaire protagonisme, car el pes polític de la minoria regionalista al consistori requeia en Lluís Duran i Ventosa i en altres regidors més experimentats, com ara Frederic Rahola o Puig i Alfonso. Però a partir de la tercera setmana de juliol, segurament per l'absència de Duran, Verdaguer començà a actuar —al costat de Puig i Alfonso— com a portaveu de la Lliga. El dia 20, potser influït

⁸¹ L'anàlisi de la consolidació electoral del lerrouxisme, a J. B. CULLA, *op. cit.*, ps. 198-205.

pel fet que Coll i Pujol hagués estat professor seu a la universitat, és l'encarregat de contestar les paraules protocolàries del nou alcalde, bo i deixant clar el rebuig dels regionalistes a la designació governativa de la primera autoritat de la ciutat al marge de la voluntat popular. Una setmana més tard, el matí del dimarts 27, Verdaguer participa en una reunió d'urgència convocada per Coll i Pujol al seu despatx per demanar consell als representants dels partits polítics del consistori davant l'esclat el dia abans d'una vaga general en protesta per la guerra de Melilla, i que en poques hores havia pres un carís popular insurreccional.

Com ja advertíem abans, però, no explicarem els fets i ni farem una anàlisi de llurs causes. Afortunadament, l'estudi de la Setmana Tràgica compta amb alguns estudis fonamentals, d'entre els quals sobresurt la precisa reconstrucció que en féu la historiadora nordamericana Joan C. Ullman, la revisió interpretativa posterior de Joaquín Romero Maura i, més recentment, l'aclaridora anàlisi de J. B. Culla sobre el paper que hi tingué el radicalisme lerrouxista. Ara bé, el que ningú no ha posat de manifest és que, d'entre els testimonis que assenyalaren el pare de l'Escola Moderna com a director de la revolta, s'hi troba Verdaguer i Callís: l'únic polític regionalista que va testificar contra l'àcrata Francesc Ferrer —i alhora també contra el socialista Fabra i Ribas, fugit a França— i l'únic càrrec públic electe que ho féu, a més, d'una manera voluntària. Perquè, en efecte, els altres homes polítics que d'una manera o d'una altra inculparen Ferrer eren militants, quadres i dirigents locals del PRR, presos sota l'acusació d'haver liderat o, si més no, d'haver pres part en la rebel·lió militar. Òbviament, llur testimoni es trobava condicionat en els dies immediats a la seva detenció per la possibilitat de ser víctima d'un procediment militar sumaríssim. Abans de la mort de Ferrer, quatre persones ja havien estat afusellades i s'havien decretat diferents condemnes a cadena perpètua.

No tots els lerrouxistes, però, feren una confessió comprometedora contra Ferrer; com indica J. B. Culla, hi hagué molts matissos. Segurament els que tenien una major preparació intel·lectual van poder evitar fer-ho. Però el cert del cas és que fou la delació de diversos militants i quadres radicals, especialment del nucli del Maresme, que és on Ferrer es trobava quan esclatà la Setmana Tràgica, i, sobretot, l'acusació del vell agitador Lorenzo Ardid Bernard, a la qual més endavant ens referirem, allò que permeté al fiscal

construir la seva feble base acusatòria i al consell de guerra condemnar a mort a Ferrer i Guàrdia, com a «autor y jefe de la rebelión». Com assenyala J. B. Culla, l'afany autoexculpatori dels radicals, la por, explicaria fàcilment que en llur confessió carreguessin la responsabilitat a Ferrer, a qui, a més, des de feia més d'un any veien amb antipatia pel suport econòmic que donava a Solidaritat Obrera, sindicat que desafiava el desig d'hegemonia radical dins la classe treballadora; a canvi, doncs, de facilitar a les autoritats arguments que permetessin condemnar el pedagog àcrata aplanaven el camí de llur absolució.⁸²

Des d'aquesta perspectiva la declaració del nostre biografiat, un individu que, òbviament, no tenia res a temer, ens planteja un seguit d'interrogants, sobretot si tenim en compte que no hi aportà cap prova, només la seva convicció personal sobre la culpabilitat de l'acusat. En la declaració que féu el 30 d'agost de 1909 davant el secretari de la causa contra Ferrer, digué: «Que según noticias que no tiene medios de comprobar, pero que cree exactas, los lamentables sucesos de la semana llamada trágica empezaron mediante iniciativa y organización de elementos más o menos anarquistas, impulsados y guiados por el conocido propagandista Sr. Ferrer Guardia y un joven profesor de lenguas, de apellido Fabra, y continuaron su desarrollo por haber intervenido las heces sociales que existen en esta capital, formados principalmente por secuaces del partido radical.»⁸³ Malgrat el caire tan extraordinàriament especulatiu del testimoni de Verdaguer, el Fiscal de la causa, Jesús Marín Rafales, no dubtaria a utilitzar-lo per bastir la inconsistent base acusatòria de l'informe contra Ferrer.⁸⁴

Ara bé, no podem separar aquesta primera declaració de Verdaguer de l'altra que féu en favor de qui tenia també molts números per ser acusat d'inspirar i capitenejar la rebel·lió militar. Es tracta d'Emiliano Iglesias Ambrosio, líder del PRR d'ençà que, al final

⁸² J. B. CULLA, *op. cit.*, p. 193 i 214-215.

⁸³ *Causa contra Francisco Ferrer y Guardia instruida y fallada por la jurisdicción de guerra de Barcelona. Año 1909* (Madrid, Suc. de J. A. García, 1911), vol. I, ps. 42-43.

⁸⁴ *Juicio ordinario seguido ante los tribunales militares en la plaza de Barcelona contra Francisco Ferrer Guardia* (Palma de Mallorca, Ediciones Cort, 1977), pròleg d'Enric Olivé i Serret, p. 20.

de 1907, Alejandro Lerroux marxà de Barcelona batut per la força de Solidaritat Catalana, condemnat en endavant a representar l'estereotip de l'aventurer polític que Madrid havia enviat per pertobar el creixent moviment catalanista. A la declaració que Verdaguer féu en la causa oberta pel jutge instructor, comandant Vicente Llivina, contra Emiliano Iglesias, tot i considerar errònies les idees polítiques d'aquest i la seva manera de defensar-les, afirmà: «que no duda de que sus sentimientos son honrados y generosos; de que es de un carácter perfectamente leal, amante de la justicia y del derecho y, por tanto, enemigo por convicción y por temperamento, de todas las violencias».⁸⁵ En la mateixa declaració, igual que feren altres regidors del consistori barceloní citats a declarar, com ara el també regionalista Puig i Alfonso o el nacionalista republicà Trinitat Monegal, Verdaguer detallà el contingut dels diferents encontres polítics produïts durant la Setmana Tràgica a l'Ajuntament i també un altre que se celebrà a casa seva en trobar-se ell malalt, reunions en què Emiliano Iglesias, interpel·lat en dues ocasions pel mateix Verdaguer (el dimarts 27 i el dissabte 31 de juliol), declarà rebutjar la revolta popular, perquè aquesta, digué, s'havia apartat de la mera protesta contra la guerra, i manifestà també la seva disposició a col·laborar amb les autoritats en el restabliment de l'ordre.⁸⁶

Pel que fa al capteniment del líder del PRR aquells dies de juliol, cal puntualitzar, seguint novament l'explicació de J. B. Culla, que, en efecte, Iglesias mirà d'assegurar-se un ampli ventall de «sortides polítiques, qualsevol que fos el desenllaç de la revolta». Així, si en els primers dies coquetejà amb la vaga, es deixà veure al carrer i mantingué contactes amb els membres del comitè de vaga (entre els quals hi havia Fabra i Ribas) i també amb Ferrer i Guàrdia, quan el fracàs de la revolta es féu de totes passades evident va saber ràpidament «desvincular-se'n ell personalment i desvincular-ne el partit radical». Així les coses, un cop detingut la tarda del dia 31 de juliol, va poder esgrimir a favor seu davant el jutge militar, entre d'altres fets, «els seus esforços moderadors i pacificadors durant els

⁸⁵ *Causa contra Trinidad Alted Fomet, Emiliano Iglesias Ambrosio, Luis Zurdo de Olivares y Juana Ardiaca Mas, por delito de rebelión militar* (Madrid, Suc. de J. A. García, 1911), vol. I, p. 463.

⁸⁶ Joan C. ULLMAN, *op. cit.*, p. 397 i 500-501.

avalots, al costat de l'alcalde i de les altres fraccions polítiques de l'Ajuntament.⁸⁷ Finalment, dels quatre membres del PRR encausats pel jutge instructor Vicente Llivina, només l'exregidor Luis Zurdo Olivares va ser condemnat per haver participat en la denominada rebel·lió militar, però no per haver-la capitanejat. Fou sentenciat a cadena perpètua fins que, el juliol de 1910, el govern liberal de Canalejas li commutà la pena per l'exili. Els altres tres, el regidor Emiliano Iglesias (processat en concepte de cap), el periodista Trinitat Alted (en tant que director d'«El Progreso») i la «dama roja» Joana Ardiaca foren posats en llibertat el novembre de 1909 i, el març de 1910, totalment exonerats dels càrrecs que inicialment els auditors militars de la causa havien intentat imputar-los. La pretesa «inducció moral» de què parlaven les organitzacions catòliques no va ser provada amb fets, més enllà de la publicació dies abans de la vaga d'alguns articles a «El Progreso», especialment de l'editorial *Remember*, que recordava la crema dels convents de 1835, l'autoria del qual, però, no pogué ser determinada, per bé que la responsabilitat pogués ser atribuïda al director de palla, Trinitat Alted.

Ara bé, quin dubte hi ha que, al costat de la manca de proves, en l'absolució dels càrrecs que pesaven contra el cap dels lerrouxistes, Emiliano Iglesias, acusacions que li haurien pogut costar la vida, degueren de pesar força els testimonis favorables dels altres membres del consistori, com anys després féu notar Francesc Puig i Alfonso, bo i lamentant que el líder radical es vantés poc més tard d'haver fet de revolucionari quan el cert, escriu, és que «estava mort de por aquells dies de juliol».⁸⁸ Així i tot, Iglesias devia encara sentir-se moralment en deute amb Narcís Verdaguer quan, amb motiu de la mort d'aquest l'abril de 1918, i essent novament regidor a l'Ajuntament el polític radical, no dubtaria a fer-ne un encès discurs d'elogi, en nom del partit però, sobretot, en nom propi, perquè en «circumstàncies difícils» per a ell Verdaguer li va demostrar, digué entre d'altres epítets, «l'esperit de justícia que l'animava». A l'últim, Iglesias, sorprenent Duran i Ventosa i els altres regidors regionalistes, demanaria que la ciutat dediqués un carrer a Verdaguer i que

⁸⁷ J. B. CULLA, *op. cit.*, p. 209.

⁸⁸ Francesc PUIG I ALFONSO, *Recordant coses passades* (Barcelona, Tallers Gràfics A. Núñez, 1934), ps. 82-94.

el seu retrat s'incorporés a la Galeria de Catalans Il·lustres.⁸⁹ Curiosa paradoxa: un radical que demana un carrer per a un regionalista.

De tot el que hem dit i descrit és lògic preguntar-se si al darrere de les dues declaracions de Verdaguer i Callís —la primera, en què incrimina Ferrer i Guàrdia i Fabra i Ribas, i la segona, en què exculpa Emiliano Iglesias— hi veiem, a més d'una convicció personal, creiem que sincera, una redefinició de l'estratègia política de la Lliga Regionalista entorn de les responsabilitats per la Setmana Tràgica. No oblidem que en el *Manifest dels senadors i diputats regionalistes amb motiu dels fets del mes de juliol de 1909*, publicat a «La Veu de Catalunya» el 18 d'agost, no hi trobem cap referència a Ferrer i sí, en canvi, una acusació directa a l'«obra de perversió moral de les masses» que, durant anys, havia realitzat el partit lerrouxista. Aquesta hipòtesi ens ve suggerida per la lectura d'una carta que Narcís Verdaguer adreçà a Lluís Muntadas, president de l'FTN, missiva que, tot i no dur data precisa, és d'agost de 1909, d'abans que Ferrer —i això és important tenir-ho en compte— fos detingut en intentar fugir cap a França l'1 de setembre.

Abans de reproduir el text íntegrament volem destacar dos fets rellevants per situar la personalitat del llavors president de l'FTN. D'una banda, dir que Muntadas era persona de confiança d'Ossorio y Gallardo, com demostra la visita que aquest li féu immediatament després de dimitir del càrrec de governador civil el dilluns 26 de juliol, en protesta per la declaració de l'estat de guerra i el traspàs del poder a l'exèrcit que decidí el ministre de governació La Cierva.⁹⁰ Com és sabut, la teoria d'Ossorio y Gallardo que s'hauria pogut evitar el viratge incendiari i revolucionari de la vaga general amb una intervenció enèrgica de la policia i la guàrdia civil durant les primeres hores —argumentació que ben segur Lluís Muntadas ajudà a fer córrer les setmanes següents— fou després àmpliament compartida entre les files regionalistes. D'Ossorio, els homes de la Lliga i els presidents de les corporacions econòmiques valoraven especialment el tacte, la prudència i el coneixement que tenia de la realitat barcelonina, sobretot en contrast amb la cega maniobra repressora que, a partir del 8 d'agost, duria a terme Crespo Azorín. En l'elogi que Francesc Cambó

⁸⁹ *Sessió a l'Ajuntament*, «La Veu de Catalunya» (11 d'abril de 1918).

⁹⁰ Joan C. ULLMAN, *op. cit.*, ps. 351-360.

féu a Antonio Maura de l'exgovernador, afirmaria que mai «el Gobierno y Barcelona agradecerán bastante a Ossorio la meritísima labor que ha realizado durante el ejercicio de su cargo. Creo llegará muy pronto para él la hora de la justicia».⁹¹ D'una altra, assenyalem que, l'endemà d'entrevistar-se amb Ossorio, Lluís Muntadas participà en una reunió dels representants barcelonins a les Corts i els presidents de les corporacions econòmiques amb l'alcalde Coll i Pujol i alguns regidors, entre els quals hi havia E. Iglesias i N. Verdaguer. La iniciativa de l'encontre havia sorgit el dia abans en la reunió de portaveus polítics amb l'alcalde. La proposta la féu el líder del PRR i pretenia formar una mena de junta *ad hoc* per forçar una negociació entre les autoritats militars i els rebels. Joan C. Ullman apunta —en el marc d'una interpretació general sobre la Setmana Tràgica i l'anticlericalisme molt discutible— que es tractà d'una maniobra d'Iglesias per evitar que se celebrés, hores després, la reunió regular del consistori, en la qual el líder radical tenia por de ser pressionat pels sectors extremistes, tant de fora com de l'interior del seu partit, que volien transformar la vaga general en una revolució. Com sigui, el cert del cas és que, en les hores que seguiren, Iglesias no només eludí les pretensions del comitè de vaga (format per sindicalistes, anarquistes i socialistes), sinó que contribuí a restablir l'ordre evitant que s'aturés el subministrament d'aliments a la ciutat.⁹² Ben segur que fets com aquests comptaren molt quan més tard els nuclis conservadors dirigents començaren a elaborar una hipòtesi entorn de les responsabilitats morals i materials dels incendis i els saqueigs, cercant indicis en un sentit i en un altre, fins que, al final, varen fer recaure la inspiració i

⁹¹ Després de la substitució d'Ossorio per Crespo Azorín, Francesc Cambó —qui el 10 d'agost havia retornat de Londres després de ser informat de la situació per Verdaguer i Callís, entre d'altres— escriu a Maura expressant-li la seva sorpresa perquè s'havia nomenat governador algú que, en contrast amb el seu predecessor, suposava una *capiti-diminutio* per a la representació del govern a Catalunya en uns moments tan delicats. Citat per Carlos SECO SERRANO, *La crisis del Rif y la Semana Trágica*, dins José María ZAMORA, *Historia de España. Menéndez Pelayo* (Madrid, Espasa-Calpe, 1995), tomo XXXVIII, vol. II, p. 150. Per a la crítica de Cambó a La Cierva per l'absurda estratègia repressora del nou governador civil ens hem servit de la sisena edició del clàssic treball de Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica* (Barcelona, Edicions 62, 1992), ps. 134-141. El telegrama de Cambó a Verdaguer, a l'ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència rebuda de Francesc Cambó, signatura: 04.01.033 (Londres, 4 d'agost de 1909).

⁹² Joan C. ULLMAN, *op. cit.*, p. 420 i ss.

l'organització de la revolta en Ferrer i Guàrdia. Dit tot això, vegem ara el contingut de la lletra que el nostre biografiat adreça a Lluís Muntadas l'agost de 1909:

«Amich Don Lluís Muntadas: Vet aquí una continuació de la nostra conversa del dissapte:

»Al sortir del despaig de V., vaig anar á la Modelo á visitar al Emiliano. Devant la rexa un vol dels seus. Me va rebre tot emocionat. Me feu sapiguer que, estant incomunicat, va escriurem una carta, sense trobar medis de fermela arribar... Devant dels seus, vaig dirli lo del article [alusió a l'editorial *Remember* d'«El Progreso»], y devant de tots me jurá per tot lo que vulgui que no solament no era seu, sinó que al veure'l publicat va armar un escándol en la redacció perquè s'havia publicat sense ni consultarlo... Estava l'Emiliano ab las calsas fins als peus. Al últim me pregá que si coneixia á D. Lluís Muntadas procurés recabre d'ell que parlés en son favor al general Castellví que li havian dit eran amichs y acabava d'arribar... Aquest mitgdia he anat á saludar al nou governador [Crespo Azorín]. Hi he trobat varis diputats. En Marial [Juli Marial, diputat republicà federal] y en Corominas [Pere Corominas, diputat republicà nacionalista], han parlat de que, pera salvar la nostra terra, hem de sobreposarnos á accidentalitats, prescindir de coloraynes, y unimos tots els amants del pays pera assegurar l'ordre y'l prestigi y la forsa de la autoritat. Han admés que tenian culpas, y que havian d'esmenarlas... També he trobat allá al Director de la Modelo, y m'ha dit que ahir vespre fou avisat pel vigilant que l'Emiliano estava tant excitat que semblava perdia la rahó... Tornant ara al Emiliano, considero jo (mirant á Barcelona) que de ser ell al cap dels lerrouxistas tenim moltas mes garantias d'evitar disbarats, y fins de poguer esperar rectificacions convenientes, que no pas haventhi un altre. Si, donchs, de la causa que li seguexen no aparegués clara una culpabilitat seva (que en el cas seria abominable é imperdonable), fora millor pera'l be de tots y pera'l porvenir de Barcelona, que's pogués posar terme als sofriments que'l seu empresonament tant exagera, y que axó ens ho degués á nosaltres.

»Li prego que pensi sobre axó, y vegi si, com á mi'm sembla (y ho sembla també al Alcalde), seria aquest un de tants medis que'ns cal anar empleant pera sanejar y donar asseguransa al porvenir de Catalunya. Hi ha que ho pren al inrevés. Jo m'explico axó, pero'l meu criteri es l'indicat. Es clar que ja se que puch errarme.

»Me va semblant mes clar que hi ha hagut organizació, y que la ha inspirada y dirigida en Ferrer; estantse primer aquí, y després á Montgat. ¡Y pensar que'l quefe de policia, sabent que era á Montgat, ha badat com un beneyt! Axó de ser en Ferrer l'organizador potser es la explicació del retrahiment dels graduats del lerrouxisme, porque la base d'aquesta organizació (Solidaridad Obrera) venia de temps fent campanya contra **El Progreso**, y sembla que'ls lerrouxistes granats sabian que en Ferrer era l'inspirador y el pagano d'aquesta campanya. Hi ha un detall: Un dia, dels próxims al esclat del moviment, trobantse en Ferrer en la **Casa del Pueblo**, l'Ardid arengá al públich argumentant contra la huelga general, pero á favor d'una manifestació contra la guerra.

»Perdoni la mala lletra, y fassi d'aquestes indicacions el cabal que hi dicti el seu excelent criteri». ⁹³

D'aquesta lletra, és interessant fer notar que, al costat de les valoracions de tipus personal que formula Verdager sobre la figura d'Emiliano Iglesias (i que el mouen a mostrar compassió pel detingut), explicita a Muntadas una estratègia política claríssima, la qual, alhora, explica el perquè de la seva declaració tan compromesament favorable a la

⁹³ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), correspondència tramesa a Lluís Muntadas, signatura: 04.02.03.

innocència del líder del PRR en la causa militar contra aquest. A saber: que si no hi apareixia provada la implicació d'Iglesias en l'organització de la Setmana Tràgica, llavors fóra convenient que els diguem-ne *hombres civiles d'ordre* fessin un gest a favor de l'acusat que servís per posar-lo en llibertat, favor que podria fer més fàcil la tasca d'amansir el lerrouxisme. A més, potser pel tracte personal que Verdaguer hi havia tingut, creia que si Iglesias es mantenia al capdavant del PRR barceloní hi havia més garanties d'evitar en el futur noves disbauxes que no pas si, afusellat o trobant-se a la presó durant molt de temps, el lideratge passava a mans d'algú altre, que probablement accentuaria el carès antisistema del republicanisme lerrouxista. Així, doncs, tot i que els quadres radicals poguessin tenir responsabilitats morals pel seu exarcebat anticlericalisme i el fet indubtable que la base d'aquell partit hagués participat en l'incendi i el saqueig de convents i esglésies, consideració que Verdaguer recull en la seva declaració contra Ferrer quan parla de «las heces sociales» constituïdes principalment «por secuaces del partido radical», rebutja la temptació d'executar una forta repressió politicoideològica, com volien els catòlics del Comitè de Defensa Social, els mauristes, els carlins i els integristes. En canvi, preferia «sanejar» amb mà esquerra i assegurar així, deia, «el porvenir de Catalunya». Resulta curiós aquesta seguretat de Verdaguer, fins i tot un cert to d'optimisme, que contrasta amb l'estat d'abatiment en què es trobava Cambó, enfonsat d'ençà la crisi de Solidaritat i els nuls resultats del judici sobre l'atemptat d'Hostafranchs i ara, novament, davant l'hecatombe de Barcelona i la miopia del Govern en programar la repressió.⁹⁴ Potser Verdaguer albirava l'evolució cap al moderantisme del radicalisme lerrouxista.

A l'últim, a la carta trobem, també, que Verdaguer explica a Muntadas una sèrie de conjectures sobre la participació de Ferrer i Guàrdia en l'organització de la Setmana Tràgica, supòsits que, més tard, el degueren convèncer que aquest, juntament amb Fabra i Ribas, era el principal inspirador i responsable dels fets de juliol. És interessant veure com una part d'aquests arguments són els mateixos que llavors utilitzaven els lerrouxistes per

⁹⁴ El pessimisme de Cambó i l'encoratjament que rep de Verdaguer i Prat, en una carta de Raimon Casellas a Narcís Oller. IMHB: ms. N. O. -I-370 (15 d'agost de 1909). El testimoni d'Ossorio y Gallardo sobre el líder regionalista, en Jesús PABÓN, *Cambó* (Barcelona, Alpha, 1952), vol. I, ps. 326-327.

eludir responsabilitats i traspasar-les a Solidaritat Obrera i a Ferrer i Guàrdia. En efecte, la idea de l'enfrontament entre radicals i sindicalistes, real d'altra banda, havia estat utilitzada pels primers per demostrar que ells no hi tenien res a veure, que una connivència entre ambdues formacions hauria estat impossible. Emiliano Iglesias davant el jutge va voler fer notar a favor seu, com escriu J. B. Culla, l'odi que li tenien «los elementos exaltados del obrerismo —és a dir, els directors de Solidaritat Obrera».⁹⁵ Però, a més, també va afirmar, per bé que d'una manera inconcreta, que Solidaritat Obrera rebia finançament extern, puix que aquesta organització «gastaba más dinero del que tenía».⁹⁶ I aquest algú ningú no dubtava que era Ferrer, qui, com escriu Verdaguer a Muntadas, pagava les campanyes de la confederació sindical contra «El Progreso». Veiem, doncs, una clara coincidència en l'argumentació a l'hora de responsabilitzar Ferrer. L'últim element que confirma com els lerrouxistes van saber fer córrer els seus arguments exculpatoris i fer-los, a més, creïbles a d'altres és la referència que Verdaguer fa del testimoni de Lorenzo Ardid. Segons explica Joan C. Ullman, fou la declaració d'aquest vell agitador la que més comprometé Ferrer, ja que Ardid no es limità, com els altres radicals, a insinuar el protagonisme del pedagog àcrata, sinó que aportà el seu testimoni personal de com aquest va incitar públicament a la vaga general i a la rebel·lió en una trobada celebrada a la Casa del Pueblo el 26 de juliol.⁹⁷ Ardid no prestà testimoni davant el jutge fins al 10 de setembre, però una primera versió dels fets ja circulava molt abans per Barcelona, com posa de manifest la lletra de Verdaguer.

Ara bé, el nostre biografiat no només devia creure en la responsabilitat de Ferrer i Guàrdia per exclusió dels radicals. Ben segur que hi havia un seguit de prejudicis morals i idelògics que l'impulsaven d'antuvi a creure-ho: des del judici negatiu que li podia merèixer la vida sentimental del mestre racionalista, passant per les «dissolvents» idees anarquistes que aquest difonia a través de l'Escola Moderna, fins a la certesa que Ferrer era una perillosa personalitat revolucionària, maçó i fanàtic anticlerical, que disposava

⁹⁵ J. B. CULLA, *op. cit.*, p. 214.

⁹⁶ *Juicio ordinario...*, *op. cit.*, p. 20.

⁹⁷ Joan C. ULLMAN, *op. cit.*, p. 526.

d'insondables recursos econòmics i proteccions, com ara el misteriós ajut que havia rebut el 1906 en el judici pel crim del carrer Mayor de Madrid perpetrat per un deixeble seu, Mateo Morral, contra Alfons XIII.

Així les coses, no té res d'estrany que Verdaguer i Callís, igual que moltíssima altra gent conservadora en aquella època, cregués en la responsabilitat de Ferrer, més per la fama conspirativa i potencialment revolucionària del personatge que per la possibilitat d'inculpar-lo directament en els fets de juliol de 1909. Hi havia, sens dubte, la necessitat entre les denominades «classes directores» d'atribuir a algú l'extensió d'un sentiment anticlerical i d'un malestar popular de proporcions insospitades i conseqüències insospitables pocs dies abans del seu esclat. Que declarés voluntàriament en la causa que condemnà Ferrer a mort té la seva lògica en una personalitat com Verdaguer, que des de feia anys estava realment preocupat pels atemptats terroristes i per la creació a Barcelona d'un clima revolucionari.

Les conseqüències a mitjà termini de la Setmana Tràgica (crisi electoral de la Lliga, aïllament de Prat i Cambó, recuperació del lerrouxisme, final del miratge maurista, consolidació de l'esquerra nacionalista, etc.) obligarien el catalanisme conservador a un nou replantejament estratègic, a la redefinició del seu intervencionisme cultural i institucional. Això, però, no es farà efectiu fins que, entre 1910 i 1914, s'estructuri definitivament el corrent noucentista i es consumi, com afirma Jordi Casassas, la seva síntesi i assimilació amb el catalanisme històric.⁹⁸ No és estrany, doncs, que en aquest context de redefinicions i dificultats del catalanisme lligaire Verdaguer i Callís accepti en endavant de prendre-hi un lloc com a candidat en diferents moments, perquè, com escriu al seu germà gran, Segimon, amb motiu de les eleccions generals de maig de 1910, «quan van mal dades, els dels galons hem d'anar al davant».⁹⁹ El final de l'eufòria solidària, temps durant el qual Verdaguer havia pogut dedicar-se preferentment al treball d'advocat, l'estudi i les activitats corporatives, l'obligarà ara a correspondre amb un progressiu compromís en el camp institucional per enfortir l'acció política de la Lliga Regionalista.

De fet, la seva sortida de l'Ajuntament com a regidor a final de 1909 es produeix a contracor, després d'uns mesos d'intensa activitat a la comissió d'hisenda amb motiu de la discussió dels nous pressupostos municipals. En aquest exercici tan breu del seu primer càrrec electe, sobresurt també en l'elaboració d'un informe, conjuntament amb el radical Santiago Valentí i Camp, sobre la conveniència o no de prosseguir les tasques de la famosa Oficina d'Informació Criminal, dirigida fins aleshores per l'inspector anglès Charles Arrow. La presentació d'aquest informe consultiu s'havia endarrerit per la detenció de Valentí pels fets de juliol i es presentà en un moment polític encara molt delicat, al cap de poc de complir-se un mes de la mort de Ferrer i Guàrdia i quan les esquerres duïen des de l'Ajuntament una campanya a favor de la llibertat dels presos. Per a Verdaguer, l'informe

⁹⁸ Jordi CASASSAS, *Política i cultura...*, op. cit., p. 38.

⁹⁹ Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic: Fons de M. S. Salarich i Torrents, correspondència enviada per N. V. C. a Segimon Verdaguer i Callís (Barcelona, 2 de maig de 1910).

del qual no entrava a valorar la polèmica figura d'Arrow, que ja havia estat cessat en el càrrec, calia preservar l'existència d'aquest organisme d'investigació, car la ciutat, encara indefensa, no se'n podia desprendre. Malgrat l'acord en aquest punt de Santiago Valentí, els arguments de Verdaguer foren contestats amb virulència per altres regidors radicals (Vinaixa, Santamaría, Morros), els quals, a més d'argumentar que pertocava al govern, i no pas a l'Ajuntament, d'investigar els atemptats, hàbilment varen fer posposar la presa de cap decisió davant de la convocatòria de noves eleccions municipals.¹⁰⁰

Com apuntàvem abans, Verdaguer es va veure forçat a cessar en el càrrec a l'Ajuntament. La nova llei electoral local exigia que a cada nova elecció s'escollís la meitat del consistori. A Barcelona, però, no hi havia més de 22 regidors que complissin un quadrienni de mandat, per la qual cosa 3 dels elegits al maig van haver de passar a tenir la consideració legal de vacants. El resultat d'una rifa volgué que pel districte III hagués de cessar el regidor regionalista.¹⁰¹ En compliment de la llei electoral, però també d'una interpretació particular que en féu a darrera hora el govern Moret, als regidors vacants no els fou permès de tornar-se a presentar a les eleccions següents. Davant la impossibilitat legal de reelegir Verdaguer, la Comissió d'Acció Política nomenà com a candidat el catòlic social Francesc Albó i Martí, tiquet electoral que per aquell districte completà novament el comerciant Josep Pardo i Ferrariera.

Malgrat l'apartament forçós del nostre biografiat de la lluita electoral, el seu bon moment físic l'empenyé a participar en el míting regionalista del Teatre Tívoli, on va pronunciar una de les intervencions més destacades, només superada en extensió i relleu públic per la de Cambó, i en què es referí a la importància de la vida municipal, amb al·lusions a la Setmana Tràgica i als principis de l'ordre, la pau, la propietat privada i el fet religiós. Indubtablement el to del discurs estava condicionat per l'aliança del regionalisme amb els tradicionalistes i el Comitè de Defensa Social davant la impossibilitat de reconstruir Solidaritat Catalana amb un acord de mínims entre els dos extrems de la coalició, tal com havia postulat Francesc Cambó en dues conferències pronunciades el novembre anterior al

¹⁰⁰ *Sessió a l'Ajuntament*, «La Veu de Catalunya» (17 de novembre de 1909).

¹⁰¹ *Íd.*

local de la Lliga, titulades *El moment polític*.¹⁰² Però ni la presentació d'una sola candidatura conservadora per Barcelona, ni tampoc, és clar, l'engatjament polític *in crescendo* de Verdaguer, no impediren que el resultat de les eleccions confirmés la tendència de les municipals de maig: un nou triomf dels radicals que els atorgava ara la majoria absoluta en el consistori. En canvi, la coalició administrativa encapçalada per la Lliga retrocedia sensiblement en comparació amb la suma dels sufragis obtinguts pel conjunt d'aquests forces sis mesos abans, sobretot en no presentar candidatura en els feus tradicionals del lerrouxisme, o sigui en els districtes I, VII i X, i malgrat un important augment de vots en els districtes III i IV. Els republicans nacionalistes, per bé que assoliren el segon lloc, guanyaren només en el districte VIII.¹⁰³

Bé que Verdaguer i Callís fos temporalment apartat de l'activitat política pública, sabia que el món corporatiu continuava sent un altre àmbit d'incidència efectiva, on calia que la Lliga preservés la seva influència, entre altres raons de cara a l'elecció de senadors. Així, si durant el 1908 i 1909 havia estat vocal de la Societat Econòmica d'Amics del País, a partir de 1910 i durant el bienni següent rellevà Narcís Pla i Daniel de la presidència d'una entitat que molts veien ja caduca per a la defensa dels interessos materials.¹⁰⁴ D'aquí l'interès de Verdaguer per revitalitzar-la mitjançant iniciatives, com ara la celebració a Barcelona, el 1912, de la Tercera Assemblea General de totes les Societats Econòmiques de l'Estat espanyol. D'altra banda, Verdaguer apostava també per l'obertura política de la SEBAP, com ho demostra el fet que avalés l'entrada d'algunes figures moderades del PRR, concretament de Santiago Valentí i Jesús Pinilla. Aquesta decisió, però, li costaria un disgust quan, a l'assemblea de 1911, la majoria de socis, en una primera votació, rebutjaren

¹⁰² *Mítting del Tivoli*, «La Veu de Catalunya» (9 de desembre de 1909). L'anàlisi de les propostes camboianes, a Jordi CASASSAS, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933)* (Barcelona, Curial, 1980), ps. 111-112.

¹⁰³ Isidre MOLAS, *Lliga Catalana. Un estudi d'Estasiologia* (Barcelona, Edicions 62, 1972), vol. I, ps. 84-87.

¹⁰⁴ Vegeu l'*Anuario de la SEBAP* (1908, 1909, 1910 i 1911).

l'ingrés de Pinilla i forçaren Verdaguer a fer un gest de dimissió en sentir-se desautoritzat.¹⁰⁵ Paral·lelament a tot això, a principi de 1910, Verdaguer tornaria, de la mà del seu amic Lluís Muntadas, a formar part de la junta directiva de l'FTN, en un context tanmateix de dificultats per a l'entitat patronal davant la possibilitat que el govern implantés el model francès d'associació forçosa de totes les empreses a la Cambra, fet que podia suposar l'agreujament de la sempre delicada situació financera de l'FTN, com s'apressava a alertar el seu secretari, Guillem Graell, en la seva reivindicativa *Historia del Fomento del Trabajo Nacional*, escrita a corre-cuita aquell mateix any.¹⁰⁶

També la muller de Verdaguer, Francesca Bonnemaison, a partir d'aquest moment començaria a destacar com a personatge públic mercès a la seva tasca al davant de l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona.¹⁰⁷ Aquesta iniciativa naixia inicialment vinculada a l'*Obra de Buenas Lecturas* del rector de la parròquia de Santa Anna, Dr. Josep Ildefons Gatell (1834-1918), el qual des de 1882 desplegava una intensa activitat pastoral i catequística entre els sectors populars. En el camp social, a més de presidir durant molts anys la Casa de la Caritat, el rector de Santa Anna també havia impulsat l'Acadèmia de la Verge de Montserrat i Sant Lluís Gonçaga, on es feien classes i conferències de capacitació elemental per als treballadors.¹⁰⁸ Com a resultat de la polèmica integrista dels vuitanta, Gatell s'havia atansat al catalanisme catòlic de Torras i Bages i Jaume Collell. D'aquesta

¹⁰⁵ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Notes i articles de premsa sobre qüestions socials i polítiques, 1906-1911, signatura: 01.01.01.01.24.

¹⁰⁶ *FTN, actes vol. IX (directiva), sessió del 14 de febrer de 1910*. Sobre el conflicte entre l'FTN i la Cambra, vegeu Francesc CABANA, *La burgesia catalana. Una proximitat històrica* (Barcelona, Proa, 1996), ps. 90-92.

¹⁰⁷ Elisenda MACIÀ, *L'Institut de Cultura: un model de promoció cultural per a la dona catalana*, «L'Avenç» núm. 112 (1988), ps. 18-20.

¹⁰⁸ Sobre I. Gatell, vegeu Feliciano MONTERO, *El primer catolicismo social y la Rerum Novarum en España (1889-1902)*, p. 217. Per a la participació de Gatell en les polèmiques teologicopolítiques de l'Església espanyola durant la dècada dels vuitanta, vegeu Joan BONET i Casimir MARTÍ, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques 1881-1888* (Barcelona, Vicens-Vives/Fundació Caixa de Barcelona, 1990), ps. 257-260 i 274-276. La necrològica del rector de Santa Anna, a «Reseña Eclesiástica», núm. 109 (gener de 1918), ps. 1-6.

manera, la confluència del regionalisme d'una banda i la necessitat d'actuar en el camp social de l'altra afavorí la comunió d'idees entre els Verdaguer i el seu rector, que la relació fos cordial i estreta, com ho demostra que el convidessin a tertúlies a casa seva, amb presència també d'altres clergues, com ara el Dr. Lluís Carreras o el jesuïta Francesc Clascar, o a estiuejar amb ells a Canet de Mar, al Mas de la Roca del Ram.

No és propòsit nostre, però, entrar en la biografia específica de Francesca Bonnemaison, la qual sobreviu al seu marit i mor a Barcelona el 1949, ni tampoc en l'obra i significació de l'Institut de Cultura, que hom ha qualificat com la iniciativa a favor de la dona més significativa del primer terç de segle.¹⁰⁹ No obstant això, no ens podem estar d'assenyalar la coincidència cronològica de la posada en marxa d'aquesta institució femenina, entre 1909 i 1910, amb aquesta conjuntura general de replantejament estratègic i reestructuració de la intervenció institucional del catalanisme després de la Setmana Tràgica. Els lligams institucionals, ideològics i personals entre l'Institut Social, el Museu Social i l'Institut de Cultura i Biblioteca Popular de la Dona, són prou visibles per inclinar-nos a veure-ho com un tot: és a dir, com l'aposta més important del catalanisme conservador per deixar d'encarar-se a la qüestió social des d'un punt vista defensiu i passar a dissenyar una intervenció clarament nacionalitzadora de les classes treballadores en un moment de represa de l'estratègia sindicalista revolucionària, com ho indica el naixement de la CNT el mateix 1910. D'altra banda, no oblidem que al darrere de la intervenció en el camp social del catalanisme noucentista hi havia el suport econòmic de la Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, fundada i dirigida per un vell amic dels Verdaguer, Francesc Moragas i Barret, fet que ajuda a entendre que l'ajut d'aquest a l'obra de Francesca Bonnemaison fos especialment important. En el camp professional, la Lliga se servirà durant aquests anys d'autèntics especialistes, per bé que de procedència ideològica diversa, com ara Ramon Albó, Eladí Homs, Cebrià de Montoliu, J. M. Tallada, Josep Ruiz Castellà o Ramon Rucabado. A l'últim diguem que la mort el 1918 de Narcís Verdaguer intensificarà la dedicació i l'entrega de Francesca Bonnemaison a l'obra de l'Institut. El 1936 la seva militància a la Lliga i, sobretot, la seva fidelitat a la figura de Francesc

¹⁰⁹ Mary NASH, *Tres dones singulars*, dins l'obra *Història. Societat, Política i Cultura dels Països Catalans* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995), vol. VIII, p. 174.

Cambó, la duran a acompanyar-lo a l'exili. A l'acabament de la guerra, la represa de l'Institut no serà possible perquè la propietat entretant havia passat a mans de la nova Diputació franquista, la qual va cedir el control de l'obra a la secció femenina de la Falange.

Retornant a la conjuntura de després de la Setmana Tràgica, malgrat que Cambó s'afanyés a proclamar l'inici de la fase constructiva del catalanisme, de la «política de les realitats», en contrast amb les negacions i els radicalismes anteriors, el fet cert és que les dificultats immediates per a la Lliga Regionalista seran enormes. Després de l'aliança electoral amb les dretes a les eleccions de desembre de 1909, els regionalistes veuran la necessitat de desmarcar-se de la intransigència de l'extrema dreta catòlica del Comitè de Defensa Social. La imatge distorsionada d'una Lliga col·laboradora de la repressió començava a fer-se massa insistent. Fruit d'aquesta reflexió, Verdaguer i Callís no dubtarà a cridar l'atenció als seus companys de «Catalunya Vella» advertint-los del caràcter contrari, escriu, als mateixos interessos religiosos i als de la conservació social que tenien els actes i mítings organitzats pel Comitè en contra de l'obertura propiciada pel govern de Canalejas de les escoles tancades pels fets de juliol.¹¹⁰

En aquest context, els homes de «Catalunya Vella» li proposaren de presentar-se per Vic a les eleccions generals convocades per al 8 de maig. Tot i l'afalagament d'aquesta nova proposició, Verdaguer, conscient de les enormes possibilitats que conservava l'advocat carlí Miquel Junyent, d'una banda, i de la presentació del liberal canalejista Ròmul Bosch i Alsina, navilier amb fortíssims interessos a la Junta d'Obres del Port de Barcelona i a l'FTN, de l'altra, es resistirà a anar-hi, de candidat. Malgrat la insistència dels vigatans per mitjà de Josep Fatjó, Verdaguer rebutjarà l'oferiment, perquè després de rumiar-s'ho seriosament, deia, havia arribat al convenciment que no havia d'anar «a la brega» per ser diputat. Abans d'arriscar-se a una nova i probable derrota a Vic preferia no presentar-s'hi. Davant de la impossibilitat de trobar un altre candidat catalanista de prestigi, els catalanistes de Vic decidiren de restar al marge d'una contesa electoral de signe bipolar, que finalment s'inclinarà a favor del liberal Bosch i Alsina, mercès, entre altres raons, al suport que rep

¹¹⁰ Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic, Fons M. S. Salarich i Torrents, correspondència de N. V. C. a Josep Fatjó i Vilas (Barcelona, 4 de març de 1910).

dels republicans.

Però si Verdaguer havia pogut resistir als precs de la junta de «Catalunya Vella», en canvi les raons que li degué exposar Cambó degueren ser-li suficients per acceptar la seva proposta d'acompanyar-lo a la candidatura de diputats per Barcelona, per bé que amb la seguretat de no sortir-ne escollit. A la candidatura hi anaven altres tres noms de pes històric en el catalanisme: Raimon d'Abadal, Puig i Cadafalch i el marquès de Camps. Per primera vegada la Lliga reconeixerà en un manifest, redactat per Prat de la Riba i signat pels cinc candidats per Barcelona, la mort de Solidaritat Catalana, atesa la impossibilitat de refer cap mena d'acord, ni amb les dretes catòliques, ni tampoc amb l'esquerra catalanista, amb la qual els regionalistes recentment havien trencat el pacte a la Diputació de Barcelona en benefici dels liberals dinàstics. Com és sabut, la resposta de la recentment constituïda UFNR havia estat una àmplia campanya de desprestigi des d'«El Poble Català» contra Prat i la Lliga.¹¹¹ D'ara en endavant la Lliga s'esforçarà a subratllar el seu possibilisme i el caràcter centrista, aparentment equidistant entre les dretes i l'esquerra, i netament catalanista de la seva opció, enfront dels doctrinarismes decimonònics de les altres forces. Així, durant la campanya electoral, Verdaguer i Callís afirma que la Lliga representava un «sentiment» (l'amor a Catalunya) però també un «mètode», el d'obrar en un doble camp: «aquí, a Catalunya, enfortint totes les manifestacions y qualitats del poble català; allà, a Madrid, recabar pam á pam les llibertats de Catalunya de mans dels successors dels qui les detentaren». Igualment, anirà definint les diferències que separaven la Lliga dels altres grups: respecte dels republicans radicals, els allunyava la demògogia que aquests feien al poble dels ideals humanitaris; de l'esquerra catalanista es trobaven escindits per la seva manca de declaracions evolutives i la subordinació de l'ideal d'autonomia de Catalunya a l'imperatiu de la república; i de la coalició de les dretes els distanciava que possessin com a condició *sine qua non* el fonament religiós, posició que la Lliga rebutjava, perquè considerava que no havia de barrejar-se creença religiosa i vida civil.¹¹² Per al míting final

¹¹¹ Isidre MOLAS, *La Lliga Catalana...*, *op. cit.*, p. 88.

¹¹² *Meeting de l'Eura. El senyor Verdaguer*, «La Veu de Catalunya» (24 d'abril de 1910).

del Tívoli, Narcís Verdaguer havia escrit en unes quartilles alguns passatges de la seva intervenció, que finalment no féu per causa de l'afonia produïda pels altres mítings, on pensava insistir en aquestes mateixes idees. Vegem-les.

«Candidatura de la dreta, candidatura de l'esquerra... La nostra ni la dels uns ni la dels altres, ni de la dreta ni de l'esquerra, y sols posarem del patriotisme catalá militants, afirmant la fé en els drets, en la justícia de la pátria catalana, la fé en l'engrandiment y dignificació d'Espanya per a l'engrandiment y dignificació de Catalunya, la fé en el metode de lluyta y conquesta [...]. Els de la Lliga, els regionalistes, som una afirmació catalanista y som un metode: som l'afirmació catalanista del que el meu estimat amic de l'esquerra en Jaume Carner ens digué a Reus, quan hi predicaven junts en el famós meeting d'aquell tancament de caixes, tan ple de gloria y de heroisme dels nostres industrials y comerciants, la qüestió previa, és a dir, l'afirmació catalanista de la llibertat y reconquesta del dret de personalitat de Catalunya...».¹¹³

La conjuntura de 1910 va ser molt difícil per a la Lliga, que sofrí un nou i considerable retrocés electoral. Per Barcelona no sortí escollit cap candidat i Cambó perdé l'acta de diputat en ser derrotat també pel districte de la Bisbal. Ressentit per la dura campanya de l'esquerra, s'apartà temporalment de l'activitat política. El desconcert va ser extraordinari en un moment en què la Lliga es trobava en un procés de redefinició estratègica postmaurista. La primera reacció vingué de la part del sector intel·lectual amb l'homenatge a Prat de la Riba, que Maragall havia llançat abans de l'ensulsiada del 8 de maig, per respondre a les crítiques, a parer seu excessives, de l'esquerra però que, al llarg de 1910, s'anà convertint en un acte de reivindicació del conjunt de la Lliga i de la seva obra de govern a la Diputació de Barcelona. Com ha explicat Jordi Casassas, la Joventut Nacionalista de Catalunya s'encarregaria de l'organització servint-se de «La Cataluña» per a aquest fi. El 23 d'abril trobem el nom de Verdaguer i Callís a la primera llista de subscriptors a l'homenatge encapçalada per Joan Maragall, Francesc Matheu, Eusebi Güell, R. Picó i Campamar, Narcís. Oller, F. Romaní i Puigdemogolas, J. Massó i Torrents, Carles Jordà, etc.¹¹⁴ En sintonia amb aquest propòsit de refer la imatge de la Lliga, no podem oblidar tampoc la celebració, a final d'aquell mateix any, de l'homenatge multitudinari al

¹¹³ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Notes i fragments de qüestions polítiques i socials (1889-1915), signatura: 01.01.01.01.21.

¹¹⁴ *Homenaje á D. Enrique Prat de la Riba*, «La Cataluña», núm. 133 (23 d'abril de 1910), ps. 254-256. L'estudi del significat de l'homenatge a Prat, a Jordi CASASSAS, *Jaume Bofill i Mates...*, op. cit., ps. 127-135.

Dr. Robert amb motiu de la inauguració del seu monument a la plaça de la Universitat. La Lliga, després d'instrumentalitzar-ne la significació, va fer mans i mànigues per treure un rendiment immediat de l'èxit popular.¹¹⁵

En el camp de les concrecions pràctiques, l'inici de la recuperació del regionalisme no es produirà fins a les eleccions provincials del 13 de març de 1911, en les quals el retrocés lerrouxista és ben visible. La campanya contra els casos de corrupció a l'Ajuntament, on els radicals tenien majoria, i el gir centrista que Lerroux, des de Madrid estant, imprimeix al Partit Radical per tal d'estendre'l a tot Espanya, li van significar una pèrdua d'una quarta part de l'electorat barceloní/català en relació amb les generals de 1910.¹¹⁶ Per la seva banda, la Lliga, beneficiant-se d'una entesa amb la dreta dinàstica i carlina (els jaumins), veurà elegits 8 dels seus candidats, entre els quals Lluís Duran i Ventosa i Joaquim Cabot i Rovira, ambdós per Barcelona, i Narcís Verdaguer, pel districte de Vic/Granollers, en una elecció en què, bo i sent candidat únic després de la retirada del tradicionalista Ruiz de Houza (es tractava d'ocupar només la vacant deixada pel conservador Joaquim Badia), obtindrà l'espectacular xifra de 9.998 vots.¹¹⁷ A final de mes, un centenar d'amics li oferiren a Vic un dinar d'homenatge per la seva elecció i els catalanistes de Canet li feren arribar una sentida felicitació. El malsoni de 1905 quedava així completament esborrat.¹¹⁸

La dimissió de Maura havia suposat el fracàs de la llargament discutida reforma de l'administració local i, per tant, del propòsit catalanista de mancomunar províncies. La crisi de Solidaritat Catalana, d'una banda, i les conseqüències de la Setmana Tràgica, de l'altra, havien conduït a dos anys de paràlisi de les reivindicacions nacionalistes catalanes. La nova

¹¹⁵ Amb motiu d'aquestes celebracions, Verdaguer publicà un breu apunt en l'òrgan del catalanisme de Sant Feliu del Llobregat, intitulat *El doctor Robert*, «La Veu de la Comarca» (13 de novembre de 1910). Les referències generals, a Jordi CASASSAS, *Jaume Bofill...*, *op. cit.*, ps. 110-111.

¹¹⁶ J. B. CULLA, *op. cit.*, p. 41.

¹¹⁷ Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i a l'autonomia* (Barcelona, Proa, 1996), ps. 256 i 502.

¹¹⁸ *Felicitació a n'En N. Verdaguer; En honor de Verdaguer y Callís*, «La Veu de Catalunya» (27 i 28 de març de 1911, respectivament).

conjuntura política espanyola oberta amb l'ascens al poder del liberal Canalejas, empès a fer efectives algunes reformes d'estat davant la creixent pujança dels partits republicans, feia possible tornar a plantejar la qüestió de la mancomunitat provincial. Així les coses, el 16 de maig en el ple de sessions de la Diputació de Barcelona es presentaren dues propostes que apuntaven en aquesta direcció. L'una promoguda pel catalanisme radical i l'esquerra nacionalista i l'altra impulsada pel regionalisme i amb el suport del conservadorisme dinàstic i el carlisme. Curiosament, Verdaguer i Callís apareix com a signant d'ambdues propostes, si bé cal precisar que la primera, d'un to reivindicatiu més diàfan, precedí cronològicament la proposició presentada per la direcció regionalista, la qual, de fet, s'apropià de la vella idea original de Folguera i Duran de constituir una diputació catalana única i es limità a elaborar-ne una concreció políticament practicable. L'adhesió del nostre biografiat a la primera proposició s'explica, sobretot, creiem, per l'amistat refeta amb Folguera, qui en aquest anys judicava Verdaguer com un «dels regionalistes més qualificats» i alhora «dels més independents» respecte de la direcció del partit.¹¹⁹ L'acostament de postures féu possible que, després d'alguns retocs, l'esmena dels regionalistes fos votada per una gran majoria que només exclouia els radicals, els quals començaren així la seva oposició al projecte de Mancomunitat enmig d'un procés de davallada electoral que tornarà a manifestar-se a les municipals de juny.¹²⁰

La nova entesa entre regionalistes i republicans nacionalistes possibilitarà el canvi de majoria en el consistori barceloní, fet que, a mitjà termini, permetrà l'extensió de l'obra de govern que Prat de la Riba desplejava des de la Diputació.¹²¹ En aquest context, Verdaguer havia passat a formar part de l'òrgan directiu del Museu Social, des d'on s'afanyaria a impulsar la creació d'una oficina pública d'ocupació, bo i fonent en ella la

¹¹⁹ La seva versió dels fets la dona Folguera a *Una flama de la meua vida (Memòries)* (Sabadell, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres, 1996), ps. 193-195.

¹²⁰ Una explicació del procés de gestió de la Mancomunitat, a Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *op. cit.*, p. 55 i ss.

¹²¹ Cèlia CAÑELLAS i Rosa TORAN, *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996), ps. 72-73.

Borsa del Treball del Foment, que ell mateix presidia des de 1908.¹²² D'ara en endavant i fins a la seva mort, l'home que centra el nostre estudi, a més de ser membre permanent de la Junta de Govern del Museu Social, exercirà ininterrompudament la presidència de la nova Borsa. Malgrat que la Borsa no tenia pretensions d'exercir funcions de jurat mixt, la participació de Verdaguer serà requerida en la solució d'algun conflicte laboral, com ara la vaga d'obres de gèneres de punt a Calella el 1913 o la d'escultors de pedra en la construcció de l'Hospital de Sant Pau i la de picapedrers de Barcelona l'any següent.¹²³ De fet, en qualitat de jurista ja havia participat aquests darrers anys en l'elaboració d'informes i propostes patronals per prevenir conflictes obrers, com ara davant les importants vagues d'operaris del Port Barcelona el 1910.¹²⁴

La part tècnica i directiva de la Borsa venia assegurada per la figura del director Manuel de Moragas i Manzanares. Pel que fa als índexs de demandes, ofertes i col·locacions de la Borsa, com ha indicat Pere Gabriel, poques conclusions en podem treure perquè manca informació estadística sobre l'atur fins a 1926. Així i tot, es pot assenyalar que la Borsa de Treball, primer sota el patrocini oficial de la Diputació i després de la Mancomunitat, només assolirà una certa incidència general en el món laboral en el període 1914-1917, quan s'aguditzava la crisi ocupacional en els primers anys de la Gran Guerra i a la Borsa comencen a ser freqüents les peticions d'obres del metall i de la construcció. Tal com succeïa a la Borsa de l'FTN, fins a 1914 hi acudien sobretot els obrers de coll blanc, els quadres, els tècnics i el servei domèstic. Així i tot, cal precisar que l'èxit d'aquest tipus d'agències de col·locació es posa manifest en el fet que, a partir de 1911-1912, se'n multiplica el nombre i hi apareixen diverses borses professionals promogudes pel CADCI, la Unió Industrial (filatura i teixits), la Federació Sindical d'Obreres i, també, l'Institut de

¹²² Museu Social de Barcelona, *Projecte d'organització de la Borsa del Treball* (Barcelona, La Neotípia, 1911).

¹²³ *Memoria sobre el funcionament de la Borsa del Treball de Barcelona durant l'any 1913* (Diputació Provincial), p. 4; id., 1914, p. 3.

¹²⁴ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Activitats socials: institucions i associacions, signatura. 05.02.04.05-06.

Paral·lelament a la posada en funcionament dels serveis del Museu Social, la campanya per aconseguir la Mancomunitat continuava amb una unanimitat de la qual només quedaven autoexclusos els lerrouxistes barcelonins. La Lliga aconseguia així reconstituir un nou front solidari amb la participació ara dels dinàstics, als quals temptava d'absorbir electoralment. La tenaç estratègia de cercar la implicació de les altres diputacions catalanes i el suport dels ajuntaments i la mobilització al carrer quan la negociació parlamentària resulti insuficient, acabarà retornant a la Lliga l'hegemonia perduda el 1909. D'aquí que la direcció regionalista boicotegés l'intent de la vella Unió Catalanista per recuperar dins del seu clos la unitat d'acció de les forces catalanistes i que, l'octubre de 1912, a l'Assemblea de Tarragona, Verdaguer i Callís i Raimon d'Abadal a darrera hora no hi assistissin obeint segurament el criteri més polític de Cambó.¹²⁶ Ara bé, el cert del cas és que la campanya fins a aconseguir el decret del conservador Eduardo Dato que aprovava les mancomunitats, va semblar per un moment interminable i es trobà esquitxada de vacil·lacions parlamentàries enormement irritants per als catalanistes. El moment més greu, però, fou quan tingué lloc l'assassinat de Canalejas, el novembre de 1912, el més ferm vaiedor del projecte dins les files liberals, i el tancament subsegüent de les Corts. Com ha explicat Albert Balcells, la dificultat principal amb què es trobà el catalanisme per fer aprovar a Madrid el projecte mancomunal va ser justament la fragilitat interna dels partits dinàstics espanyols, els quals acabarien per fragmentar-se davant de llur impossibilitat per transformar-se en partits moderns.¹²⁷

El març de 1913, enmig d'una nova situació parlamentària d'*impasse*, s'havien de celebrar eleccions provincials. La Lliga va conorre-hi tota sola després que l'UFNR refusés

¹²⁵ Pere GABRIEL, *Classe obrera i sindicats...*, *op. cit.*, p. 1088 i ss.

¹²⁶ A la fèrria Comissió d'Acció Política de la Lliga ben segur que no li agradaven les dinàmiques assembleàries, on es produïa un aiguabarreig entre entitats, partits i personalitats. La queixa de Manuel Folguera a les seves memòries, *Una flama...*, *op. cit.*, p. 169 i ss. Sobre l'assemblea de Tarragona, vegeu, també, la informació que aporta Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *Els republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Bastardas i Sampere (1871-1944)* (Barcelona, Edicions 62, 1987), p. 170 i ss.

¹²⁷ Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *op. cit.*, ps. 69-72.

la col·laboració electoral i sense que tampoc es materialitzés cap acord amb les dretes obeint a una estratègia de darrera hora de la Comissió d'Acció Política. A Barcelona s'havia de renovar el districte de la Universitat, per on Prat havia estat escollit diputat per primera vegada el 1905. La possibilitat d'una aliança soterrada entre radicals i l'UFNR inclinà Prat a presentar-se aquest cop per Vic/Granollers, al costat de Fèlix Fages i Vila, president de la Cambra Agrícola del Vallès, i comptant alhora amb el suport recíproc del carlí Lluís Pericàs. Pel que fa a Verdaguer i Callís, per bé que, a mitjan febrer, havia estat proclamat novament candidat per Vic, finalment va renunciar-hi i acceptà d'incorporar-se a la llista per Barcelona, al costat de l'arquitecte Puig i Cadafalch i l'industrial adober Lluís Isamat. Les temences inicials d'una aliança republicana no es compliren i la candidatura regionalista barcelonina sortí escollida sense dificultats, deixant el lloc de minories per al republicà nacionalista Albert Bastardas i Sampere.¹²⁸ L'absència d'ambició política de Verdaguer, d'una banda, i el desig d'assegurar la reelecció de Prat al davant de la Diputació, de l'altra, expliquen que el nostre biografiat s'avingués a concorre-hi per Barcelona, segurament després d'una conversa amb el mateix Prat. Al costat de les fidelitats personals a vells amics, el sentit de l'obediència era argüït per Verdaguer el dia de la presentació pública de candidats, en un breu parlament en què digué que la Lliga «no era un acoblament d'interessos particulars», sinó una «escola d'educació política», «un exèrcit disciplinat i governat per la llei del sacrifici», dins del qual hi ha qui duu el comandament i altres, com ell, a qui «se'ls exigeix el sacrifici del nom».¹²⁹ L'elecció per Barcelona reforçarà en aquest context la seva participació en la campanya pro Mancomunitat, només amb els límits que de tant en tant li imposava la seva salut, com ara en el míting del Tívoli celebrat el mes següent, on tenia reservada una intervenció al costat dels altres prohoms del partit,¹³⁰ recuperat d'aquesta lleu recaiguda, l'octubre d'aquell mateix any intervindrà en l'assemblea

¹²⁸ *De Vich*, «La Veu de Catalunya» (18 de febrer de 1913). Sobre les eleccions provincials, vegeu altre cop Albert BALCELLS, Enric PUJOL i Jordi SABATER, *op. cit.*, ps. 260-261 i 505.

¹²⁹ *Discurs de Narcís Verdaguer en la presentació de candidats*, «La Veu de Catalunya» (3 de març de 1913).

¹³⁰ *Per la Mancomunitat*, «La Veu de Catalunya» (7 d'abril de 1913).

de tots els diputats provincials de Catalunya i d'una part dels diputats i senadors per exigir el desbloqueig parlamentari del projecte mancomunal, reunió que va ser defensada des del carrer per una multitudinària manifestació convocada per la Lliga.¹³¹

En el camp institucional l'actuació del nostre biografiat com a diputat provincial se centra, a més de presidir la Borsa del Treball del Museu Social, a participar en els debats dels plens, a rebre i trametre les peticions dels alcaldes del districte i a formar part de diferents òrgans de treball intern, com ara la Comissió d'Actes, la Comissió de Foment, la Comissió del Cos de Mossos d'Esquadra i la Comissió per al Foment de l'Agricultura. En el segon mandat, i fins al seu cessament el maig de 1914, s'encarrega de la presidència de la Comissió de Governació. La seva presència té també un carís reivindicatiu en alguns assumptes, com ara quan es torna a produir un nou assaig centralitzador en matèria de notaries mitjançant el Reial decret de 28 de juny de 1911, amb el qual l'executiu reprèn una part de la fracassada reforma Dato de 1903. Curiosament el decret l'aprova el govern Canalejas, el qual teòricament semblava que volia reemplaçar Maura com a interlocutor privilegiat de la Lliga i quan Prat de la Riba havia mostrat una bona disposició a pactar a la Diputació amb els liberals catalans. La mesura va aixecar novament la protesta de la premsa professional, l'Acadèmia de Jurisprudència, de molts dels diputats i senadors catalans i també de la Diputació de Barcelona, que aprovà una proposició de Narcís Verdaguer en què demanava al govern la suspensió del decret.¹³² Després de molts mesos d'espera i d'infructuoses gestions, les formacions catalanistes hagueren de fer una demostració de força i organitzaren un míting de protesta en la diada de Sant Jordi de 1913, acte en què prengueren part l'estudiant de dret Lluís Massot, el president de l'UFNR Pere Coromines, el catedràtic Joan de Déu Trias i Giró, el líder regionalista Francesc Cambó, l'advocat sindicalista i dirigent de l'UFNR Francesc Layret, el catalanista radical Manuel Folguera i Duran i Narcís Verdaguer, el qual aconseguí que, en acabar la seva intervenció, un públic exultant cantés espontàniament algunes de les estrofes d'*Els Segadors*: sens dubte,

¹³¹ *Per la Mancomunitat. Discurs de Verdaguer i Callís a la Gran Assemblea de Catalunya*, «La Veu de Catalunya» (24 d'octubre de 1913).

¹³² *Diputació de Barcelona*, «La Veu de Catalunya» (12 de juliol de 1911). Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, *Acta de la sessió de l'11 de juliol de 1911*.

malgrat els anys transcorreguts, conservava els dots oratoris pels quals tants elogis havia rebut.¹³³ Al final, l'ampli moviment polític i professional a favor que les notaries retornessin a les capitals seu d'Audiència Territorial forçaria el nou govern liberal de Romanones a suspendre el decret el juny d'aquell any.¹³⁴

Paral·lelament a tot això, Verdaguer i Callís donava a conèixer mitjançant dos articles periodístics l'objectiu, l'organització i els mitjans del recentment constituït Consell d'Investigació Pedagògica. L'interès de Verdaguer pels temes educatius li venia, d'una banda, pels problemes amb què s'havia d'enfrontar quotidianament la seva muller al davant de l'Institut de Cultura, com a centre d'educació moral i professional per a la dona treballadora, i, de l'altra, per la vessant més teòrica de la qüestió educativa. Assenyalem que, el novembre de 1912, havia presentat una ponència, redactada en bona part pel jove pedagog Eladi Homs i Oller (1886-1973), nomenat poc després secretari de l'esmentat consell, sobre els problemes educatius a Espanya en el marc de la Tercera Assemblea de les Societats Econòmiques d'Amics del País, que se celebrava aquell any a Barcelona per iniciativa, recordem-ho, de quan Verdaguer havia estat president de la SEBAP entre 1910 i 1911. La ponència adoptava la teoria del nord-americà John Dewey i proposava una pedagogia nacionalitzadora davant l'afebliment dels agents educatius i socialitzadors tradicionals.¹³⁵ Coherent amb aquest objectiu d'impulsar la creació de centres adaptats a la idiosincràsia del país quant a llengua i història, Verdaguer i Callís participaria durant aquests anys en l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. Assenyalem, però, que no hi va accedir a ocupar cap càrrec directiu fins al 1915, és a dir, quan l'APEC arrenca un procés clarament d'expansió que la convertiria en un projecte compartit per tots els corrents catalanistes del país després d'haver estat durant molts anys somorta sota l'òrbita

¹³³ *Per el dret català*, «La Veu de Catalunya» (24 de febrer de 1913).

¹³⁴ Francisco VILLACORTA BAÑOS, *Profesionales...*, *op. cit.*, p. 136.

¹³⁵ Narcís VERDAGUER i Eladi HOMS, *Cuales son los verdaderos términos del problema educativo en España* (Barcelona, Imp. Altés, 1913).

de la Unió Catalanista.¹³⁶

El maig de 1914, Verdaguer cessava de diputat provincial en haver estat escollit parlamentari a les eleccions legislatives celebrades el 8 de març. Abans, però, havia pogut participar en la votació de l'estatut de la Mancomunitat i en l'elecció de Prat de la Riba com a president del nou organisme preautonòmic de què es dotava Catalunya. La Mancomunitat tenia unes atribucions molt limitades però la seva posada en marxa constituïa un èxit indiscutible que la Lliga va saber capitalitzar electoralment. L'hegemonia regionalista esdevenia total després del fracàs de la Coalició Republicana, en el denominat pacte de Sant Gervasi, mitjançant el qual l'UFNR havia volgut superar la situació d'estancament electoral i de subordinació estratègica a la Lliga. L'acord, però, havia estat molt mal rebut a l'interior de l'UFNR i la derrota, afegida a altra mena de divergències internes, faria esclatar definitivament la unitat de l'esquerra federal nacionalista.

Pel que fa al districte de Vic diguem que, d'ençà del 1905, quan Albert Rusiñol obtingué l'escó parlamentari enfront del conservador dinàstic Huelín, cap catalanista no havia concorregut a les eleccions legislatives. El 1907, la junta de Solidaritat atorgà el districte al carlí Junyent, a desgrat de l'empipament dels homes de «Catalunya Vella». Tres anys més tard, Verdaguer no es va riscar enfront dels altres dos candidats, el carlí Junyent i el liberal canalejista Ròmul Bosch, amb els quals, a més, el lligaven vincles professionals. El 1914, però, el context general era el més idoni perquè Verdaguer assolís el que per a ell era el reconeixement públic més preuat: ser escollit diputat a Corts per Vic, com anys enrere havia confessat a Josep Fatjó. La campanya fou relativament tranquil·la, Verdaguer va recórrer en cotxe nombrosos pobles del districte i féu mítings a Sant Hipòlit de Voltregà, Roda de Ter, Vic, Manlleu, Sant Quirze de Besora i Torelló. Els jaumins donaren suport al candidat ministerial datista, Álvaro Camín de Angulo, el qual l'endemà de les eleccions presentà protestes per compra de vots i coaccions de les autoritats locals a favor de

¹³⁶ Lluís DURAN I SOLÀ, *Els orígens de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (1899-1929)*, «El Contemporani», núm. 6/7 (1995), ps. 47-53. Per a la composició de la junta de l'APEC de 1915, de la qual Verdaguer és el vicepresident segon, vegeu Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *op. cit.*, ps. 342-346.

Verdaguer, imputacions que foren desestimades pel Tribunal Suprem.¹³⁷ Verdaguer obtingué una còmoda victòria de 7 punts percentuals sobre Camín, amb una participació elevada de poc més del 75 %. Una setmana més tard, a Vic se celebrava un multitudinari banquet de la victòria, precedit d'una calorosa benvinguda a l'estació a Narcís Verdaguer i Francesc Cambó procedents de Barcelona. D'arreu del país li plogueren felicitacions pel triomf aconseguit.¹³⁸ Fins i tot «El Poble Català» celebrava la victòria de Verdaguer, perquè, al costat de Camín de Angulo, el qualificava de «liberal», a més de «bon catalanista i mal deixeble de l'escola de la Lliga».¹³⁹

Després de seguir durant anys els debats legislatius i de sentir per boca de Cambó i dels altres dirigents de la Lliga els ets i uts de la política parlamentària, ara tenia l'honor de seure-hi en representació de Vic i en nom de la Lliga. Ara bé, les circumstàncies polítiques farien que el pas de Narcís Verdaguer per la carretera de San Jerónimo fos força fugisser. D'una banda, perquè, amb l'excusa de la guerra europea, Dato mantindria les Corts tancades la major part de 1914 i 1915. S'evitava així problemes amb els liberals i les altres forces de l'oposició. De l'altra, perquè Verdaguer perdrà l'escó a les eleccions anticipades que, l'abril de 1916, Romanones convoca per obtenir la corresponent majoria parlamentària.¹⁴⁰ Així les coses, en l'únic debat parlamentari important en què va poder participar fou el que tingué lloc a final d'aquell primer any sobre l'establiment de les denominades zones franques o neutrals, i al qual ens referirem tot seguit.

En efecte, com ha estudiat en detall Agustí Colomines, la petició d'un port franc per

¹³⁷ Albert BALCELLS, Joan B. CULLA, Conxita MIR, *Les eleccions generals a Catalunya, de 1901 a 1923* (Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 1982), p. 545. El detall dels resultats per pobles, a «Gazeta Montanyesa» (9 de març de 1914), p. 2. Sobre la campanya electoral, l'acta de protesta i la presa de possessió com a diputat, ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Eleccions a diputat per Vic a les Corts (1914), signatura: 05.01.04.01-05

¹³⁸ *Festa de la victòria a Vich. Grandiós banquet. L'arribada. El banquet. Parla en Verdaguer. Parla en Cambó. El final*, «La Veu de Catalunya» (15 de març de 1914). Altres informacions, a l'ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Homenatge a Narcís Verdaguer i Callís. Vic, 15-3-1914, signatura: 01.01.05.01.

¹³⁹ «El Poble Català» (9 de març de 1914).

¹⁴⁰ Carlos SECO SERRANO, *Alfonso XIII y la crisis de la Restauración* (Madrid, Rialp, 1992), ps. 117-131.

Barcelona era una vella aspiració del regeneracionisme català del tombant de segle amb la qual es volia fer front a la disminució de les exportacions per les pèrdues colonials.¹⁴¹ Després dels fracassos legislatius anteriors (1900, 1903 i 1911), deguts tant a l'oposició fèrria dels agricultors castellans i aragonesos com als tripijocs polítics (inestabilitats ministerials, clausura de les Corts), l'esclat de la Gran Guerra ofería ara un marc idoni perquè el govern es decidís a aprovar l'establiment de zones neutrals dins d'un paquet global de mesures que havia dissenyat la Junta Econòmica de Catalunya per encarar les conseqüències immediates del conflicte bèl·lic. De fet, el setembre d'aquell any, a Cadis li havia estat concedit un dipòsit franc amb l'objectiu de restablir les relacions comercials entre Espanya i Cuba, les quals fins llavors centralitzava el port franc d'Hamburg, afectat ara per la guerra.

A desgrat de les peticions de molts diputats, sobretot catalans, Dato va mantenir clausurades les Corts fins al 28 d'octubre. D'aquesta manera la discussió sobre les zones franques no es va poder iniciar fins a principi de novembre amb algunes intervencions de diputats i senadors catalans. Tres dies més tard, Verdaguer va respondre amb un estil sec i enèrgic a les paraules del vescomte d'Amaya, que tot criticant la petició dels industrials catalans de limitar les exportacions de la llana de floca espanyola a l'estranger amb el propòsit de garantir-ne el subministrament intern de matèria primera, havia afirmat coses, com ara que: «es necesario ir desenmascarando á las gentes y hacerles ver que la mayor parte de las regiones españolas sufren una vergonzosa esclavitud por parte de la región catalana que, con objeto de explotarlas, hace ver las cosas distintas de lo que ocurre». La intervenció d'aquest diputat conservador per Trujillo va suscitar la rèplica immediata de Verdaguer, que no va dubtar a posar el dit a la nafra d'aquells que practicaven el joc fàcil de la catalanofòbia des del més pur primitivisme econòmic: «Conste a la Cámara que Cataluña formula sus peticiones inspirándose en el deseo de sostener sus propios intereses; pero en la convicción de que, sosteniendo intereses de Cataluña, sostiene intereses de

¹⁴¹ Agustí COLOMINES I COMPANYY, *El catalanisme i l'estat* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993), capítol V, *Del mercat espanyol i la política econòmica catalana: el port franc de Barcelona*, ps. 203-281.

España, porque los intereses de Cataluña son intereses españoles.»¹⁴² Aquesta argumentació de fons, novament la utilitzaria a la sessió del 20 de novembre en un dels moments més encesos del debat en què participarien, d'una banda, diputats regionalistes i republicans catalans i, de l'altra, conservadors i liberals agraristes castellans i aragonesos. Davant l'apassionament i les prevencions que un hipotètic projecte d'establiment de zones neutrals aixecava en molts d'aquests diputats, Verdaguer mirà d'introduir-hi una mica de racionalitat i demanà als elements que n'eren contraris, que: «No discutamos sobre una idea; no discutamos sobre un concepto, esperemos a discutir sobre un proyecto en que concretament se formule lo que han de ser las zonas neutrales, y entonces los que sean intereses legítimos que se levanten y lo combatan si entienden que es pernicioso, pero esperemos a conocer cuáles son los términos de este proyecto. Pero es muy desagradable para los que llevamos la representación de una región el oír que se levantan aquí estas suspicacias y estos recelos.»¹⁴³ Al cap d'uns dies «La Veu de Catalunya» se'n feia ressò i transcrivía per als lectors la intervenció dels nous diputats i les escaramusses parlamentàries.¹⁴⁴ Lluís Bertran i Pijoan des de la revista «Catalunya» faria l'elogi del clam honest i sincer de Verdaguer contra les suspicàcies anticatalanistes i les encobertes maquinacions dels partits dinàstics.¹⁴⁵ El primer resultat d'aquest nou protagonisme de Verdaguer seria la seva incorporació, a principi d'any, a la junta directiva de la Lliga (al costat dels també diputats Bertrand i Serra i Ventosa i Calvell), un òrgan que havia abandonat el 1904 i que d'aleshores ençà havia estat transformat en una mena d'estat major que precedia la totpoderosa i elitista Comissió d'Acció Política.¹⁴⁶

Com ha explicat Colomines, el debat sobre les zones neutrals va continuar, per bé

¹⁴² DSC, núm. 77, 5.11.1914. *Contra el separatisme castellà. Intervenció d'en Narcís Verdaguer i Callís*, «La Veu de Catalunya» (14 de novembre de 1914).

¹⁴³ DSC, núm. 90, 20.11.1914.

¹⁴⁴ *Per la zona neutral. Documents parlamentaris. En Verdaguer i Callís al Congrés* (24 de novembre de 1914).

¹⁴⁵ *El gest den Verdaguer*, «Catalunya» (5 de desembre de 1914), ps. 770-771.

¹⁴⁶ Per a la composició de la nova junta directiva de la Lliga, vegeu «La Veu de Catalunya» (10 de gener de 1915).

que menys apassionadament, al mes de desembre amb intervencions de Pere Coromines, Francesc Cambó i Alejandro Lerroux; els radicals s'havien afegit a la petició de les altres forces catalanes. Per un moment semblà que les coses anaven pel bon camí: a canvi del compromís de presentar immediatament el projecte de zones franques, el govern aconseguia la ràpida aprovació dels pressupostos. La mobilització de les corporacions castelles i aragoneses va ser immediata. En els mesos següents a la premsa de tot l'Estat s'enfrontarien dos models d'organització econòmica i, en bona part, també política.¹⁴⁷ Però després que es llegís, el 13 de febrer de 1915, el dictamen de la comissió parlamentària que rebaixava les zones neutrals a dipòsits francs, Dato tancà les Corts sense que ni tan sols això es pogués discutir ni aprovar pel ple de la Cambra. La Lliga expressà la seva indignació per una decisió injustificable.¹⁴⁸ En els mesos següents, novament hi hagueren mobilitzacions en un sentit i en un altre. Al desembre Dato dimitia i el substituïa un gabinet presidit novament per Romanones, amb Santiago Alba, un liberal doctrinari obertament contrari a les zones neutrals, a Governació i encarregat de preparar noves eleccions a l'abril, en les quals es proposava, entre altres objectius, fer disminuir la força del regionalisme en benefici de qualsevol altre candidat. Al març la Lliga responia amb el famós missatge *Per Catalunya i l'Espanya gran*, un dels darrers textos de Prat de la Riba, que aparegué en català i castellà signat per tots els diputats i senadors de la formació, el contingut del qual és, en paraules d'Agustí Colomines, «una de les propostes cabdals de la Lliga per a la regeneració d'Espanya [l'iberisme] i un intent de rentabilitzar el moviment català que els darrers temps havia intentat configurar un nou model econòmic espanyol».¹⁴⁹

Malgrat l'ofensiva ministerial contra el regionalisme, la Lliga consolidà la seva hegemonia relativa i obtingué un triomf clar per Barcelona, on els radicals es feren amb els escons de les minories gràcies a la divisió del vot republicà nacionalista que s'hi presentà

¹⁴⁷ Agustí COLOMINES I COMPANYS, *op. cit.*, ps. 245-270.

¹⁴⁸ El tancament de les Corts fou protestat per la Lliga mitjançant un manifest en castellà, *Los senadores y diputados regionalistas al País*.

¹⁴⁹ Íd., p. 272.

escindit.¹⁵⁰ Però a Vic la cosa anà d'una manera diferent per l'important suport que rebé el candidat «ministerial» del partit liberal, Alexandre Bosch i Catarineu, propietari d'una fàbrica a Roda de Ter. Per a la Lliga la reelecció de Verdaguer era especialment important, tant pel relleu que els portaveus regionalistes havien donat a les seves intervencions parlamentàries com pel fet que es tractava d'un històric del partit i un membre de la junta directiva. A Osona els homes de «Catalunya Vella» es mobilitzaren com mai per preservar la representació pel districte. Verdaguer demanà per carta la implicació en la campanya de molts coneguts i planificà un itinerari complet de mítings i reunions durant dues setmanes. El míting més important se celebrà a Torelló amb la participació de Jaume Bofill i Francesc Cambó. La cooficialitat de la llengua catalana i els aspectes econòmics foren els arguments centrals de la campanya regionalista, aspectes davant els quals la Lliga invocà, no un interès de partit, sinó el de *tot* Catalunya.¹⁵¹

Però al districte de Vic, després d'una tensa campanya en què totes dues parts espremeren a fons llurs influències i el tràfic de favors amb secretaris d'ajuntaments i jutges, l'escó se l'enduria el representant ministerial del partit liberal.¹⁵² L'escàndol dels regionalistes fou majúscul davant una llarga llista d'irregularitats: compra de vots, coaccions de les autoritats i, fins i tot, el trencament de dues urnes a Vic. Com a senyal de protesta per l'actuació governamental, diverses personalitats de la Lliga, amb Prat de la Riba al

¹⁵⁰ A. BALCELLS, J. B. CULLA i C. MIR, *Les eleccions...*, *op. cit.*, ps. 214-267.

¹⁵¹ ANC: Fons N. V. C. (inventari 152), Eleccions a diputat per Vic a les Corts (1916), signatura: 05.01.04.02-03.01. *Vich. Míting a Torelló*, «La Veu de Catalunya» (3 d'abril de 1916).

¹⁵² De la campanya electoral de 1916, a l'espistolari Verdaguer i Callís es conserven una col·lecció de prop setanta cartes amb corresponsals de la comarca on es posa de manifest com la Lliga també anava teixint una xarxa de gent recomanada a canvi de suport logístic electoral. Així, per exemple, en una lletra a Verdaguer i Callís, Cambó el posava sobre avís del fet que el jutge de Taradell, a qui ell havia patrocinat, no jugava net i que ara podria no complir les seves promeses de donar-li suport a les eleccions; li aconsellava que anés a veure'l per recordar-li-ho. ANC: Fons N. V. C., correspondència rebuda de Francesc Cambó, signatura: 04.01.034 (16 de març de 1916).

capdavant, enviaren un telegrama de queixa a Romanones.¹⁵³ Paradoxalment, amb una major participació que el 1914, propera al 80 % del cens, Verdaguer no tan sols havia perdut vots en relació amb les eleccions anteriors (guanyà amb 4.308), sinó que se situava molt per sota del resultat obtingut per qui llavors fou el seu contricant, Camín de Angulo (3.593). Ara, entre Bosch i Catarineu i Verdaguer i Callís hi havia una diferència al seus ulls escandalosa de 1.850 vots, concretament 4.948 a favor del candidat liberal contra 3.098 del regionalista.¹⁵⁴ Ben segur que res de tot això es podia acabar de creure Verdaguer i Callís, que l'any anterior havia gaudit d'una enorme popularitat a Vic en presidir la processó de la festa patronal de Sant Miquel dels Sants.

La gravetat dels fets, no tan sols a Vic, sinó a d'altres districtes electorals, com ara Vilanova i la Geltrú, Arenys, Figueres o Granollers, permeté a la Lliga presentar una requisitòria parlamentària contra la política electoral d'Alba, acusant-lo d'haver-se servit del nomenament d'alcaldes de Reial ordre en poblacions on mai el govern no havia exercit aquesta potestat i d'utilitzar tots els ressorts caciquistes per mitjà dels governadors civils.¹⁵⁵ Malgrat la protesta de l'acta i l'enrenou organitzat, el Tribunal Suprem no considerà suficientment provat que de les irregularitats al·ludides es pogués derivar una alteració del resultat final de l'elecció. Acomplert el seu objectiu, Alba passà de Governació a Hisenda, mentre que el nostre biografiat es veié apartat violentament de l'escena política, curiosament en un any que Cambó qualificaria, en acabar, d'«heroic» per a la Lliga, per la manera com el regionalisme havia sabut conjuminar amb èxit un ampli front de reivindicacions politicoeconòmiques sense despertar tensions socials a l'interior de Catalunya.¹⁵⁶ Però el caràcter retret de Verdaguer i una malaltia hepàtica, que se li aniria agreujant fins a ocasionar-li la mort dos anys més tard, van contribuir a apartar-lo

¹⁵³ *Protesta per les immoralitats electorals comeses a Vich*, «La Veu de Catalunya» (14 d'abril de 1916).

¹⁵⁴ A. BALCELLS, J. B. CULLA i C. MIR, *op. cit.*, p. 558.

¹⁵⁵ *La política electoral del Govern. Parlen En Bertràn i Musitu i En Cambó. L'Alba en descobert*, «La Veu de Catalunya» (25 de maig de 1916).

¹⁵⁶ Jordi CASASSAS, *Les bases inicials...*, *op. cit.*, ps. 78-80.

definitivament de la vida pública, en un moment en què la societat catalana estava a punt de viure canvis profunds, en bona part derivats de les conseqüències de la Gran Guerra, i que, en part també, es concretarien en un significatiu relleu generacional en el camp de la política i de la cultura.

Malgrat la neutralitat de l'Estat espanyol, les conseqüències de la Gran Guerra van afectar greument la feble estabilitat del sistema polític de la Restauració. Així i tot, les forces alternatives als partits dinàstics, des del renovat maurisme fins a la conjunció republicano socialista, estaven poc arrelades i globalment eren molt febles. Com és sabut, la crisi més aguda es produí l'estiu de 1917 quan van succeir-se tres moviments heterogenis que, al final, van acabar en bona part per anul·lar-se mútuament: el sindicalisme militar de les Junes de Defensa; l'Assemblea de parlamentaris convocada per la Lliga a Barcelona amb l'objectiu d'imposar al Govern una reforma constitucional, la qual inclogués l'autonomia de Catalunya; i el moviment vaguístic revolucionari patrocinat per la UGT i la CNT, sindicats que creien en la possibilitat d'una confraternització entre soldats i obrers, com havia succeït a Rússia el febrer anterior. Al final, però, el contraequilibri de forces, l'amenaça d'un cop militar i la intervenció directa del monarca en la crisi, conduïrien a la formació, entre el novembre de 1917 i el novembre de 1918, de tres successius governs dits de «concentració nacional», amb els quals per primera vegada es trencava l'alternança bipartidista. La Lliga, després de veure els perills de la «revolució parlamentària» que havia assajat poc abans, participaria al govern amb l'esperança de poder forçar des de dins un procés constituent que configurés una organització federativa de l'estat. En els mesos següents, però, les forces que podien reformar el sistema van continuar sent electoralment molt dèbils i el fraccionament polític dels grans partits massa accentuat per donar estabilitat a aquells governs heterogenis.

Però Verdaguer i Callís ja no viuria la darrera fase de descomposició del règim polític de la Restauració, en morir l'abril de 1918. S'havia mantingut socialment actiu fins a l'estiu de 1917. Al març encara havia fet gestions entre els amics de la comarca a favor de la candidatura del jove Ramon d'Abadal a les eleccions provincials pel districte Vic/Granollers.¹⁵⁷ L'agost d'aquell any, va ser colpit per la mort de Prat de la Riba, en

¹⁵⁷ Citat per Francesc VILANOVA, *Raimon d'Abadal i de Vinyals: entre la història i la política* (Lleida, Pagès editor, 1997), p. 121.

l'enterrament del qual figurà a la presidència del nombrós dol.¹⁵⁸ A final de maig, l'havien elegit president de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació per al curs 1917-1918 en reconeixement de la seva tasca professional com a advocat i jurisconsult, sense, però, que arribés mai a prendre possessió del càrrec ni tingués forces suficients per pronunciar l'habitual discurs inaugural de l'any acadèmic; el substituï el llavors director de l'Oficina d'Estudis Jurídics de la Mancomunitat, Francesc Maspons i Anglasesell, que passà també a ocupar accidentalment la presidència d'una junta que comptava, entre altres noms, amb Jaume Bofill i Joan Garriga i Massó.¹⁵⁹

Des de llavors i fins poc abans d'enllitar-se definitivament, es va dedicar principalment a enllestir la traducció de la segona part, *Purgatori*, de *La Divina Comèdia* de Dant Alighieri, obra que havia començat l'agost de 1912 a Canet de Mar quan la societat dantina de Florència anuncià les festes del VI centenari de la mort del poeta. No tenim notícies directes del perquè d'aquest propòsit, però, curiosament, era el tercer vigatà que assajava la traducció dels immortals versos de Dant, després de la primitiva versió completa que en féu Andreu Febrer, en el segle XV, i la inèdita i perduda d'Antoni d'Espona, en el segle XIX. Ben segur, però, que per a una persona com Verdaguer, empastada de cultura clàssica, *La Divina Comèdia* n'era una referència de primer ordre, un poema, a més, fonamentat en la religió, un «tresor» de cultura cristiana i, segons Torras i Bages, un autèntic «prototipus de tomisme poètic».¹⁶⁰ Al costat d'això, tot fa pensar que Verdaguer i Callís també devia mostrar-se sensible a la reivindicació nacionalista de la figura de Dant que per aquelles mateixes dates impulsaven els intel·lectuals florentins a les revistes «La Voce» i «Lacebas» o a l'exaltació que en feia el seu admirat Maurice Barrès, que no s'estaria de qualificar *La Divina Comèdia* com una «fortalesa dels pobles catòlics i llatins»

¹⁵⁸ *Grandiós enterrament*, «La Veu de Catalunya» (4 d'agost de 1917).

¹⁵⁹ «Revista Jurídica de Cataluña» (1917), vol. XXIII, ps. 577-579.

¹⁶⁰ Oriol COLOMER I CARLES, *El pensament de Torras i Bages* (Barcelona, Editorial Claret, 1991), ps. 52-55.

enfront de la perillosa «invasió del germanisme intel·lectual».¹⁶¹

Ara bé, per a Verdaguer es tractava sobretot d'un repte personal i filològic i també d'una manera de retre homenatge davant el món a la llengua catalana, tal com l'editor oportunament féu notar en un breu recordatori al començament del primer volum, *Infern*. En efecte, tot i que restés per traduir la darrera part, *Paradís*, el 1921, l'any del VI centenari, la vídua va pagar-ne una edició de bibliòfil en dos volums ornat amb una interpretació al boix del retrat del poeta florentí de Giotto, feta per Josep Obiols, després que, molt probablement, hagués confiat a Carles Riba la revisió d'aquesta «posada en català» que el difunt marit havia escrit en versos endecasíl·labs blancs.¹⁶² Durant els anys que durà la traducció, Verdaguer va rebre l'estímul i el consell del seu amic de tertúlia Josep M. López-Picó, el qual formava part d'una generació, d'entre la qual sobresurten els noms de Jaume Bofill, Josep Carner, Joan Vallés i Pujals, Eugeni d'Ors i Pere Rahola, que passaria a dirigir el moviment cultural regionalista de la postguerra. El 1915, López-Picó, esperonat decisivament per Verdaguer, posaria en marxa un nou portaveu noucentista, «La Revista», feta amb rigor i cautela i allunyada, en paraules de Jordi Casassas, «de l'arbitrarisme agressiu del primer Noucentisme»,¹⁶³ envers el qual el nostre biografiat devia mostrar-se allunyat en sentir-se segurament més identificat amb el vitalisme optimista

¹⁶¹ Sobre el dantisme florentí, vegeu Francesco MATTESSINI, *Letteratura e pubblico: studi e prospettive di storia letteraria tra Otto e Novecento* (Roma, Bulzoni, 1978), ps. 181-198. Les paraules transcrits de l'escriptor lorenès foren pronunciades en una conferència a la Sorbona amb motiu del VI centenari de la mort del poeta florentí. Maurice BARRÈS, *Dante, Pascal et Renan* (París, Plon, 1923).

¹⁶² *Cartes de Carles Riba I: 1919-1938* (Barcelona, La Magrana, 1990), recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola, carta 27, p. 67, nota 9. Assenyalem que la traducció de Verdaguer continua avui mancada d'un comentari crític. A l'època, però, va merèixer elogis entre gent propera a l'autor. Marià SERRA I ESTURÍ, *En Narcís Verdaguer i Callís. Traductor de La Divina Comèdia*, «Gazeta de Vich» (11 de juny de 1918); Josep M. LÓPEZ-PICÓ, «*La Divina Comèdia*» de Dant Alighieri en català per Narcís Verdaguer i Callís, «La Revista», núm. CLXII-CLXIX (1922); Ramon RUCABADO I COMERMA, *El retorn d'en Verdaguer i Callís*, «La Revista», núm. CLXIX-CLXXIV (1922); i Valeri SERRA I BOLDÚ, *La Divina Comèdia, traducida por Narciso Verdaguer y Callís*, «Diario de Barcelona» (31 d'octubre de 1922).

¹⁶³ Jordi CASASSAS, *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)* (Barcelona, Els llibres de la frontera, 1989), ps. 170-173.

de Joan Maragall, desaparegut prematurament el 1911. A la revista que dirigia López-Picó es donarien a conèixer fragments de la traducció de Verdaguer el 1915 i, també, el 1918, any de la seva mort, acompanyat llavors d'un sincer elogi a la figura del «cavaller» desaparegut.¹⁶⁴

Com sovint s'ha destacat, la mort de l'home que ha centrat fins aquí el nostre estudi coincideix amb un conjunt d'altres desaparicions produïdes entre 1914 i 1919 de personalitats rellevants que havien estat decisives per fixar molts dels aspectes del primer catalanisme: el 1916, havia mort Torras i Bages; el 1917, Martí i Julià i Prat de la Riba; i, el 1919, Frederic Rahola. En un terreny més proper al biografat, el mateix 1918 moria el rector de Santa Anna, Ildefons Gatell, i també el vell protector dels primers anys a Barcelona de Verdaguer, Eusebi Güell. La reorganització de l'espai generacional durant els anys de la guerra reflecteix, tal com explica Jordi Casassas, que Catalunya estava passant el llindar d'una nova cultura política caracteritzada pel ràpid desenvolupament d'una societat de masses i la creixent radicalització ideològica.¹⁶⁵

El 29 de març de 1918, «La Veu de Catalunya» informava per primera vegada de l'enllitament de Verdaguer, per bé que el seu estat de salut no fos aparentment greu; tres dies més tard, però, ja anunciava la irreversibilitat de la malaltia hepàtica del prohom lligaire i, l'endemà, el diari donava a conèixer als lectors la diagnòsi pessimista del Dr. Reventós.¹⁶⁶ A petició de la família, Francesc Cambó complí amb el «deure moral» d'informar el malalt de la seva pròxima fi.¹⁶⁷ La tarda del 3 d'abril Verdaguer va llevar-se

¹⁶⁴ «La Revista», núm. IV (1915); íd., núm. LXII (1918). El 1933, altre cop, López-Picó tornaria a referir-s'hi en el llibre *A mig aire del temps* (Barcelona, Publicacions de La Revista, 1933), ps. 170-176.

¹⁶⁵ Jordi CASASSAS, *Les bases inicials...*, *op. cit.*, ps. 72-80.

¹⁶⁶ *La salut d'En Verdaguer*, «La Veu de Catalunya» (4 d'abril de 1918).

¹⁶⁷ Francesc CAMBÓ, *Memòries (1876-1936)* (Barcelona, Alpha, 1981), p. 278. Alguns detalls sobre la visita de Cambó a la vetlla del difunt, en Mario VERDAGUER, *Medio siglo de vida íntima barcelonesa* (Barcelona, Editorial Barna, 1957), p. 113.

per darrera vegada per rebre agenollat els darrers sagraments.¹⁶⁸ El matí del dijous 5 morí després d'una soferta agonia a la seva llar del carrer Montsió 3 bis, on l'endemà començaren a desfilar personalitats de la vida cultural, econòmica i política del país per donar el condol a la vídua, germans, nebots i altres parents. El cadàver de Verdaguer va ser embolcallat amb la bandera de la Lliga Regionalista. El diumenge a les onze del matí sortí de la casa mortuòria la comitiva de dol, presidida per Francesc Cambó, llavors ministre de Foment del Govern Maura, per encaminar-se, primer, fins a l'església parroquial de Santa Anna i, després, al Cementiri Nou de Montjuïc.¹⁶⁹

El diari que Verdaguer havia ajudat a fundar el 1899 féu un seguiment extens del traspàs i de les diferents manifestacions de dol institucional que se succeïren en els dies següents. El cap de redacció, el malaguanyat Josep Morató i Grau, que moriria poc després amb només 43 anys, li dedicà dues ressenyes necrològiques en què definí molt bé el que Verdaguer representava dintre del catalanisme: «l'època de transició entre el sentit platònic i el sentit pràctic», de quan el catalanisme «començava de sentir la necessitat de fer-se integral i d'invadir tots els aspectes de la vida», però en què, no havent-hi encara prou homes per especialitzar-se en cada un d'ells, «tots els catalanistes feien de tot». La perspectiva generacional era hàbilment utilitzada per Morató quan posava de manifest la diferent percepció que de Verdaguer i Callís podien tenir els seus coetanis. Així, per a les generacions més joves, aquelles que ara començaven a actuar en el camp de la cultura i la política (i que posteriorment s'identificarien amb el nom de generació de 1917), el nom del finat, deia, era el d'un prohoms de la Lliga «que sols actuava a tongades, vivint més retret a casa seva que no pas en les corporacions públiques»; per als catalanistes més vells, els que havien nascut a la dècada dels quaranta i cinquanta del vuit-cents, i també per als seus companys de generació, Verdaguer seria sempre aquell jove actiu que es va saber fer un nom propi «entrant en les bregues per la restauració de Catalunya» en l'època del *Memorial*

¹⁶⁸ L'entreprenent Ramon Rucabado i Comerma publicà l'endemà un afligit article en què relatava els darrers dies de Narcís Verdaguer, l'agonia i la seva «mort exemplar». *La mort del cavaller*, «La Veu de Catalunya» (6 d'abril de 1918). El testimoni de la vídua recollit per Francesc LLATES, *Francesca Bonnemasion...*, *op. cit.*, p. 170.

¹⁶⁹ *L'enterrament d'En Verdaguer Callís*, «La Veu de Catalunya» (8 d'abril de 1918).

de Greuges i la campanya contra el Codi civil d'Alonso Martínez; a l'últim, per a les generacions intermèdies entre la seva i les més «novençanes» i que ara prenen el relleu al davant de la direcció del catalanisme, Verdaguier «era l'home que portant el llevat de tots els romanticismes fecons, de tots els sentimentalismes patriòtics, havia sabut encaminar la seva actuació per les rutes de les noves eficiències, fent-se un dels primers mestres de catalanisme integral y orgànic». ¹⁷⁰

¹⁷⁰ Josep MORATÓ I GRAU, *En la mort d'En Verdaguier Callís*, «La Veu de Catalunya» (6 d'abril de 1918); *Verdaguier Callís*, «Catalana. Revista setmanal» núm. 2 (14 d'abril 1918).

FONTS I BIBLIOGRAFIA

ARXIU CONSULTATS

ABEV= Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic
ABFTN= Arxiu i Biblioteca del Foment del Treball Nacional (Barcelona)
AEP= Arxiu Episcopal de Barcelona
AGA= Archivo General de la Administración (Madrid)
AHC= Arxiu Històric de la Ciutat (Barcelona)
AHDB= Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona
AHM= Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa
AHN= Archivo Histórico Nacional. Sección Universidades (Madrid)
AHV= Arxiu Històric de Vic
AHS= Arxiu Històric de Sabadell
AHUB= Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona
ANC= Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès)
APCC= Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya (Barcelona)
BAB= Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès
BCA= Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona (Barcelona)
BPFB= Biblioteca Popular Francesca Bonnemaison (Barcelona)
BNF= Bibliothèque Nationale de France (París)
BRA= Biblioteca Rossend Arús (Barcelona)
BPE= Biblioteca Pública Episcopal (Barcelona)

PREMSA CONSULTADA

ASEBAP= Anuario de la Sociedad Económica Barcelonesa de Amigos del País (consultats els anys 1908-1911)
BBC= Butlletí del Centre Català (completa)
C= Catalunya (consulta ocasional)
CRS= Catalana. Revista Setmanal (consulta ocasional)
CC= Correo Catalán (consulta ocasional)
DB= Diario de Barcelona (consulta ocasional)
DC= Diario del Comercio (consulta ocasional)
ED= El Diluvio (consulta ocasional)
ESCCM= El Sentido Católico de las Ciencias Médicas (consulta ocasional)
GV= Gazeta de Vic (completa)
LA= L'Avens (consultats els anys 1882-1884)
LAMG= L'Almogáver (completa)
LC= Lo Catalanista (completa)
LCA= La Cataluña (consulta ocasional)
LE= La Exposición (completa)
LER= La España Regional (completa)
LG= Lo Geronès (consulta ocasional)
LIC= La Il·lustració Catalana (consulta ocasional)
LR= La Renaixensa (consultats parcial 1885-1899)
LRV= La Revista (completa)

LS= Lo Somatent (completa)
LTC= Lo Teatre Català (consultats els anys 1891-1893)
LV= La Vanguardia (consulta ocasional)
LVDC= La Veu de la Comarca (ocasional)
LVC (s)= La Veu de Catalunya setmanari (completa)
LVC (d)= La Veu de Catalunya diari (consulta parcial 1899-1930)
LVCC= La Veu del Centre Català (completa)
LVCP= La Veu del Camp (completa)
LVM= La Veu del Montserrat (completa)
LVV= La Veu del Vallès (ocasional)
RC= Revista Catalana (completa)
RJC= Revista Jurídica de Catalunya (consulta parcial)
SC= Setmanari Català (completa)

BIBLIOGRAFIA

1. ARTICLES, LLIBRES, MEMÒRIES I OPLUSCLES D'ÈPOCA

d'ABADAL, Ramon, *Discurs de gràcies del mantenidor dels Jocs Florals*, «LR», 6 de maig de 1898.

ALMIRALL, Valentí, *Discurs llegit per lo president del Centre D. Valentí Almirall*, «BCC», 19 de gener de 1884.

- *Documents per l'història de Catalunya. Discurs del Sr. Almirall*, «LVM», 11 d'abril de 1885.

- *Contestación al discurso leído por D. Gaspar Núñez de Arce en el Ateneo de Madrid con motivo de la abertura de sus cátedras en el año corriente [1886-1887]*, (Barcelona, 1887).

«ALMOGÁVER, L'»: *Prospecte*, 4 de març de 1882.

- *¡Grants Mercés!*, «LAMG», 30 de maig de 1882.

ALSINA, Ferran, *L'esperit del Centre Català, conferència donada en lo «Centre Català» d'aquesta ciutat lo dia 8 del corrent*, «LR», de l'11 al 13 de gener de 1887.

- *La reglamentació del treball dels noys*, «LR», 27 de febrer i 1 i 5 de març de 1892.

ARUMI i BLANCAFORT, Lluís, *La guerra dels carlins vista per un infant* (Granollers, Alpina, 1972).

«AVENS, L'»: *D. Manuel Milá y Fontanals*, 30 de juny de 1884.

BALMES, Jaume, *Cuestiones importantes sobre el escepticismo*, dins *Obres completes* (Barcelona, Biblioteca de Autores Cristianos, 1925), vol. 9-10, carta I.

- BARRÈS, Maurice, *Sobre'l regionalisme (I i II)*, «LVC», 14 i 21 de juliol de 1895.
 - *Dante, Pascal et Renan* (Paris, Plon, 1923).
 - *Scènes et doctrines du nationalisme* (Paris, Plon, 1925).
- BRU, J., *Notas catalanistas*, «LTC», 24 de desembre de 1891.
- CABOT, Benvingut, *Lo Teatro Catalá y'l catalanisme (III)*, «LTC», 11 de gener de 1891.
- CAMBÓ, Francesc, *Memòries (1876-1936)* (Barcelona, Alpha, 1981).
 - *Missió del regionalisme*, «LVC», 13 de juny de 1897.
 - *A don J. Lluhi i Rissech, president del CNR. Carta oberta*, «LVC», 28 d'abril de 1909.
- CAMPIÓN, Arturo, *Carta oberta à un catalanista*, «LVC» (1 de setembre de 1895).
- CASA PROVINCIAL DE LA CARITAT: *Datos estadísticos referentes al cólera de 1885*.
- CASADES I GRAMATXES, Pelegrí, *Una opinió autorisada*, «LR», 20 de febrer de 1898.
 - *Una nova publicació regionalista*, «LR», 24 d'abril de 1898.
- «CATALANISTA, LO»: *Vich contra'l códich civil*, 31 de març de 1889.
- «CATALUÑA, LA»: *Homenaje á D. Enrique Prat de la Riba*, 23 d'abril de 1910.
 - *El Congreso de Gobierno Municipal*, 3 de juliol de 1910.
- «CATALUNYA»: *El gest den Verdaguer*, 5 de desembre de 1914.
- Causa contra Francisco Ferrer y Guardia instruida y fallada por la jurisdicción de guerra de Barcelona. Año 1909* (Madrid, Suc. de J. A. García, 1911).
- Causa contra Trinidad Alted Fornet, Emiliano Iglesias Ambrosio, Luis Zurdo de Olivares y Juana Ardiaca Mas, por delito de rebelión militar* (Madrid, Suc. de J. A. García).
- CENTRE CATALÀ: *Nuestro comercio con la costa de África*, «LER» (1886), any I, volum I.
 - *Es formula que Catalunya desitja y creu tenir dret a una indemnització*, «LR», 4 de juny de 1886.
 - *Memòria llegida per lo Secretari, D, Joseph Ruiz*, dins «Butlletí del Centre Català 1882 á 1887», 21 d'octubre de 1886.
 - *Al Jovent Escolar Català y á las Corporacions Catalanistas. Manifest* (Barcelona, 1987).
 - *Notícias y comentaris*, «LVCC», 19 de novembre de 1887.
 - *Sobre associacions catalanistas escolars*, «LVCC», del 24 de març al 28 d'abril de 1888.
- CENTRE ESCOLAR CATALANISTA: *Manifest del Centre Escolar Catalanista y Estatuts del Patronat de l'Ensenyansa Catalana* (Barcelona, Imp. Víctor Berdós y Feliu, 1887).

- *Acta de la sessió inaugural celebrada lo dia 15 de janer de 1887* (Barcelona, Imp. La Renaixensa, 1889).

- *Acta de la sessió inaugural celebrada lo dia 24 de novembre de 1889* (Barcelona, Imp. La Renaixensa, 1889).

CLASCAR I SANOU, Frederic, *La generació qui se'n va*, «LVC», 30 de gener de 1898.

COLLELL, Jaume, *Autògraf de Mossen Collell de les notes al «Carteig Històric», Biblioteca de Catalunya, secció de manuscrits.*

- *Lo Catalanisme. Lo que es y lo que deuria ser* (Barcelona, Estampa Peninsular, 1879).

- *Fochs Follets I*, «LVM», 17 de gener de 1885.

- *Fochs Follets II*, «LVM», 31 de gener de 1885.

- *És hora encara? Consulta endreçada al senyor Manuel Duran i Bas*, «LVM», del 16 d'octubre al 25 de desembre de 1886.

- *Balmes. Discurso biográfico* (Vich, Imp. Anglada, 1890).

- *A propòsit de la huelga de Manlleu*, «LVC», 29 de novembre de 1891.

- *A propòsit d'un llibre*, «LVC», 23 d'abril de 1894.

- *Discurs pronunciat en la solemne festa dels Jocs Florals, celebrat a Lleida el 13 de maig de 1899* (Barcelona, La Renaixensa, 1899).

- *Degeneració y regeneració* (Manresa, Imp. Sant Joseph, 1901).

- *Narcís Verdaguer*, «Gazeta de Vich» (6 d'abril de 1918).

- *L'obra patriòtica den Balmes y den Quadrado* (Vic, Tip. Balmesiana, 1919).

- *Del meu fadrinatge* (Vic, Gazeta de Vich, 1920), Biblioteca d'Autors Vigatans, núm. XV.

- *Dulcis Amicitia* (Vic, Gazeta de Vich, 1926).

- *Miscel·lània d'Homenatge 1866-1926* (Barcelona, Altés, 1927).

- *Sembrant arreu* (Vic, Tipografia Balmesiana, 1927).

CONGRÉS CATALANISTA: *Comissió organitzadora del Congrés Catalanista. Convocatoria y Bases* (30 de maig de 1883), AAB.

«DIARIO DE BARCELONA»: *Barcelona*, 7 de setembre de 1885.

- *Espanyoles*, 9 de setembre de 1885.

- *Concierto econòmic*, 4 de desembre de 1899.

«DIARIO DE COMERCIO»: *El meeting de Vilafranca*, 7 de maig de 1894.

DOMENECH I MUNTANER, Lluís, *Discurs llegit en la sessió inaugural de la Lliga de Catalunya per lo President*, «LR», 13 de novembre de 1888.

- *Carta oberta al Senyor Narcís Verdaguer i Callís*, «LVC», 18 de setembre de 1898.

- *Escrits polítics i culturals 1875-1922* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1991), a cura de Maria Lluïsa Borràs.

DURAN I BAS, Manuel, «Discurs Inaugural» dins *Actas del Congreso Jurídico de Barcelona* (Barcelona, Imp. de Jaime Jepús, 1889).

- *La Codificación y sus problemas* (Barcelona, Imp. Fidel Giró, 1889).

DURAN I VENTOSA, Lluís, *Buscanthi remei*, «LVC», 21 de novembre de 1904.

- *Regionalisme i Federalisme* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1993). Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, núm. 29, estudi preliminar de Francesc de Carreras.

ESCUDE BARTOLÍ, Manuel, *Las Carolinas. Descripción geográfica y estadística del Archipiélago Carolino* (Barcelona, Imp. Luis Tasso Serra, 1885).

«ESPAÑA REGIONAL, LA»: *Miscelánea. D. Valentín Almirall y la juventud regionalista* (1887), any II, volum III.

- *Miscelánea. Proyecto de una asamblea regionalista en Barcelona* (1887), any II, volum III.

- «X», *Revista del movimiento regional. Influencia moralizadora del regionalismo* (1887), any II, vol. IV.

- *Miscelánea. El Sr. Carreras y Candi en el Ayuntamiento de Barcelona* (1891), any VII, volum XI.

- *Miscelánea. Caída de Cánovas* (1892), any VII, volum XIII.

ESPINALT I PADRÓ, Lluís, *Escrits* (Manresa, Imp. d'Anton Esparbé, 1895).

d'ESPLUGUES, P. Miquel, *El primer comte de Güell. Notes psicològiques i assaig sobre el sentit aristocràtic a Catalunya* (Barcelona, 1921).

FARNÉS, Sebastià, *Los obreros y sa política*, «LR», 3, 7 i 10 de març de 1889.

- *La cuestión social en Cataluña. Una cooperativa modelo*, «LER», volum XI (1891).

- *Doble tendencia*, «LVC», 18 de juny de 1893.

FASTENRATH, Joan, *Lo princep de Bismarck y l'idioma alemany-baix*, «LVC» (6 de desembre de 1891).

- *Lo princep de Bismarck y'l catalanisme* «LVC» (24 de gener de 1892).

FATJÓ VILAS, Pius, *La mort d'en Pallas*, «LVC», 15 d'octubre de 1893.

FOLGUERA I DURAN, Manuel, *Una flama de la meva vida (Memòries)* (Sabadell, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres, 1996).

- *Las elecciones y'l Regionalisme*, «LVC», 5 de febrer de 1893.

GARRIGA I MASSÓ, Joan, *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, (Barcelona, Edicions 62, 1987).

GÜELL I BACIGALUPI, Eusebi, *Tres discursos* (Barcelona, La Renaixensa, s/d), Biblioteca d'Autors Catalans, Lectura popular vol. XVIII.

GÜELL I POU, Joan, *Vida íntima de mossèn Jacinto Verdaguer, Prebere* (Barcelona, Imp.

«El Siglo XX», 1911).

GIVANEL, Joan, *Bibliografía Catalana. Premsa* (Barcelona, Institució Patxot, 1931).

JOCHS FLORALS DE BARCELONA: *Any XXXIV de llur Restauració* (Barcelona, Estampa «La Renaixensa», 1892).

Juicio ordinario seguido ante los Tribunales militares en la plaza de Barcelona contra Francisco Ferrer Guardia (Palma de Mallorca, Ediciones Cort, 1977), pròleg d'Enric Olivé i Serret.

LÓPEZ-PICÓ, Josep M., "*La Divina Comèdia*" de Dant Alighieri en català per Narcís Verdaguer i Callís, «La Revista» núms. CLXII-CLXIX (1922).

- *Narcís Verdaguer i Callís*, «Annals del periodisme català», núm. II (1933).

- *A mig aire del temps* (Barcelona, Publicacions de La Revista, 1933).

MALUQUER I VILADOT, Joan, *Les meves noces d'or amb el molt il·lustre col·legi d'advocats de Barcelona 1877-1927* (Barcelona, Impremta Altés, 1929).

MAÑÉ Y FLAQUER, Juan, *Los deberes de Cataluña*, «DB», 13 de setembre de 1885.

MARAGALL, Joan, *La energía nacional*, «DB», 18 de desembre de 1897.

- *Un buen estímulo*, «DB», 22 de novembre de 1900.

- *La nueva patria*, «DB», 11 de setembre de 1902.

- *Artículos políticos* (Barcelona, Edicions La Magrana/Diputació de Barcelona, 1988), a cura de Joan-Lluís Marfany.

MARSANS, Lluís, *L'individualisme*, «LVC», 20 de setembre de 1891.

- *La producció y lo consum*, «LVC», 1 de novembre de 1891.

- *Las classes treballadoras*, «LVC», 20 de desembre de 1891.

- *La familia obrera*, «LVC», 12 de juny de 1892.

- *Las classes agricolas*, «LVC», 18 de setembre de 1892.

- *La dona obrera*, «LVC», 19 de febrer de 1893.

- *La maynada obrera*, «LVC», 30 de juliol de 1893.

- *Los anarquistas*, «LVC», 17 de desembre de 1893.

MÉNDEZ ÁLVARO, Francisco, *Breves apuntes para la historia del periodismo médico y farmacéutico en España* (Madrid, E. Teodoro, 1883).

MONJAS, P. Manuel, *Documentos inéditos acerca de Mosén Jacinto Verdaguer. Su amistad con los agustinos de El Escorial* (Barcelona, Editoria Juventud, 1933).

MONSERDÀ, Dolors, *¡Consumatum est!*, «LAMG», 15 de maig de 1882.

- *La cuestió obrera*, «LVC», 3 de maig de 1891.

MORATO I GRAU, Josep, *En la mort d'En Verdaguer Callís*, «La Veu de Catalunya», 6 d'abril de 1918.

- *Verdaguer Callís*, «Catalana. Revista setmanal» núm. 2 (14 d'abril de 1918).

MUSEU SOCIAL DE BARCELONA: *Projecte d'organització de la Borsa del Treball* (Barcelona, La Neotípia, 1911).

- *Borsa del Treball de Barcelona. Estatuts* (Barcelona, Tip. Miguel Serra, s/d.).

- *Memoria sobre l'funcionament de la Borsa del Treball de Barcelona durant l'any...* (Diputació Provincial): anys 1912, 1913 i 1914.

OMAR I BARRERA, Claudi, *Los enterats*, «LVC», 26 de gener de 1896.

- *Contra tot y contra tots*, «LVC», 8 de març de 1896.

- *Lo gran recurs*, «LVC», 8 de setembre de 1896.

PELLA I FORGAS, Josep, *Teóricos y optimistas políticos. A propósito de Taine «Le Régime Moderne»*, «LER», Any VII, tomo XI (1891)

- *La crisi del catalanisme* (Barcelona, Henrich y Cia, 1905).

PERÉS, Ramon D., «Spleen» (pseudònim), *Figuras y figuretas*, «LA», 15 de gener de 1884.

- *Los Jochs Florals de 1884*, «LA», juliol, agost i setembre de 1884.

- *Quatre paraulas a altres quatre*, «LA», octubre, novembre i desembre de 1884.

PERMANYER Y AYATS, Juan, *Discurso leído en la sesión pública inaugural de las sesiones de la Academia de Jurisprudencia y Legislación de Barcelona el día 6 de marzo de 1896* (Barcelona, Imp. Barcelonesa, 1896).

PIJOAN, Josep, *Lo sentiment de Pàtria*, «LR», 31 de gener de 1899.

- *L'educació de les classes mitges i directores de Catalunya*, «LVC», 8 de setembre de 1906, dins el recull d'articles *Política i Cultura* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1990), a cura de Jordi Castellanos.

PIRRETAS, Marian J., *El tancament de caixes. Descripció del moviment gremial de 1899* (Barcelona, Cunill, s. d.).

PLANES, Ramon, *Memòries* (Sitges, Grup d'Estudis Sitgetans, 1987).

PRAT DE LA RIBA, Enric, *La Ley Jurídica de la Indústria. Estudio de filosofía jurídica seguido de las bases para la formación de un código industrial* (Barcelona, Librería Penella, 1898).

- *La mala llavor*, «LVC», 19 de novembre de 1904.

- «Pròleg», a Lluís DURAN I VENTOSA, *Regionalisme i Federalisme* (Barcelona, Imp. Francisco Puig, 1905).

- *La nació i l'estat. Escrits de joventut* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1987).

PUGÉS, Manuel, *Cómo triunfó el proteccionismo en España* (Barcelona Editorial Juventud, 1931).

PUIG I ALFONSO, Francesc, *Recordant coses passades* (Barcelona, Tallers Gràfics A. Núñez, 1934).

«RENAIXENSA, LA»: *La Reunió de [la] Llotja*, 12 de gener de 1885.

- *Barcelonins*, 4 d'octubre de 1885.

- *Protesta dels obrers i artesans catalans*, 7 de juny de 1886.

- *Centre Escolar Catalanista de Barcelona*, 29 de febrer de 1887.

- *La propaganda catalanista*, 28 de gener de 1888.

ROGENT I PEDROSA, Josep, *Records d'en Prat de la Riba*, dins l'*Àlbum record a Enric Prat de la Riba*, (Barcelona, Gràfiques Ribera, 1935).

ROMANÍ I PUIGDENGOLAS, Francesc, *La España tal cual es*, folletó de Valentín Almirall, «LER», any I, volum I (1886).

RUCABADO COMERMA, Manuel, *La mort del cavaller*, «LVC» (6 d'abril de 1918).

- «Resum biogràfic» a Narcís Verdaguer i Callís, *La primera victòria del catalanisme* (Barcelona, Publicacions de «La Revista», 1919).

- *El retorn d'en Verdaguer i Callís*, «La Revista» núms. CLXIX-CLXXIV (1922).

RUIZ CASTELLÀ, Josep, *La municipalización de las Bolsas de Trabajo* (Barcelona, Museo Social de Barcelona, 1912).

SARDÀ I SALVANY, Feliu, *El laicismo católico* (Barcelona, Libreria y Tip. Católica, 1885).

SASTRE, Miguel, *Las Huelgas en Barcelona y sus resultados en el año...* (Barcelona, Tip. Valls y Borrás, 1908-1911).

SERRA I BOLDÚ, Valeri, *Biografía de mossèn Jacinto Verdaguer* (Barcelona, APEC, 1924);

- *La Divina Comedia, traducida por Narciso Verdaguer y Callís*, «Diario de Barcelona» (31 d'octubre de 1922).

SERRA I ESTUDURÍ, Marià, *En Narcís Verdaguer i Callís. Traductor de La Divina Comèdia*, «Gazeta de Vich», 11 de juny de 1918.

SERRATE, José M. *Los congresos de la Exposición Universal de Barcelona* dins l'obra *Estudios sobre la EUB* (Barcelona, Tip. del Diario Mercantil, 1888).

SOCIETAT ECONÒMICA D'AMICS DEL PAÍS: *Estudio de las causas que contribuyen al encarecimiento de las subsistencias en Barcelona y medios para contrarrestarlas* (Barcelona, La Neotipia, 1909).

«SOMATENT, LO»: *Un discurs patriotich*, 21 de juny de 1887.

TRANSATLÀNTICA, COMPANYIA: *A los sres. representantes del país* (Barcelona, Tip. Española, s/d), BA.

TRIAS I GIRÓ, Joan de Déu, *El derecho interregional según el artículo 15 del Código*

Civil (Barcelona, Tip. Ramírez, 1889).

- *Conferencias sobre el Derecho Civil Catalán* (Barcelona, La Hormiga de Oro, 1989).

TORRAS I BAGES, Josep, *L'Ernest Renan y en Pompeu Gener*, «LVC», 11 de desembre de 1892.

TORROJA, Bernat, *Catalunya en l'occident d'Àfrica*, «LVCP», 3 de maig de 1885.

TUBINO, Francisco M., *Historia del Renacimiento literario contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia* (Madrid, Imp. y Fund. de M. Tello, 1880).

UNIVERSITAT DE BARCELONA: *Datos estadísticos del curso 1883-1884*.

VERDAGUER, Jacint, *Epistolari de Jacint Verdaguer* (Barcelona, Barcino, 1959-1993), 11 volums, a cura de Josep M. de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas.

- *En defensa pròpia* (Barcelona, La Magrana, 1994), a cura de Lluïsa Plans.

VERDAGUER I CALLÍS, Narcís, *Notes autobiogràfiques*, ANC: Fons N. V. C.

- *La primera victòria del catalanisme* (Barcelona, La Revista, 1919), pròleg de Francesc Maspons i Anglasesell i resum biogràfic de Ramon Rucabado i Comerma.

- *Poesies* (Barcelona, Il·lustració Catalana, s/d), «Biblioteca d'autors catalans», vol. 333.

- *La Divina Comèdia de Dant Alighieri*, posada en català per Narcís Verdaguer i Callís, 1921. *Infern i Purgatori*, 2 vol.

- *Les males lectures*, «LAMG», 15 de març de 1882.

- *Les males lectures. I. Lo suïcidi*, «LAMG», 30 de març de 1882.

- *Les males lectures. II. L'escepticisme*, «LAMG», 30 d'abril de 1882.

- *Crida de les festes que en honor del seu fill y gloriós patró Sant Miquel del Sants farà la ciutat de Vich en los dias 4,5,6,7,8,9 y 10 del present any de 1882* (Vic, Imp. de Barjau, 1882).

- *Als vint anys*, «LIC», 31 de desembre de 1883.

- *Crònica de Barcelona. Lo que no'm pensava.- Com faré riure á la gent.- De que'm donc vergonya.- Lo fanch y Barcelona.- Hoste imperial.- lletres.- Teatre.- Arts*, «LVM», 5 de gener de 1884.

- *Desde Barcelona. La reunió de la Llotja.- Un hermós projecte.- Un enginy de caritat*, «LVM», 24 de gener de 1884.

- *Crònica de Barcelona*, «LVM», 26 de febrer de 1884.

- *Crònica de Barcelona*, «LVM», 8 de març de 1884.

- *Crònica de Barcelona*, «LVM», 19 d'abril de 1884.

- *Crònica de Barcelona*, «LVM», 10 de maig de 1884.

- *Desde Barcelona. Certámen Catalanista de la Joventut Católica de Barcelona. Any VI.- Miseria y caritat.- Miseria y filantropia*, «LVM», 18 d'octubre de 1884.

- *Desde Barcelona. La festa de Santa Maria.- Bons senyals y mals pressagis.- Coses de la moda.- Un afamat cantor y una gavatxa*, «LVM», 8 de novembre de 1884.

- *Desde Barcelona. La Musa nova.- Quatre paraules á L'Avens*, «LVM», 15 de novembre de 1884.

- «Un Saboga» (pseudònim), *Desde Barcelona. Carnestoltes.- Circol de Vigatans*, «LVM», 21 de febrer de 1885.
- *Desde Barcelona. Un parrafet sobre regionalisme*, «LVM», 11 d'abril de 1885.
- *Sobre el conflicte hispano-alemany*, «LVM», 29 d'agost de 1885.
- «Incògnit» (pseudònim), *Revista de Barcelona*, «LVM», 19 de desembre de 1885.
- *En honor de Santo Tomás*, «ESCCM», 1 d'abril de 1886.
- *Lo que convé*, «LVM», 14 d'agost de 1886.
- *El discurso inaugural que el Dr. D. Delfín Donadiu leyó en el solemne acto de apertura del presente curso*, «ESCCM», 8 d'octubre de 1886.
- *Desde Barcelona. Revistes de lliteratura i altres coses.- Consideracions preliminars.- Un llibre importantíssim*, «LVM», 20 de novembre de 1886.
- *Desde Barcelona. L'hora tonta d'en Núñez d'Arce. Un meeting bort. Un bon acte*, «LVM», 27 de novembre de 1886.
- *Als honorables mestres en Gay Saber D. Marian Aguiló i D. Joaquim Rubió o Ors*, «LVM», 22 de gener de 1887.
- *Desde Barcelona. La Nit de Nadal per F. Casas y Amigó. Inauguració del Centre Escolar Catalanista. Lo Col·legi de Advocats*, «LVM», 22 de gener de 1887.
- *Lo Catalanisme y'l Regionalisme*, «LR», 2 de febrer de 1887.
- *Inauguració de la «Lliga de Catalunya»*, «LVM», 12 de novembre de 1887.
- *Discurs llegit en la sessió inaugural del Centre Escolar Catalanista per son President D. Narcís Verdaguer y Callís*, «LVM», 10, 14 i 24 de desembre de 1887.
- *Revista de Barcelona, Lo discurs del Sr. Coroleu a l'Ateneo. les gresques escolars*, «LVM», 15 de desembre de 1888.
- *Revista de Barcelona*, «LVM», 22 de desembre de 1888.
- *Revista de Barcelona, Contra'l Códich*, «LVM», 2 de març de 1889.
- *Carta desclosa á Don Albert Russinyol, diputat provincial per l circumscripció de Vich*, «LVM», 11 de maig de 1889.
- *Aclaració important*, «LVM», 20 de maig de 1889.
- *La reforma de l'article 15*, «LVM», 6 de juliol de 1889.
- *Nostre parer*, «LVM», 10 d'agost de 1889.
- *Les lleys de Catalunya, després de la reforma del article 15. (I) La amenassa*, «LVM», 24 d'agost de 1889.
- *Les lleys de Catalunya, després de la reforma del article 15. (II) La defensa*, «LVM», 31 d'agost de 1889.
- *Cartes de Barcelona. Los catalanistes y les eleccions. Poesies...? d'en Sebastiá Trulloll y Plana*, «LVM», 9 de novembre de 1889.
- *Pla d'organització de les forces i de la propaganda catalanista*, 28 de novembre de 1889 (reproduït a «La Revista», gener-juny de 1933).
- *Niohe. Novela catalana, per D. Josep Pin y Soler*, «LVM», 15 i 19 d'abril de 1890.
- «Discurs» al *Segon certamen literari de Olot* (Olot, Imp. y llibreria de Joan Bonet, 1891).
- *Los Sres. Salmerón y Azcarate y'l Regionalisme*, «LVC», 15 i 25 de gener de 1891.
- *Lo que han dit las eleccions*, «LVC», 8 de febrer de 1891.
- *Lo Sr. Mella y'l Regionalisme*, «LVC», 1 de març de 1891.
- *¿Y vostre regionalisme, senyors conservadors?*, «LVC», 8 de març de 1891.

- *Lo regionalisme del senyor Bisbe de Vich*, «LVC», 14 d'abril de 1891.
- *Don Arturo Campión*, «LVC», 24 de maig de 1891.
- *Dos pesos y duas midas*, «LVC», 5 de juliol de 1891.
- *La inaugural del Centre Català de Vilafranca*, «LVC», 12 de juliol de 1891.
- *La evolució política del Sr. Duran y Bas*, «LVC», 2 d'agost de 1891.
- *La Unió Catalanista*, «LVC», 30 d'agost de 1891.
- *La reunió magna del teatre Principal*, «LVC», 20 de setembre de 1891.
- *Una opinió sobre l'enigma de «Pequeñeces»*, «LVC», 20 de desembre de 1891.
- *¡Assessins!*, «LVC», 14 de febrer de 1892.
- *Tornemhi*, «LVC», 21 de febrer de 1892.
- *Senyor don Victor Fargas, secretari de la Junta Directiva de la «Associació Catalanista» de Reus*, «LS», 25 de febrer de 1892.
- *La declaració política dels felibres*, «LVC», 13 de març de 1892.
- E. DAUSA (pseudònim), *La assemblea de la "Unió Catalanista" a Manresa*, «LVC», 3 d'abril de 1892.
- *Sia benvingut*, «LVC», 24 de juliol de 1892.
- *Una bona notícia*, «LVC», 4 de setembre de 1892.
- *Lo sr. Necedal*, «LVC», 27 de novembre de 1892.
- *Las elecciones y'l Regionalisme*, «LVC», 29 de gener de 1893.
- *Escandall de les elecciones*, «LVC», 12 i 19 de març i 9 i 16 d'abril de 1893.
- *La segona assemblea catalanista*, «LVC», 28 de maig de 1893.
- *El nou patriotisme*, «LVC», 15 d'octubre de 1893.
- *Catalunya y la campanya d'Àfrica*, «LVC», 5 de novembre de 1893.
- *La catástrofe del Liceo*, «LVC», 12 de novembre de 1893.
- *Contra l'anarquisme*, «LVC», 19 de novembre de 1893.
- *Contra l'anarquisme. La Lley*, «LVC», 3 de desembre de 1893.
- *Contra l'anarquisme. La organització judicial*, «LVC», 10 de desembre de 1893.
- *Lo Bisbe Morgades no se'n va. Desaparició de "La España Regional". Solucions al problema social*, «LVC», 7 de gener de 1894.
- *Solucions al problema social*, «LVC», 7 de gener de 1894.
- *Als proteccionistas*, «LVC», 14 de gener de 1894.
- E. DAUSA (pseudònim), *La guerra contra el jurat*, «LVC», 20 de gener de 1894.
- *La administració de justícia a "La Dinastia"*, «LVC», 27 de gener de 1894.
- *Lo Catalanisme y l'administració de justícia*, «LVC», 25 de febrer de 1894.-
- *Lo regionalisme en lo Foment del Treball Nacional*, «LVC», 25 de febrer de 1894.
- *La tercera assemblea catalanista*, «LVC», 20 de maig de 1894.
- *Qué'n farem del parlamentarisme?*, «LVC», 24 de juny de 1894.
- *La mort d'en Carnot*, «LVC», 1 de juliol de 1894.
- *Lo diable hi balla*, «LVC», 8 de juliol de 1894.
- *La patria petita d'en Renan*, «LVC», 15 de juliol de 1894.
- *La esmena*, «LVC», 19 d'agost de 1894.
- *La causa regionalista á França*, «LVC», 14 d'octubre de 1894.
- «Introducció» a Lluís ESPINALT I PADRÓ, *Escrits* (Manresa, Imp. d'Anton Esparbé, 1895).
- *Esperances*, «LVC», 6 de gener de 1895
- *La estàtua de'n Alonso Martínez y la Academia de Llegislació y Jurisprudencia*, «LVC», 17 de febrer de 1895.

- *Ensenyances y reflexions. Als nostres vencedors en la Academia de Jurisprudencia*, «LVC», 3 de març de 1895.
- *Patriotisme estomacal*, «LVC», 7 de juliol de 1895.
- *Lo crim del Ministeri de Gracia y Justicia. Esquarterament del cos notarial*, «LVC», 4 d'agost de 1895.
- *En busca d'un delinqüent*, «LVC», 11 d'agost de 1895.
- *Regionalisme y socialisme*, «LVC», 15 d'agost de 1895.
- *Literatura geogràfica*, «LVC», 18 d'agost de 1895.
- *Sobre la guerra de Cuba*, «LVC», 22 de setembre de 1895.
- *¡Que vagen ab compte!*, «LVC», 3 de novembre de 1895.
- *Com pert Espanya ses Colonies ó sia procediment espanyol per criar separatistes*, «LVC», 10 de novembre de 1895.
- *Un altre separatisme*, «LVC», 24 de novembre de 1895.
- *Los separatistes de Madrid*, «LVC», 26 de gener de 1896.
- *¡Una Altra victima del castellanisme*, «LVC», 12 de febrer de 1896.
- *Dos discursos*, «LVC», 15 de març de 1896.
- *Avisos á temps*, «LVC», 22 de març de 1896.
- DAUSA (pseudònim), *En la Academia de Llegislació y Jurisprudencia*, «LVC», 5 d'abril de 1896.
- *A sangs calentes*, «LVC», 26 d'abril de 1896.
- DAUSA (pseudònim), *La revolució catalanista*, «LR», 15 de maig de 1896.
- *La nova bofetada*, «LVC», 31 de maig de 1896.
- *Votém en contra*, «LVC», 7 de juny de 1896.
- E. DAUSA (pseudònim), *Vindicació del Catalanisme*, «LVC», 12 de juny de 1896.
- *La Xauxa dels anarquistes*, «LVC», 14 de juny de 1896.
- *Servilismes*, «LVC», 28 de juny de 1896.
- *Compliment de profecies. La veritat sobre la campanya de Cuba*, «LVC», 15 d'agost de 1896.
- *Egoistes secundum Cánovas*, «LVC», 23 d'agost de 1896.
- *La lley de repressió contra l'anarquisme*, «LVC», 30 d'agost de 1896.
- *L'ideal regionalista en lo discurs del President del Ateneu Barcelonès* «LVC», 6 de desembre de 1896.
- *Sobre'l discurs d'Almirall en la inaugural del Ateneu*, «LVC», 13 de desembre de 1896.
- *La gent de Madrid y la sanch dels pobres*, «LVC», 7 de febrer de 1897.
- *La qüestió de Creta*, «LVC», 21 de febrer de 1897.
- *La Creta, sos butxins y sos redemptors*, «LVC», 14 de març de 1897.
- *Provenza y Catalunya*, «LVC», 7 de març de 1897.
- *Un nou acte d'En Mañé*, «LVC», 2 de maig de 1897.
- V. VIDAL (pseudònim), *Un nou crim anarquista*, «LVC», 15 d'agost de 1897.
- *Lo Catalanisme en les proximes eleccions*, «LVC», 6 de març de 1898.
- *Lo Catalanisme y las eleccions*, «LVC», 19 de març de 1898.
- *Reflexions sobre una provatura (I i II)*, «LVC», 11 i 24 d'abril de 1898.
- *¿Ahon aném?*, «LVC», 17 d'abril de 1898.
- *Aném callant*, «LVC», 8 de maig de 1898.
- *Lo separatisme á Catalunya*, «LVC», 10 de juliol de 1898.

- *Bismarck*, «LVC», 7 d'agost de 1898.
- V. VIDAL (pseudònim), *Lo Proteccionisme madrileny*, «LVC», 14 d'agost de 1898.
- *Regeneradors d'Espanya. En Duran i Bas (I i II)*, «LVC», 25 de setembre i 9 d'octubre de 1898.
- *Regeneradors d'Espanya. Lo general Polavieja (I)*, «LVC», 23 d'octubre de 1898.
- *Declaració al lector*, «LVC», 30 d'octubre de 1898.
- *Lo que cal fer*, «LVC», 6 de novembre de 1898.
- *Qui ha der ferho y com*, «LVC», 13 de novembre de 1898.
- *Nou missatge de Catalunya a la Reyna regent*, «LVC», 20 de novembre de 1898.
- *Lo que hi ha y lo que no hi ha*, «LVC», 27 de novembre de 1898.
- *Vagas de Barcelona*, «LVC», 15 de juliol de 1903.
- *Rostos avall*, «LVC», 23 de juliol de 1903.
- *Bona recepta*, «LVC», 27 de gener de 1904.
- *La crisi del cotó*, «LVC», 4 de febrer de 1904.
- *El cas d'en Zulueta*, «LVC», 17 de febrer de 1904.
- *Maura*, «LVC», 2 de març de 1904.
- *El Rey*, «LVC», 17 de març de 1904.
- *La febre de Catalunya*, «LVC», 7 d'abril de 1904.
- *El Rey a Cà la Ciutat*, «LVC», 13 d'abril de 1904.
- *Ja es fora*, «LVC», 21 d'abril de 1904.
- *No hi há de qué*, «LVC», 27 d'abril de 1904.
- *Examen y propòsits*, «LVC», 4 de maig de 1904.
- *Sobre'l projecte de lley d'associacions*, «LVC», 14 de novembre de 1906.
- *La fi del lliure-cambi. El seny de Catalunya*, «LVC», 10 de juny de 1906.
- *Un crit d'alerta*, «LVC», 5 de desembre de 1906.
- *El doctor Robert*, «LVdIC», 13 de novembre de 1910.

VERDAGUER, Narcís i HOMS, Eladi, *Cuales son los verdaderos términos del problema educativo en España* (Barcelona, Imp. Altés, 1913).

VERDAGUER TRAVESÍ, Joaquim, *Memorias. El hombre que cayó en el pasado*, text inèdit. Arxiu Rucabado i Verdaguer.

«VEU DE CATALUNYA, LA»: KIMAJOR (pseudònim), *¡A Melilla!*, «LVC», 19 de novembre de 1893.

- *Bases pera la tributació de Catalunya segons los principis regionalistes*, 20 de maig de 1894.
- *Discurs de gracias llegit en la festa del certámen literari celebrat a Valls, lo dia 25 de juny, per lo vice-president del jurat, N. Verdaguer Callís*, 26 d'agost de 1894.
- *Un article de Maurice Barrès*, 23 de juny de 1895 (traduït de «Le Figaro»).
- H. (pseudònim) *Moviment Regionalista*, 31 de maig de 1896.
- *Egoistes secundum Cánovas*, 23 d'agost de 1896.
- *Los weylerians del Foment*, 28 de novembre de 1897.
- *Visca la autonomia*, 5 de desembre de 1897.
- *Descentralisació*, 27 de març de 1898 (traduït de «Le Temps»).
- *Cap a la descentralisació*, 21 d'agost de 1898 (traduït de «Le Temps»).

- *Lo manifest del general Polavieja*, 18 i 25 de setembre i 2 d'octubre de 1898.
- *Al Centre Nacional Català*, 9 de maig de 1900.
- *Miting reforma de la Llei del Notariat*, 30 de març de 1903.
- *Festa de Germanor Catalanista*, 11 de juliol de 1904.
- *Crim de cafres*, 18 de novembre de 1904.
- *Lo que cal fer*, 23 de novembre de 1904.
- *Sessió a l'Ajuntament*, 17 de novembre de 1909.
- *Miting del Tivoli*, 9 de desembre de 1909.
- *Meeting a l'Eura. El senyor Verdaguer*, 24 d'abril de 1910.
- *Felicitació a n'En. N. Verdaguer i En honor de Verdaguer*, 27 i 28 de març de 1911.
- *Diputació de Barcelona*, 12 de juliol de 1911.
- *De Vich*, 18 de febrer de 1913.
- *Per el dret català*, 24 de febrer de 1913.
- *Discurs de Narcís Verdaguer en la presentació de candidats*, 3 de març de 1913.
- *Per la Mancomunitat*, 7 d'abril de 1913.
- *Per la Mancomunitat. Discurs de Narcís Verdaguer i Callís a la Gran Assemblea de Catalunya*, 24 d'octubre de 1913.
- *Festa de la victòria a Vich. Grandiós banquet. L'arribada. El banquet. Parla en Verdaguer. Parla en Cambó. El final*, 15 de març de 1914.
- *Contra el separatisme castellà. Intervenció d'en Narcís Verdaguer i Callís*, 14 de novembre de 1914.
- *Per la zona neutral. Documents parlamentaris. En Verdaguer i Callís al Congrés*, 24 de novembre de 1914.
- *Vich. Miting a Torelló*, 3 d'abril de 1916.
- *Protesta per les immoralitats electorals comeses a Vich*, 14 d'abril de 1916.
- *La política electoral del Govern. Parlen En Bertràn i Musitu i En Cambó. L'alba en descobert*, 25 de maig de 1916.
- *Grandiós enterrament*, 4 d'agost de 1917.
- *La salut d'En Verdaguer*, 4 d'abril de 1918.
- *L'enterrament d'En Verdaguer Callís*, 8 d'abril de 1918.
- *Sessió a l'Ajuntament*, 11 d'abril de 1918.

«VEU DEL CAMP, LA»: *Protesta contra la usurpació de las Carolinas per lo govern d'Alemanya*, 31 d'agost de 1885.

- *Novas*, 8 d'agost de 1886.

VILA I SALA, Antoni, *¿Qué ses fet?*, «LAMG», 15 d'abril de 1882.

YXART, José, *La decadencia de los Juegos Florales de Barcelona (conclusión)*, «La España Regional», any VII, tom XI (1891).

2. ESTUDIS

AINAUD DE LASARTE, Josep M. *El Degà Permanyer i les Bases de Manresa*, «Món Jurídic» núm. 98 (1992).

ALBAREDA, Joaquim i d'altres, *Història d'Osona* (Vic, Eumo, 1984).

ALBAREDA, Joaquim i FIGUEROLA, Jordi, *Una visió de la comarca d'Osona: anàlisi del control social en una comarca d'economia dual*, dins l'obra de Conxita MIR (ed.), *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)* (Lleida, Editorial Virgili&Pagès, 1989).

ALBERT I CORP, Esteve, *Isabel Güell i López de Sentmenat. Marquesa de Castellsosrius* (Andorra La Vella, Pyrene, 1990).

ALMIRALL, Miquel, *1888: el mite dels Jocs Florals a Barcelona*, «L'Avenç» núm. 179 (març de 1994).

ALSINA, Joan, *El Centre Català de Sabadell (1887-1936)*, «Quaderns d'Arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach», núm. 67 (1993).

ALSINA ROCA, José M., *El tradicionalismo filosófico en España. Su génesis en la generación romántica catalana* (Barcelona, PPU, 1985).

ANGUERA, Pere, *Els orígens del catalanisme. Notes per a una reflexió*, dins *Orígens i formació del nacionalismes a Espanya. Illes. Jornades de debat* (Centre de Lectura de Reus, 1994).

ARTAL, Francesc, *El pensament econòmic*, dins l'obra *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del centenari 1888-1988* (Barcelona, L'Avenç, 1988).

- *Pensament econòmic català 1840-1898: del proteccionisme al regionalisme econòmic*, tesi de doctorat, Universitat de Barcelona, 1992.

- *La Unió Catalanista i les noves idees sobre política econòmica per a Catalunya*, «Recerques», núm. 29 (1994).

BALCELLS, Albert; CULLA, J. B.; i MIR, Conxita, *Les eleccions generals a Catalunya, de 1901 a 1923* (Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 1982).

BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric; i SABATER, Jordi, *La Mancomunitat de Catalunya* (Barcelona, Proa, 1996).

BAYON DEL PUERTO, Emili, *La Veu de Catalunya setmanari (1891-1898) (Materials per al seu estudi)*, treball de recerca, Universitat Pompeu Fabra, 1994.

BENET, Josep, *Maragall i la Setmana Tràgica* (Barcelona, Edicions 62, edició de 1992).

BENGOECHEA, Soledad, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya*.

Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994).

BONET, Joan i MARTÍ, Casimir, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques 1881-1888* (Barcelona, Vicens-Vives/Fundació Caixa de Barcelona, 1990).

BORDIEU, Pierre, *L'illusion biographique*, «Actes de la Recherche en Sciences Sociales» núm. 62-63 (1986).

CABANA, Francesc, *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la Revolució Industrial* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1993).

- *La burgesia catalana. Una aproximació històrica* (Barcelona, Proa, 1996).

CABRÉ, Rosa, *Josep Yxart: la decadència de los Juegos Florales*, «Anuari Verdaguera» (1993-1994).

CACHO, Vicente, *Catalanismo y catolicismo en el ambiente intelectual finisecular*, dins *Aproximación a la historia social de la Iglesia española contemporánea* (Real Monasterio de El Escorial, 1978).

CAMPS I ARBOIX, Joaquim, *El tancament de caixes* (Barcelona, Dalmau editor, 1961).

- *El Memorial Greuges* (Barcelona, Dalmau, 1968).

CANAL, Jordi i CASACUBERTA, Margarida, *Jacint Verdaguer, un poeta al servei del catalanisme conservador*, «Revista de Catalunya», núm. 13 (1987).

CAÑELLAS, Cèlia i TORAN, Rosa, *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona (1877-1923)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996).

- *Ideologies i actituds professionals. Criminologia i positivisme: el cas Willie*, «L'Avenç» núm. 210, gener 1997.

CARRASCO, Salvador, *Neotomisme, nacionalisme i catolicisme social. Implicacions i conseqüències sociopolítiques*, «Qüestions de vida cristiana», 109 (1981).

CARRERA PUJAL, Jaume, *Historia política de Cataluña en el siglo XIX* (Barcelona, Bosch, 1958).

CASACUBERTA, Margarida i RIUS, Lluís, *Els Jocs Florals d'Olot (1890-1921)* (Olot, Editorial de Batet, 1988).

CASASSAS, Jordi, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933)* (Barcelona, Curial, 1980).

- *Els quadres del regionalisme. L'evolució de la Joventut Nacionalista de la Lliga fins a 1914*, «Recerques» núm. 14 (1983).

- *L'Ateneu Barcelonès. Dels orígens als nostres dies* (Barcelona, La Magrana/IMHB, 1986).

- *Política i cultura en el primer nou-cents català*, «El Contemporani», núm. 6-7 (1995).

- *Intel·lectuals, professionals i polítics a la Catalunya contemporània (1850-1920)* (Barcelona, Els llibres de la frontera, 1989).

- *Entre Escil·la i Caribdis. El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX* (Barcelona, La Magrana, 1990).

- «Estudi introductori» a Enric Prat de la Riba, *La nacionalitat catalana. Compendi de la doctrina catalanista* (Barcelona, Edicions de La Magrana/Diputació de Barcelona, 1993).

- *Les bases inicials de la democratització de la societat catalana*, dins Pere GABRIEL (dir.), *Història de la cultura catalana* (Barcelona, Edicions 62, 1996), vol. VII.

CASASSAS, Jordi i GHANIME, Albert, *L'intel·lectual català a la primera meitat del segle XIX*, dins el treball de D. A., *Els intel·lectuals i el poder (estat de la qüestió)* (GEHI, treball inèdit, 1993).

CASTELLANOS, Jordi, *Raimon Casellas i el modernisme* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat/Curial, 1983).

- *Política i Cultura* (Barcelona, Edicions de La Magrana/Diputació de Barcelona, 1990).

- *La Renaixença vista pels modernistes*, dins *Actes del col·loqui internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)* (Barcelona, Curial, 1994).

CASTELOS PAREDES, José, *La mentalidad nacionalista: el caso de la «intelligentsia» gallega (1875-1900)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1987.

CASTERÀS, Ramon, *El brote colérico del verano de 1884 en Cataluña: incertidumbre, miedos y problema social. Respuestas múltiples*, dins les I Jornades d'Antropologia de la Medicina, II Col·loqui de l'ICA (Tarragona, desembre de 1982).

- *Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880* (Barcelona, Antropos, 1985).

CHARLES, Christophe, *Naissance des «Intellectuels» (1880-1900)* (París, Éditions du Minuit, 1990).

- *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle. Essai d'une histoire comparée* (París, Éditions du Seuil, 1996).

CHIRON, Yves, *Maurice Barrès*, (París, Perrin, 1986)

COLL I AMARGÓS, Joaquim, *El catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus 1894-1906* (Barcelona, Curial, 1994).

COLOMER, Oriol, *El pensament de Torras i Bages* (Barcelona, Editorial Claret, 1991).

COLOMINES I COMPANYYS, Agustí, *El catalanisme i l'estat. La lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993).

COMALADA I NEGRE, Àngel, *Catalunya davant el centralisme* (Barcelona, Sirocco, 1984).

COSTA RUIBAL, Óscar, *La recepción del pensamiento imperialista en las élites barcelonesas del novecientos*, tesi de doctorat, Universitat de Barcelona, 1993.

- *Catalanisme i africanisme durant el moviment de la Solidaritat Catalana. La creació de la Societat de Geografia Comercial*, «El Contemporani», núm. 6/7 (1995).

CROCE, Benedetto, *Historia de Europa en el siglo XIX* (Barcelona, Ariel, edició de 1996).

CULLA i CLARÀ, Joan B. *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)* (Barcelona, Curial, 1986).

DUARTE, Àngel, *El Republicanisme català a la fi del segle XIX*, (Vic, Eumo, 1987).

DURAN I SOLÀ, Lluís, *Els orígens de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (1899-1929)*, «El Contemporani» núm. 6/7 (1995).

DURAND, Jean-Dominique (dir.), *Cent ans de catholicisme social à Lyon et en Rhône-Alpes* (Paris, Les éditions ouvrières, 1992).

FABRE, Jaume i HUERTA, Josep M., *Barcelona. La construcció d'una ciutat* (Barcelona, Plaza&Janés, 1989).

FARRÉS I ARDERIU, Pere, *La Renaixença a Vic*, dins les *Actes del Col·loqui Internacional sobre la Renaixença (18-22 de desembre de 1984)* (Barcelona, Curial, 1992).

FERRER, Joaquim, *El primer «1er de Maig» a Catalunya* (Barcelona, La Llar del Llibre, 1986).

FIGUERES, Josep M. *Valentí Almirall, forjador del catalanisme polític* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1990).

FIGUEROLA, Jordi, *El bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994).

- *Els símbols religiosos catalans i el seu cost conòmic: el cas de la restauració del monestir de Ripoll*, dins *Miscel·lània en honor del Doctor Casimir Martí* (Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1995).

FRADERA, Josep M., *El vigatanisme en la transformació de les tradicions culturals i polítiques de la Catalunya muntanyesa (1865-1900)*, dins *Maties*

RAMISA, *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat» 1878-1900* (Vic, Eumo, 1985).

- *Jaume Balmes. Els fonaments racionals d'una política catòlica* (Vic, Eumo, 1996).

FULLANA PUIGSERVER, Pere, *El catolicisme social a Mallorca (1877-1902)* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990).

GABRIEL, Pere, *Classe obrera i sindicats a Catalunya, 1903-1920*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1981.

- *El republicanismo militante en Cataluña en la Restauración*, dins el llibre de José A. PIQUERAS & Manuel CHUST (comps.), *Republicanos y repúblicas en España* (Madrid, Siglo XXI, 1996).

GALÍ, Alexandre, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936* (Barcelona, Grup Promotor, 1983), llibre VII.

GAROLERA, Narcís, «Estudi introductori» a Jacint VERDAGUER, *Excursions i viatges* (Barcelona, Barcino, 1991), vol I.

GERMAIN, Marie-Odile, i CALLU, Françoise, (ed.). *Correspondance Maurice Barrès. Lettres reçues par M. Barrès entre 1874 et 1923* (Paris, BNF, 1992).

GIL CREMADES, Jaime, *El reformismo español*, (Barcelona, Ariel, 1969).

GONZÁLEZ, Xesca; MUÑOZ, Mònica i PUJOLAR, Rosa, «El Museu Social 1910-1919» «Quaderns ILE», núm. 4 (1987).

GRAU, Ramon i LÓPEZ, Marina, *Rius i Tauler, l'imperatiu de fer ciutat*, i *L'Exposició Universal del 1888*, dins *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del centenari 1888-1988* (Barcelona, L'Avenç, 1988).

GUAL VILLALBÍ, Pedro, *Biografía de Eusebio Güell y Bacigalupi. Primer Conde de Güell* (Ajuntament de Barcelona, 1953).

GUARDIOLA, Carles-Jordi (ed.), *Cartes de Carles Riba I: 1919-1938* (Barcelona, La Magrana, 1990).

GUDIOL, Josep i altres, *Sant Miquel dels Sants i la Ciutat de Vic* (Vic, Arxiu-Biblioteca i Museu Episcopal, 1992)

GUIX, Josep, *Recepció episcopal de la «Rerum Novarum» a la Tarraconensa* (Institut de Teologia de Barcelona, 1991).

HERNÁNDEZ SANDOICA, M. Elena, *Pensamiento burgués y problemas coloniales en la España de la Restauración 1875-1887*, tesi de doctorat, Universidad Complutense de Madrid, 1982.

HINA, Horts, *Castilla y Cataluña en el debate cultural 1714-1939* (Barcelona, Península, 1986).

HURTADO, Amadeu, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930* (Barcelona, Ariel, 1969).

ILLA I MUNNÉ, Maria Carme, *El Segon Congrés Catalanista. Un Congrés inacabat 1883-1893* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1983).

JARDÍ, Enric, *Les doctrines jurídiques, polítiques i socials d'Enric Prat de la Riba*, (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1974).

- «Estudi introductor» a Enric PRAT DE LA RIBA, *La nació i l'estat. Escrits de joventut* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1987).

- *Història del Col·legi d'Advocats de Barcelona* (Barcelona, Col·legi d'Advocats, 1989).

JUNYENT I RAFART, Josep, *Jaume Collell i Bancells: les campanyes patriòtico-religioses (1878-1888)*, «Ausa» XIII/122 (1989).

- *De la gran dignitat de l'acostament entre Jaume Collell i Valentí Almirall en 1882-1885*, «Revista de Teologia Catalana» XVII (1992).

- «Estudi preliminar» dins *Manuscrits verdaguerians de revelacions, exorcismes i visions. vol. I, Llibretes de visions de Teresa* (Barcelona, Barcino, 1994).

LAHUERTA, Juan José, *Antonio Gaudí. Arquitectura, ideología y política* (Madrid, Electa, 1993).

LAUNON, Francesc, *Privilege, Persecution and Prophecy. The Catholic Church in Spain 1875-1975* (Oxford, Clarendon Press, 1987).

LEVI, Giovanni, *Les usages de la biographie*, «Annales ESC» núm. 6 (1989).

LITVAK, Lily, *España 1900. Modernismo, anarquismo y fin de siglo* (Barcelona, Anthropos, 1990).

LLADONOSA, Manuel, *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988).

LLATES, Rossend, *Francesca Bonnemaison de Verdaguer i la seva obra* (Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajoana, 1972).

LLORENS I VILA, Jordi, *L'aportació de Sebastià Farnés al Catalanisme*, tesi de llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1980.

- *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992).

- *L'associacionisme en els orígens dels catalanisme polític*, «Revista de Catalunya», núm. 60 (1992).

- *El Centre Escolar Catalanista: una escola de dirigents del primer catalanisme polític*, «Revista de Catalunya», núm. 95, abril (1995).

- *La Lliga de Catalunya i el Centre Escolar Catalanista. Dues associacions del primer catalanisme polític* (Barcelona, Dalmau editor, 1996), col. Episodis de la Història núm. 311/312.

- *El Foment Catalanista: els inicis de l'associacionisme catalanista popular*, «L'Avenç» núm. 217 (1997).

LLUCH, Ernest, *Puntualitzacions entorn de Mossèn Cinto*, «Revista de Catalunya» núm. 8 (1987).

LÓPEZ SÁNCHEZ, Pere, *Un verano con mil julios y otras estaciones. Barcelona: de la Reforma Interior a la Revolución de Julio de 1909* (Madrid, Siglo XXI, 1993).

MACIÀ, Elisenda, *L'Institut de Cultura: un model de promoció cultural per a la dona*, «L'Avenç» núm. 112 (1988).

MALUQUER I SOSTRES, Joaquim, *Joan Maluquer i Viladot* (Barcelona, Pòrtic, 1995), col·lecció «Vides i Memòries», núm. 12.

MANGONI, Luisa, *Una crisi fine secolo. La cultura italiana e la Francia fra Otto e Novecento* (Torino, Einaudi, 1985).

MARFANY, Joan-Lluís, *El modernisme i Assagistes i periodistes*, dins l'obra RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana* (Barcelona, Ariel, 1986), volum VIII, capítol II i III.

- *La cultura del catalanisme* (Barcelona, Empúries, 1995).

MARÍN I CORBERA, Martí, *Joan Sallarés i Pla (1845-1901). Pensament social i praxi política*, dins *Actes del Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració 1875-1923* (Manresa, CEB, 1992).

MARTÍ, Casimir, *Jaume Balmes: entre la reacció i la revolució*, dins *El pensament polític català. Del segle XVIII a mitjan segle XX* (Barcelona, Ed. 62, 1988).

- *Torras i Bages: el regionalisme tradicionalista, un antitipus ètico-històric del sistema de la restauració*, dins Albert Balcells (dir.), *El pensament polític català, del segle XVIII a mitjan segle XX* (Barcelona, Edicions 62, 1988).

MARTÍ HENNEBERS, Jordi, *L'excursionisme científic* (Barcelona, Alta Fulla, 1994).

MARTINEZ-CARNÉ I ASCASO, Pilar (ed.), *Enric Prat de la Riba i Leonci Soler i March. Correspondència inèdita (1899-1916)* (Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1991).

MATTESSINI, Francesco, *Letteratura e pubblico: studi e prospettive di storia litteraria tra Otto e Novecento* (Roma, Bulzoni, 1978).

MAYEUR, Jean-Marie, *Catholicisme social et démocratie chrétienne. Principes romains, expériences françaises* (París, Cerf, 1986).

MCDONOCH, G. W., *Las buenas familias de Barcelona. Historia social de poder en la era industrial* (Barcelona, Omega, 1989).

MIRACLE, Josep, *Verdaguer, entre la lira i el calze* (Barcelona, Aymà, 1952). - *Pompeu Fabra* (Barcelona, Aymà, 1968).

MIRALPEIX I BALLÚS, Concepció, *La premsa de la ciutat de Vic al segle XIX* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991).

- MOLAS, Isidre, *Lliga Catalana. Un estudi d'Estasiologia* (Barcelona, Edicions 62, 1972).
 - *Les Bases de Manresa i el catalanisme polític*, conferència pronunciada a l'Ateneu Barcelonès en la sessió d'obertura del curs 1991-92 (18 d'octubre de 1991).
 - «Pròleg», a Jaume Collell, *Escrips polítics*, (Vic, IUHJVV/Eumo Editorial, 1997), edició, presentació i cronologia de Joan Requesens.
- MONTERO GARCÍA, Feliciano, *El primer catolicismo social y la Rerum Novarum en España (1889-1902)* (Madrid, CSIC, 1983).
- MOSSE, Georges L., *La cultura europea del siglo XIX* (Barcelona, Ariel, 1997).
- NASH, Mary, *Tres dones singulars*, dins l'obra *Història. Societat, Política i Cultura dels Països Catalans* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996), Vol. VIII.
- NGUYEN, Victor, *Aperçus sur la conscience d'Oc autour des années 1900 (vers 1890-vers 1914)*, dins les actes del col·loqui editades per Christian GRAS i Georges LIVET, *Régions et régionalisme en France du XVIIIe siècle à nos jours* (Paris, PUF, 1977).
 - *Aux origines de l'Action française. Intelligence et politique à l'aube du XXème siècle* (Paris, Fayard, 1991)
- NÚÑEZ FLORENCIO, Rafael, *El terrorismo anarquista 1888-1909* (Madrid, Siglo XXI, 1983).
- OLIVAR BERTRAND, Rafael, *Prat de la Riba*, (Barcelona, Aedos, 1964).
- OLLÉ ROMEU, Josep M. (dir.), *Homes del catalanisme. Bases de Manresa. Diccionari biogràfic* (Barcelona, R. Dalmau, 1995).
- PABÓN, Jesús, *Cambó, I i II* (Barcelona, Alpha, 1952-1969).
 - *El drama de Mosén Jacinto* (Barcelona, Alpha, 1954).
- PEREÑA, Josep, *Els darrers dies de la vida de Jacint Verdaguer* (Barcelona, Barcino, 1955).
- PÉREZ, Josep M. i ALCOBERRO, Agustí, *Les eleccions de 1905 a la Diputació Provincial de Barcelona: districte de Vic-Granollers*, «Ausa» XII/116 (1986).
- PÉREZ-BASTARDAS, Alfred, *Els republicans nacionalistes i el catalanisme polític: Albert Bastardas i Sampere (1871-1944)* (Barcelona, Edicions 62, 1987).
 - *Francesc Moragas i Barret i La Caixa de Pensions (1868-1935)*, (Barcelona, La Caixa, Servei d'Estudis).
- PÉREZ FRANCESCH, Joan Lluís, «Estudi preliminar» a Josep Torras i Bages, *L'Església i el regionalisme i altres textos (1887-1899)* (Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1985).
 - *Les Bases de Manresa i el programa polític de la Unió Catalanista (1891-1899)* (Manresa, Fundació Caixa de Manresa, 1992).

- PÉREZ GUTIÉRREZ, Francisco, *Renan en España* (Madrid, Taurus, 1988).
- PLA, Josep, *Francesc Cambó* (Barcelona, Destino, 1973), *Obra Completa*, vol. XXV.
- PLANAS I MARESMA, Jordi, *Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics* (Vic, Eumo Editorial, 1994).
- POMÉS VIVES, Jordi, *Orígens del catalanisme en un entorn rural: l'exemple de Sant Pol de Mar (El Maresme) (1888-1913)*, Actes del Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració (Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992).
- PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M., *Historiografia eclesiàstica i catalanisme a la Catalunya de la Restauració*, «El Contemporani», núm. 5 (1995).
- RAMISA, Maties, *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat» 1878-1900* (Vic, Eumo, 1985).
- REBÉRIOUX, Madeleine, *Socialisme et religion: un inédit de Jaurès*, «Annales ESC», vol. XVI (1961).
- REINA, Víctor, *Iglesia y catalanismo político (1874-1912)* (Barcelona, Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1991).
- REQUESENS I PIQUÉ, Joan (ed.), *La inculturació del catolicisme en la Renaixença catalana*, «Quaderns de la Fundació Joan Maragall», núm. 14 (1993).
- *Jaume Collell i la llengua catalana* (Vic, Eumo Editorial/Universitat de Girona, 1994).
- RIQUER I PERMANYER, Borja de, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)* (Barcelona, Edicions 62, 1977).
- (dir.), *La Diputació de Barcelona* (Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987), 3 volums.
- *La vida política catalana 1856-1898*, dins *Catalunya i Espanya al segle XIX* (Barcelona, Columna, 1987).
- *Epistolari polític de Manuel Duran i Bas. Correspondència entre 1866 i 1904* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990).
- *El procés d'autenticació de la vida política a la Catalunya contemporània*, pròleg a l'obra de Maria Gemma RUBI I CASALS, *Entre el vot i la recomenació. Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa (1899-1923)* (Fundació Caixa de Manresa, 1996).
- ROMA, Francesc, *Història social de l'excursionisme català* (Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1996).
- ROMERO MAURA, Joaquín, *Terrorism in Barcelona and its impact in Spanish politics*, «Past and Present», núm. 41 (1968).
- *La «Rosa de Fuego». El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909* (Madrid, Alianza

Universitaria, 1989).

ROMEU I ALEMANY, Antoni, *Sant Sadurní, entre el Sexenni i la Restauració (1867-1904)* (Ajuntament de Sant Sadurní i Institut d'Estudis Penedesencs, 1996).

RUCABADO I VERDAGUER, Manuel, *El pas de la «La Veu del Montserrat» a «La Veu de Catalunya» en la correspondència Collell-Verdaguer i Callís*, «Anuari Verdaguer» (1991).

SALARICH I TORRENTS, Miquel S., *Història del Cercle Literari* (Vic, Patronat d'estudis Ausonencs, 1963).

- *Narcís Verdaguer i Callís (1863-1918)*, «Ausa» (1963), núm. 45.

- *Les societats recreatives, vigeitanes, del vuit-cents*, separata de la revista «Ausa» (1972).

- *La poesia vuitcentista a Osona* (Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 1989).

- «*La Veu del Montserrat*» 1878-1902 (Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 1993), a cura de Maria-Mercè Miró.

SALARICH I TORRENTS, Miquel S. i YLLA-CATALÀ I GENÍS, Miquel S. *Vigatans il·lustres* (Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1983).

SALLÉS I QUINTANA, Magda, *El poder a través dels grups de pressió: estudi d'un cas. El FTN 1914-1923*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1993.

SECO SERRANO, Carlos, *Alfonso XIII y la crisis de la Restauración* (Madrid, Rialp, 1992).

- *La crisis del Rif y la Semana Trágica*, dins José María Zamora, *Historia de España. Menéndez Pelayo* (Madrid, Espasa-Calpe, 1995), tomo XXXVIII, vol. II.

SERRANO SANZ, José Maria, *El viraje proteccionista en la Restauración. La política comercial, 1875-1895* (Madrid, Siglo XXI, 1987).

SOLÀ, Josep M. i PINYOL, Ramon, *Set cartes inèdites de Verdaguer a Mistral*, «Anuari Verdaguer» (1989).

SOLÀ I GUSSINYER, Pere, *Història de l'associacionisme català (Barcelona i les comarques de la seva demarcació, 1874-1966)* (Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993).

SOLÉ I SABATÉ, Josep M., *La premsa de Madrid i Barcelona. Dues visions enfrontades davant el Memorial de Greuges*, dins *El Memorial de Greuges i el catalanisme polític* (Barcelona, La Magrana, 1986).

STERNHELL, Zeev, *Maurice Barrès et le nationalisme français* (París, Armand Colin, 1972).

- *La droite révolutionnaire. Les origines françaises du fascisme 1885-1914* (París, Édition du Seuil, 1978).

TERMES, Josep, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català* (Barcelona, Empúries, 1984).

- *De la Revolució de setembre a la fi de la guerra civil* (Barcelona, Edicions 62, 1989).

TERRADAS, Ignasi, *Les Colònies Industrials: un estudi entorn del cas de l'Ametlla de Merola* (Barcelona, Laia, 1979).

- *El Cavaller de Vidrà. De l'ordre i el desordre conservadors a la muntanya catalana* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987).

THIBAUT, Pierre, *Savoir et pouvoir. Philosophie thomiste et politique cléricale au XIXème siècle* (Quebec, PUL, 1972).

TOMÀS, Margalida, *Ramon Picó i Campamar (1848-1916)*, «Randa», núm. 9, (1979).

TOMÁS Y VALIENTE, Francisco, *Los supuestos ideológicos del Código civil. El procedimiento legislativo*, dins M. TUÑÓN DE LARA (dir.), *La España de la Restauración. Política, economía, legislación y cultura* (Madrid, Siglo XXI, 1985), a cura de J. L. García Delgado.

TORRENT I FÀBREGAS, Joan, *Jaint Verdaguer. Resum biogràfic* (Barcelona, Barcino, 1977).

- *Mossèn Cinto a la Gleba. La gestació del drama verdaguerià* (Barcelona, Barcino, edició de 1989).

TORRENTS, Ricard, *Sobre els Verdaguer i els Santaló a Folgueroles*, «Anuari Verdaguer» (1990).

- *A propòsit d'un article inèdit d'«En defensa pròpia»*, «Anuari Verdaguer», 1991 (1992).

- *Verdaguer. Un poeta per a un poble* (Vic, Eumo Editorial, 1995).

TOUS, Jordi, *La formació del catalanisme a Reus: «Lo Somatent» (1886-1903)* (Associació d'Estudis Reusencs, 1987).

ULLMAN, Joan Connelly, *La Semana Trágica. Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España (1898-1912)* (Barcelona, Ariel, 1972).

VALENTÍ FIOL, Eduardo, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos* (Barcelona, Ariel, 1973).

VERDAGUER, Mario, *Medio siglo de vida barcelonesa* (Barcelona, Editorial Barna, 1957).

- *Recuerdos vicensés*, «Ausa», núm. 50 (1964).

VICENS I VIVES, Jaume, *Industrials i polítics (segle XIX)* (Barcelona, Teide, edició de 1983).

VILANOVA, Evangelista, *Història de la teologia cristiana* (Barcelona, Herder, 1989), vol.

III.

VILANOVA, Francesc, *Raimon d'Abadal* (Barcelona, Labor, 1992).

- *Raimon d'Abadal i de Vinyals: entre la història i la política* (Lleida, Pagès editor, 1997).

VILAR, Pierre, *Pensar històricament* (València, Edicions 3i4, 1995).

VILLACORTA BAÑOS, Francisco, *El Ateneo de Madrid (1885-1912)* (Madrid, CSIC, 1985).

- *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XX, 1890-1923* (Madrid, Siglo XXI, 1989).

VOLTES BOU, Pedro, *La política de fin de siglo a través de la prensa barcelonesa de la época* (Barcelona, IMHB, 1978).